

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Sedat Demir

Sosyolojide İlişkisel *ve* İlişkisel Sosyoloji

dünbugün
varın

“**dün**”den öğrendiklerinle
“**bugün**”ü yaşamak
“**yarın**”ları aydınlatır

Ücretsiz PDF ve Audio Kayıtları - aydinlatir.org

SEDAT DEMİR, 1994 Erzurum, Tekman doğumlu. İlk ve orta öğrenimini Tekman'ın Karlıca köyünde tamamladı. Liseyi Bursa'da okudu. Erciyes Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden 2017 yılında mezun oldu. 2020 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde Yüksek Lisansını tamamladı. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde doktora eğitimine devam etmektedir.

İletişim: demirsedt@gmail.com

Sosyolojide İlişkisel ve İlişkisel Sosyoloji

Sedat Demir

© 2021, DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI™

Tüm hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir şekilde kopya edilemez, elektronik ve mekanik yolla çoğaltılıp, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

DBY: 151
Sosyoloji: 12

ISBN 978-625-7760-51-5
Sertifika No: 18188

1. Baskı: İstanbul, 2021

Yazar: Sedat Demir

Yayın Yönetmeni: İrfan Güngörür

Dizi/Kitap Editörü: Nuh Muaz Kapan

Kapak/Mizanpaj: DBY Ajans

Baskı/Cilt:
Mikyas Basım Yayın Matbaacılık
(Sertifika No: 35532)

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI / Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)

Sosyolojide İlişkisel ve İlişkisel Sosyoloji

Yazar: Sedat Demir Editör: Nuh Muaz Kapan

İstanbul : DBY Yayınları, 2021.

267 s. ; 15,0 x 21,0 cm __ (DBY Yayınları ; No. 151) __ Dizin var

ISBN 978-625-7760-51-5

1- Sosyoloji 2- İlişkisel 3- İlişkisel Sosyoloji

Bu kitap, 23.02.2020 tarihinde Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans programı kapsamında, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyolojisi Bölümünde Doç. Dr. Faruk KARAARSLAN danışmanlığında savunulan "Sosyolojide İlişkisel ve İlişkisel Sosyoloji" başlıklı yüksek lisans tezinin gözden geçirilerek kitaplaştırılmış halidir.

DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI
Ankara Caddesi, Ünal Han No: 21/4
Cağaloğlu, Eminönü - Fatih / İstanbul
www.dby.com.tr • dby@dby.com.tr
Tel.: +90 212 526 98 06

“Ömrümün sebebi, ustam, sevgilim” annem’e...

İçindekiler

Teşekkür	9
Önsöz	11
Giriş	19

BİRİNCİ BÖLÜM

İlişkisel Sosyolojinin Oluşumu	35
1. İlişkisel Sosyoloji ve Meta-Teorik Temeller	35
2. Türkiye’de İlişkisel Sosyoloji	48
3. Yeni Bir Tasnif Denemesi	53

İKİNCİ BÖLÜM

Klasik Sosyolojide İlişkisellik	65
1. Georg Simmel ve Toplumlaşma Formları	67
2. Karl Marx ve Üretim İlişkileri	78
3. Emile Durkheim ve Toplumsal Olgu	88
4. Max Weber ve Toplumsal Eylem	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Pragmacı İlişkisel Kamp	119
1. Mustafa Emirbayer ve İlişkisel Düşünce.....	120
1.1. Manifestoya Giden Yol.....	123
1.2. Manifesto: İlişkisellik versus Tözcülük.....	130
1.3. Sentez Çabası: Dewey ve Bourdieu.....	138
1.4. Pragmatizmin Tamamlayıcısı Etnometodoloji.....	147
1.5. Meta-Teorik Problemler.....	150

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Eleştirel Realist İlişkisel Kamp	161
1. Meta-Teorik Zemin: Roy Bhaskar.....	163
2. Margaret Archer: Morfogenetik Argüman.....	183
3. Pierpaolo Donati ve ERİS.....	190
3.1. Bilişsel Bir Kategori Olarak Sosyal İlişkiler.....	192
3.2. ERİS'e Göre Klasik Sosyolojide İlişki Kavrayışları.....	196
3.3. Sosyal İlişkilerin Sui Generis Yapısı.....	202
3.4. Analitik Metodolojik Bir Araç Olarak AGİL.....	209

BEŞİNCİ BÖLÜM

Eleştirel Realist İlişkisel Kamp versus Pragmacı İlişkisel Kamp	217
1. İlişkisel Sosyoloji Bir Paradigma mıdır?.....	218
2. İlişki.....	226
2.1. Konumlar Arası Nesnel İlişkiler.....	227
2.2. Aktörler Arası ilişkiler.....	231
Sonuç Yerine	241
Kaynakça	249
Dizin	263

Teşekkür

Bu kitap, 23 Şubat 2020 tarihinde savunduğum yüksek lisans tezimidir. İmla hatalarının düzeltilmesi, çalışmanın genel akışını ve bütünlüğünü sağlamak amacıyla eklenen, çıkarılan veya revize edilen cümleler haricinde çalışmanın tez halindeki iddiası ve genel görünümü korunmuştur. Çalışma iki hocamın, Doç. Dr. Faruk Karaarslan ve Dr. Sedat Doğan danışmanlığında yapılmıştır.

Hocam Doç. Dr. Faruk Karaarslan, yalnız bu çalışma dolaşısıyla değil, sosyal bilimler öğrencisi olmaya çalıştığım günden bu yana tercihlerimi dikkate alarak maddi-manevi desteğini benden esirgemedi. Bu çalışma sürecinde de özellikle benim metin içerisinde yer almam noktasında bana büyük bir özgürlük alanı tanıdı. Hocam Dr. Sedat Doğan çalışmanın başlangıç aşamasından itibaren bana her zaman destek oldu. Yazılan her bölümü büyük bir özveriyle okuyarak hem biçim hem de içerik olarak değerlendirdi. Bu kitap hocalarımdan benimle yaptığı tartışmalara çok şey borçludur; kendilerine müteşekkirim.

Tez savunmasında getirdiği kıymetli eleştiri ve önerileri için Dr. Hüseyin Çil ve çalışma boyunca desteklerinden dolayı Dr. İbrahim Nacak hocalarıma; sohbetleriyle bu süreçte bana yarenlilik eden A. Yavuz Bayrak ve M. Sinan Karabıyık'a; tez savunma-

sına katılarak beni dinleme nezaketinde bulunan tüm arkadaşlarıma; kitabın yayın aşamasındaki ilgi ve alakası için DBY yayınevi sorumlusu Nuh Muaz Kapan'a teşekkür etmek isterim. Dostum Mehmet Ali çalışmanın heyecanını en az benim kadar yaşadı, motive kaynağım oldu.

Bu çalışma, hayatım boyunca bana destek olan, güven duyan anne ve babamın hastalıklarında onlardan çalınmış bir zamanın ürünüdür. Yeğenim Özkan bu çalışma için pek çok özveride bulundu. Yeğenim Delil bu çalışmadan en çok mutluluk duyan kişilerden olacaktır. Ailem iyi işler yapma umudumu her zaman besledi; iyi ki varlar.

Sedat DEMİR

Önsöz

İlişkisel sosyoloji “yarı-büyüsel” bir etkiye sahiptir. Bu “büyü”, ilişkisel sosyolojinin sunuluş biçimi, çatışmacı dili ve vaatleri üzerinden özellikle genç sosyal bilimcileri cezbetmektedir. Fakat bu etki, ilişkisel sosyoloji tartışmalarına nüfuz ettikçe tesirini kaybeder, müphemlik ve kafa karışıklıkları ortaya çıkmaya başlar.

Bu aşamada ilişkisel sosyolojinin sosyolojideki temel çağdaş yaklaşımlarla karşılaştırmalı bir biçimde incelenemeyeceğinin farkına varılır. Çünkü ilişkisel sosyoloji bir yandan –bildiğimiz kadarıyla- şimdiye kadar hiçbir sosyolojik yaklaşımda olmadığı bir biçimde iki manifestoyla taçlandırılır; diğer yandan bir bütün olarak tartışmalar dikkate alındığında sosyolojide her sosyal bilimcinin ilişkisellik ekseninde değerlendirilebileceği söylenir. Bu durum, ilişkisel sosyolojinin büyük obruğudur ve iki açıdan problem yaratır. İlk olarak bir paradigma veya yaklaşım olarak “ilişkisel sosyoloji kurma” pratiğinin kendisi sorunsala dönüşür; ikinci olarak ilişkisel sosyolojiyi bütüncül olarak analiz etmek ve onun sosyolojideki konumunu ortaya koymak zorlaşır. Birincisi bir ilişkisel sosyoloji *kurmak* isteyen sosyal bilimcilerin hesaplaşması ve üstesinden gelmesi gereken bir problemdir ve bunun önemli bir boyutu da ilişkisel sosyolojinin ilişkisel olup olmadığıdır. İkincisi onu

betimlemek, analiz etmek, tezlerini anlamak ve tartışmak isteyen sosyal bilimcilerin üstesinden gelmesi gereken müphemliktir.

Bu önsözde konuya ilişkin konumlanmamızı ortaya koymakla birlikte asıl niyetimiz, çalışmanın önemini ve amacını ifade etmektir. Böylece söz konusu müphemliğin üstesinden ne derece ve nasıl gelindiğinin daha kolay anlaşılmasını sağlamaktır. *Sosyolojide İlişkisellik ve İlişkisel Sosyoloji* adlı bu kitap son dönem sosyoloji tartışmalarında revaçta olan *ilişkisellik* ve *ilişkisel sosyoloji* üzerine bir incelemedir. Çalışmamızın başlığı, iddiasını ve içeriğini yansıtır. *İlişki* sosyolojide klasiklerden itibaren sosyolojik analizin temel bir birimidir. Böylece ilişkisellik üzerine bir inceleme her ne kadar sosyolojide güncel bir konuyu ele alır gibi görünse de ilişkiselliğin sosyolojiye başından itibaren damgasını vurduğunu iddia ediyoruz. *İlişkisel sosyoloji* ise bu birim odağında sosyolojide bir proje, bir yaklaşım veya paradigmatik bir dönüşüm olarak değerlendirilen eklektik bir “harekettir”.

Sosyolojide, *İlişkisel Sosyoloji* isimlendirmesi yaklaşık kırk senelik bir geçmişe sahiptir. Bu geçmiş mevcutta hatırı sayılır bir literatürün oluşmasını sağlamıştır. Fakat isimlendirmenin nispeten uzun bir geçmişe sahip olması onun sosyoloji tartışmalarında da uzun bir geçmişi olduğu anlamına gelmez. Hatta ilişkisel sosyolojiye dair yoğun tartışmalar 1997’de yayınlanan ilk ilişkisel sosyoloji manifestosuna kadar dahi gitmez. İlişkisel sosyolojinin yoğun tartışmalarla sosyolojide yer edinmesi, aslında daha çok ilişkisel sosyoloji içerisindeki metodolojik kampların birbirlerine yönelik eleştirileriyle mümkün olmuştur. Söz konusu tartışmalar ve eleştiriler ilişkisel sosyolojinin bir *paradigma*, *proje*, *yaklaşım* veya *bir mücadele dili* olarak yapısını, tezlerini ve iç çelişkilerini açığa çıkarmakla birlikte zannedildiği gibi onun herhangi bir sosyolojik yaklaşımdan beklenilmesi meşru olan asgari düzeyde bir bütünlüğü oluşturmadığını da gösterir. Dahası tüm sentezleme

çabalarına rağmen ilişkisel sosyolojide birbiriyle uzlaş(a)maz, karşıt kamplar vardır. Dolayısıyla ilişkisel sosyoloji ifadesi kullanılırken son derece parçalı ve müphem bir alanın sınırları içerisinde konuştuğumuz unutulmamalıdır.

Bu çalışmanın iki temel amacı olduğu söylenebilir. İlk sosyolojide klasiklerin çağdaş sosyoloji üzerinde belirleyici bir etkisi olduğu varsayımına yaslanarak ilişkiselliği sosyolojik klasikler üzerinden tartışmaya açmak ve analiz etmek. İkinci ilişkisel sosyolojinin yapısını anlamaya ve açıklamaya yönelik eleştirel bir betimleme gerçekleştirmek. Bu bağlamda çalışmamız doğrusal, didaktik bir anlatıma sahip değildir. Çalışmamızın özgün ve problemi bağlamında bir “ilk” olduğu söylenebilir. İlkler her zaman zahmetlidir ve bazı tereddütlerin onlara sirayet ettiği okuyucularca hissedilebilir. Onlar hem dört başı mamur olmaktan hem de üzerine söz söyledikleri konuyu tüketmekten uzaktırlar. Bundan dolayı bu tarz çalışmaların misyonu biraz da bazı sorun alanlarını işaret etmek ve belli tartışmaların yapılmasında kışkırtıcı ya da motive edici olmakla sınırlıdır.

İlişkisel sosyolojinin ne olduğunu, onun yapısal analizi yoluyla ortaya koyan makale düzeyinde yalnızca iki metin bulunur. Yabancı literatürde yazılan bu metinler ilişkisel sosyolojiye dair birer taslak sunmaktadır. Bu anlamda çalışmamızın literatürdeki bir boşluğu dolduracağını düşünüyor ve umut ediyoruz. Çalışmamızın öneminin birbiriyle ilişkili üç düzlemde değerlendirildiğinde ortaya çıkacağını düşünüyoruz. Bunlardan ilki genel anlamda bugün sosyal teoride yer edinen ilişkisel sosyolojinin ne olduğunu; temel varsayımlarının, türlerinin ve türleri arasındaki farklılıkların kısacası bütüncül olarak ilişkisel sosyoloji içerisinde cereyan eden tartışmaların analiziyle belirlemektir. Bu analiz, meta-teorik düzeyde icra edilecektir. İkinci düzlem Türkiye bağlamıyla ilişkilidir. Türkiye’de her ne kadar ilişkisel sosyoloji re-

vaçtaymış gibi görünse de *ilişkisel sosyolojinin tartışıldığını* söylemek güçtür. İlişkisel sosyoloji temel varsayımlarına yaslanılarak yapılan çalışmaların teorik temellendirmesi için kullanılmaktadır. Bazen de “İlişkisel olmayan bir sosyoloji/sosyal bilim mümkün mü?”, “Sosyoloji/sosyal bilim zaten ilişkiseldir. Dolayısıyla ilişkiselsosyolojiye ne gerek var?” tarzında değerlendirilmektedir. Bu tutumların ortak yanı meseleyi övgü-yergi diyalektiğine hapsedmeleridir. *Türkiye’de ilişkisel sosyolojinin tartışıldığını söylemek güçtür* derken kastımız tam olarak budur. Belki de sosyolojik düşüncemizde yeni bir moda geliyor demek abartı olmaz. Mevcut çalışmaların çoğunluğunda ilişkisel sosyolojinin teorik kökenlerine, tezlerine gereken eleştirel önem vermemekte yalnızca çalışmalar için birkaç alıntı temel varsayımlar olarak aktarılır. Özellikle ilgili saha çalışmaları, genellikle ilişkisel sosyolojinin iç dinamiklerinden ve tartışmalarından bihaber giriş kısmında kısa bir kavramsal-kuramsal çerçeve vermekle yetinmektedir. Bu durum, belli başlı ilişkisel sosyologların da ifade ettiği gibi modaya uygun iyi bir etiket işlevi görmesini sağlamaktadır. Böylece taşıdığı bağlılığın hakkını veremeyen içeriklere sahip çalışmalar ortaya çıkmaktadır. Hâlihazırda yapılan çalışmaların ezici çoğunluğunda Bourdieu üzerinden yapılmaktadır.

İlişkisel sosyolojiyi benimseyen ve Türkiye’de sosyoloji yapma pratiği üzerinde belirgin bir etki oluşturmaya amaçlayan isimler yok değildir ki bunlara ileride değineceğiz. Çalışmamızın ilişkisel sosyolojinin tezlerini tartışmaya açacağını, farklı yönlerini genişleterek başka önemli isimleri de dâhil etmek suretiyle tartışmanın zenginleşmesine katkı sunacağını umuyoruz. Son olarak ilişkisel sosyolojinin sosyal teoriyle olan bağlantısını dört klasik isim üzerinden ele alarak bu isimlerden özellikle Durkheim ve Weber’in çoğu zaman ilişkisel sosyoloji namına kolayca tüketilmemesi gerektiğine vurgu yapıyoruz. Bu vurgunun olgusal ge-

rekçelerinden birini ilişkisel sosyologların iyi temellendirilmemiş dışlayıcı tavırlarında görmek mümkündür.

Çalışmamızın -en azından yazarın niyeti doğrultusundaki- konumu, üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Bu hem doğrudan ilişkisel sosyolojinin meta-teorik temelleriyle hem de yazar olarak kendi konumumuzla ilgilidir. Çalışmamız bir tez olarak nihayetlendiğinde ona gelen (ve belki de bundan sonra da gelecek olan) en önemli eleştiri, ilişkisel sosyolojiyi analiz ederken dikkate alınan meta-teorik düzeyde açık bir konum tanımlanmamış olması, konumlanmamızın belirsiz kalmasıydı. Beklenti *tözcülük* ile *ilişkisel*lik arasında bir tercih yapmamızdır; çünkü ilişkisel sosyolojinin meta-teorik rakibi özellikle Türkiye’de tözcülük olarak sunulur. Türkiye’de diyoruz, zira Batı’da indirgenemez ikilinin realizm-nominalizm olduğunu ifade etmek suretiyle asıl rakibin tözcülük olmadığını ifade eden yaklaşımlar bulunur. Bu daha temel bir bağlamda tözcü olmayan dolayısıyla ilişkisel bir sosyal bilimin ne derece mümkün olacağına dair bir analizin yapılmamasına yönelik bir eleştiridir. Bir açıdan haklı bir eleştiri olmakla birlikte bize göre bu eleştiri metnimizin bağlamını aşmaktadır. Bundan dolayı bunun, çalışmamızdaki amacımız doğrultusunda kendimizi konumlandırmak zorunda olduğumuz bir problem olmadığını düşünüyoruz. Diğer taraftan bizce özellikle bilim tarihi, bilim felsefesi ve bilim sosyolojisi alanlarındaki tartışmalarla yüzleşilmeden alınacak her konumlanmanın altı boş kalacak; Batı düşüncesindeki yerleşik çatlakların yeniden üretilmesiyle sonuçlanacaktır.

Yine de bu durumun farkında olarak ve aceleci bir sav olduğunu da kısmen kabul ederek şunu ifade edelim: Bütünüyle şu ana değin sunulduğu biçimiyle ilişkisel bir sosyal bilim mümkün değildir, fakat bu çalışmanın sınırlarını aşan nedenlerle bu yargı tözcülük savunusu olarak düşünülmemelidir. Yani ilişkilencilik ve

tözcülük arasında bir tercih yapılırken yekpare bir tözcülük ve ilişkisellik anlayışının olduğunu düşünmek temel bir hata olacaktır. Sosyal bilimlerde ilişkisel ve dolayısıyla tözcü olmayan bir sosyal bilimin olanağının tartışma zemini ilişkisel sosyoloji değildir; çünkü bu dizge içinde dizgeyi aşan bir tartışma yürütmek anlamına gelir. Belli ve bir açıdan bu zemin, bilim sosyolojisidir. Dolayısıyla ilişkiselselciliğin ve tözcülüğün farklı bağlamları, kullanım tarzları, felsefi temelleri, bunların birbirleriyle hangi açılardan yakınlaşıp uzaklaştıkları veya birbirine dönüştükleri, belki de en önemlisi sosyal bilimcinin toplumsal ve entelektüel konumu hakkıyla analiz edilmeden konumlanmak çözüm sunmayabilir. Bu ise herhangi bir çalışmanın tali bir konusu değil, başlı başına başka bir çalışmayı gerektirecek yoğunlukta ve saygınlıkta bir problemdir.

Bu bağlamda, bize göre, aynı zamanda bir ilişkisel sosyoloji kurmanın yolu da ilişkisel sosyolojiden değil, *bilim sosyolojisinin* en önemli ayağını oluşturduğu daha temel bir alandan geçmektedir. Bugün ilişkisel sosyoloji tartışmalarının adeta bir kısır döngüye girmesinin temel nedenlerinden biri meselenin bu boyutunun gittikçe hasıraltı edilmesidir. Diğer bir ifade ile -alandaki birkaç ismi dışarıda tutarsak- *ilişkiselsellik ve tözcülüğe* dair tercih her iki kavramın “verili” anlamları üzerinden sürdürülmektedir. Bu durum, bilhassa sahaya dayalı yapılacak araştırmalarda söz konusu olabilmektedir. Aslında bu eğilim bir başka açıdan pragmacı ilişkisel yaklaşımların ilişkisel sosyoloji üzerindeki etkisiyle de ilgilidir. Burada -eğer oluşacaksa- felsefenin sosyolojiye tahakküm riskini de hesaba katarak pragmatizm yerine daha sahici bir konumlanma olan realizmi benimsediğimizi söylemek isteriz. Bu bağlamda problemin çözümü olarak değil, bir başka açıdan ele alındığında tıkanıklıkları açabileceği düşüncesiyle iki kavramı zikretmek gerekir. Bu kavramlar, bazı tıkanıklıkların üstesinden gelmeyi kolaylaştırabilir.

Bunlardan biri *refleksivitedir*. *Refleksivite* bilim sosyoloji alanında ilişkisel sosyolojiyi konumlandırmak için bilhassa önemlidir. Çünkü *refleksivite* bilim sosyolojisinde ilişkisel sosyolojiyi diğer konumlardan farklılaştıran bir kavram olarak yeniden inşa edilebilir. Diğer i ise başından beri sosyal teoride çoğu zaman örtük de olsa yer verilmek zorunda kalınan ama merkezi konumuna rağmen hak ettiği değeri de tam olarak bulamayan *faillik* kavramıdır. Özellikle alandaki belirleyiciliği ile öne çıkan ve etkili olan Mustafa Emirbayer, Dewey'in eylem felsefesinden mülhem bir ilişkisel faillik inşa eder ve bu faillik ilişkisel sosyolojinin temelini oluşturur. İlişkisel sosyolojideki tartışmalarda -farkında olarak ya da olmayarak- tarafların en az yarısı Deweyci eylem merkezli tasnifi temel alırlar. Diğer yarısının çoğunluğunun eleştirisi de meta-teorik olarak bu tasnife yöneliktir. Dolayısıyla tartışmaların temelinde “hatalı” bir faillik kavramsallaştırması olabilir ve Emirbayer'in kavramı açık kılmaya yönelik çalışmasının teorik açıdan güdümlü olduğu söylenebilir. Bu da hem genel anlamda sosyoloji hem de özel olarak ilişkisel sosyoloji içerisindeki farklı faillik anlayışlarını çözümlemeyi ve belki de yeni bir faillik teorisi inşa etmeyi gerektirir. Tüm bunlar çalışmamızın kapsamını ve amacını aşan problemlerdir. Kitabımızda bu problemlerin farkında olsak ve bazı yerlerde onlara işaret etsek de büyük oranda onları paranteze aldık. Daha mütevazı bir amaçla, bu çalışmada ilişkisel sosyolojiyi *anlama* ve nasıl bir yapıda olduğunu normatif yargılardan olabildiği ölçüde kaçınarak *anlatma* ve *açıklama* çabasındayız. Bu çaba ilişkisel sosyolojiyi olumlama-olumsuzlama diyalektiğinden bağımsız olarak değerlendirilmelidir.

Sedat Demir
Ankara, 2021

Giriş

Herhangi bir sosyolojik yaklaşımın sosyolojik çözümleme tarihinden ve onun gidişatından bağımsız okunmaması durumu, pekâlâ, sosyal teoride yer edinmiş olan *İlişkisel Sosyoloji*¹ için de geçerlidir. İlişkisel Sosyoloji'nin sosyolojik çözümleme tarihindeki konumunu tespit etmek onu sosyolojik gelenekle bir kopuş-süreklilik diyalektiği bağlamında okumaya imkân sağlar. Kitabın giriş kısmında ilişkisel sosyolojinin sosyolojik çözümleme tarihi ile ilişkisini, konumunu göstermeye çalışacağız.

Genel düzeyde bir sosyolojik çözümleme tarihi bilgisine sahip olanlar bu tarihin farklı bağlamlarda birbirlerinin muadilleri sayılabilecek yapı-fail, birey-toplum, makro-mikro, anlama-açıklama, nomotetik-ideografik gibi ayrımlarla yoğrulduğuna aşina dırlar. Aslında bu ayrımlar bir bütün olarak sosyal bilimler tarihindeki tartışmaların odağındaki temel ayrımlardır. Sosyoloji disipliniyle kendimizi sınırladığımızda bu ayrımların biraz da pe-

1 Depelteau “İlişkisel Düşünce”nin günümüzde felsefe, psikoloji, antropoloji, tarih, arkeoloji gibi çeşitli disiplinlerde görünürlük kazandığını söyler. Bu disiplinlerden bazılarının kısa bir değerlendirmesi için bkz. Depelteau, 2018a: 9-17. Söz konusu görünürlük özellikle çalışmaların başlıklarında kendisini yansıtmaktadır. Bu çalışmaların bazıları türkçeye de çevrilmiştir.

dagojik kaygılarla özellikle ders kitaplarında rafine olmuş halleriyle *bütüncülük* ve *bireycilik* olarak karşılaşırız. Şimdilik bunların metodolojik varsayımlar mı yoksa ontolojik gerçeklikler mi olduğu tartışmasına girmezsek klasik sosyolojide *bütüncülük*ün Emile Durkheim, *bireycilik*in ise Max Weber ile özdeşleştirildiğini söyleyebiliriz. Böylece sosyoloji tarihi ilk önce iki karşıtlık üzerinden resmedilir. Klasiklerde bu iki kutbu aşma noktasında ise onların hemen yanı başında Simmel'in formel sosyolojisi boy vermiştir. Simmel'in 1980'ler gibi oldukça geç bir tarihte "keşfedildiği" göz önüne alındığında klasik sosyolojik çözümlemenin uzunca bir süre iki kutup arasında gidip gelen bir çözümlemeye yörgüldüğü görülecektir. Bu tabloda Marx'ın klasik bir sosyolog sayılıp sayılmayacağı tartışmasını paranteze alırsak; o da diyalektik üzerinden üçüncü bir yol anlamında Simmel ile benzer bir konuma yerleştirilir. Aslında Marx'a yönelik bu konumlandırmanın da -Simmel'deki gibi- yeni olduğu söylenebilir, çünkü Marx 1960'ların sonlarından itibaren resmi komünist partilerle özdeşleştirilmekten kurtarılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda Marx'ın metinleri yeniden incelenmiş, Hegelci Marksizm ve Frankfurt Okulu üzerine çalışmalar başlamıştır (Callinicos, 2007: 385).

Klasik sosyolojik mirasın bu şekilde tematik olarak dört büyük ayırım üzerinden günümüze aktarılmış olduğunu söyleyebiliriz: Durkheim üzerinden *bütüncülük*; Weber üzerinden *bireycilik*, Simmel üzerinden *etkileşimcilik* ve Marx üzerinden *diyalektik*. Mevcut tartışmalar üzerinden daha da indirgemeci olunursa bu ayırımlar üçlü bir tasnifle ifade edilebilir: *Bütüncülük*, *bireycilik* ve *ilişkisellik*.

Kuzey Amerika'da gelişen sosyolojinin ana eğilimlerine baktığında öncelikli olarak Amerikan sosyolojisinin reformist bir karakterde şekillenip geliştiği sıkça ifade edilir (Coser, 2014). Amerikan orijinli olmasından dolayı pragmatizm bu sosyolojinin

gelişmesinde en önemli felsefi gelenektir. Durkheim, pragmatizm ve sosyolojinin aynı çağın çocukları olduklarını söyleyerek bu felsefi geleneğin ABD merkezli sosyoloji üzerindeki etkisini teslim eder (2016: 11). Hem ABD sosyolojisi hem de bir bütün olarak sosyoloji için önemli bir konumda bulunan *Chicago Okulu* pragmacı felsefeye dayandırılır. Diğer bir ifade ile pragmatizm Chicago Okulu'nun meta-teorisini oluşturur (Joas'tan akt. Morva: 2013: 12). Okulun özellikle hem ilk hem de en etkili yıllarını kapsayan 1915-1935 arası dönem sosyoloji için yeni açılımlar sağlamıştır (Abbott, 2014: 21).² ABD'deki diğer en önemli sosyolojik yaklaşım yapısal-işlevselciliktir. Hatta pragmatizmin gözden düşmesinin nedeni olarak genelde yapısal-işlevselciliğin yükselişi gösterilir. Her ne kadar pragmatizmin gerileyişi ve yapısal-işlevselciliğin yükselişi arasında doğrusal bir ilişki kurulabilse de Beart bizi bu konuda uyarır. Pragmatizmin gözden düşüşünde esas neden ona göre pragmatizmin "1930'lara kadar felsefe bölümlerinde nispeten egemen bir konum işgal etmekle birlikte, pragmacılar en fazla on yıl içinde mantıkçı pozitivizme batmış Avrupalı sığınmacıların Amerika'ya akınıyla gözden kaybolmuştur" (Beart, 2017: 180). Yine de özellikle 1945'lerden sonra Parsons ve Lazarsfeld ikilisinin etkili olması pragmacı düşünceyi bastırmıştır.

Aslında yapısal-işlevselciliğin sosyal teori üzerindeki yoğun etkisi yalnızca ABD ile sınırlı değildir. Avrupa'nın yanı sıra Batı dışı ülkelerde de belirleyici ve yoğun etkisi olmuştur. Bu etki İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra güç kazanmış ve uzun yıllar egemenliğini sürdürmüştür. Sosyolojide³ ABD etkisinin bu

2 Dönemlerle ve etkin olduğu yıllarla ilgili daha ayrıntılı bir analiz için bkz. Abbott, 2014: 21-26.

3 Aslında burada sosyoloji için söz konusu olan durum bir bütün olarak sosyal bilimlerin neredeyse tüm disiplinleri için söz konusudur. Bu, sosyolojideki eğilimlerin diğer disiplinlerdeki eğilimlerle ilişkisinin önemi için akıld tutulmalıdır.

denli yoğun olmasının sosyal ve politik gelişmelerinden biri,⁴ belki de en önemlisi, “Amerika Birleşik Devletleri”nin geri kalan bütün devletlere göre muazzam güçlenmesi, ele alınması gereken en acil meselelerin ve bunları ele alırken kullanılması uygun yöntemlerin tanımını derinden etkiledi. İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen 15-25 yılda ABD’nin ezici bir ekonomik avantaj elde etmesi, sosyal bilimsel faaliyetin en azından bir süre için öncelikle daha önce olmadık biçimde Amerikan kurumlarında yürütülmesine neden oldu ve tabii bu da sosyal bilimcilerin önceliklerini nasıl belirledikleri üzerinde etkili oldu.” (Gulbenkian Komisyonu, 2000: 38). Belli bir tarihten sonra ABD’nin sosyal bilimlerdeki etkisi kırılmaya başlansa da yapısal-işlevselciğin -eskisi gibi yoğun olmasa da- sosyoloji üzerindeki etkisinin devam ettiği görülür. Bu etki büyük ölçüde daha genel bir bağlamda sosyolojik çözümleme tarihi boyunca etkide bulunan işlevselciğin geliştirilmesi ve dönüştürülmesindeki başarıdan kaynaklanır.

1960’ların sonlarına gelindiğinde yapısal-işlevselci kuramın sosyoloji üzerindeki etkisinin kırılmaya başladığı sıklıkla ifade edilir. Bu kırılmada yine ABD, Avrupa ve “Batı-dışı ülkeler”deki sosyal ve politik gelişmelerin etkisi büyüktür.⁵ Çünkü “1960’lı yıllar yoğun politik ve kültürel tartışmalara sahne” olduğu yıllardır (Collainicos, 2007: 381; ayrıca bkz. Gulbenkian Komisyonu: 42 vd.). Bu gelişmeler sosyal teoriye egemen olan ontolojik, epistemolojik ve metodolojik varsayımların sorgulanmasına zemin hazırlamıştır. Aslında sosyal ve politik gelişmelerin yanı sıra sosyolojideki tartışmalara önyak olan bir diğer gelişme doğa bilimlerinde yaşanan gelişmelerdi. Kabaca Descartesçi determinist anlayış sorgu-

4 Bu gelişmelerin her birinin analizi için bkz. Gulbenkian Komisyonu, 2000: 37-67.

5 Bu olaylar ve bunların sosyal teorisinin gelişimi üzerindeki etkisi ve sosyal teorideki yönelimlerin analizi için bkz. Collainicos, 2007: 381-434.

lanmış; Newton fiziğinin (kullanılmakla birlikte) bazı oluşumların nasıl meydana geldiğinin açıklanması noktasında yetersiz kaldığı gözlemlenmişti. Yani bilim felsefesinde yaşanan gelişmeler ve tartışmalar sosyoloji üzerinde oldukça etkili olmuştur. 1960'larda ABD'de, Avrupa'da ve "Batı dışı ülkeler"de meydana gelen sosyal, politik ve bilimsel gelişmeler sosyal teori üzerinde etki göstermiş ve sosyal teori Parsons'ın yapısal-işlevselciliğinin "tahakkümünden kurtarılacak", farklı yaklaşımlar ön plana çıkmıştır.

Yapısal-işlevselciliğin gerileyişini yalnızca ona dış etkenlerle açıklamak yetersiz olacaktır. Alwin W. Gouldner⁶ yapısal-işlevselciliğin gerileyişindeki iç gelişmeleri analiz ederken; onun dağılmasının kısmen dünya ölçeğindeki kendi başarısı ve nüfusundan kaynaklandığını belirtir. Gouldner'in işaret ettiği nokta yapısal-işlevselciliğin başarısının onda belli bir teorik ve örgütsel katılığa neden olduğudur. Bu durum yapısal-işlevselciliğin özellikle genç sosyal bilimcilerin dikkatini çekmede yetersiz kalmaya başlama-

6 Bugünkü hem genel anlamda sosyoloji hem de ilişkisel sosyoloji tartışmalarında merkezi bir yeri olan Gouldner'in klasikleşmiş çalışması *Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi* o dönemlerde, 1970'te yayınlanmıştır. Her ne kadar Türkiye'de Gouldner'in eleştirilerinin hedefindeki ismin Parsons üzerinden yapısal-işlevselcilik olduğuna dair bir kanı varsa da en az yapısal-işlevselcilik kadar Sovyet Marksizmi de onun hedefindedir. Dolayısıyla 1960'ların sonlarından itibaren gelişen sosyolojinin temel yapısının yapısal-işlevselcilik ve sovyet marksizmi eleştirisi üzerinden şekillendiği ifade edilebilir.

Diğer yandan Türkiye özelinde, Kurtuluş Kayalı 1980'lerin sonlarında Gouldner'in örgüt sosyolojisi, entelektüeller üzerine çalışmaları Türkçeye çevrilirken *Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi* eserinin çevrilmemiş olmasının ilginç olduğunu söyler. Ona göre diğer eserleri dolaşımında olmasına rağmen söz konusu eserin çevrilmemiş ve dahi üzerine tartışma yapılmamış olması "Batı sosyolojisine karşı eleştirel bir duruşun, eleştirel duruş bir yana sorgulayıcı bir tutumun bulunmadığını göstermektedir." (a.g.e., 93-94). Nitekim eser, Türkçeye 2015 yılında çevrilmiş ve ilişkisel sosyoloji tartışmalarında da referans verilmektedir.

ıyla sonuçlanmıştır (Gouldner, 2015: 493-542). Bu unsurlarla birlikte sosyolojide Batı Marksizmi, klasik sosyologlarla diyalog halinde gelişen tarihsel sosyoloji,⁷ post-yapısalcılık, eleştirel realizm, yapısal inşacılık gibi yaklaşımlar özellikle yapısal-işlevselcilik karşılığında etkisini gösteren çeşitli yaklaşımlardır. ABD’de de aynı şekilde Hilary Putnam, Richard Bernstein, Richard Rorty ve Robert Brandom gibi isimler üzerinden pragmatizmin canlanışının⁸ yanı sıra *rasyonel seçim kurumu*, *etnometodoloji*, *dramaturji* sosyolojide etkili olmaya başlayan en önemli yaklaşımlardır.

Aslında yapısal işlevselciliğe dair iki açıdan abartılı bir tasvirin bulunduğunu söylemek mümkündür. Birincisi onun gerçekten sosyoloji alanını baştan aşağı dizayn ettiği ve bu kadar merkezi bir konumda olduğuna inanılan bir yaklaşımın “kolayca” bertaraf edilmiş olması yorumu.⁹ Bu iki yorum birbirini

7 Tarihsel sosyoloji somut anlamda Annales Okulu üzerinden belirginlik kazanır. Bu bağlamda belirginlik kazanan tarihsel sosyoloji Annales Okulu’nun hattından ilerleyerek Parsons ve Sovyet Marksizmi eleştirisi üzerinden Weber, Marx, Tocqueville, Durkheim üzerinden şekillendiği ifade edilir. Skocpol’un ifadesiyle “Weber’in, Marx’ın, Tocqueville’in, Durkheim’in ve diğerlerinin klasik soru ve yanıtları, tarihsel sosyolojide yaşamaya doğal olarak devam ediyorlar” (Skocpol, 2014: 8 vd.).

8 Baert, pragmatizmin yeniden keşfedilmesinin (1930’lar baz alındığında) hemen hemen yarım yüzyılı bulduğunu belirtir. Fakat ona göre “bu keşfin Amerikan felsefesi üzerindeki etkisi abartılmamalıdır.” (a.g.e. 180).

9 Gerçekten de söz konusu dönemde teorilerini oluşturan ve bu gün sosyolojide oldukça etkili olan isimlerin büyük çoğunda Parsons’a karşı bazen eleştiri boyutunu da aşan tutumlar vardır. Bourdieu Parsons, Luhmann ve Lazarsfeld’i ‘Capitol üçlü’ olarak adlandırmakta ve Parsons’ın Durkheim ve Weber’in metinlerini ilhak edip, tanınmaz hale getirerek sakatladığını ifade eder. (Bourdieu, 2012: 93; ayrıca bkz. Bourdieu ve Wacquant, 2003: 228-229). Emirbayer, Tilly’in Parsons’ın kendi tez komitesinde görev almasını istemediğini belirtir ve bir keresinde Tilly’nin kendisine Parsons’ın verdiği lisansüstü derslere katılmaya büyük özen gösterdiğini söyler. Emirbayer bunun, düşmanını iyi tanımak gerektiği prensibine dayandığı şeklinde yorumlar (Emirbayer, 2010: 401). O dönemlerde Parsons’a yönelik bu tu-

tumlar hatta Gouldner'in eleştirisini düşünürsek bu saldırılar konusunda adeta üzeri örtülmüş bir uzlaşım söz konusudur. Elias 1939 tarihinde yazılmış olan eserini "1960'lı yılların sonunda yeniden basıldığında kendi yaklaşımı ile Parsons'un ve takipçilerini... uyguladığı tarih dışı sosyoloji anlayışını açıkça karşı kutuplara yerleştirdi." (Callinicos, *a.g.e.* 387). Skocpol, tarihsel sosyoloji üzerine yaptığı analizde Parsons'un teorisini eleştirir ve şöyle der: "sosyoloji, kökleri kurucuların eserlerinde olmasına rağmen, II. Dünya Savaşı'ndan sonra akademik bir disiplin olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde tam anlamıyla kurumlaştığında, tarihsel yönelimi ve duyarlılıkları kısmen gölgede kalmıştır." Parsons'un çalışmaları "zamana ve mekana aldırmaksızın toplumsal yaşamın bütün yanlarının aynı evrensel teorik terimlerle sınıflandırılıp sözde açıklanabildiği bir soyut kategoriler ağına öne çıkarmıştı" (*a.g.m.*, 3-4). Benzer örnekler çoğaltmak mümkündür. Aslında bu dönemde Parsons ve ona yakın isimlere karşı entelektüel bir hınç duyulduğunu söylemek bile mümkündür. Fakat Parsons'a yönelik eleştirileri 1960'lı yılların sonlarında kitlelemenin her ne kadar bir karşılığı olsa da bu açıkça hatalıdır. Bunun en belirgin örneği C. Wright Mills'tir. Onun ilk versiyonunu 1957'de yayınladığı sosyolojide artık klasikleşmiş eseri *Sosyolojik Tahayyül* (2016) belki de yapılmış en güçlü ve sert bir Parsons eleştirisidir. Söz konusu Parsons eleştirilerinin ana odaklarından birisinin tarihsellik (ve buna bağlı olarak mekan) olduğunu söylemek mümkündür. Yani Parsons özelinde yapısal işlevselci analiz tarihselliği (ve mekan) yok saymaktadır. Dolayısıyla yapısal işlevselcilik karşısında bir konum alınacaksa; bu, tarihselliği yeniden sosyolojik analizin temeline yerleştirmekle mümkündür. Diğer bir değişle yapısal işlevselliğin evrensel genel geçer iddiaları dahil sosyolojik analizin nesnelerini tarihselleştirilmelidir. Aslında söz konusu eleştirilerde örtük olarak yapısal işlevselci bir çerçevede tarihsel bir analizin yapılamayacağıdır. Bu örtük tutuma karşı S. N. Eisenstadt'ı iyi bir örnek olarak vermek mümkündür. Hamilton, Eisenstadt'ın yapısal işlevselci bir perspektiften tarihin en iyi portresini bize sunduğunu söyler. Fakat yapısal işlevselci bir çerçevede tarihsel bir analiz geliştiren Eisenstadt, Batı'da Parsons'a yönelik eleştirilerin yükselişe geçmesiyle kendisini giderek Parsons'tan ayırması ve konumsal olarak Weber'in halefi görmüştür (Hamilton, 2014: 97, 104 vd). Türkiye bağlamında birkaç şey söyleyecek olursak ilki şüphesiz Parsons ve dolayısıyla yapısal-işlevselciliğin tam da Batı'da "gözden düşmeye" başladığı yıllarda, 1965'lerden sonra Türkiye'de etkili olmaya başladığıdır. Bu etki 1980'lere kadar devam etmiştir. Mübeccel Kıray'ı bu anlamda zikretmek mümkündür. Her ne kadar aynı yıllarda söz konusu yapısal-işlevselcilik eleştirisi üzerinden tarihselliğe yönelmeler olmuşsa da bunun etkileri

çelişik bir biçimde beslemenin yanı sıra onu hem “yüceltme” hem de “küçümseme”de abartılıdır. Dolayısıyla tüm bu gelişmelerin gerçekten de yapısal-işlevselciliği ne kadar merkezden kıyaya attığı tartışmalıdır.¹⁰ Çünkü aynı dönemlerde ilişkisel sosyoloji tartışmalarında önemli bir yer tutan başını Amerika’da Jeffrey Alexander, Almanya’da Niklas Luhmann’nın çektiği *Yeni-İşlevselcilik* (Neofunctionalism) sosyolojide önemli bir konumdadır.¹¹ Dolayısıyla çağdaş sosyolojideki en belirleyici iki ana unsur sosyal, politik ve bilimsel gelişmelerle birlikte yapısal-işlevselcilik ve Sovyet Marksizminde meydana gelen değişim ve dönüşümlerdir (bkz. Gouldner, *a.g.e.*; Skocpol, *a.g.m.*). Bu anlamda 1960’ların sonları önemli bir değişim, dönüşüm hatta belki de kırılma tarihi olarak kabul edilebilir.

1980’lerle yoğunlaşmıştır. Şerif Mardin bu anlamda önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. İronik olan Mardin’in Weber okumasının Parsons üzerinden şekillenmiş olmasıdır (Arlı, 2009: 137). Yine Kurtuluş Kayalı, Türkiye’de genel anlamda sosyal bilimlerin özel de ise sosyolojisinin 1960’lardaki durumunu yorumlarken dikkat çekici noktaları işaret eder. Ona göre 1960’lı yıllarla birlikte Bozkurt Güvenç, İlhan Tekeli gibi doğa bilimleri alanından akademisyenler sosyal bilimler alanında oldukça temayüz etmişlerdir (2005: 49-51). Bu bağlamda özellikle Mübeccel Kıray gibi sosyologları örnek göstererek bu dönemde tarihe olan ilgisizliğe vurgu yapar. Ona göre 60’lı yıllar sosyal bilimler için bir başlangıç hatta görkemli bir Rönesans olarak resmedilmiş ve bu anlamda geçmişle bir süreksizlik ortaya çıkmıştır (a.g.e. 79-80). Metodoloji odağında Türk sosyolojisinin Batı sosyolojisiyle karşılaştırmalı olarak incelendiği şu metne ayrıca bkz. Ünal, 2008: 123-171.

- 10 Gouldner 1964’te Timothy Sprehe ile birlikte yaptıkları Amerikan sosyologları ulusal anketinde, sosyologların yüzde seksen kadar büyük bir çoğunluğunun işlevselci teoriye karşı olumlu bir tercih içinde olduklarını ifade eder (a.g.e. 493, ayrıca bkz. 497 vd.).
- 11 Türkiye’de hakkında yapılan tartışmaların neredeyse yok denecek kadar az olmasıyla dikkat çeken yeni işlevselcilik (*Neofunctionalism*), ABD ve Almanya’da 1980’lerin ortalarında ortaya çıkmıştır. Parsons üzerinden yapısal-işlevselciliğin yetersizliklerinin eleştirisiyle kurulan yeni-işlevselciliğin temel tezleri ve tartışma gündemleri için bkz. Alexander (Ed.), 1985; Luhmann, 1982.

İşte ilişkisel sosyoloji çağdaş anlamda 1960'ların sonlarına kök salmaya başlamıştır. Fakat burada iki hususa dikkat çekmek isteriz. İlk olarak bir bütün olarak ilişkisel sosyolojinin temelinde Parsons ve dolayısıyla yapısal işlevselcilik karşılığı olduğunu düşünmek, ilişkisel sosyolojide önemli konumda bulunan Donati gibi isimleri devre dışı bırakmak anlamına gelir. İkincisi sosyolojide sözü edilen dönem ve devamında aynı zamanda klasik isimlere yeniden keşifsel geri dönüşlerin yapıldığı da unutulmamalıdır.¹² Kitabımızın bölümlerinin muhtevasını aktarmadan önce bazı temel kavramları açıklamak isteriz. Kitapta aksi belirtilmediği sürece söz konusu kavramların aşağıdaki anlamlarıyla kullanıldığı bilinmelidir.

İlişkisel Sosyoloji (Relational Sociology): Kitapta ilişkisel yaklaşım, ilişkisel teori, ilişkisel paradigma ifadelerinden ziyade genel anlamda *ilişkisel sosyoloji* ifadesini kullandık. Elbette tüm bu ifadelerin yerine başka bir ifade de kullanılabilirdi. Örneğin Papilloud daha ziyade *ilişki aracılığıyla sosyoloji* (sociology through relation) ifadesini kullanır (2018b). İlişkisel sosyolojinin muğlaklığından ve parçalı yapısından dolayı Papilloud'un kullanımı daha uygun görülebilir. Fakat hem tüm parçalı yapısına rağmen somut anlamda ilişkisel sosyoloji olarak isimlendirilen bir alan üzerine tartıştığımız hem de ifadenin alanda belli bir karşılığı ve kabul görünürlüğü olduğu için ilişkisel sosyoloji ifadesini kullanmayı uygun gördük.

İlişki-Etkileşim-İşlem (Relation-Interaction-Transaction): Öncelikle, *relation* kelimesinin Türkçeye çevrilmesiyle ilgili bir husus üzerinde durmak istiyoruz. *İlişki* ve *bağlantı* birbirlerinin muadilleri olarak kullanılabilen iki kelimedir. Fakat *bağlantı*nın *relation*-dan ziyade *connection*ı karşıladığı söylenebilir. Türkçe çevirilerde başlangıçta *ilişki* kelimesi yerine *bağlantı* kelimesi tercih edilmiştir. Örneğin Bourdieu'nün Türkçeye çevrilen ilk metinlerinde *ilişki*

12 Örneğin Skocpol bu durumu tarihsel sosyoloji bağlamında (Simmel hariçinde) klasiklerin yeniden dirilişi olarak yorumlar (a.g.m., 6-9).

kelimesi yerine *bağlantı* kelimesi kullanılmıştır. *Pratik Nedenler*'de (Bourdieu, 2015:16-24) ve *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*'da (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 24, 81, 228 240 ve muhtelif yerler) hem “gerçek bağlantısaldır”, “bağlantısal olarak düşünmek”, “yöntembilimsel bağlantısallık” gibi başlıklar hem de gerek bu başlıklar altında gerekse ilgili metinlerde daha sonra *ilişki* olarak çevrilen veya atıf verilen ifadeler *bağlantı* olarak çevrilmiştir. Söz konusu metinlerin ingilizce baskılarında ifadeler şu şekildedir: “The Real is Relational”, “Methodological Relationalism” “Thinking Relationally”, (Bourdieu, 1998: 3; Bourdieu ve Wacquant, 1992: 15, 24). Genel anlamda metinlerdeki aktarılan ilgili yerler hem yabancı hem de Türkçe literatürde Bourdieu’nün ilişkiselliği için sıklıkla atıf yapılan yerlerdir. Yani Bourdieu örneği üzerinden gördüğümüz gibi daha önceki çevirilerde *bağlantı* kelimesi tercih edilirken daha sonra *ilişki* kelimesi tercih edilmiştir. Biz *ilişki* kelimesinin kullanımını daha uygun buluyoruz. Bu hususun yanı sıra diğer yandan Papilloud’un de belirtmiş olduğu gibi *ilişki* derken sınırları tanımlanmış ya da belirli bir kavramsal içeriğe sahip olmayan bir kavramı kullanmaktayız (2018b:17). Bu, ilişkinin ne olduğunu tam anlamıyla tanımlayamama gibi bir zorluğu beraberinde getirmektedir. İlişkinin bu yapısından dolayı onu ancak nasıl anlaşıldığı üzerinden kavrama çabasında bulunabiliriz. İlişkisel sosyoloji içerisindeki kamplaşmalar dikkate alındığında onun genel geçer bir tanımlamayla ne olduğundan ziyade nasıl anlamlandırıldığının açıklanması gerekir. Çünkü yapmış olduğumuz ayrımın temel dayanaklarından biri bizzat *ilişki* kavramının kullanım biçimindeki farklılaşmaya dayanır. Kabaca pragmacı ilişkiseller için *ilişki* empirik düzeyde kavranır. O, iki aktör arasında somut olarak var olan bir sosyal ilişkidir. *İlişki* esasında insan aktörler veya hükümet, sendikalar gibi kurumsal aktörler arasındaki etkileşim kalıpları olarak da görülebilir. Böylece aslında etkileşim sosyal ilişkinin bir ön basamağı olarak kavranır. Buna karşılık eleştiri-

rel realist ilişkiliscilerde ilişki beliriveren bir sui generis gerçekliktir ve somut anlamda aktörler arasında değil aktörlerin işgal ettiği konumlar arasında bir nesnelliği ifade eder. Yani ilişki, çeşitli aktörler arasındaki etkileşimlere indirgenmez. Böylece ilişki empirik düzlemin ötesinde tabakalaşmış bir ontoloji üzerinden kavranır. Archer'ın belirtmiş olduğu gibi realistlerde ilişki "empirik düzeyde bağımsız değişkenler arasında kurulan istatistiksel ilişkiler gibi" basit bir bağlantı olarak algılanmaz; ilişki bir bağlantıdan, somut bir etkileşimden çok daha fazlası olup kişiler arası ilişkilere indirgenemeyecek bir fenomendir ve sosyal ilişkilerin sadece insanları birbirine bağladığı değil, birlikte yaşama arzusunu ifade ettiği, hümanist bir toplum fikrine dayanır (Archer, 2010b: 203-204). Dolayısıyla çalışmada *ilişki* kavramının her iki kampta ayrı anlamlar içerecek biçimde kullanılmaya dikkat edilmiştir. *İşlem* (*transaction*) pragmacı ilişkiliscileri kullanmayı tercih ettiği bir kavramdır. Bu kavramın en öz tanımlaması şudur: Her şeyin bir akış içerisinde olması. Aslında kavram, *ilişki* kavramıyla oldukça benzerdir. Zaten bundan dolayı Emirbayer *işlem* kavramı yerine ilişki kavramını kullanır. Fakat başka pragmacılar, göreceğimiz gibi örneğin Depelteau her ne kadar *ilişki* kavramını kullansa da esas olarak *işlem* kavramının kullanılması gerektiği söyler. Fakat nendense çoğu yerde *ilişki*, *etkileşim* ve *işlem* kavramlarını aralarındaki farklılıkları belirtmeden kullanılmaya devam eder (Depelteau, 2015a: 274; 2015b: 1). Emirbayer *işlem* kavramı ve *etkileşim* (*interaction*) kavramını aynı anlamda kullanmaz, hatta *etkileşimi* tözcülüğün bir türü olarak görmektedir. Aslında Emirbayer ikisi arasındaki farkı açıklamak yerine bir dipnotta ikisinin aynı anlamı ihtiva etmediğini belirtmekle yetinir: "burada kullandığım kesme işareti, Dewey ve Bentley'nin çalışmalarını takip etmektedir ve onların termolojisini 'etkileşim' ve tabii göreceğimiz üzere 'işlem' gibi günlük konuşma dilinde kullanılan kelimelerden nasıl farklı kullandığımı altını çizmektedir. (Genellikle, örn. etkileşim ve işlem

eş anlamlı olarak görülürken aslında bu kavramların özgül ve farklı felsefi konumları temsil etmektedir.) Bu husus makalenin kalan kısmında kavramlar tırnak içerisinde görünmese dahi, dikkatlice aklımızın bir köşesinde not edilmelidir.” (Emirbayer, 2012a: 29-30). Realist ilişkiseller özellikle *işlem* kavramını kullanmaktan imtina ederler. Çünkü *işlem* onlara göre saf akış durumunu anlatmanın yanı sıra yalnızca empirik alanla sınırlıdır.

Pragmatizm (Pragmatism): Genellikle *Pragmatizm* kavramı *Faydacılık* (utilitarianism) kavramıyla eş anlamlı olarak düşünülür. Fakat ikisi farklı felsefi akımları temsil ederler (bkz. Çelik, 2018: 9 vd.; Öztürk, 2016, 8 vd.). Bundan dolayı kavramı orijinal biçiminde *Pragmatizm* olarak kullandık. Fakat Pragmatizmi Kivinen ve Piironinen’in (2012) kullandığı biçimde bütün epistemolojik ve ontolojik sorunları paranteze alacak biçimde sınırlandırarak değil, Beart’ın (2017) kullanmış olduğu biçimiyle sosyal bilimlerin felsefi bir kanonu ya da meta-teorik bir felsefe olarak anlamlandırıyor ve kullanıyoruz.

Realizm-Eleştirel Realizm (Realism-Critical Realism): *Realizm* kavramı Türkçeye *gerçekçilik* olarak çevrilir. Bhaskar’ın bazı metinlerinde *realist*, *gerçekçi* olarak çevrilirken (Bhaskar, 2018); bazı metinlerde (Bhaskar, 2017) orijinal olarak çevrilmiştir. Genel anlamda bir felsefi akım olarak realizmin, özel olarak da eleştirel realizmin tezlerinden dolayı kavramın orijinal olarak kullanılması daha doğru ve uygun bir kullanımdır (bkz. Öğütle 2017: 7-8). Kitabımızın ilgili bölümünde bu kullanımın nedeni daha net anlaşılacağı için burada bir izaha gerek duymuyoruz. Diğer yandan *Eleştirel Realizm* ifadesini Porpora’nın (1998; 2018) kullanmış olduğu anlamda kullanmayı tercih ettik: post-pozitivist bir bilim felsefesi. Bu açıdan pragmatizm için olduğu gibi onu da bir meta-teori olarak kavriyoruz. Fakat bazı yerlerde *eleştirel realist* ifade yerine *realist* kavramını kullanarak bir genişlemeye gittik. Böyle yaparak onun yalnızca kapsamını genişletiyoruz. Yani onu bir

meta-teorik bilim felsefesi olarak kullanmayı sürdürüyoruz. Bu açıdan Keat ve Urry'i (2016) benimsedik.

Refleksivite: Türkçeye *düşünümsel* (Bourdieu, 2013); *dönüşümsel* (Gouldner, 2015) ya da *düşünsemeli* (Habermas, 2011) olarak çevrilen *refleksivite* kavramının çevirisi üzerine bir uzlaşmaya varılmadığı gibi, anlamı üzerine de herhangi bir uzlaşmaya varılmış değildir. Gouldner, refleksiviteyi birey sosyolog merkezli kavrar ve bilginin, sosyologun kendisi hakkındaki bilgisinden, sosyal dünyadaki konumundan ya da onun bunları değiştirme çabalarından ayrı olmamasından dolayı sosyologu kendi günlük hayat ve işini derin bir şekilde nüfus ederek dönüştürmek, bunları yeni duyarlılıklarla zenginleştirmek ve kendi farkındalığını yeni bir tarihsel düzeye yükseltmek olarak tanımlar. Bu bağlamda da onun için refleksiv bir sosyolojinin amacı; sosyoloğun kendi farkındalığını, kim olduğunu, hangi belirli topluma hangi zamanda olduğunu, bir sosyolog olarak çalışmasının sosyal rolünü ve kişisel pratiğini derinleştirmek şeklinde belirler (*a.g.e.*, 639, 646). Bourdieu ise kendi refleksiv sosyolojisinin Gouldner'le hiçbir ilgisi olmadığını; çünkü onun refleksiv sosyolojisinin gerçek bir çalışma yönteminden ziyade bir program sloganı olduğunu ifade eder, nesnelleştirilmenin yalnızca biyografik kişisel tepkiler ve araştırma yapan bireyle sınırlı olmadığını bununla birlikte bu bireyin akademik alanda işgal ettiği konum ve oyun dışında kaldığında edinebileceği bakış açısında kayıtlı “yatkınlıkları” kapsadığını belirtir (Bourdieu ve Wacquant, 2013: 57, 58). Çalışmamızda görüleceği gibi Archer ve Donati kavramı başka bir anlamda kullanılmaktadır. Aslında kavramın Türkçeye yapılmış farklı çevirileri göz önüne alındığında çevirilerin hiçbirinin kavramı tam olarak yansıtmadığı söylenebilir. Bundan dolayı kavramı Türkçeye çevrilmiş herhangi bir karşılıkla kullanmak yerine orijinal olarak kullanmayı uygun gördük. Kavramın anlamını da söz konusu isimlerin ona atfettiği şekliyle ele aldık. Diğer yandan refleksivitenin

ilişkisel sosyolojide eleştirel realistler tarafından daha fazla önemsendiğini de belirtmek gerekir. Örneğin bir pragmacı ilişkişelci Depelteau, *refleksiviteye* ilişkişel sosyolojinin beş temel fikirşel çekirdeğı arasında bile yer vermez (2018a: 19). Yine Emirbayer'in Bourdieu sosyolojisine yöneldikten sonra çalışmalarında refleksiviteye daha belirgin olarak yer verdiğini görmekteyiz.

Metodoloji: Öncelikli olarak literatürde saha araştırmalarında kullanılan araştırma deseni olan *korelasyonel nicel araştırma deseni* aynı zamanda *ilişkisel desen* olarak da geçmektedir. Kabaca ilişkişel desen iki veya daha fazla değışken ya da puan grupları arasındaki ilişkinin bağlantısının tanımlanması ve ölçülmesi amacıyla uygun bir istatistik tekniğinin kullanılmasına dayanır (Creswell, 2017: 429 vd). Bu istatistik tekniğı genelde mütekabiliyet analizi olarak isimlendirilmektedir. Bourdieu'nün analizleri, özellikle *Ayrım* ve *Homo Academicusta* mütekabiliyet analizine dayanmaktadır (Löfgren, 2016). Her ne kadar Bourdieu gibi bazı isimler *ilişkisel desen*i de çalışmalarında kullansalar da isim örtüşmesinden dolayı ilişkişel sosyolojinin araştırma tekniğı olarak bu tekniğı bağli kaldığı düşünölmemelidir. Diğer yandan çalışmamızda metodoloji kavramını nicel veya nitel araştırma desenlerinin deney, anket, ve doküman analizi gibi veri toplama teknikleri anlamında kullanmıyoruz.¹³ Metodoloji kavramından bu teknikleri de kapsayan geçerli bilimsel bilgi üretimi için sosyal bilimsel analizler ortaya koymanın temel prensiplerini anlıyoruz. Bu bağlamda çalışmada nicel ve nitel araştırma biçimlerine yapılacak göndermeler saha araştırması, araştırma tekniğı, pratiğı vb. şeklinde kullanılmıştır. Metodoloji bizce söz konusu araştırma tekniklerini aşan ontolojik ve epistemolojik varsayımlarıyla ilişkilidir. Metodoloji, ontoloji ve epistemolojik varsayımlar arasında mekik dokuyarak aslında sos-

13 Metodolojinin biri diğerini kapsayan ve farklı adlandırmalarla iki kullanım farklılığına dair tartışmalar için bkz. Çelebi, 2004: ss. 218- 229; Dikeçligil, 2017: ss. 25-57; Ünal, 2008: 123-126.

yal bilimlerin inceleme nesnesini kurma ve (daha sonra) onun üzerinden bir analiz gerçekleştirme amacındadır.

Bütün bu arka planda çalışmamızın metodoloji odaklı olduğu bile söylenebilir. Kitabımız beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ilk olarak ilişkisel sosyolojinin nasıl bir yapıda olduğu ve nasıl geliştiği bazı temel metinler üzerinden betimlendi ve tartışıldı. İkinci olarak alternatif bir ilişkisel sosyoloji tasnifi yapıldı ve temellendirildi. Bu tafnifin ilişkisel sosyolojinin daha rahat anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşünüyoruz. Kitabın ikinci bölümü kitaptaki belki de en önemli bölümüdür. Bu bölümde sosyolojideki dört klasik ismin, Simmel, Marx, Durkheim ve Weber'in sosyolojilerinde ilişkiselliğin yeri, nasıl kurulduğu analiz edildi. Diğer yandan bu bölümde ilişkisel sosyolojide bu isimlerin nasıl alımlandığı da tartışıldı. Üçüncü bölümde yapmış olduğumuz tasnif üzerinden ilişkisel sosyolojide önemli bir konumda yer alan Mustafa Emirbayer'in pragmacı ilişkisel sosyolojisi incelendi. Emirbayer'in düşüncesindeki değişimler bağlamında özellikle Dewey üzerinden pragmatizm ve Bourdieu üzerinden realizm tartışması yapıldı ve Emirbayer düşüncesindeki muhtemel problemler gösterildi. Dördüncü bölümde yine yapmış olduğumuz tasnif üzerinden ilişkisel sosyolojide en az Emirbayer kadar önemli bir yer tuttuğunu düşündüğümüz Pierpaolo Donati'nin eleştirel realist ilişkisel sosyolojisi incelendi. Bu bölümde eleştirel realizmin nasıl bir yapıda olduğu, eleştirel realist ilişkisel sosyolojinin anlaşılması için son derece önemli olduğu için Roy Bhaskar ve Margaret S. Archer'ın teorileri analiz edildi ve Donati'nin eleştirel realist ilişkisel sosyolojisi, eleştirel realist bir hat içerisinde konumlandırıldı. Son olarak, beşinci bölümde paradigma, ilişkinin kavranışı gibi problemler üzerinden ilişkisel sosyolojinin iki kampı, realist ve pragmacı ilişkilcilik karşılaştırmalı olarak analiz edildi.

BİRİNCİ BÖLÜM

İlişkisel Sosyolojinin Oluşumu

1. İlişkisel Sosyoloji ve Meta-Teorik Temeller

İlişkisel, ilişkisel sosyolojiyle sosyolojinin gündemine giren bir kavram değildir. Bunu kendilerini ilişkisel sosyolog olarak tanımlayan neredeyse tüm isimler de ifade etmektedir. Bundan dolayı burada ilişkisel sosyolojinin doğuşunu ve gelişimini incelerken ele alacağımız literatür ilişkisel düşünme biçimi üzerinden yapılan çalışmaların bir değerlendirmesi değildir. Böyle bir değerlendirme oldukça zahmetli ve esasında bizim amacımızı da aşacaktır. Zahmetlidir, çünkü ilişkisel düşünme biçimini modern düşüncenin büyük bir bölümünü kapsayacak şekilde okumak mümkündür. Amacımızın dışındadır, çünkü biz ilişki birimi üzerinden bir proje veya paradigma ortaya koymaya çalışan ve bunu açıkça ilişkisel sosyoloji ile nitelendiren çalışmalarla ilgileniyoruz. Fakat yine de girişte bahsedilen dönemde ve devamında eser üretmiş ve bugün ilişkisel sosyoloji tartışmalarında merkezi bir rol oynayan önemli isimler zikredilebilir: Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu, Margaret Archer, Harrison White, Charles Tilly, Norbert Elias, Roy Bhaskar, Bruno Latour, Anthony Giddens söz

konusu isimlerden bazılarıdır. Bu isimler farklı bağlamlarda birbirleriyle ilişkilendirilir. Bunlarla birlikte ilişkisel sosyolojiyi besleme adına özel olarak *Eurepean Jurnal of Pragmatism and American Philosophy*, *Contemporary Pragmatism* ve *Jurnal of Criticial Realism* dergilerini de anmak gerekir.

Bundan sonra ele alacağımız literatür doğrudan niteleyici bir çerçeve, bir paradigma veya bir proje olarak ilişkisel sosyolojinin ne olduğuna dair analizler, kritikler içeren temel metinlerdir. Elbette bu metinlere ilave veya bazıları yerine başka metinler tercih edilebilir. Fakat bütünsel olarak ilişkisel sosyoloji tartışmaları dikkate alındığında tercih ettiğimiz metinler üzerinden bir değerlendirme yapmanın uygun olduğunu düşünüyoruz. Bu değerlendirmeye ilişkisel sosyolojinin hem araştırma pratiği açısından inceleme nesnesinin ne olduğu hem de “entelektüel bir hareket” olarak nasıl bir yapıda olduğu ortaya konabilir.

İlişkisel sosyolojinin ne olduğuna dair herhangi bir metin okunduğunda karşılaşılan ilk cümlelerden biri birçok ilişkisel sosyoloji türünün olduğudur. Bu durum haliyle hem “ilişkisel sosyoloji nedir?” sorusunu cevaplandırmayı hem de hangi çalışmanın veya fikrin temel alınacağını zorlaştırır. Bildiğimiz kadarıyla ilişkisel sosyoloji ifadesi ilk olarak İtalyan sosyolog Pierpaolo Donati tarafından kullanılmıştır. Donati’nin *Introduzione alla Sociologia Relazionale* (İlişkisel Sosyolojiye Giriş) adlı eseri 1983’te İtalyanca olarak yayınlanmıştır. Daha sonra Archer ile birlikte ilişkisel sosyolojinin merkezinde yer alacak isimlerin başında gelecek olan Donati kendi ilişkisel sosyolojisinin temellerini bu çalışmasıyla atmıştır. Eserde Donati ilişkisel sosyolojisini Parsons ve yeni işlevselcilik üzerinden kurmuştur. Hatta bundan dolayı daha sonraları Donati kimi isimlerce bir ilişkilisci olarak değil yeni işlevselci olarak görülür (Vandenberghe, 2012). Donati’nin

bu yıllardaki bir diğer eseri yine İtalyanca olarak yayınlanan *Teoria Relazionale Della Società* (İlişkisel Toplum Teorisi) (1991)'dir. Donati oldukça erken bir tarihte ilişkisel sosyoloji kavramını kullanarak bir anlamda alanda öncü rolünü üstlenmiştir. Fakat tartışmalar dikkate alındığında ilişkisel sosyoloji tartışmalarının fiilini atasleyenin, Donati'nin oldukça erken tarihlerde yayınlanan bu çalışmaları değildir. Çalışmaların İngilizce yerine İtalyanca yayınlanması ilk bakışta Donati'nin bu alandaki öncü rolünün göz ardı edilmesini açıklar gibidir. Fakat bunun esas sebebi onun büyük ölçüde 1960'ların sonlarıyla birlikte yoğun bir eleştiri bombardımanına tutulan Parsons'a ve devamında yeni-işlevselciliğe olan ilgisi olduğunu düşünüyoruz. Nitekim Powell ve Depeltau'nün ifadesiyle "ilişkisel sosyolojinin ne yaptığını bilen bir proje" (2015a: 16) olarak sıkça referans verilen ve ilişkisel sosyoloji tartışmalarının merkezine oturtulan *Manifesto for Relational Sociology* (İlişkisel Sosyoloji İçin Manifesto) oldukça hacimli bir kaynakçaya sahip olmasına rağmen Donati'ye tek bir referans bile yoktur. Mustafa Emirbayer tarafından yazılan ve 1997'de yayınlanan bu makale ilişkisel sosyolojinin belki de en önemli metnidir. İsminde de anlaşılacağı gibi bir manifesto kıvamındaki bu metin oldukça kışkırtıcı ve sert bir dille yazılmıştır. Nitekim Emirbayer yıllar sonra metinde ilişkisel sosyolojiyi bir yaklaşım, proje veya paradigma yerine *bir mücadele dili* olarak kullandığını ve önerdiğini ifade edecektir. Bu metinde ilişkisel sosyolojinin ne olduğuna dair yukarıda değindiğimiz zorluğu bir nebze aşacak ilişkisel sosyolojinin meta ilkesi olarak niteleyebileceğimiz iki ilkeyi bulmaktayız. Dolayısıyla tam da ilişkisel sosyolojinin uygun bir tanımı için bu meta-ilkelerden başlamanın uygun olacağını düşünüyoruz. Emirbayer, Cassirer, Elias ve özellikle Dewey gibi isimlerden hareketle ilişkisel sosyolojiyi *tözcülük* karşıtlığı üzerinden tanımlar. Ona göre sosyologların günümüzde karşı karşıya

kaldıkları asıl sorun sosyal dünyanın çeşitli özlerden, statik ilişkilerden meydana geldiğini belirten tözcülük ve sosyal dünyanın süreçlerden, devingen ilişkilerden meydana geldiğini belirten ilişkisellik arasındaki seçimdir (Emirbayer, 2012a: 26). İlişkisel sosyoloji bu şekilde tanımlanan tözcü ve ilişkisel (aslında işlemsel) ayrım üzerinden tanımlanmıştır. Bu tözcülük karşıtlığı ve ilişkisel düşünme ilişkisel sosyolojinin tüm çeşitlerini bir uçtan bir uca sarmalar. Dolayısıyla *tözcülük* karşıtlığının ve *ilişkisel* düşünmenin ilişkisel sosyolojinin meta-ilkeleri olduğunu söyleyebiliriz. Aslında ilişkisel sosyolojide her ne kadar tözcülük ve ilişkisellik üzerine çoğunlukla bir fikir birliği olsa da bunların ne anlam ihtiva ettikleri konusunda bir konsensüs oluşmuş değildir. Farklılıkları paranteze alarak Stephan Fuchs'un yapmış olduğu tanımlama örneklenebilir. Fuchs *tözcülüğü* ve *ilişkiselliği* şu şekilde ifade eder:

[T]özcülükte, tercih edilen çalışma şekli, şebekeleri her yerde ve her koşulda gerçekten ayrı olan şeyleri ayıran statik tipolojiler ve katı sınıflandırmalardır. Özcülüğe genellikle doğal ve sosyal şeyler, beden ve zihin, davranış ve eylem, neden ve niyet, fail ve yapı, sadece makineler ve gerçek insan-beşeri insan, sanatsal ve doğal zekâ veya kurallar ve uygulamalar arasında derin ayrımlar yapan düalist bir kozmoloji eşlik eder. Bu temelde farklı şeylere ulaşmak için, esasen farklı metodolojiler gereklidir. Bu, anlamaya karşı açıklama, bilime karşı yorumlama, nicele karşı nitel araştırma, teoriye karşı anlatım, sert bilime karşı yumuşak bilim vb. gibi daha kutupsal karşıtlıklara yol açar (2001: 15).

İlişkiselselcilikte, şeyler bir ağdaki veya bir kuvvetler sistemindeki konumları ve hareketleri nedeniyle oldukları şeydir; temel özellikleri nedeniyle ağda sabit [değildirler] ve sabit bir konum almazlar. Ağ, düğümleri arasındaki ilişkilerine göre değişen bir ilişki alanıdır. Bir hücre, beynin değil, karaciğerin bir parçası haline gelir, doğası gereği karaciğerin bir parçası olduğundan değil, DNA'sının seçici

aktivasyonu ile bağlandığı diğer hücre ağı arasında karmaşık bir etkileşim olduğu için [öyledir], öyle işler (a.g.e. 16).

Tözcülük karşıtlığı ve ilişkisellik ilkelerinde ilişkiseli sosyolojiyi savunan tüm sosyologlar anlaştıklarını ifade ederler. Daha rafine edilmiş bir şekilde ifade edersek sosyolojik araştırma pratiği açısından ilişkiseli düşünmenin anlamı kabaca birey, grup, topluluk, toplum gibi kavramların mutlaklaştırılmadan; bunların, anlamlarını bir ilişki içerisinde kazandığı ve dolayısıyla ilişkiseli sosyolojinin inceleme nesnesinin ilişkiler olduğudur. Peki, tözcü düşünme biçiminin kaynağı nedir? İlişkisel sosyolojide tözcü düşünme biçimi dil ve düşünce alışkanlıklarına dayandırılır. Yani dil ve düşünce alışkanlıkları tözcü düşünmeye dayanak oluşturmakta ve onu beslemektedir. Söz konusu tözcü düşünme biçiminin üstesinden gelmek Bachelardcı anlamda epistemik kopuş ile olanaklıdır (bkz. Bachelard, 2013). Dolayısıyla dil ve düşünce alışkanlıklarının tözcülüğüne karşı bilimin olanaklılığı epistemik kopuşla mümkündür. Dil ve düşünce alışkanlıklarını çok iyi açıklaması ve bu konuda sıklıkla referans verilmesinden dolayı Norbert Elias özellikle pragmacı ilişkiselselciler üzerinde etkili olmuş bir isimdir. Elias tözcü düşünme biçimini dil ve düşünce alışkanlıklarına bağlar.¹ İlişkisel sosyoloji tartışmasına önemli bir zemin sağlaması açısından Elias'tan şu alıntıyı yapalım:

Dilimiz öyle bir yapıdadır ki, devamlı bir hareketi veya kesinti-siz bir dönüşümü ifade edebilmek için çoğu kez bu harekete dilde ve düşüncede öncelikle hareketsiz, izole bir nesne karakteri atfederiz. Ardından bu sözcüğe, normal durumda hareketsiz olan bu şeyin hareket ettiğine işaret eden bir fiil ilave etmek zorunda kalırız. Bir nehrin önünde durup suyun gözümüzün önünden aralıksız akışını zihnimize kavramak ve bunu dil üzerinden ötekilere

1 Tözcü düşünme biçiminin kökenleri için ayrıca bkz. James, 2019; Bachelard, 2013, Bourdieu ve Wacquant, 2003.

iletme istediğimizde şöyle düşünüp konuşmayız örneğin: suyun devamlı akışına bak; aksine şöyle düşünüp konuşuruz: nehrin ne kadar hızlı aktığına bak. Sanki rüzgâr bir yerde öylece duran, belli bir zamanda harekete geçip esmeye başlayan bir şeymiş gibi ‘rüzgâr esiyor’ deriz... Sanki esmeyen bir rüzgar olabirmiş gibi. Süreç halinde olanı bir duruma indirgemenin bu tarzı, bu tür dillerle yetmişmiş olanlara olağan görünür (Elias, 2016: 163).

Elias’ın bu düşüncesi ilişkisel sosyolojide önemli bir konumda bulunan ve tartışmaları bir anlamda belirleyen Emirbayer üzerinde oldukça etkili olmuştur. *İlişkisel Sosyoloji için Manifesto* metninin dayandığı temellerden biri bu düşüncedir.²

Her ne kadar ilişkisel sosyolojinin fitilini ateşleyen ismin Emirbayer olduğunu söylesek de tartışmaların yoğunluğu 2010’larla başlamıştır. Söz konusu yoğun tartışmaların öncesinde üç önemli sempozyumun yapıldığını söylemek gerekir. 2008’de Berlin Humboldt Üniversitesi’nde Harrison White ve Stephan Fuchs gibi alanda önemli isimlerin de katıldığı *Uluslararası İlişkisel Sosyoloji Sempozyumu*, 2009’da Xi’an Jiaotong Üniversitesi’nde *Uluslararası İlişkisel Sosyoloji Konferansı* ve 2010 yılında California-Davis Üniversite’inde çeşitli alanlarda *İlişkisel Çalışmalar* adıyla bir konferans düzenlenmiştir.

Bu sempozyum ve konferanslar ilişkisel sosyoloji için önemli bir girişim olsalar da ilişkisel sosyoloji üzerine yoğun tartışmaların yapılmasında aynı yıl içerisinde çıkan iki eserin etkisi büyüktür. Farklı ilişkisel sosyolojik bakış açısından yazılmış olan bu eserler aslında ilişkisel sosyolojinin dar alanda belli isimler arasındaki bir tartışma olmaktan çıkararak daha geniş bir entelektüel çevrede tartışılmasına zemin hazırlamıştır. 2011 yılında yazılan bu eserlerden bir Pierpaolo Donati tarafından kaleme alınan *Relational Sociology: A New Paradigm For The Social Sciences* (İlişki-

2 Bu temel düşünceyi üçüncü bölümde etraflıca tartışacağız.

sel Sosyoloji: Sosyal Bilimler İçin Yeni Bir Paradigma) eseridir. Diğer Nick Crossley tarafından yazılan *Toward Relational Sociology (İlişkisel Sosyolojiye Doğru)* adlı çalışmadır.

Donati'nin eseri daha çok 1983'ten beri yapmış olduğu çalışmaların genel bir çıktısı olarak değerlendirilebilir. Çalışmanın en önemli yanı alt başlığında ifade edilmiştir. Donati ilişkisel sosyolojiyi yeni bir paradigma olarak savunur. İlişkiselliği bireyciliğe ve bütüncüğe karşı olarak tanımlar. Ona göre toplum, toplumsal yapılar ve kültürlerin üzerine yükselen bağlayıcı ve ayırıcı ilişkilerin bir ürünüdür ve ilişkisellik insanlığın sürekliliğini nasıl sürdürdüğünü açıklama noktasında bize en sağlam temeli sağlar. Böylece o ilişkisel sosyolojiye dair en temel varsayımını ortaya koyar: Toplum ilişkilere sahip değildir, fakat ilişkilerdir. Bu, İlişkisel sosyolojiye dair iki anlamı ihtiva etmektedir. İlk olarak sosyolojik araştırmanın hedefi, nesneyi oluşturan sosyal ilişkidir. İkincisi her sosyal fenomen ilişkisel bir bağlamdan doğar ve bir başka ilişkisel bağlam oluşturur. Donati ilişkisel sosyoloji için öyle bir tez ortaya koyar ki bu Durkheim'in ünlü iddiasını ilişkisel sosyoloji için yeniden formüle eder gibidir. İlişkisellik sosyal olguların doğasıdır (2011: 1-15). Böylece ilişkisel sosyoloji için araştırma pratiğinde ilişkilerin inceleme nesnesi olarak ele alınması metodolojik ve epistemolojik bir tercih değil, adeta ontolojik bir zorunluluk olarak kendisini sosyal bilimciye dayatır. Çalışmanın argümanları meta-teorik olarak realizme yaslanır. Bununla birlikte çalışmada Donati'nin yoğun olarak etkisinde kaldığı veya eleştirel bir diyalog içerisinde olduğu isimler Georg Simmel, Talcott Parsons, Niklas Luhmann ve Jeffrey C. Alexander'dır.

Crossley ise çalışmasında “sosyoloji için uygun analiz birimi nedir?” sorusu odağında ilişkiselliği tartışır. Ona göre ilişkisellik bireyciliğe ve bütüncülüğe karşı sosyolojik analizin en uygun birimidir. Sosyal hayatın sosyolojik incelemesi için uygun analiz bi-

rimi insan veya kolektif aktörler arasındaki sosyal ilişkiler ve etkileşimler ağıdır. Aktörler atomistik bireylerden değil, etkileşim ve ağlardan oluşur (2011, 2-3). Sosyal dünya ilişki ve işlemlerin ağlarından meydana gelir. Bu ağlar mikro düzeyde göründükleri gibi makro düzeyde de görünürler. Crossley ağ analizine büyük önem verir. İlişki, etkileşim ve ağlar arasındaki bağlantıları çözümler. Crossley hem aktörlerin hem de yapıların etkileşimlerinden, ilişkilerden ve ağlardan türediğini savunarak, bunları önceler. Böylece ilişkisel sosyoloji, sosyal dünyayı (ilk durumda) insan aktörler arasında bir etkileşim ağı olarak analiz etmek zorundadır. Crossley, Mead gibi bir takım isimlere önem vermekle birlikte esas olarak Simmel'e merkezi bir konum atfeder. Yanı sıra o meta-teorik olarak pragmatizme yaslanır.

İlişkisel sosyolojiyi konu edinen metinler dikkate alındığında bu iki çalışmadan sonra bir yoğunlaşmanın ve farklı isimlerin tartışmaya dâhil olduğunu görmekteyiz. Bunda Kanadalı sosyologlar Christopher Powell ve François Depelteau'nun katkıları büyüktür. İki isim ilişkisel sosyolojiye dair 2013'te biri teorik diğeri uygulamalı olmak üzere iki cilt editoryal bir çalışma yapmışlardır. Nitekim yakın zamanda Depelteau oldukça hacimli bir çalışmanın editörlüğünü de üstlenmiştir. İlk çalışma *Conceptualizing Relational Sociology: Ontological and Theoretical Issues* ([2013] 2015b) (*İlişkisel Sosyoloji: Teorik ve Ontolojik Yönelimler*). Bu çalışma ilişkisel sosyoloji için pek çok açıdan önemlidir. İlk olarak burada nispeten bütüncül olarak farklı ilişkisel sosyoloji pozisyonları tanıtılmış ve tartışılmıştır. Fakat çalışmada tartışmalar daha çok Elias ve Bourdieu'yü üzerinden yürütülür. İkinci olarak çalışmada ilişkisel sosyoloji yeni şekil almakta olan bir proje olarak sunulur (Powell ve Depelteau, 2015a: 19). Bir projeden paradigmaya yol alınmak istenir. Aslında Emirbayer'in *İlişkisel Sosyoloji İçin Manifesto* metni ilişkisel sosyolojinin bir proje ola-

arak kurgulandığı şeklinde okunmaktadır. Fakat ilerde bahsedeceğimiz çeşitli problemlerden dolayı bunun için henüz erken olduğu ifade edilir. Çalışma ilişkisel sosyoloji üzerine bağımsız olarak çalışan isimler için aralarında bir diyalog kurulmasına zemin hazırlamıştır. Eser aynı zamanda kimi ilişkisel sosyologların kendi pozisyonlarını diğerlerine karşı belirginleştirmek, kimileri için de ilişkisel sosyoloji türleri arasında bir sentezin olup olmayacağı tartışması için önayak olmuştur. İkinci cilt olan *Applying Relational Sociology: Relations, Networks, and Society* (2013b) (İlişkisel Sosyoloji Uygulamaları: ilişkiler, Ağlar ve Toplum) ise pratik araştırmaya yönelik olarak toplumsal ilişkinin ne olduğu, ilişkisel sosyologların ampirik araştırmalarında bu kavramdan ne anladıkları v.b. soruların muhtemel cevaplarını Pierpaolo Donati, Daniel Monterescu, Osmo Kivinen, Tero Piiroinen, John W. Mohr, Harrison C. White ve Jan A. Fuhse gibi isimlerin araştırma makaleleri üzerinden ortaya koyma çabasıdır (Powell ve Depelteau, 2013a: xv-xx). Burada Powell ve Depelteau birçok soru üzerinden problemi detaylandırmalarına karşılık bizce pratik araştırmada ilişkiye yönelik olarak iki temel tutum söz konusudur. İlişkiler insan ve diğer aktörler arasındaki somut bağlar mıdır yoksa toplumsal uzamdaki göreceli konumlar mıdır? Elbette bu genişletilebilir veya farklı bir bağlama oturtulabilir ama günün sonunda gelinecek nokta burasıdır. Vandenberghe'ye göre ilişkisel sosyoloji hareketinin başını çeken isimler Depelteau ve Powell'dır. O iki ismin yukarıdaki eserlerini referans göstererek ilişkisel hareketin onlar tarafından itilen, tanıtılan ve koordine edilen bir grup arabası olduğunu ifade eder. Bu anlamda ilişkisel sosyoloji bütünsel bir teori ya da paradigma değil, ancak farklı eserlerden esinlenen seçici ilişkilere sahip dağınık bir teori(ler) kümesidir. İlişkisel sosyoloji, ilişkisel bir manifestonun (Emirbayer, 1997) bir araştırma programına ve bir araştırma programını

sosyal bilimler içinde akademik bir harekete dönüştürme çabası olarak görülmelidir (Vandenberghe, 2018: 38).

Vandenberghe sosyolojide büyük teorilerin zamanının sona erdiğini, bundan dolayı artık evrensel, kapsamlı bir sosyal teori yerine analitik sosyoloji, pragmatik sosyoloji, kültürel sosyoloji, ahlaki sosyoloji, kamu sosyolojisi ve geç dönem ilişkisel sosyoloji gibi çeşitli hassaslaştırıcı yaklaşımlara sahip olduğumuzu ifade eder. Bu açıdan daha mütevazı bir teorileştirme çabasının vardır. Böylece “yeni paradigmanın savunucuları bir fikir (örneğin ilişkisel yaklaşım), alandaki çeşitli rakipleri ilgilendiren bir kavram (örneğin nedensel mekanizma) veya bir temaya (örneğin kültür veya ahlak) odaklanırlar. Seçici yakınlıklar kümesi olarak kavranan ilişkisel sosyoloji çoklu gerilimler, çelişkiler ve tamamlayıcılıklar alanıdır (a.g.m., ss. 35-36). İlişkisel sosyoloji en geniş anlamıyla her türlü olası ilişkiye odaklanır. Oldukça geniş tahayyül edilen bu analiz birimi ontolojik, epistemolojik ve metodolojik düzeyde bir dönüşümü zorunlu kılar. Ontolojik düzeyde, ilişkilerin temelde sosyal yaşamı yarattığı varsayımı hâkimdir. Böylece bütüncül ve bireyci yaklaşımlara karşı ilişkiler öncelenir. Toplum ağlar, alanlar, figürasyonlar, yapılar, sistemler, kurumlar ve diğer oluşumları oluşturan insanlar arasındaki işlemlerden ortaya çıkan ilişkisel bir kompleks olarak kabul edilir. “Epistemolojik düzeyde, ilişkisel sosyoloji, yapısalci, işlemsel ve etkileşimci yaklaşımların ilişkisel düşüncesine yaslanılır ve özcü, öznel yaklaşımların kategorik düşünme biçimine karşı çıkarılır. Buradaki zorluk [ve aynı zamanda önemli hamle] her zaman rakip bir yaklaşımı (rasyonel seçim, işlevselcilik, kültürel sosyoloji) veya kavramı (iktidar, kimlik, işlev) dönüştürmek ve kategorilerini ilişkisel, işlemsel ve süreçsel olarak yeniden biçimlendirmektir” (a.g.m., 39). Bu açıdan ilişkisel sosyoloji bir anlamda kavramların ilişkisel bir bozuma, dönüşüme tabi tutulmasıdır. Bu şekilde kavramalar ilişkisel bir düşünce çerçevesinde ele alınır hale getirilir. Örneğin Emirbayer *Manifestosunda* (2012a: 35-38) özgürlük, eşit-

lik, faillik ve güç gibi kavramları dönüştürerek onları ilişkisel bir zeminde yeniden şekillendirmektedir. Son olarak “metodolojik düzeyde ilişkisel sosyoloji, insanlar, gruplar ve kurumlar arasındaki çoklu etkileşimi yakalayabilen ve temsil edebilen karmaşık, amaca yönelik oluşturulmuş teknikler için değişken analizinin doğrusal tekniklerini kullanır.” (Vandenbergh, 2018: 39). Aslında Vandenbergh’nin belirtmiş olduğu hususlar konusunda şimdilik ilişkisel sosyologların üzerine uzlaştığı bir fikir birliği yoktur. Bundan dolayı Vandenbergh bir durum tespitinden ziyade bir temennide bulunmaktadır. Bu temenni şu ifadelerde dile getirilir: “Kim bilir [belki de] ontolojik, epistemolojik ve metodolojik düzeyler sistematik olarak tek bir odak imgesine entegre edildiğinde ilişkisel sosyoloji benzersiz bir perspektif olarak ortaya çıkacaktır. Belki de tamamen eklenmiş bir paradigma olarak. Şimdilik bu olmadı, ama bunun entelektüel hareketin bilinçli bir şekilde başarmaya çalıştığı şey olduğunu söylemek isterim.” (a.g.m., ss. 39-40).³

Editörlüğünü Depelteau’nun yaptığı *The Palgrave Handbook of Relational Sociology* (İlişkisel Sosyoloji El Kitabı) (2018d) adlı çalışma daha önceki iki editoryal çalışmanın ilişkisel sosyolojiye dair perspektifini birleştirip sunmanın yanı sıra gerçekten de daha gelişkin bir içeriğe ve tartışma düzeyine sahiptir. Aslında çalışma 2013 tarihi temel alındığında aradan geçen beş yılda kat edilmiş olan yolu da gösterir. Çalışmada diğer iki çalışmadan farklı olarak daha yoğun ve gelişkin bir biçimde sosyoloji tarihiyle bir bağlantı kurulmaktadır. Diğer yandan 2013’te bir proje ve buradan hareketle bir paradigmaya doğru tasavvur edilen ilişkisel sosyolojinin “dinamik ve karmaşık doğasına riayet etmek amacıyla” onun kristalize edilmiş bir ‘paradigma’ veya ‘teori’ymiş gibi deneysel herhangi bir tanımının önerilmeye uzak

3 Vandenbergh’nin hem sosyolojide kapsayıcı büyük teorilerin zamanının sonu erdiğini söylemesi hem de ilişkisel sosyolojinin gelecekte kapsayıcı bir paradigma olmasını istemesi tuhaftır.

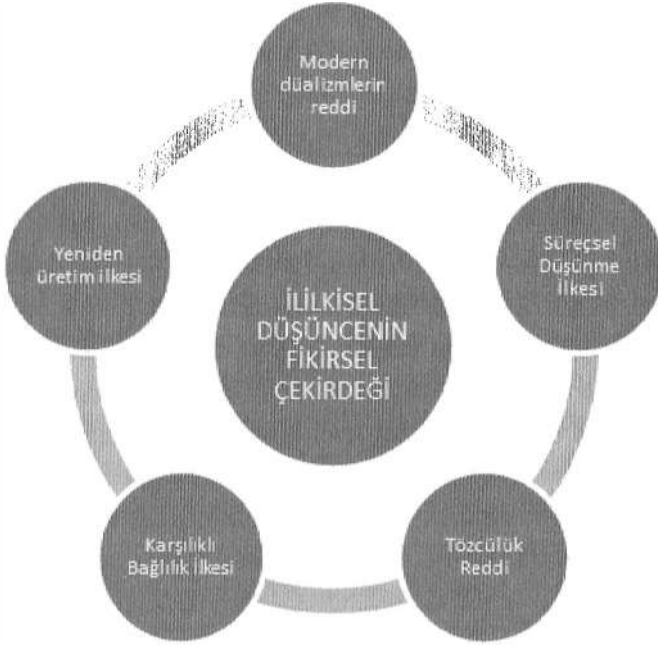
durulduğunu görmekteyiz. Böylece ilişkisel sosyolojinin merkezi güce sahip olmayan geniş ve gün geçtikçe de gelişleyen bazı temel fikirlere dayanan bir entelektüel hareket ve pragmatik deneyim olduğu belirtilir. Entelektüel bir hareket olması onun yekpare bir bütün oluşturduğu anlamına gelmez. P. Wachtel'in, *İlişkisel Teori ve Psikoterapi Uygulaması* eserinden alıntıyla Depelteau ilişkisel sosyolojinin entelektüel bir "parti" olmadığını söyler. Çünkü bu hareket örgütlenmemiştir.⁴ Bu nedenle, ilişkisel sosyoloji, basitçe somut ve spesifik uygulamalardan ve sosyal sorunlardan yalıtılmış fikirler ve kavramlar üzerine meta-teorik çalışmalarla ilgili değildir. Daha net bir ifade ile "İlişkilere odaklanan ve kaçınılmaz karşılıklı bağımlılık durumumuz hakkındaki bilincimizi yükselten bir sosyologlar derneği"dir. Diğer yandan ilişkisel sosyoloji, sosyoloji denilen geniş alanın bir alt alanıdır. O, okul, ekol, paradigma, yaklaşım gibi hareketlere benzer bir biçimde entelektüel bir harekettir. Bu açıdan ilişkisel hareket, sosyolojiyi yeniden yapılandırmayı amaçlayan uzmanlar tarafından birlikte üretilmektedir. İlişkisel sosyoloji genel olarak sosyal dünya hakkındaki temel görüşleri reforme etmeye, yeniden değerlendirmeye davet eden bilimsel tartışma-

4 Burası bazı ilişkisel sosyologların ikircikliğini göstermesi açısından önemlidir. Çünkü dikkat edilirse çoğunlukla ilişkisel sosyolojinin örgütlü bir hareket olmadığına vurgu yapılarak bir anlamda onun "ilişkisel oluşumuna" vurgu yapılmak istenmektedir. Fakat Vandenberghe üzerinden yukarıda görmüş olduğumuz ve birazdan Depelteau'da da göreceğimiz gibi yapılmış olan girişimlerin bir örgütlenme çabası olduğu da aşikar. Yine Emirbayer yıllar sonra ilişkisel sosyoloji üzerine yaptığı kısa değerlendirmesinde 1997'de ilişkisel sosyolojiyi bir proje ve hareket olarak formüle etmediğini belirtir. Fakat bunu söylerken meşhur makalesinin sonuna eklediği dipnotu unutmuş gibidir: "Bu 'manifesto' bir de toplanma çağrısından eksik olmasın diye bir tane önereceğim: *Dünya varlıkları-ilişkilerin!* Hem betimleyici hem de kural koyucu olan, nedensel ve normatif içerimli bu ifade (küçük etkileşimsel imalarına rağmen) sosyal gerçekliğin ilişkisel ve işlemsel zengin olanaklarını güzelce kucaklıyor" (2012a: 56, 49. dipnot).

ların ve yaratıcılığın yeni bir alanıdır. Bu açıdan da özel olarak disiplinin temel prensiplerini, fikirlerini ve uygulamalarını tartışmaya açar, onlara meydan okur, onları yeniden onaylar ve düzenler. Bu anlamda ilişkisel sosyolojinin, sosyolojik teorilerin katılaşması için bir panzehir olarak görülmesi gerekir.⁵ *Bu da açıkça sosyolojinin temellerine geri dönüş anlamına gelir* (Depelteau, 2018a: 4-7; vurgu bize ait). Bundan dolayı, ona göre “ilişkisel sosyoloji” etiketi oldukça farklı olabilecek fikir ve uygulamalara dayanan birçok teori ve araştırma ile ilişkilendirilmiştir. Bu ifadelere rağmen Depelteau ilişkisel sosyolojinin merkezi düşünce çekirdeğinin ve onunla bağlantılı uygulamaların tutarlılığının korunması gerektiğini belirtir. Onun gözünde bu merkezi çekirdeğin korunamaması onun farklı fikir ve uygulamalara dayanan birçok teori ve araştırma ile ilişkisinde ona zarar verir. Çünkü ilişkisel sosyolojinin düşünce çekirdeği korunmadığında ilişkisellik yalnızca bir etiket olarak kalacak ve modaya uygun eğilimlerin altına girme riski ile karşı karşıya kalacaktır. Bu durum doğrudan ilişkisel sosyolojiye yaslanan sosyologların onun temel fikir ve uygulamaları konusunda yeterli bilgi ve disiplin olmadan çok kolay veya hızlı bir şekilde ilişkisel sosyoloji etiketini kullanmalarına bağlıdır (*a.g.m.*, 7).

Depelteau’ya göre ilişkisel sosyolojinin fikrî çekirdeği herhangi bir özel metinde bulunmaz. Bundan dolayı bu fikrî çekirdek bir ideal tip olarak görülmelidir. İdeal tipik fikrî çekirdek keşifsel bir aygıttır. Bu aygıt sosyolojide ilişkisel düşüncenin ne olduğunu daha iyi anlamak için yardım edebilir. İlişkisel düşüncenin fikrî çekirdeği en az beş fikir veya prensipten meydana gelir. Kavramsal farklılıkların ötesinde, ilişkisel düşünürlerin çoğunluğu bu genel ilkeleri veya fikirleri paylaşırlar (*a.g.m.*, 17).

5 Argüman James’in pragmatizme yüklediği misyonla aynı içeriktedir: teorilerin katılığını kırmak (James, 2019: 87).

Depelteau'ya göre ilişkisel sosyolojinin beş fikrî çekirdeği (a.g.m., 19).

Depelteau, ilişkisel sosyologların çoğunun bu fikrî çekirdeği oluşturan ilkeleri benimsediğini iddia etmiş olması çalışmamızın içeriğinde de görüleceği gibi son derece tartışmalıdır. Bu ilkeler daha çok bizim pragmacı ilişkisel kamp olarak isimlendirdiklerimiz için geçerlidir. Depelteau ilişkisel sosyolojiyi bir bütün olarak analiz eden iki isimden birisidir (diğer isim Vandenberghe'dir). İleriki sayfalarda detaylı analiz edeceğimizden dolayı burada Depelteau'nun analizinin sınırlılıklarına ve hatalarına değinmeyeceğiz.

2. Türkiye'de İlişkisel Sosyoloji

Türkiye'de "ilişkisel sosyoloji" ifadesi bildiğimiz kadarıyla ilk olarak Öğütle ve Çeğin tarafından *Sosyo-Tarihsel Teorinin 'Sınıf'la İmtihanı: İlişkisel Sosyolojik Perspektiften Yeni Bir Sınıf Kavrayışı*

Denemesi (2007) adlı çalışmada kullanılmıştır.⁶ Çalışmada ilişkisel sosyoloji “en genel ifade ile ilişkisel düşünce üzerine süregelen toplumsal-felsefi bir gelenek ve onun empirik –teorik çeşitmeleri olarak tasvir” edilir ve onun zemininin yapısalcı gelenekte köklendiği ileri sürülür (*a.g.e.*, 14, 18). İlişkisel sosyoloji, tözcülük ve öznelci-nesnelci karşıtlığını aşan meta ilkeler üzerinden okunur. Böylece kabaca K. Marx, G. Bachelard, E. Durkheim, M. Mauss, E. Cassirer, P. Bourdieu ve C. Tilly üzerinden bir ilişkisel sosyoloji tanıtımı yapılır (yaklaşık olarak üç sayfa). Burada, bir ilişkisel sosyoloji tartışmasından ziyade sınırları muğlak kaba bir sunum ortaya konulur. Türkiye’de ilişkisel sosyoloji ifadesinin nispeten erken bir tarihte kullanılmış olması önemli olmakla birlikte esasen ilişkisel sosyolojiye dair tartışmalar önsözü Mustafa Emirbayer tarafında yazılan *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* (2012a) derleme çalışmasıyla başlamıştır. Çeğin ve Göker’in editörlüğünü üstlendiği çalışmada Mustafa Emirbayer, Stephan Fuchs, Osmo Kivinen ve Tero Piironien, Nicos Mouzelis, Charles Tilly, Margaret Archer ve Pierre Bourdieu ekseninde ilişkisel sosyolojinin tanıtımının ötesine geçen metinler tercüme edilerek derlenmiştir. Nitekim çalışmada yer alan metinlerin önemli bir bölümü daha önce Türkçeye çevrilmemişti. Çalışma sosyal teori merkezlidir. Editörler bunun sebebini şu şekilde açıklar- ki bu aynı zamanda çalışmanın da amacıdır: “Türkiye’de sosyal bilimcilerin sosyal teoriye ‘bir tür felsefe’ muamelesi yapmayı bırakıp, teoriyi somut meselelerin açıklanması uğraşının bütünleşik bir parçası olarak benimsemeleri için belki ilişkilselci yaklaşımın tartışma gündemine alınması, etkili olabilir.” (Çeğin ve Göker:

6 Aynı tarihte *Ocak ve Zanaat* çalışmasının yayınlandığını da belirtmek isteriz. Nitekim Çeğin çalışmasının dört editöründen biridir. *Ocak ve Zanaat* Türkiye’de Bourdieu’ye dair bütünlüklü bir analiz ortaya koymuş ve Bourdieu çalışmalarının yoğunluk kazanmasına önayak olmuştur (Nur ve Koytak, 2014).

2012b: 20). Bugün ilişkisel sosyoloji üzerine bir şeyler karalayanların temel başvuru eseri bu çalışmadır. Aslında çalışmanın birkaç ismin çabalarıyla kolektif çalışmalara ön ayak olduğu söylenebilir. Bu açıdan da söz konusu çalışmaların *Ocak ve Zanaat* (2007) eseriyle paralel bir hatta ilerlediğini söylemek mümkündür.

Bu bağlamda ilişkisel sosyolojinin Türkiye serüvenine daha geriden bakıldığında Bourdieu en önemli isim olarak karşımıza çıkar. Bourdieu otuz yılda tüm dünyada adından söz ettirebilmiş ve inşa ettiği sosyolojik kuramıyla sosyolojide oldukça etkili olmuş bir isimdir. Bourdieu, 1995 yılından itibaren gerek eserlerinin Türkçeye çevirisiyle gerekse üzerine yapılan çalışmalarla Türkiye sosyal bilim alanına girmiş ve özellikle 2007 yılından sonra yoğun bir üretimin odağı halini almıştır (Nur ve Koytak, 2014).⁷ Özellikle bazı isimlerin yapmış oldukları çalışmalar Bourdieu'nün Türkiye sosyal bilimler alanındaki etkisini yoğunlaştırmıştır. 2012 yılında kurulan *Heretik Yayınevi* Bourdieu'nün pek çok çalışmasını Türkiye sosyal bilimler alanına kazandırmıştır. İlerleyen süreçte Levent Ünsaldı, Güney Çeğin, Emrah Göker, Vefa Saygın Öğütler, Ümit Tatlıcan, Alim Arlı gibi isimlerin öncülüğünde çeşitli üniversitelerde ilki Mart 2014, sonuncusu Nisan 2016 yılında olmak üzere üç *Pierre Bourdieu Sempozyumu* düzenlenmiştir. Bununla birlikte aynı isimler öncülüğünde ilk sayısı Mart-Haziran 2015'te son sayısı da *mart-nisan* 2016'da çıkan *Modus Operandi: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi* adlı bir dergi

7 “Tespit edebildiğimiz kadarıyla, 1995-2013 yılları arasında Türkiye'deki bilimsel üretim mecralarında üretilen ve kaynakçasında Bourdieu'ye atıf olan toplam 143 tane telif eser var. Bu eserlerin 78 tanesi Türkiye'deki üniversitelerin muhtelif programlarında yazılmış yüksek lisans (46) ve doktora (32) tezleri. Kalan 65 eser ise 59 makale ve 6 kitaptan oluşuyor. Bir tane Fransızca yüksek lisans tezi istisna edilirse, eserlerin büyük çoğunluğu Türkçe (115) olarak, az bir kısmı ise İngilizce (27) olarak kaleme alınmış.” (a.g.m., 133-134).

çıkmıştır. Bu çalışmaların merkezindeki isim Pierre Bourdieu'dür. Nitekim derginin adı da Bourdieu'yü ile anılan bir kavramdan oluşturulmuştur. Sonraki süreçte dergi çalışması ve sempozyumlar çeşitli nedenlerle sonlandırılır. Bu sefer *İlişkisel Sosyal Bilimler Kongresi* adıyla kongreler düzenlenir. Her yıl düzenlenen kongrelerin ilki Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilmiş ve faaliyetler halen devam etmektedir. Bu kongreleri Bourdieu sempozyumlarının devamı olarak görebileceğimiz gibi bir eksen kaymasından da bahsebiliriz. Bu kongrelere paralel Şubat 2019'da yayın hayatına başlayan *Strata: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi* çıkarılmaya başlamıştır. Kongre ve yeni dergi çalışmasına öncülük eden isimler ise G. Çeğin, V. S. Öğüt ve Ali Esgin'dir. Çalışmaların eksenini ise (aslında biraz da sembolik düzeyde) Bourdieu'dan Bhaskar'a kaymıştır. Nitekim ikinci derginin adı Bhaskar'ın bir kavramı ile oluşturulmuştur. Bu faaliyetler daha çok kolektif bir çalışma biçiminde yapılmaktadır.

İlişkisel sosyoloji üzerine bir araya gelmiş bir grup tarafından yapılan bu çalışmaların yanı sıra başka çalışmalar da mevcuttur. İlk baskısı 2014'te çıkan ve ilerleyen yıllarda genişletilmiş olarak yeniden basımları yapılan A. Yaşar Sarıbay'ın *Toplumun Mantığı: Bir Mantıksal Anlatı Olarak Sosyoloji* çalışması ilişkisel sosyoloji bağlamında değerlendirilebilir. Sarıbay metodolojik bireycilik ve bütüncülüğe karşı pozisyon alarak Emirbayer'in belirtmiş olduğu tözcülük ve ilişkisellik arasındaki ayrıma yaslanır ve konumunun ilişkiselliğe dayandığını ifade eder (a.g.e., 39 vd). Sarıbay ilişkisel konumunu büyük ölçüde Pitirim A. Sorokin üzerinden şekillendirir. Bir diğer eser, editörlüğünü Aytül Kasapoğlu'nun yapmış olduğu bir atölye çalışmasının çıktısı olan *Uygulamalı İlişkisel Sosyoloji* (2016a) adlı çalışmadır. Kasapoğlu, pragmacı ilişkilisciler Kivinen ve Piirronen'in (2012) düşüncelerinden hareketle şunları ifade eder: "Felsefenin sosyolojiye ontolojik

tartışmalarla müdahalesini önleyebilmek için daha bilimsel tercihlerle bu elinizdeki yayına dönüşen çalışmalarda da epistemoloji düzeyinde kalmaya çalışıldığı özellikle belirtilmelidir” (Kasapoğlu, 2016b: 15). Bu minvalde ilişkisel sosyoloji tartışmasına ayrılan birinci bölüm Bourdieu, Elias, Kivinen ve Piironen ikilisi ve White üzerinden ilerler. Bu bölümün sonunda da Depelteau’nun ilişkisel sosyolojiye dair ilerde aktaracağımız tasnifi takip edilir. Eserin geri kalanında ise muhtelif alanlarda ilişkisel sosyoloji üzerinden yapılmış makale düzeyinde çalışmalar yer almaktadır. Bourdieu’yü paranteze alırsak çalışma pragmacı bir sosyal bilim anlayışına yaslanmaktadır. Ögütle’nin *Metodolojik Bireyciliğin Eleştirisi* (2013) çalışması da ilişkisel sosyoloji bağlamında değerlendirilebilir. Çalışmada Ögütle, Max Weber, Karl Popper ve Jhon Elster’le mülhem görülen metodolojik bireycilik eleştirisi üzerinden metodolojik bireyciliğin sosyal bilimler için uygun bir metodoloji olmadığını, eleştirel realizmin sosyal bilimler için uygun bir metodoloji ortaya koyduğunu iddia eder. Son olarak Emre Öztürk’ün *Sosyal Bilimler Metodolojisinde Bir Yaklaşım Olarak Pragmatizm* (2016) adlı çalışması Türkiye’de ilişkisel sosyoloji bağlamında söz edilmesi gereken bir çalışmadır. Öztürk doğrudan pragmatizmin üç kurucu ismi James, Peirce, Dewey ve çağdaşlardan Rorty’i merkeze alarak; bu isimler üzerinden sosyal bilimler için pragmacı ilişkisel bir metodolojiyi tartışır önerir. Bunlarla birlikte ilişkisel sosyoloji bağlamında hem teorik hem de sahaya dayalı yapılmış doktora ve yüksek lisans çalışmaları, makale düzeyinde dergilerde yayınlanan, kongrelerde sunulan metinler de bulunur. Başlıklarında “ilişkisel sosyoloji(k)...” diye başlayan çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Birkaç istisnayı paranteze alırsak söz konusu çalışmaların ilişkisel sosyolojiyi ne derece yansıttığı tartışmalıdır. Diğer bir ifade ile söz konusu çalışmaların ilişkisel sosyoloji içerisinde cereyan eden

tartışmalara ne derece vakıf olunduğu oldukça tartışmalıdır. Mevcut duruma bakıldığında yapılan çalışmaların çoğunluğu Bourdieu üzerinden şekillenmektedir.⁸

3. Yeni Bir Tasnif Denemesi

Burada yapacağımız tasnif denemesinin iki açıdan önemli ve dolayısıyla işlevsel olduğunu düşünüyoruz. İlk olarak bu dolaylı olarak ilişkisel sosyolojinin sosyolojik gelenek içerisinde konumlandırılmasına yardımcı olacaktır. İkincisi doğrudan ilişkisel sosyolojinin nasıl bir yapıda olduğunu daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. İlişkisel sosyolojiye dair şimdiye kadar yapılmış iki tasnif bulunur. Her iki tasnifte karşılaştığımız bazı (aşağıda açıklayacağımız) sınırlılık ve sıkıntılardan dolayı yeni bir tasnif ortaya koymanın gerekli olduğunu düşündük. Tasnifimizin genel geçer olmadığını yalnızca mevcut tartışmalar çerçevesinde oluşturulduğunu söylemek isteriz. Yani ilişkisel sosyolojiye dair tartışmalar hali hazırda devam ettiği için bu tartışmaların seyrine bağlı olarak yaptığımız tasnif geçerliliğini sürdürebilir veya yitirebilir.

İlişkisel sosyolojinin yapısını analiz etmek için yapılmış iki tasnifin olduğunu söylemiştik. Bunlardan biri Depelteau, diğeri Van-

8 Nur ve Koymak Bourdieu üzerine çalışmalarla ilgili şu tespitte bulunurlar: “Özellikle düşünömsellik ve ilişkisel kavramlarının, hem Bourdieu’nün genel eserinin hem de Türkiye bilimsel üretim alanında en çok atıf yapılan *Réponses* kitabının ana izleklerinden ikisini oluşturmalarına rağmen, bu kadar az kullanıma konu olması bu seçmeciliğin en açık örneklerinden birisini teşkil ediyor. Ayrıca, Bourdieu’nün opus operatum’unun bir parçası olarak değerdendirebileceğimiz ve sosyal gerçeklğin çeşitli veçhelerini açıklamak üzere inşa edilmiş kavramlarına nispeten, bizzat bu kavramların inşa edilme sürecine, modus operandi’sine işaret eden düşünömsellik ve ilişkisel gibi kavramların oldukça az konu edilmiş olması, niteliksel kısımda örnekleriyle birlikte ileri süreceğimiz, Türkiye’de Bourdieu’nün modus operandi’sinden ziyade opus operatum’unun alınılandığı varsayımını destekler niteliktedir” (a.g.m. 350).

denberghe tarafından yapılmıştır. Bu tasnifleri oluşturulma tarihlerine göre analiz ettikten sonra kendi tasnifimizi ortaya koyacağız.

Depelteau birbirinden farklı üç ilişkisel sosyolojik yaklaşım olduğu tespitinde bulunur. Bunlar sırasıyla i- *belirlenimci* ya da *yapısalcı (structuralist) ilişkisel sosyoloji*, ii- *eş-belirlenimci (Co-determinist)* ya da *diyalektik ilişkisel sosyoloji* ve son olarak iii- *Derin (Deep) ya da işlemsel (transaction) ilişkisel sosyoloji* (Depelteau, 2015a: 253 v.d.; 2015b: 1). Ona göre bu üç ilişkisel sosyolojik yaklaşım bilinçli ve organize olmuş bir gruplaşma değil, benzer toplumsal ontolojik dünya görüşü ve ilkeleri benimseyen üç ayrı gruplaşmadır. *Belirlenimci ilişkisel sosyoloji* daha çok ağ teorisi odağında oluşturulur. Sosyal teorideki holist anlayıştaki “toplum” yerini ağlara bırakmıştır. Böylece aslında farklı bir bağlamda ağların boğumları belirlendiği düşüncesi hâkimdir. Bu açıdan da bu model yeni bir toplumsal belirlenimciliktir. Gözlemlenen ağ örüntüleri olarak toplumsal yapılar eylemi belirler. Bu ise “belirlenimci bir Simmel’in belirlenimci bir Durkheim ve Parsons’ın bir ölçüde yerini aldığı pozitif sosyolojinin güncel bir türevidir.” (Depelteau, 2015a: ss. 259-261). Bu kategoriye N. Luhmann ve R. Collins gibi isimler dâhil edilmektedir. *Eş-belirlenimci ilişkisel sosyoloji* modelinde “her şeyin aktörler arasındaki ilişkilerle ilgili olduğu, ancak bununla birlikte bireylerin güçlerinin, toplumsal yapıların nedensel güçleri ile etkileşime girdiği” iddiası merkezdedir. Burada genel anlamda bilindiği şekliyle yapı ve failin birbirlerini karşılıklı olarak belirlediği düşüncesi hüküm sürer. A. Giddens, P. Bourdieu, P. Berger ve T. Luckmann, R. Bhaskar, P. Donati, M. Archer bu gruba dahil edilmektedir (a.g.m., 263-264). Son olarak *derin ilişkisel sosyolojik* yaklaşımda her tür akışkan ve dinamik toplumsal süreçlerin merkeze alınmasıyla diğer iki ilişkisel sosyoloji modellerden farklılaştırılır. Depelteau derin ilişkisel sosyoloji modelini Dewey ve Bentley’e dayandırır.

Depelteau'nun ilişkisel sosyolojinin yapısının anlaşılması için yapmış olduğu tasnif birçok açıdan sıkıntılı olmasının yanı sıra ters bir etki yapar ve onu kavramayı daha da muğlâklaştırır. Depelteau Emirbayer'in *İlişkisel Sosyoloji İçin Manifesto* metninde yaptığı gibi Dewey ve Bentley'den üç eylem tarzını aktarır. İlginç olan Emirbayer'in ilişkiselcilik ve tözcülük arasındaki farkı ortaya koymak için aktardığı eylem biçimlerini Depelteau *derin ilişkisel sosyoloji* ve diğer iki ilişkisel sosyoloji anlayışı arasındaki farkı ortaya koymak için aktarmaktadır: "Kişisel olarak Dewey ve Bentley'in iki epistemolojik hal arasında gördükleri ayrıma atıfla bunu "işlemsel sosyoloji" olarak adlandırmayı tercih ediyorum: 'kendinden faaliyet', 'etkileşim' ve 'işlem'.⁹ Sosyal bilimler açısından 'kendinden faal' bir iradeciliği ya da toplumsal belirlenimciliği ifade eder... 'etkileşim' (*inter-action*) eş-belirlenimciliğe aittir; işlem (*trans-action*) ise derin ilişkisel düşünceyle ilgilidir" (*a.g.m.*, ss. 273-74). Depelteau ilişkisel sosyoloji içerisindeki bölünmüşlüğü ve onun nasıl bir yapıda olduğunu anlatmak ister fakat ilişkisel sosyolojinin aşma iddiasıyla karşı çıktığı dikotomileri tartışmanın merkezine geri konmaktadır.¹⁰ İlginç bir biçimde Depelteau,

- 9 Karşılaştırma için 3. Bölüm ilgili yere bkz. Diğer yandan Emirbayer'de göreceğimiz gibi, burada kullanılan kavramların farklılığı türkçe çevirideki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Depelteau'da *kendinden faal*, *etkileşim* ve *işlem* olarak yapılan çeviri Emirbayer'de *öz-eylem*, *eylem-arası* ve *eylem ötesi* olarak çevrilmiştir. Karşılaştırma için bkz. Emirbayer, 2012a: ss. 25-65; Depelteau, 2015a: ss. 251-285. Sosyologların ingilizce metinleri üzerinden bir karşılaştırma için bkz. Emirbayer, 1997, 283- 287; Depelteau, 2013, 177 vd.
- 10 Nitekim, daha sonra göreceğimiz gibi Depelteau ileri tarihli bir metninde şu ifadeleri kullanacaktır: "[Bir] bütün olarak değerlendirildiğinde, ilişkisel sosyolojinin ortaya çıkmasıyla ilgili asıl meselem, sosyolojideki ilişkisel dönüşü sınırladığı anlaşılan yapısalcı miras üzerine kuruludur. Belki çok sert ve talepkarım. Ancak bir yaklaşımı sınırlamalarını fark etmeden onu geliştirmek zordur. Örneğin, P. Bourdieu, kariyerinin sonunda sosyolojisinin 'ilişkisel' olduğunu açıkladı, ancak geç metinleri, birçok açıdan 'yapısalcı' mirasın sınırlayıcılığını bir şekilde taşıyor gibi görünüyor. Birçok okuyucu bu

Emirbayer'in ilişkisel düşünce ile tözcü düşünce arasındaki Dewey ve Bentley'den hareketle ortaya koyduğu ayrımları ilişkisel sosyolojilerin tasnifinde kullanmaktadır. *İşlemsel* (transaction) olan derin ilişkisel sosyoloji olarak okunur. Böylece bir bütün olarak ilişkisel sosyolojinin temelini oluşturan analiz biriminin ilişki (bu ilişkinin nasıl kavrandığı tartışmalı olsa da) olması ilkesi darmadağın edilmiş olur ve ilişkisel sosyoloji işlemsel olanla sınırlandırılmış olur. Dewey ve Bentley üç eylem tarzını tözcü ve ilişkisel düşünce biçimini birbirinden ayırmada kullanırlar. Depelteau ise bu üç eylem biçimini derin ilişkisel sosyoloji ile diğer iki ilişkisel sosyoloji arasındaki fark için kullanır. Dolayısıyla Depelteau için diğer iki ilişkisel sosyoloji türü tözcüdür. Depelteau'nun açıklamadığı veya bizim anlamakta zorluk çektiğimiz nokta ise tözcü bir kategoride değerlendirilen iki ilişkisel sosyoloji türünün neden "ilişkisel" olarak nitelendirildiğidir.

Sonraki yıllarda Depelteau belki de bu tasnifinin handikaplarını fark edecek ki farklı bir tasnif yapar. İlişkisel sosyoloji yine üç büyük akım şeklinde gruplandırılır. İlki Pragmatizm, sembolik etkileşimcilik ve en son "toplanma" teorileri olarak isimlendirilir. Bu grupta J. Dewey, W. James, G. Tarde, H. Blumer, G. Deleuze ve B. Latour gibi isimlerin etkisinin büyük olduğu ifade edilir. Depelteau'ya göre her ne kadar bu akım içerisinde farklılıklar olsa da çoğu sosyal determinizm ve "sosyal şeyler" (social things) fikrine karşı olup; sosyal evreni, akışkan ve dinamik ilişkilerin kar-

gerçeği fark etti. Elias figüratif teorisiyle bir karşılaştırma yaparak, çalışmasının potansiyel bir ilişkisel okuması olsa bile, teorisini açık bir ilişkisel teoriden ziyade naif bir deterministik veya eş-deterministik teori olarak tanımladım. Tabii ki, sosyal yapıların nedensel güçleri olması düşüncesi, bu fikri savunan ilişkisel sosyologlar için bir sorun değildir. Fakat o zaman ilişkisel sosyolojinin özgünlüğü ve önemi nedir? Bourdieu'nun teorisi veya eleştirel realizm gibi sadece önceden var olan teorileri adlandırmak için kullandığımız bir etiket midir?" (Depelteau, 2018b: 506).

maşık bir alanı olarak tasavvuf ederler. Depelteau kendisini, S. Hillcoat, O. Pyyhtinen Saarts, P. Selg, S. Tonkonoff, O. Kivinen ve T. Piironen M. Emirbayer gibi isimleri güncel isimler buraya dahil eder. İkinci grup Simmel'in sosyal formel sosyolojisi, sistem teorileri ve ağ analizi içerisinde konumlandırılır. G. Simmel, T. Parsons, N. Luhmann ve H. White burada etkili olan isimlerdir. Güncel anlamda A. Mische, P. Donati, E. Erikson, J. Fontdevila ve H. White, J. Fuhse gibi isimler bu gruba dâhil edilir. Üçüncü grup güç ilişkileri, eşitsizlikler ve çatışmaların incelenmesine odaklanan bir kümelenmedir. Bu da kendi içerisinde ikiye bölünerek ilk gruba N. Elias, M. Mann ve C. Tilly gibi isimler dâhil edilir. Diğer gruba ise P. Bourdieu dâhil edililerek bunların takipçisi olarak E. Dunning ve J. Hughes gibi isimler zikredilir. Her ne kadar başta üç ana ilişkisel sosyoloji yaklaşımı olduğunu belirtse de Depelteau dördüncü bir (ek) akım olarak Bhaskar etkisindeki eleştirel realistlerden bahseder. Aslında Depelteau bu akımın diğerlerinden farklı olarak başlı başına bir entelektüel hareket olarak görülmesi gerektiğini düşünür. Fakat yine de kendilerini ilişkisel sosyoloji ile ilişkilendirdikleri için onların da ilişkisel sosyolojinin bir parçası olduklarını belirtir. Bununla birlikte eleştirel realizmin ilişkisel sosyolojide bulunabilecek en organize ve iddialı grup olduğunu söylemekten de geri durmaz (Depelteau, 2018a: ss. 25-26). Depeteau'nun her iki tasnifi de zaten karmaşık bir yapıda bulunan ilişkisel sosyolojinin yapısının anlaşılmasını daha da anlaşılmasız kılmaktadır. Diğer yanda Depelteau –belki de pragmacı tavrından dolayı- meta-teorik düzlemi dikkate almaz.

Fredric Vandenberghe'nin yapmış olduğu ikinci tasnif meta-teorik düzlem dikkate alınarak oluşturulmuştur. Aslında kendi tasnifimizi yaptıktan ve tasnifimiz çerçevesinde çalışmanın büyük bir bölümünü tamamladıktan sonra özel olarak tasnifimiz-

deki iki kutup arasında ne tür sentez çabalarının olduğu şeklindeki bir soruyla literatüre tekrar eğildiğimizde Vandenberghe'nin yapmış olduğu tasnifle karşılaştık. Bu açıdan tasnifimizle oldukça yakın, yararlı ve açıklayıcı bulduk. Vandenberghe ilişkisel sosyolojiyi iki kutba ayırmaktadır: yapısal-ilişkisel ve süreçsel-etkileşimci kutup. Bununla birlikte dört ilişkisel takımyıldızı ayırt etmektedir. İlişkisel bir sosyal teori yapısalcılık, süreçsellik, etkileşimcilik ve sembolizmle iç içe geçmesi gerekir (Vandenberghe, 2018: 37). İlişkisel sosyoloji etiketinin birliği için ilişkisel-yapısalcı kutup ile süreçsel-pragmacı kutup arasındaki yarılma gizlememelidir. Her ne kadar Vandenberghe bu iki kutup arasındaki şiddetli çatışmanın ontolojik durumla ilgili olmadığını, radikal olarak farklı yapı ve süreç, yapı ve fail, modernite ve özellikle ilgili olduğunu söylese de (a.g.m., 38) biz buna katılmıyoruz. Vandenberghe'den farklı olarak iki kamp arasındaki yarılmanın temel olarak ontolojik pozisyonla ilgili olduğunu, bu pozisyonun diğer farklılıkları etkilediği düşüncesindeyiz.

Yapısalcı kanatta Newyork Okulunun¹¹ önde gelen isimleri H. White ve C. Tilly ve onlardan etkilenen M. Emirbayer, M. Somers, S. Tarrow, P. Bearman ve B. Wellman gibi isimler zikredilir. Diğer yandan Elias'tan mülhem figürasyonel sosyoloji¹² ve Bourdieücü sosyoloji yapısalcı kanada dâhil edilir. Bu alt kümelenmede ise başlıca B. Maso, J. Heilbron, B. Lahire, L. Pinto, R. Brubaker ve N. Crossley gibi isimler gösterilmektedir. Yapısalcı kanattaki son kümelenme ise eleştirel realistlerdir. Bu kümelenme içerisinde ise P. Gorski, G. Steinmetz ve K. Sawyer gibi isimlerin yanı sıra M.

11 Bu okuldan ve onun ilişkisel sosyoloji üzerindeki etkisinden ilerde bahsedeceğiz.

12 Elias'ın figürasyonel sosyolojisinin ilişkisel sosyolojideki tartışmalarda çoğunlukla pragmacılar tarafından bir dayanak olarak savunulduğunu söylemek gerekir.

Archer, P. Donati, D. Porpora, S. Fuchs ve J. Fuchs gibi isimler gösterilir (a.g.m., 38-39). Süreçsel veya pragmacı kanatta ise tüm düalizmlere karşı durma şeklinde konumlanan isimler gösterilir. F. Dépelteau, A. Glaeser, A. Abbott, P. Selg, O. Kivinen ve T. Piironen gibi isimler bu kanata dâhil edilir. Diğer yandan daha radikal olarak G. Deleuze ve B. Latour bu kutuptaki önemli isimlerin yaslandığı isimler olarak görülür. Vandenberghe'ye göre bu gruptaki temel fikir düz bir ontoloji düşüncesidir (a.g.m., 39).

Vandenberghe yukarıda belirttiğimiz dört ilişkisel takımıydızlarını felsefi düşünce tarihine dalma gereği duymadan [çünkü bunun meseleyi oldukça karmaşıktıracağını ve esasen önemli bir anlamının da olmayacağını düşündüğünden (a.g.m., 39)] sosyolojideki dört isim üzerinden analiz eder. Bunlar Marx, Simmel, Mauss, Tarde'dir. İlişkisel sosyoloji, *yapısalcı* kanatta Marx, Simmel ve Mauss'u bir araya getirerek, Lévi-Strauss, Elias ve Bourdieu'nün yapısalcılığına vardırır. Buradaki en merkezi figür pek çok ilişkilcinin kendisine referansta bulunmak zorunda hissettiği ünlü *Substance and Function*ın (*Töz ve İşlev*) (1953) yazarı Ernest Cassirer'dir. Onun etkisi, Vandenberghe'ye göre Bourdieu'da tevarüs etmektedir. İkinci olarak *süreççilik* ona göre Simmel, Tarde ve Mauss'un bir kombinasyonu yoluyla dinamik, süreçsel ve dalga benzeri bir ilişkisel sosyolojiye imkân sağlar. Bu daha ziyade işlemsel olarak kavramsallaştırılmıştır. En kaba haliyle bu, dünyanın sürekli bir akış halinde olduğu fikridir. Burada her türlü düalizme karşı bir duruş vardır. Diğer bir ifade ile radikal bir süreç ontolojisi söz konusudur. Yapı, sistem veya tabakalaşma fikri burada yoktur. Dolayısıyla burada Vandenberghe'nin de ifade ettiği gibi eleştirel realizmde görüldüğü gibi tabakalaşmış bir gerçeklik fikrine kökten karşı çıkılır. Deleuze ve Dewey'deki gibi burada da düz ve akış halinde bir gerçeklik fikri ontolojinin bel kemiğini oluşturmaktadır. "Toplum ve birey farklı durumlar

değil, bir tek bitmeyen yapılaşma süreci içinde modülasyonlardır. İsteksizce, geçici kristalleşmelerin varlığı kabul edilir, ancak yabancılaşma veya yeniden birleşme yoktur. En alt kısımda, yalnızca yatay düzeyde akrabalar ve ilişkiler, yalnızca yatay düzeyde karşılıklı ilişkiler ve ilişkiler, toplumun sürekli ve yeniden yıkımları vardır.” Takım yıldızlarından üçüncüsü *etkileşimcilik*, Simmel, Mead ve Mauss’un birleşimi ile oluşturulur. Burada *ben* (I) ve *Thou* (Buber) veya *Ego* ve *Alter* arasındaki kişilerarası ilişki sosyolojinin merkezine oturtulur. Donati’den hareketle ona göre etkileşimsel bir bakış açısıyla toplum ilişkilerden oluşmaz; toplumun ilişkileri yoktur. O bizzat insanlar arasında kültürün aracılık ettiği bir ilişkidir. Son olarak dördüncü takım yıldızı *sembolizm*, kültür kavramı etrafında ele alınır. Burada Simmel ve Mauss (Durkheim’in sosyal temsiller teorisine bir düzeltici olarak sembolik temsil teorisi) dolayımında oluşturulur. Ona göre “insanlar arasındaki ilişkilere daima birlik ve farklılıklarının sembolik bir gösterimi aracılık eder.” Bu açıdan “Sembolik bölge, etkileşimlerden önce gelir, onlara aracılık eder ve onları gerçekleştirir. Aktörlerin eylemlerine verdikleri anlamlar içinde yapılandırarak, onları ortak anlamların, normların ve değerlerin toplumsal bir topluluğuyla bütünleştirir.” (a.g.m., 43-45). Özellikle klasik isimlerin ilişkisel sosyologlar üzerindeki muhtemel etkilerinin dikkate alınmış olması önemlidir. Fakat özellikle ilişkisel sosyolojinin takım yıldızı olarak adlandırdığı unsurlarla o analizi ilişkisel sosyoloji içindeki tartışmalardan ziyade bütünlüklü yeni bir ilişkisel teori inşası gibi durur. Bu açıdan da ilişkisel sosyologların konumlandırılması için çok da işlevsel olmayabilir.

Yapmış olduğumuz tasnif daha çok ilişkisel sosyoloji içerisindeki tartışmalar ekseninde oluşturuldu. Bunu, birbiriyle ilişkili üç aynın gözeterek yaptık. İlk olarak *ontolojik konumlanma* nedir? Ontolojik olarak düz bir ontoloji mi yoksa tabakalı bir ontoloji mi benimsenmiştir. İkincisi *ilişki* nasıl kavranmaktadır?

İlişki insan ve insan dışı aktörler arası empirik alandaki etkinlikleri mi ifade eder yoksa söz konusu etkileşim düzeyini de aşan ve *sui generis* anlamını da bu şekilde kazanan konumlar arası nesnel ilişkiler, pozisyonlar veya moleküler bir yapı olarak mı anlaşılır? Üçüncüsü *metodolojik konumlanma* denir? Çoğu zaman gözden kaçırılan metodolojik ayrım mı yoksa metodolojik birlik mi benimsenmiştir? Bu üç meta-ilkeden hareketle ilişkisel sosyolojiyi iki kampa ayırdık: *Pragmacı ilişkisel kamp* ve *(eleştirel) realist ilişkisel kamp*¹³. İlişkisel sosyoloji tartışmalarını bu ayrım üzerinden konumlandırmak mümkündür. *Pragmatizmi*, Kivinen ve Piironinen'in (2012) kullandığı biçimde bütün epistemolojik ve ontolojik sorunları paranteze alacak biçimde sınırlandırmak yerine tam da Beart'ın (2017) kullanmış olduğu şekilde sosyal bilimlerin felsefi bir kanonu olarak görüyoruz. Diğer bir deyişle pragmatizm bizim için meta-teorik bir konumlanmadır. (Eleştirel) Realizmden farklı olarak pragmatizm empirik alanı, insan ve insan dışı aktörler arası ilişki ağlarını ve *metodolojik ayrım* ilkesine bağlıdır. J. Dewey, W. James, G. Simmel, N. Elias, H. White, N. Crossley, F. Depeltau, A. Glaeser, A. Abbott, O. Kivinen, T. Piironinen, Emirbayer¹⁴ gibi isimler bu kamp içerisinde değerlendirilebilir.

Eleştirel Realizm kavramını Porpora'nın (1998; 2018) kullanmış olduğu anlamda kullanıyoruz: post-pozitivst bir bilim felsefesi. Pragmatizm gibi onu da bir meta-teori olarak konumlandı-

13 *Kamp* ifadesini bilinçli olarak kullanıyoruz. Genel anlamda ilişkisel sosyologlar kullandıkları dil açısından sert bir üsluba sahiptirler. Bu üslup karşıt konumlarda bulunan ilişkisel sosyologların birbirlerine yönelik eleştirilerinde daha da sertleşir. İlişkisel sosyoloji için yazılmış iki manifestonun bulunması bu duruma en somut örnektir. İlişkisel sosyoloji içerisindeki derin yarılmayı aynı tarzda göstermek için *kamp* ifadesini kullanmayı uygun gördük.

14 Emirbayer'in Bourdieu üzerinden realist bir konuma kaymasıyla ilgili tartışmayı ileride yapacağız.

nyoruz. Fakat bazı yerlerde *eleştirel realist* kavramı yerine *realist* kavramını kullandık. Onun bir teori olarak ortaya çıkışından önceki kökelerini kapsaması için daha çok realist kavramını kullandık. Yani onu bir meta-teorik bilim felsefesi olarak kullanmayı sürdürdük. Bu açıdan Keat ve Urry’i (2016) takip etmekteyiz. Pragmatizm ile karşılaştırıldığında (eleştirel) realizmde empirik-düz bir ontoloji yerine tabakalaşmış bir ontoloji, konumlar arası ilişkiler ve metodolojik birlik ilkesi (pozitivist olmayan bir natüralizm) benimsenir. K. Marx, G. Simmel¹⁵, R. Bhaskar, M. Archer, P. Donati, P. Gorski, D. Porpora, P. Bourdieu gibi isimler bu kamp içerisinde değerlendirilebilir.

Elinizdeki kitapta pragmatizmi ve realizmi birer meta-teori olarak görüp, ilişkisel sosyolojiyi –belki de en önemli- iki isim üzerinden analiz edeceğiz. İlişkisel sosyoloji içerisindeki tartışmalar ekseninde iki kamptan birer isim seçtik. Bu seçimimizi belirleyen en önemli kriter her iki ismin birer manifesto ile kendi konumlarını ortaya koymuş olmalarıdır. Bu isimler *Manifesto for Relational Sociology* (İlişkisel Sosyoloji İçin Manifesto) (1997) metniyle Mustafa Emirbayer ve *Manifesto for a Critical Realist Relational Sociology* (2015) (Eleştirel Realist İlişkisel Sosyoloji İçin Manifesto) metniyle Pierpaolo Donati’dir. Belirttiğimiz gibi bu tasnifi yaparken ve bu isimleri seçerken bilhassa ilişkisel sosyoloji içerisindeki tartışmaları dikkate aldık. Emirbayer düşüncesindeki kaymalar dikkate alındığında isim tercihinin yanlış olduğu düşünülebilir. Fakat tartışma içerisindeki isimlerin dayanak noktalarının Emirbayer’in *Manifestosu* olduğu unutulmamalıdır. Diğer yandan Pragmacı kampın Emirbayer özelinde nasıl bir görünüm arz ettiği ve nasıl bir içten eleştiriye tabi tutulduğunu görmek için Emirbayer’in son derece stratejik bir konumda oldu-

15 Dikkat edilirse Simmel’i her iki kamp içerisinde zikrettik. Bunun gerek bir sonraki bölümün Simmel kısmında gerekse dördüncü bölümün özellikle Donati kısmında açıklığa kavuşacağını düşünüyoruz.

ğunu söyleyebiliriz. Donati ile ilgili bir not düşmek gerekirse; Emirbayer gibi bir fikir kaymasından dolayı değil, analiz ettiğimiz eserlerinin çoğunluğunun 2010 sonrası İngilizce yayınlanmış olmasıyla ilgilidir. Her ne kadar ilk başta bunun bir sıkıntı yaratacağını düşündüysek de daha sonra gördük ki Donati'nin uluslararası alanda daha fazla tanınması ve giderek tartışmaların merkezine oturmasında bu tarihin önemli olduğunu gördük. Bu açıdan onun ilişkisel sosyolojik düşüncesinde dışarıda bırakılan bir şey olmadığına kani olduk. Her iki ismi tartışmaya açarken aynı zamanda pragmatizmi ve eleştirel realizmi de tartışacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

Klasik Sosyolojide İlişkisellik

Kişi, sosyolog olsun ya da olmasın, şayet 19. yüzyılda toplum üzerine bir bilim geliştirmeye çabalamış büyük adamların çalışmalarına peşin bir hükümle yanaşacak olursa, kendini büyük bir düşünsel mirastan mahrum etmiş olur.

Norbert Elias, 2018: 43.

Her disiplini uzmanlıklar, okullar, klanlar vb.'ye bölen karşıtlıklar arasında en anlamsız ve en hastalıklı olanı Marksistler, Weberciler, Durkheimcılar biçimindeki teorik mezheplere bölünmedir. Sosyal bilimlerin ilkel toplumlarda işlerlikteki pratik mantığın bütün karakteristiklerini sergileyen ve esasen bilimsel itibar kazanma ve hasımlarını gözden düşürme mücadelesi içinde sembolik sermaye birikimine yönelik olan bu tipik arkaik kategorileştirici düşünme biçimine kendilerini neden kaptırdıklarını anlamakta zorlanıyorum.

Pierre Bourdieu, 2014: 42-43.

Her yeni nesil kendi bilgi dağarcığını geliştirdiği için yeni teorik problemlere karşı daha duyarlı hale gelir, önceki çalışmalarda 'yeni' olan şeyleri daha fazla görmeye başlar fakat bu çalışmalar daha önce çoğu kez incelenmiştir.

Robert K. Merton, 1968: 37.

Bu bölüm iki soru bağlamında okunabilir: i- klasik sosyologların teorileri ilişkisellik odağında nasıl değerlendirilebilir; ii- klasik sosyologlar ilişkiselliği nasıl kurmuşlardır? Amacımız klasik sosyologları ilişkisellik dışına itip değerlendirmek değil, bilakis teorilerini tam da ilişkisellik odağında göreceli olarak yeniden konumlandırma çabasında bulunmaktadır. Analizimizde üzerinde duracağımız temel unsur klasiklerde sosyolojinin analiz biriminin ne olduğu, nasıl işe koşulduğudur. Yanı sıra klasikler üzerine bu analizin ilişkisel sosyolojinin onlardan devraldığı mirası görmemizi sağlayacağı kanaatindeyiz. Ele alacağımız isimler Georg Simmel, Karl Marx,¹ Emile Durkheim ve Max Weber'dir. Bu sıralamayı ilişkisel sosyolojinin klasik isimlerden etkilenme yoğunluğuna göre oluşturmaya çalıştık. Sıralamayı ilişkisel sosyologların klasiklere ilgilerinin verisiyle oluşturduk. Bundan dolayı sıralama söz konusu isimlerin teorilerinde ilişkiselliğin yoğunluğunu temel alma gibi bir önseziyle oluşturulmamıştır. İnceleyeceğimiz isimlerin büyük teorisyenler olmalarından dolayı her bir ismin sosyolojik teorisinin bütünü ele alınmayacak ve dolayısıyla onların düşüncelerinin özel ayrıntılarına girmeyeceğiz. Kendimizi daha tanımlanmış bir alan ile sınırlandırıyoruz. Bu alanın sınırları söz konusu isimlerin sosyal teorilerinde ilişkiselliğin veya ilişkisel unsurların ortaya konulma tarzlarını kapsamaktadır.

- 1 Marx'ın teorisini sosyolojik bir teori olarak ortaya koymadığı bilinir. Bu açıdan onun klasik sosyologlar arasında sayılıp sayılamayacağı tartışması söz konusu olacaktır. Biz burada böyle bir tartışmaya girme gereği duymamaktayız. Bu tartışmada tavrımız Bottomore ile aynıdır (2014). Bizim için önemli olan husus şudur: Marx'ın ilişkisel sosyolojik yaklaşım üzerindeki etkisinin yadsınamayacağı. Bu durum özellikle ilişkisel sosyolojik yaklaşımın eleştirel realist kampı için söz konusudur. Dolayısıyla burada Marx'ın klasik sosyologlar arasında sayılıp sayılamayacağı tartışmasından bağımsız olarak biz hareket noktamızı Marx'ın ilişkiselleşmeler üzerindeki etkisinden almaktayız. Bu bağlamda Marx'ın söz konusu isimler arasında yer alması zorunludur.

1. Georg Simmel ve Toplumlaşma Formları

İlişkisel sosyolojide Simmel merkezi bir konumdadır. Genel anlamda ilişkisel sosyologların çoğu Simmel'in sosyolojik teorisinden ilişkisel sosyoloji adına bir takım unsurlar devşirmeyi değil, teorisinin doğrudan ilişkisellik üzerine inşa edilmiş olduğu kabulünden hareket ederler. Simmel'in sosyolojinin nesnesinin ne olduğunu üçüncü bir yol olarak formüle etmiştir. O, toplumun doğası üzerine yapılan tartışmada bütüncül ve metodolojik bireycilik şeklinde ifade edebileceğimiz iki ana hattın olduğunu ve bu iki hattın da sosyolojinin inceleme nesnesinin ne olması gerektiği ile ilgili yetersiz bir kavrayışa sahip olduğunu ifade eder. Bu iki hatta karşı kendi konumunu şu sözlerle ortaya koyar:

İnsan bu çatışmada [bütüncül ve bireycilik çatışmasında] ne karar verirse versin, toplumun iki anlamda bir gerçeklik olduğunu tespit etmek durumundadır. Bir yanda doğrudan algılanabilen varoluşları içinde bireyler, topluluk oluşturma süreçlerinin taşıyıcıları vardır ve bunlar bu süreçler tarafından “toplum” denen daha yüksek bir birlik içinde birleştirilirler; öte yandan da bireylerin içindeki, böyle bir birlik kurmayı sağlayan çıkarlar vardır. Ekonomik ve ideal çıkarlar, savaşla ve aşkla ilgili çıkarlar, dini ya da hayırseverlikle ilgili çıkarlar. [İnsan] bu itkileri tatmin eder ve bu tür amaçlara ulaşırken devlette ve toplulukta, kilisede ve ekonomik birliklerde, ailede ve kulüplerde toplumsal hayatın sayısız *biçimi* ortaya çıkar: birbirleriyle birlikte, birbirleri için, birbirleri içinde, birbirlerine karşı ve birbirleri sayesinde...*bizim “şeyler” olarak gördüğümüz sayısız biçim içine sokar....*bu biçimler sayesinde ayrı ayrı bireylerin toplamından ibaret olan şey bir “toplum”a dönüşür (Simmel, 2015: 134, vurgular eklenmiştir).

Bu uzun alıntıyı Simmel'in sosyolojik teorisinin (özellikle metodolojik) özü olarak görmek mümkündür. Burada görüldüğü gibi Simmel yalıtılmış veya kendi kendine yeterli bir “birey” ve “toplum” fikrine açıkça karşı çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile Sim-

mel birey ve topluma dair tözcü açıklamalardan kaçınmakta ve Jung'un da belirttiği gibi ikisinin de metodolojik varsayımlar olarak kullanılması gerektiğini ifade etmektedir (Jung, 2001: 44, 79). Hem birey hem de toplum sayısız etkileşimin kesişim noktasından başka ve fazla bir şey ifade etmez. Böylece Simmel için ne birey (bu minvalde sosyolojide yerleşmiş biçimiyle atomistik birey) ne de toplum (yine sosyolojide yerleşmiş biçimiyle sistem, yapı) sosyolojinin inceleme nesnesi olabilir. O halde sosyolojinin inceleme nesnesi *toplumlaşma formları* olmalıdır. Yani Simmel hem genel anlamda sosyolojiyi diğer sosyal bilim alanlarından hem de özel olarak kendi sosyoloji anlayışını diğer sosyoloji anlayışlarından toplumlaşma formlarını inceleme nesnesi olacak şekilde kavrayarak ayırmaktadır. Sosyoloji onun için sosyoloji toplumlaşma formlarını inceleyen bir bilim dalıdır.²

Vandenbergh'e göre, Simmel hem bireycilik hem de bütüncülük karşısında pozisyon alarak esasında bu iki unsurun tek başlarına bir gerçeklik olmadığını, gerçekliğin ikisinin karşılıklı olarak birbirinin içine girmiş olduğunu belirtmektedir. Ona göre Simmel, dolaylı olarak bir *varış* noktası olarak toplumu, bir *başlama* noktası olarak bireyi önvarsayar. Ya da tersi... Hangisinin

2 Simmel toplumlaşma formlarının içerikten -ki bunun için geometri örneğini verilir- soyutlanarak incelenmesi gerektiğini söyler. Çünkü Simmel sosyolojiye diğer bilimler karşısında bir özerklik kazandırmanın, yalnızca formun özünde toplumsal olduğunun kabul edilmesiyle sağlanacağına inanmaktadır. Durkheim'e göre sadece form değil içerik de -hepsi olmasa da- toplumsal unsurlar barındırır. O, Simmel'in formun soyutlanması tezinin "sosyolojinin herşeyden önce kurtulması gereken metafizik bir durum içerisinde tuttuğunu" söyler ve buna karşı çıkar. (Durkheim, 2011b: 125). Ona göre "toplumsal yaşamın en genel yanı, içerik ya da biçim olmayıp toplumsal yaşamın sergilediği tikel özelliklerden daha fazlası da değildir. Burada, ilişkili olmalarına karşın ayrı ve ayrık olan iki gerçeklik türüyle değil, farklı genellik düzeylerinden bakılan aynı doğadaki olgularla karşı karşıyayız." (a.g.m., 127).

neden hangisinin sonuç olduğunu belirlemek araştırma sonucuna bağlı olarak araştırmacı her seferinde bunu yeniden belirleyebilir. Vandenberghe Simmel teorisindeki bu karşılıklılığı *ontolojik ilişkiselsellik* olarak ifade eder (2015: 126). Vandenberghe'den hareketle Simmel'in teorisinin son dönemde neden neredeyse tüm ilişkiselselciler tarafından benimsendiğini anlayabiliriz. Harvey (2012) Simmel'in konumunu Bhaskar'ın eleştirel realist konumuyla birleştirir ve böylece Bhaskar'ın teorisindeki tarihsellik dediğini Simmel'in teorisi ile kapatır. Donati (2011), Papilloud (2018a), Donati ve Archer (2015) özellikle ilişkinin kavranışı noktasında Simmel'den hareket ederler. Yine pragmacı ilişkiselselciler Emirbayer (2012a), Crossley (2011); Depelteau (2018a) gibi isimler Simmel'e büyük önem atfederler. Simmel'in pragmacı ilişkiselselciler üzerindeki etkisi daha genel anlamda onun Amerikan Sosyolojisi üzerindeki etkisiyle yakından ilişkilidir.³

Simmel sosyolojinin inceleme nesnesi olarak toplumsallaşma formlarını analiz ederken -genelde geometri örneği üzerinden- formların içeriklerinden soyutlanması gerektiğini ifade eder. Diğer bir deyişle ona göre toplumsal olan formlardır ve formlar toplumsaldır. Bu, doğrudan Kantçı tezin sosyolojiye uygulanmasıdır. Kant için formlar bilgisel *a priori* iken, Simmel için ise formlar toplumsal *a posteriori*dir (Lash, 2011: 325-331). Simmel sosyolojisinde form ve içerik ayrımı tartışmasına geçmeden önce onun

3 “Simmel'in fikirlerinin Amerikan sosyolojisine intikal etmesi, farklı zamanlarda, farklı yerlerde ve farklı nedenlerle meydana gelmiştir. Bu sürecin üç aşamada gerçekleştiği anlaşılmaktadır. 1895-1930, Simmel'in düşüncelerinin tek bir merkezden yayılmasıyla bağdaştırılabilecek ilk çeviri dalgası; 1930-5, Simmel'e ilişkin bilgilendirme merkezlerinin ve bunu izleyen yeni bir çeviri dalgası; 1955-75, daha eleştirel yorumların yapıldığı ve Simmel'in sosyoloji geleneğine daha sistematik bir biçimde eklenmesine çalışıldığı bir dönem.” (Levine, vd. 2011a: 56-67). Bir bütün olarak Simmel'in Amerikan Sosyolojisi üzerindeki etkisi için bkz. Levine, vd. 2011a: 54-95; Levine, vd. 2011b: 95-122.

sosyolojisindeki temel *a priori*’ler üzerine durmak konuya başlangıç için gerekli zemini oluşturmada yararlı olacaktır.

Toplumlaşma, Simmel’e göre “birey”i ikili bir konuma yerleştirir (2015: 42). Bu ikili konumun özellikle Simmel’in tüm orta dönem çalışmalarının merkezinde olduğu söylenebilir.⁴ Aslında Simmel geniş anlamda toplumsal gerçekliği *olumsuzlaşmanın* ontolojik düzleminde kavramaktadır. Bu, sonradan adlandırıldığı şekliyle *negatif diyalektik*, Vandenberghe’nin ifadesiyle *sentezsiz diyalektik* olarak (Vandenberghe, 2015: 113) ifade edilir. Burada nihai bir sentez fikri yadsınarak, bitimsiz bir olumsuzlaşma benimsenir. İkililik farklı boyutlarda ele alınabilir. Örneğin Vandenberghe, Simmel teorisindeki ikililiği üç boyutta ele alır: *Sentetik*, *keşifsel* ve *trajik* ikililik (*a.g.e.*, 113-120). Birincisi toplumlaşma formlarının karşıt eğilimlerin bir birleşmesi olarak görülmesine dayanmaktadır. Bu açıdan bir toplumlaşma formu olarak moda, fark yaratma ve taklit; çatışma, karşıtlık ve bütünleşme; tahakküm, direnme ve boyun eğme v.b. arasında bağ kuran toplumlaşma formudur. İkincisi Simmel’in Kant’tan mülhem epistemolojisiyle ilişkilidir. Bu epistemolojide dünyanın tek bir ilkedен hareketle analiz edilemeyecek kadar kar-

-
- 4 İkili konumu Simmel düşüncesinin bir tasnifinin yapıldığı üç dönemin orta dönemi ile sınırladık. İlk dönemde Spencer ve Darwinizmden etkilenmiştir. İkinci dönemde ise bir kopuş yaşayarak Kant’a dayanmaktadır. Burada Simmel ilk kez ikili konuma dair analizler yapar. Simmel üçüncü dönemde ise yaşam felsefesine yönelmekte ve yeni bir metafizikten söz eder. Bu döneminde Simmel özellikle H. Bergson, F Nietzsche, J. Goethe’den etkilenmektedir. Bu dönemde orta döneminin merkezi teması olan form ve içeriğe bir unsur daha eklenir: yaşam. Böylece form-içerik ikililiği, form-içerik-yaşam üçlüsüne evrilir (Jung, 2001: 25-30). Dolayısıyla esasında Simmel için formüle edilmiş olan üç dönemin ilkinde bir kopuş görülürken son ikisinde bir kopuştan ziyade bir gelişimin olduğunu söylemek mümkündür. Fakat Papilloudi’nin (2018a) aşağıda tartışacağımız üzere Simmel sosyolojisinde üç gelişim aşamasını üç dönem üzerinden okuması üç dönem arasında da bir kopuş değil süreklilik olduğuna dikkatimizi çeker.

maşık olduğu fikri vardır. Tek bir ilke reddi görelilik fikrine kapı aralar. Görelilik ise haliyle gerçekliğin tek bir mutlak ilkedен çıkarsanamayacağını ifade eder. Bu açıdan gerçekliği analiz etmek için Simmel metodolojik çoğulculuğu benimser. Dolayısıyla metodolojik çoğulculuk açısından “fiiliyatta değilse de ilke olarak gerçeklik çok boyutludur.” (Vandenberghe, 2015: 116; ayrıca bkz. Canto-Mila, 2018: 218). Üçüncüsü ise akışkanlığa sahip olan hayatın bir varlığa sahip olması için, kendisini formlar içinde sabitlemek zorunda kalmasıdır. Harvey, Bhaskar’ın eleştirel realist ontolojisini Simmel’in toplumsal ontolojisi ile ilişkilendirerek ve bu doğrultuda onu sosyolojik bir analiz için geliştirmeyi amaçladığı metninde, Simmel’in teorisinin merkezindeki diyalektik fikrine dikkat çeker. Ona göre Simmel’in sosyolojik teorisi “yaşamın akış halindeki öznel içeriği ile nesnel kültürel biçimleri arasındaki diyalektik mücadele” (Harvey, 2012: 229) üzerine inşa edilmiştir. Kısacası ikililik Simmel’in sosyolojisini işlemselleştirmesi için kritik bir hamledir ve bu *negatif diyalektik* bir tarzda işletilir.

Simmel, Kant’ın “Doğa nasıl mümkün olur?” sorunu “Toplum Nasıl Mümkün Olur?” şeklinde yeniden yorumlarken *üç apriori* üzerinden bir cevap ortaya koyar.

Birinci *a priori*, insanlar arasındaki tüm ilişkilerin tamamlanmamışlığın farklı dereceleriyle belirlendiğidir. Bu tamamlanmamışlık dolayısıyla insan, etkileşim içinde olduğu ya da karşılaştığı diğer bir insanı belli bir kategori içerisine konumlandırarak anlamaya çalışır. Yani insan diğer bir insanı genelleyerek anlamaya çalışır. Anlama ancak kategorizasyonla mümkündür. Fakat söz konusu anlamamanın eksiksiz gerçekleştiğini söylemek söylenemez. Anlama çabası eksiklik, kusur, çarpıtma ve abartma gibi unsurlarla örülür. fakat önemli olan anlama çabasında bireyin gerçekliğinin çarpıtılması değildir. Asıl

önemli olan anlama çabasının bir *tipleştirme* üzerinden gerçekleştiriliyor olmasıdır. Kategori veya tipleştirme denildiğinde ortak bir toplumsal hayat anlayışının kümelenmiş hali anlaşılabilir. Bu anlamda belli bir amaç için bir araya gelmiş gruplar, meslek örgütleri ve toplumdaki diğer başka kolektif unsurlar veya genel anlamda toplumsal tipler (yabancı, bürokrat, din adamı, soylu, yoksul v.s.) söz konusu genellemelerdir. Hatta Simmel'e göre söz konusu genellemeler bireye kendisini adeta dayatmaktadır (bkz. Simmel, 2015: 35 vd.).

İkinci *a priori*, bireyin toplumsal bir parça olmanın yanında aynı zamanda başka bir şey de olduğudur (*a.g.e.*, 38). Yani hayat tümüyle toplumsal değildir. İnsanlar yalnızca bir toplumda belli bir rolü icra eden aktörler olarak görülemez; onlar aynı zamanda söz konusu rolün dışında da bir varoluşa sahiptirler. Diğer bir ifade ile insanın *toplumsal olan ve toplumsal olmayan tarafları* vardır.⁵ “Toplumsal bireyler bu iki uç arasında hareket ederler.” (*a.g.e.*, 39). Aşağıdaki alıntı bu *a priori*yi daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Bu, aynı zamanda Simmel'in ilişkisel sosyolojinin klasik atalarından biri–belki de en önemlisi- olarak gösterilmesi durumunu büyük ölçüde açıklayacaktır.

[B]irey toplumlaşma içine kapsanır ve aynı zamanda kendini onun karşısında bulur. Hem toplumlaşma mekanizması içindeki bir bağıdır hem de özerk bir organik bütündür; hem toplum için hem de kendisi için var olur... Birey ile toplum arasındaki “içerisi” ve “dışarı” birbirleriyle ilgisiz iki tanım değildir, ikisi bir arada toplumsal bir hayvan olarak insanın bütünüyle homojen konumunu tanımlarlar. *İçeriği analiz ettiğimizde görürüz ki, insanın var oluşu kısmen toplumsal kısmen de bireysel olmakla kalmaz, aynı zamanda mantıksal açıdan çelişkili iki insan tanımının sentezi ya da kendiliğindenliği dışında başka bir ad veremeyeceğimiz temel, tayin edici ve*

5 Mead'ın *Beni, Bana* kavramsallaştırması ile Simmel'in bu ikinci *a priori*si arasındaki güçlü ilişkiye dikkat çekmek gerekir.

indirgenemez bir birlik kategorisine de aittir: Bunlar da insanın toplumun bir üyesi, bir ürünü ve içeriği olarak gördüğü işleve dayalı tanım ile buna karşıt, insanın özerk bir varlık olarak gördüğü işlevlere dayalı ve onun hayatına kendi merkeziden ve kendi için bakan tanımdır (a.g.e., 42; vurgular eklenmiştir).

Simmel aynı ilişkiyi insan ve doğa arasında da kurmakta ve doğal nesneler olarak insanın bir öz-varoluşunun olmadığını; bu durumun toplumsal varlıklar olan insan tasavvuru için de geçerli olduğunu söyler. Yani “herhangi özerk bir çekirdek etrafında yaşıyor değiliz. Daha çok verili bir anda başkalarıyla girdiğimiz ilişkilerden ibaretizdir” (a.g.e., 41). Bu anlamda örneğin “toplumsal tipler” diğer bireylerle kurulan *belirli bir ilişki* neticesinde özgünlük kazanır (bkz. a.g.e., 38, 149-211). Çünkü ilişkinin belirli bir ilişki, başka türlü değil de *öyle* bir ilişki olması ona söz konusu özgünlüğü sağlamıştır.⁶

Üçüncü ve son *a priori* “[B]ir toplum onun aynı anda hem içinde hem de dışında duran varlıklardan oluşan bir yapıdır.” (Simmel, 2015: 40). Buradaki yapı ifadesinin bir belirlenimcilik ya da bir sistem anlamına gelecek şekilde kullanılmadığını belirtmek gerekir. “Bu *a priori* bireye bir topluma mensup olma imkanı’nı, böyle bir mensubiyetin temelini sunar. Bir birey tam da sahip olduğu nitelik tarafından toplumsal ortamı içinde belli

6 E. Goffman’da Simmel etkisi en yoğun bu *a priori* üzerinden okunabilir. Goffman “O halde insanlar ve onların anları değil, anlar ve o anların insanları vardır.” (Goffman: 2017:11) derken Simmel’in “insanın çekirdek bir benliğinin olmadığı” tezine bağlıdır. Yine Goffman’ın -özellikle grup etkileşimleri üzerine- “Sırf aralarında bir toplumsal ilişki olduğu için iki bireye ‘iki kişilik grup’ demek, grupları grup yapan şeyi önemsememek ve bir ilişkinin eşsiz özelliklerini tetkik etmede başarısız olmak demektir.” (Goffman, 2018: 10) söyleminin temelinde Simmel’in ilişkinin belirli bir biçimde olduğu tezi vardır. Fakat burada önemli olan iki sosyolog arasındaki güçlü ilişkiyi vurgulamak değil, söz konusu ilişkinin yalnızca *belirli bir biçimde olma zorunluluğunun* tözcülük reddi açısından değerlendirilmesidir.

bir yere yönelilir. İdeal olarak ona ait bir yer gerçekten de vardır.” (a.g.e., 44). Dolayısıyla toplum “çözülemez bir işlevler ağı olarak” birey için yetenekleri dâhilinde bir rol icra edebileceği bir konumu ihtiva eder. Bu açıdan da rol ve işlev iki önemli bileşen olarak karşımıza çıkar. Burada artık bireyler değil onun icra ettiği rol önem kazanmış olur.

Kant’ın epistemolojisinden mülhem oluşturulan bu *a priori*-ler, Canto-Mila tarafından *bilinç formları, formların formu* olarak ifade edilir (Mila, 2018). Aslında toplumsallığın bilgimize konu olabilirliliği açısından Simmel’in *a priori*lerini birer bilinç formu olarak görmenin önemli bir açıklayıcı tarafı vardır. Bu durum Simmel’i amprik olanın bilgimiz dâhilinde nasıl işler hale geldiğine yönelik kendi sosyolojik teorisi içerisinde bir çıkmaza girmesine engel olmaktadır. Simmel bir yerde Kant’ı da anarak, bu aprioriler için “verili dünyayı bilinebilir bir dünyaya sadece onlar çevirirler.”(Simmel, 2015: 38) demektedir.

Mila’ya göre Simmel sosyolojisinde iki tür form bulunur. Birincisi, sosyal ilişkilere, bireyin çeşitli çıkar ve güdülerinin kendisi altında toplandığı ve bir soyutlama olan toplumlaşma formlarıdır. İkincisi ise toplumlaşma formlarının daha özel bir türü, yani bilinç formlarıdır. Bu ikinci tür formlar, onları şekillendiren içerikleriyle ilişkilerinden dolayı özeldir. Bunlar toplumun mümkün olması için zorunlu formlardır. Bilinç formları, diğer toplumlaşma formlarının yaratılmasını sağlayan özel formlardır. Bireyin kendisini ve toplumun diğer bireylerini anlamayı ve kavramayı sağlamaktadır. *Bilinç formları bireylerin arasında değil, onların içinde şekillenmektedir* (Mila, 2018: 221; vurgular eklenmiştir). Bilinç formları, bireyin anlama kategorisi ile dış dünyadaki anlama kategorileri arasındaki ilişki de birer araçtır (a.g.m., 224). Bu, Simmel epistemolojisinin temelidir.

Papilloud'da göre (2018a) Simmel sosyolojisinde *ilişki* üç farklı şekilde gelişim göstermektedir. Bu gelişim aşamaları Simmel düşüncesinin üç dönemine tekabül eder.⁷ İlk aşamada “ilişki aktörler arasındaki bir itme/çekme sürecine dayanır.” İkinci aşamada ilişki “*Wechselwirkung* [etkileşim]⁸, *Vergesellschaftung* [toplumlaşma] ve *Tausch* [mübadele] kavramlarından meydana gelen bir sürecin bileşiminden müteşekkildir. Üçüncü aşama 1908'den sonra yayınlanan eserlerini kapsar ve bu aşamanın kökenleri ikinci aşamanın ortalarında, özellikle din üzerine metinlerinde bulunabilir. Bu aşamada ilişki artık bir yaşam felsefesinin ilkesi (*Principle*) şeklini alır (a.g.m., 202). Aslında bu aşamalarda ilişki kavramının ilişkisellik adına *etkileşim*, *toplumlaşma*, *mübadele* odağında kavrandığını söylemeliyiz. Bu açıdan üç kavram Simmel'in ilişki sosyolojisinin üç uğrağıdır (*moments*) (a.g.m., 205). Böylece Papilloud bu üç kavramla Simmel'i ilişki sosyolojinin atalarından biri hatta en önemlisi konumuna taşır. Bu, Simmel sosyolojinin nesnesi olarak gösterdiği toplumlaşma formlarının ilişkisellik üzerine inşa edilmiş olduğunu söylemenin başka bir ifade etme biçimidir. Şimdi bu temellerden sonra Simmel sosyolojisinde -görece- daha içeriksel analizlere geçelim.

7 Simmel düşüncesindeki üç dönemin ayrıntılı bir analizi için bkz. Jung, 2001: 25-30.

8 Kavramı her ne kadar Türkçeye *etkileşim* olarak çevirsek de Papilloud'a göre kavram “toplum üzerine makro bir perspektif geliştirmek amacıyla kullanılan bir kavram olarak etkileşim anlamına gelmez.” Ona göre Simmel kavramı çoğunlukla *çoğul formlar* anlamında kullanılmaktadır. Kavram ilişkileri mümkün kılan *karşılıklık eğilimlerine* referansla kullanılmaktadır. Söz konusu ilişkiler insanların gündelik hayatlarının aktivitelerinde ve uğraşlarında konumlanabilen ve Simmel'in *hayat enerjisi* olarak ifade ettiği *enerji* kavramıyla ilişkili sabit olmayan itici bir güçtür. Bu açıdan da kavram “sosyal ilişkilerin gelişiminde ve onların şartlarının mümkün olmasının ilk aşamasıdır (Papilloud, 2018a: 203-204).

Simmel'in her etkileşime bir mübadele olarak bakılabileceğini belirtmesi (Simmel, 2015: 65) üç uğrak içerisinde başat rolün mübadeleye verilebileceğine dair bir intiba oluşturur. Bir anlamda var olanlar bir mübadele içerisinde biçim almaktadırlar. Örneğin, Simmel *katlık* ve *faydanın değeri* ekonomik malların içkinliğini oluşturduğu fikrine karşı çıkararak nesnelerin herhangi bir mübadeleye girmeden bir *değere* sahip olamayacağını söyler. Yani hiçbir nesne kendi içinde bir değere sahip değildir. Tersine bizim nesneye içkin olarak gördüğümüz özellikler esasen bir mübadele ile oluşmuş ve oluşmaktadır. “[M]utlak değerin üretimi, nesnelerin öznel arzulanabilirliklerini izah eden özelliklerine bağlanamaz. Nesneleri ekonomik değere dönüştüren şey, arzuların kendi aralarındaki, mübadele içinde gerçekleşen ilişkilerdir daima.” (a.g.e., 80; ayrıca bkz. Simmel, 2014: ss. 44-154)⁹. Bu, ekonomik olmayan toplumsal hayata dair analizler için de aynı geçerlidir. *Moda* bu anlamda yerinde bir örnek olacaktır. Moda belirli bir ilişki sonucu mallara biçilen değerin artması ve azalması olayını ifade eder. Yani değer mallara hiçbir şekilde içkin olmayıp belirli ilişkiler sonucunda oluşmaktadır. Yine geometri ile bir analogide Simmel bir doğrunun uzunluğunun ancak onunla mukayese edilebilecek bir başka doğrunun uzunluğu ile bilinebileceğini belirtir. Yani uzunluk dediğimiz -aynı modada olduğu gibi- doğruya içkin bir unsur değildir. Şeyler ve aynı zamanda değer yargıları “şeylerin doğasında” bulunmayan ilişkilerden ortaya çıkar (a.g.e., 71).

Simmel teorisinde ilişkisellik *sentezsiz bir diyalektik* tarzda kavranır. Çatışma, çelişki ve olumsuzlama sonsuz bir etkileşimler zinciri içinde devri daim olur. Bu devri daimlik içinde “sosyallik bir araya-gelmenin oyun biçimidir.” (a.g.e., 136). Böyle bir sosyallik içerisinde her türlü toplumsal fenomen ve süreç birbirinden ayrıl-

9 Bu bağlamda Marx ile Simmel'in birbirlerine yakın bir analiz gerçekleştirdiklerini Marx kısmında fark edeceğiz.

maz iki boyuttan meydana gelir: *form* ve *içerik*. *İçerik* her türlü güdü, amaç veya çıkar olarak beliren, kültürel bir forma bürünmeyen hayat içerikleridir. *Form* ise içeriğin toplumsal gerçekliğe kavuşmasını sağlayan, ona şekil veren bireyler arasındaki etkileşim biçimi olarak ele alınmaktadır (Simmel, 2015: 48). Form ve içerik arasında daimi bir çelişme mevcuttur. Daha geriden bakıldığında form içerik ayrımı özne ve nesne arasındaki ayrımı gider ve kültür de bizzatihi bu çekişmeden ortaya çıkar. Diğer bir ifade ile kültür, bireyin nesnelleşmiş tin sayesinde elde ettiği yetkinliktir (Simmel, 2015: 337). Öznellik içeriğe dair iken nesnellik bizzat formlarla ilişkili olup; ikisi arasında bitimsiz bir çelişme, çatışma süreci işlemektedir. İç çatışma hayatın salt biyolojik düzeyin ötesine geçip tin düzeyine ulaştığında, tin de kültür düzeyine yükseldiğinde ortaya çıkar (Simmel, 2013: 57). Çatışma *hayat* ile *kültür*ün nesnel formları arasındadır. Kültür hayatın yaratıcı hareketinin, hayata ifade ve gerçekleştirme *formları* sunan bir takım yapıların üretilmesidir. Bir form ortaya çıktıktan sonra hayatın akışından bağımsızlaşmayı ve dolayısıyla hayat karşısında özerkleşmeyi amaçlar. Formlar “[K]endilerine özgü bir mantığa ve kanuna, bir anlama ve dirence sahiptirler. İlk oluşma anlarında hayatla uyumlu olabilirler; ama hayat kendi evrimini sürdürdükçe, bu formlar katılıp sabitleşmeye başlar, hayata yabancı, hatta düşman hale gelirler.” (a.g.m., 58). Hayat bir form üretirken, ürettiği formun yerini alacak dolayısıyla eskiyi alt edecek yeni bir form üretmektedir. Bu süreç sürekli olarak bir olumsuzlama üzerine kuruludur. Formun katılması hayatın akışkanlığı ile birlikte süregitmektedir. Nihayetinde form hayat karşısında yenilir. Çünkü hayata yetişemez. Ama burada dikkat edilmesi gereken unsur hayatın, formu başka bir form üzerinden yıkmasıdır. Bu ilişkide toplumsallaşma denilen süreç bireyin toplumlaşma formların bilgisini içselleştirme sürecidir. Böylece yukarıda da ifade edildiği gibi hayat, toplumlaşma formlarıyla ve onlar sayesinde deneyimlenmektedir.

Formlar dayanıklı ve bireyin doğumundan önce belirli bir tarzda mevcutken; içerik toplumlaşmanın sürekli aktifliği, akışkanlığı, süreçselliği dolayısıyla hem formların içselleştirilmesini hem de değişim ve dönüşümünün aracı olarak da görülebilir. Simmel, Comte’cu anlamda belirtirsek sosyolojisinin statik ve dinamik boyutlarını form ve içerik olarak kavramsallaştırmakta ve en geniş anlamda ilişkiselliği ikisi arasında inşa etmektedir.

2. Karl Marx ve Üretim İlişkileri

İlişkisel sosyolojide Marx Simmel’den sonra en çok önemsenen isimdir. Marx’a yalnızca eleştirel realistler değil, Crossley gibi pragmacılar da ilgi duyar.¹⁰ Onun ilişkiseli düşünce üzerindeki etkisinin genel anlamda teslim edildiğini söylemek mümkündür. Fakat, Fish’in de tespit ettiği gibi Marx ilişkiseli sosyologlar tarafından ilişkiseli olarak kabul edilmesine rağmen konu materyalizme, dolayısıyla Marx’ın bütüncül teorisine gelindiğinde araya mesafe konulur. Bu, Emirbayer, Crossley ve Donati’de bilhassa böyledir. Emirbayer, sınıf analizinde “sınıf çıkarını cisimleştirmesi” nedeniyle Marx’a bu açıdan tözcü olarak yaklaşır. Donati, tarihsel materyalizmin ilişkiyi toplumun maddi alt yapısına indirgediğini belirtir ve bu anlamda materyalizmi tözcü görür. Crossley ise –ki Fish’e göre Marx’a ilişkiseli olarak en fazla önem verir- “Marx’ın ...modelini sosyolojik amaçlarla geliştirmedeğini” ifade eder (Fish, 2015: 54). Bununla birlikte pragmacı ilişkiselicilerin Marx’a yaklaşımlarını paranteze aldığımızda Marx eleştirel realist ilişkiseliciler için pozitivist olmayan naturalist bir meta-teorik zemin sağlamıştır.

İlişkisel sosyoloji tartışmalarında Marx’ın teorisini doğrudan inceleyen kişi Fish’tir. O, Crossley’in “ilişkinin toplumsalı açıklayıcı gücünün oluşu” nu genel sosyal teori içindeki diğer alternatifler ye-

10 Marx’ın faydacılık üzerinden pragmacı tarafları için bkz. Gouldner, *a.g.e.*, 153-160.

rine (holist, bireyci v.s.) neden ilişkinin inceleme nesnesi olarak tercih edildiği sorusuna bir cevap olarak sunması yetersizdir. Fish daha temelde şu soruyu sorar: toplumsal ilişki bu açıklayıcı gücü neden elinde bulunduruyor? (Fish, *a.g.m.*, 56). Ona göre Marx'ın bütüncül teorisi tam da bu soruya tatmin edici bir cevap vermektedir.

Marx'ın felsefesi üzerine bir incelemede genelde onun felsefesinin kalkış (ve aynı zamanda can alıcı) noktası *Feuerbach Üzerine Tezler*deki meşhur 11. tezdır. Marx'ın teorisindeki ilişkiselliğin kalkış noktasını da aynı şekilde *Feuerbach Üzerine Tezler*den, 6. tezdten yapabiliriz: “Feurbach dinsel özü insani öz haline getirir. Ne var ki, insani öz tek tek her bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir. Bu öz, kendi gerçekliği içinde toplumsal ilişkiler bütünüdür.” (2013: 16). Problemi Marx'ın insan tanımıyla tartışmaya başlamak yerinde olur. Bu insan tanımında tözsel olan bir şey bulunmaz. Hele de ahlaksal anlamda bir öz hiç bulunmaz. İnsan toplumsal ilişkilerin yapısının (Marxist teoriye daha uygun olacaksa üretim ilişkileri de denilebilir) bir şekil verdiği bir varlıktır.

Engels Marx'ın ilk hareket noktası olarak *ilişkiyi* temel aldığını belirtir. Onun teorisinin çekirdeğinde *ilişki* kavramı bulunur. Söz konusu olan *en basit ilişki formudur*: “[T]arihsel bakımdan pratik olarak mevcut olan en basit ilişkidir, yani burada, önümüze çıkan ilk iktisadi ilişkiden hareket etmekteyiz. Bu ilişkiyi tahlil ediyoruz. Bunun bir *ilişki* olmasından çıkan sonuç şudur ki, bu ilişkinin *biri ötekiyle bağlantısı olan* iki yönü vardır” (Engels, 2011: 32). Yine Ollman Marx'ın çalışmalarında ilişki (*Verhältnis*) sözcüğünden daha fazla kullanılan bir sözcük olmadığını söyler. Fakat ilişkinin merkezi konumu Marx'ın metinlerinin çevirisini okuyanlar tarafından çok farkedilmez. Çünkü çoğu durumda ilişki “koşul”, “sistem” ve “yapı” anlamlarına gelecek şekilde çevrilmiştir. Marx ilişkiyi iki anlamda kullanır. İlk olarak *Verhältnis* “Marx için sermaye, emek vs. gibi kendi içlerinde, kendilerinin

de dahil olduğu etkileşimleri barındıran ve birer ilişki olduğu söylenen parçalardır... Marx *Verhältnisi* aynı zamanda, belirli bir uğrakta birbirinden ayrı gibi görünen parçalar arasındaki bağları belirtecek şekilde *Beziehung* (bağıntı) ile aynı anlama gelecek şekilde kullanmıştır.”¹¹ (Ollman, 2019:69-70). Ollman bu doğrultuda Marx'ın teorisini bir *içsel ilişkiler felsefesi*¹² olarak değerlendirmesi gerektiğini ifade eder. İçsel ilişkiler ilişkisel sosyoloji için oldukça önemli bir konumdadır.

Her ne kadar Ollman Eleştirel Realist okulu ile özellikle soyutlama konusunda eleştirse de (bkz. Ollman, *a.g.e.*, 213-227), içsel ilişkiler kavramı eleştirel realizmin merkezi bir kavramıdır. Eleştirel realist okul kavramı Ollman'dan değil, Marx'ın çalışmalarından mülhem analiz eder ve özellikle ampirik çalışmalar için metodolojik açıdan işlemselleştirir. Temel de iki ayrım üzerinden ilişkiler kategorilenir: *asli* ilişkiler ve *formel* ilişkiler: “Asli ilişkiler nesneler arasındaki reel bağlantılardır, formal ilişkiler ise reel olmayan bağlantılardır. Bir asli ilişki örneği ev sahibi ve kiracı arasındaki ilişkidir. İkisi birbirinin varoluşlarına aralarındaki mevcut bir ilişkinin sonucu olarak yol açarlar.” Ev sahibi ve kiracının 30 yaşından olması ise formel bir ilişkidir (Danermark vd., 2018: 84-87). Aslında asli ilişkilerde Bharkar (2015), Sayer (2017) içsel ilişkiler ve dışsal ilişkiler arasında zorunlu bir ayrım yapılıır. Bu ayrım son derece kritiktir. Dışsal ilişki nesnelerin doğasının birbirinden bağımsız olduğuna dolayısıyla olumsuzluğa işaret eder-

11 İlişkinin bu ikinci kullanımı daha ziyade empirik düzlemle ilişkilidir (*a.g.e.*, 70). Bu, realist bir Marx'ın pragmacı ilişkilciler tarafından savunulur olmasını bir nebze açıklamaktadır.

12 Marx'ın diyalektik yönteminin kalbinde Lukacs *bütünlük*, Mao *çelişki*, Raya Dunayevskaya *olumsuzlanmanın olumsuzlanması*, Scott Meikle öz kavramının yer aldığını söylerken Ollman için bu kavram *içsel ilişkiler*dir (Ollman, *a.g.e.*, 51). İçsel ilişkilerin hem realist ilişkilciler için ne kadar önemli bir yer tuttuğunu hem de kendilerini *yeni realistler* olarak tanımlayanlar tarafından nasıl bir eleştiriye tabi tutulduğunu ileride göreceğiz.

ken içsel ilişkiler tam tersine nesnelerin var olması için karşılıklılığın zorunluluğu esastır. Diğer yandan doğrudan bu içsel ilişkiler kavrayışı üzerinden bir analizin yapılması kendilerini yeni gerçekçilik akımıyla ananlar tarafından eleştirilmektedir (De Landa, 2018; Ferraris, 2019). De Landa eleştirileri kendisinin öbekleşme olarak kavramsallaştırdığı bir konumdan yapar. Ona göre “kusursuz bir toplumsal ontolojinin yolunu tıkayan engellerden hiçbir organizma metaforu kadar kemikleşmiş değildir.” (2018: 21). Bu bağlamda içsel ilişkiler kavrayışı organizma kuramının karmaşık bir versiyonudur ve onun sosyoloji üzerindeki etkisi işlevselciliğin ötesine geçtiğinden onu bertaraf etmek de oldukça zordur. İçsel ilişkilerde “bütünler, parçalar arasında katı bir karşılıklı belirlenim olduğu, çözülemez bir birliğe sahiptir.” De Manda’ya göre sosyolojideki yapı- fail tartışmasına dair ikisinin de karşılıklı olarak birbirlerini kurdukları şeklindeki Giddensçi yapılaşma kuramı ve benzerleri de organizmacılığın bu versiyonuna dayanmaktadır. Bu bağlamda o bu kuramların eleştirisi noktasında Archer’la benzer bir eleştiri ortaya koyduğunu belirtir (a.g.e.,23, 209). Le Manda, İçsel ilişkilerde unsurlar arasındaki mantıksal zorunluluk (yani içsel ilişki) yerine Gilles Deleuze’den hareketle olumsal gerekliliği ikame ederek bir ters çevirme yapmaktadır. İçsel ilişkilerle ilgili bu tartışmayı yaptıktan sonra şimdi, tekrar Marx konusuna dönebiliriz.

Engels’in yukarıda aktardığımız ilk ilişki formu ürünün bireyler veya ilksel topluluklar arasında değişimi olayıdır. Dolayısıyla ilişkinin ontolojik zemininin izahı üretim biçimleri üzerinden yapılır. Toplumsal ilişkiler ise üretim biçimlerine tekabül eder. Yani aslında bir anlam üretim ilişkileri ve toplumsal ilişkiler eşitlenir. Marx’ın ifade ettiği gibi toplumsal ilişkiler üretici güçlere bağlanır ve bağlıdır. Burada her ne kadar toplumsal ilişkilerle üretim biçimleri arasında hiyerarşik bir ilişki var

gibi görünse de aslında toplumsal ilişkiler üretim biçimlerini değiştirme potansiyelinden dolayı daha ehemmiyetli bir konumdadır. Marx'a göre üretim biçimleri toplumsal ilişkilerle uyumadığı durumlarda toplumsal ilişki biçimleri edinilmiş üretici güçleri değiştirmeye zorlar ve değiştirir de (Marx, 2009: 93). Bu, Marx'ın sosyal teorisinde toplumsal ilişkilerdeki praxis boyuttur. Aşağıda tartışacağımız gibi Marx'da ilişkisel yalnızca kavramlar arası bir durumu ifade etmez, aynı zamanda praxis bir tarzda işletilir.

Üretim ilişkilerinin tüm ilişkilerin temeline yerleştirilmesinin indirgemeci bir durum mudur? Lukacs Marx'ta iktisadın temel kategorileri olarak karşımıza çıkan *üretim, tüketim, bölüşüm, değişim* ve *dolaşım* kategorilerinin analizinde ve bu kategoriler arasındaki ilişkilerde üretime öncelik verilmesinin nedeni üretimin *değer* ve *emekle* olan ilişkisi olduğunu söyler. Bu kategoriler Marx için “varlığın formları, varoluşun karakteristikleridir” (akt. Lukacs, 2018: 91-92). Burada önemli bir unsuru dikkate almak gerekir: Başat bir *uğrak* noktası olmaksızın gerçek hiçbir ilişki olamaz. Dolayısıyla kategoriler bu anlamda ilişkilerin kendilerinde sabitlendiği tarih üstü bir şey değil tersine tarihsel birer *uğrak*tır. Kategorilerin birer uğrak olmasından çıkan sonuç ilişkilerin onlarda sabitlememesidir. Üretim ilişkileri üzerinden toplum tipleri analizi yapılır. Tam da bundan dolayı iktisat Marx'ın teorisinde “[N]esneyi incelemeyiz, insanlar arasındaki ilişkileri ve son tahlilde, sınıflar arasındaki ilişkileri inceler; oysa bu ilişkiler her zaman, *nesneye bağlıdırlar ve nesne gibi gözükürler*” (Engels, 2011: 33; ayrıca bkz. Ollman, *a.g.e.*, 58 vd.).

Üretim ilişkilerine verilen ontolojik öncelik *emek* üzerinden temellendirilir. Marx için ontolojik bir başlangıç noktası olarak alınan kategorinin *merkezî ve aynı zamanda* basit bir kategoridir. Buradaki basitlikten kasıt onun en ilk(s)el toplumlardan en “ge-

leşmiş” toplumlara her zaman toplum içerisinde var olmasıdır. Ona göre gelişmiş bir *kategori* daha az gelişmiş bir *bütünün* ege-men ilişkilerini ifade etmektedir; ya da tam tersi bütün, somut bir kategoride ifadesini bulacak şekilde gelişmeden önce tarih-sel olarak gelişmiş bir bütüne bağlı ilişkileri ifade eder. Yani bu-rada analiz basitten karmaşıklığa doğru ilerlemektedir (Marx, 2009: 115). İlişkinin emek üzerinden ontolojik varlığı en basit merkezi kategorinin, bizzat en gelişmiş bütünün de içinde bulun-masıdır. Lukacs *değer*in ontolojik statüsünü iki açıdan temellen-dirir: ilk olarak değer oluşumu “somut bir biçimde bütün iktisadi gerçekliğin tarihinin en genel taslağını göster[ir]”. İkinci olarak değer kendisi zorunlu olarak “varoluşundan kaynaklanan ko-şullar ve ilişkilerle birlikte, toplumsal varlığın yapısındaki en önemli şey olan üretimin toplumsal karakterini açık bir şekilde merkezi bir yere” yerleştirir (Lukacs, 2018: 172). Böylece *değer* üzerinden toplumsal varlık *emek* aracılığıyla var olur. Yani *değer* hem emeği hem de “emeğin değer toplumsal işlevleriyle olan bağlantısını açığa çıkarır.” (a.g.e., 173). “Bununla birlikte, bu ba-sit biçim içinde, ekonomik bakımdan düşünüldüğünde, “emek”, bu basit soyutlamayı doğuran ilişkiler kadar modern bir katego-ridir.” (Marx, 2009: 116). Böylece Marx’ın teorisinde emek tüm toplumsal ilişkilerin ontolojik temeli olarak kavranır.

Böylece bir bütün olarak toplum emek aracılığıyla oluşmuş olarak kavranır hale gelir. Emek sürecinin bizzat kendisinin sos-yal bir süreç olduğu ifade edilebilir. Diğer bir ifade ile emek ve üretim kendi kendilerine gizli olarak sosyaldır. Keat ve Urry’nin belirttiği gibi “emek, maddi objelerin üretilmesi yoluyla bir insan dünyası yaratır.” (Keat ve Urry: ss. 159-160). Yaratılmış olan bu toplum bir içsel ilişkiler bütünüdür. Toplum, “belirli koşullar içinde hareket eden ve böylelikle toplumu yeniden üreten veya dönüştüren bireylerin ve grupların eylemlerini koşullandırmakta

ve yapılandırmakta olan bir sistemi, kurumlar ve sosyal gruplar arasındaki *içsel ilişkilerin* görünmez fakat reel bir sistemidir.” (Vandenberghe, 2016: 60; ayrıca bkz. Keat ve Urry, *a.g.e.*, 161 vd.).¹³ Kapitalist sistem bir içsel ilişkiler bütünüdür ve sermaye ücretli emek olmadan, değer, para, meta, fiyat v.b olmadan bir anlam ifade etmez (Marx, 2009: 112-113).

Esasında ilişkisel sosyolojide pragmacılar olarak gördüğümüz isimlerin de alıntılanmaktan kendilerini alamadıkları ifadeler *Grundrisse*’de geçer. Marx burada Proudhon’ un toplum kavrayışına karşı eleştiride bulunarak şunları ifade eder:

Toplum bireylerden değil, bu bireylerin birbiriyle olan ilişkilerinin bağlarının toplamından oluşur. Söylenenin şundan farkı yoktur: ‘toplum açısından köleler ve özgür yurttaşlar yoktur; her ikisi de insandır.’ [...] Köle ya da özgür yurttaş olmak toplumsal belirlemedir, A ve B insanları arasındaki bir ilişkidir. A insanı kendi başına köle değildir. Ancak toplum içinde ve toplum sayesinde köledir (Marx, 1979: 337).

Kölelik ve vatandaşlık olarak ifade edilen durum kendinde bir ifadesi olan bir durum değildir. Onlar bir toplumsallıkta karşılıklı ilişkiler neticesinde oluşturulmuştur. Sahiplik, köle ve efendi arasındaki somut bir ilişki olmaksızın var olmaz. O, bu somut ilişkinin bir sonucudur (Marx, 2009: 114). Bu nokta önemlidir, çünkü pragmacı ilişkisel kampın Marx’a atıflarının temelini bu empirik olarak görülen argümanlar oluşturur. Diğer bir deyişle somut ilişkiler ampirik düzlemde işleyen ilişkiler olarak yorumlanmaktadır (bkz. Crossley, 2011: 15). Bu açıdan elbette Marx’ın realistiğinin bir nebze paranteze alınmış olduğunu söylemek mümkündür. Bu, “pragmatizmin doğası”na uygundur. Diğer yandan aslında Bhaskar’ın (2012b: 25) da ifade ettiği gibi Marx’ın

13 Buna pek çok örnek verilebilir; mesela sömürü ve meta arasında içsel bir ilişki vardır (Vandenberghe, *a.g.e.*, 93).

“anti-ampirist olmakla birlikte, anti-empirik” biri olmamasıyla ilişkili bir durumdur.¹⁴ Fakat son kertede Marx bir realisttir ve bu paranteze alınabilecek bir unsur değildir. Bhaskar’a göre:

Marx iki düzeyde realizmi savunur: (1) Nesnelerin gerçekliğini, bağımsızlığını, dışsallığını belirten, yalın gündelik anlamıyla realizm, (2) bilimsel düşüncenin nesnelerinin doğurdıkları olgulara indirgenemeyen gerçek yapılar olduğunu belirten bilimsel realizm. [...] Marx (1) den kuşku duymaya hiçbir zaman ciddi bir eğilim göstermemiş, (2) ye bağlanması ise, ancak kapitalist üretim tarzı üstüne araştırmalarını derinleştirdikçe yavaş yavaş geliştirmiştir (Bhaskar, 2012a: 481).

Marx’ın meta-teorik konumu realittir. Bu konum, Marx’ın ekonomik politiklerin burjuva üretim ilişkileri analizlerinin görünüşlerle ilgilenerek ideolojik oldukları eleştirisi bağlamında *Kapital Cilt III*’te yazdığı şu ifadelerle en net ve öz biçimde sergilenmiştir: “dış görünüş ile şeylerin özü, eğer doğrudan doğruya çakışsaydı, her türlü bilim gereksiz olurdu.” (Marx, 1997: 718). Bu, Marx için bilime eleştirelilik payesinin verilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu konum aynı zamanda daha sonra yoğun olarak tartışılacak olan *epistemik kopuşun*¹⁵ zeminini oluşturan ide-

14 Bu bağlamda Marx’ın teorisini görünüşlerin aldatıcılığına olanca vurgulara karşın idealizm-empirizm karşıtlığında okumak hatalı olabilir. Bu bağlamda Bhaskar Marx ile Marksist gelenek arasındaki tutuma işaret eder. Marksist gelenek empirizme genellikle düşmanca bir tutum almıştır. Fakat Marx ampirizmi onaylamamasına rağmen kimi yapıtlarında empirist temalar bulunmaktadır. (Bhaskar, 2012b: 25). “Marx felsefeden toplumsal-tarihsel bilime geçişini oluşturan idealizm eleştirisine benzer biçimde hiçbir zaman empirizmin açıktan açığa bir eleştirisini yapmamıştır” (Bhaskar, 2012c: 482).

15 G. Bachelard’dan alınan *epistemolojik kopuş* kavramı, Althusser’in yeni bir Marx okumasının temelini oluşturan iki temel kavramından birisidir. Diğeri Jacques Martin’dan alınan *sorunsal* kavramıdır. *Epistemolojik kopuş* kabaca bilimsellik-öncesi bir sorunsalın bilimsel bir sorunsala dönüşmesidir. *Epistemolojik kopuş* bilim ve ideolojiyi birbirinden ayıran bir kıstastır. Arthusser epistemolojik kopuşun Marx’ın düşüncesini iki büyük temel döneme ayır-

oloji ile bilim arasındaki ayrımın temelini izahını sağlamaktadır. Söz eleştirel realizmin bir motto olarak benimsediği sözün ihivasıyla Marx için bilimin görevi görünüşlerin altında işleyen mekanizmaları açığa çıkarmaktır. Söz konusu mekanizmalar Marx'ta çoğu zaman empirik düzlemde işleyen sömürü mekanizmasını meşrulaştırma işlevini görür. Marx, mekanizmaların doğasını analiz ederken Hume'cu olmayan bir nedensel ilişki anlayışına sahiptir. Marx pozitivist bilim ideallerini, genel yasalar aramayı ve bununla bağlantılı açıklama modellerini reddeder. Bu anlamda o “hem bir naturalist hem de bir realisttir.” (Keat ve Urry, *a.g.e.*, 158). Meta- fetişizmi bu bağlamda iyi bir örnektir. Marx için meta-fetişizmi sosyal ilişkilerin sonuçlarını veya bu ilişkilerin kendilerini doğalcasına şeylermiş gibi görmek demektir. O “realitenin yani sosyal üretim ilişkilerinin olduğu gibi görünmemesidir. Marx'a göre görüşlerin fetişçi düzlemine analiz eden her sosyal bilim yanlış ve çarpıttıcıdır. Onun yerine bir realiteyi artık ürünün üretimi ve yapısına dayalı emek ve kapital örgütlenmesini analiz etmek gerekir (*a.g.e.*, 163- 187). *Kapital Cilt I*de Marx şöyle söyler:

Demek ki, metanın mistik karakteri onun kullanım değerinden kaynaklanmaz. Değeri belirleyen etkilerin içeriğinden de kaynaklanmaz.[...] Demek ki, meta biçiminin esrarlı bir şey oluşunun nedeni, basitçe, insanlara, kendi emeklerinin toplumsal niteliği, emek ürünlerinin nesnel nitelikleri olarak, bu şeylerin toplumsal doğal özellikleri olarak yansıtması ve dolayısıyla, üreticilerle toplam emek arasındaki toplumsal ilişkiyi de, şeyler arasındaki, üreticilerin dışında var olan bir toplumsal ilişki olarak göstermesidir. (Marx, 2014: 81-81).

dığını söyler. Marx'ta epistemolojik kopuş 1845'te yayınlanan *Alman İdeolojisi*ne dayandırılır. *Alman İdeolojisi*nden önceki dönem, Genç Marx dönemidir ve “ideolojik” dönemdir; sonraki dönem ise Olgun Marx dönemidir ve “bilimsel” dönemdir (Althusser, 2015: 41-51). Bu okuma, bilindiği gibi yapısalcı Marksizmin temellerinden birini, en önemlisini oluşturur.

Marx'ta ilişki kavramı -yukarıda Ollman üzerinden açıkla-
dığımız gibi-iki tarzda kullanır. Söz konusu tarzların ikincisi ge-
nel anlamda empirik düzlemle daha çok ilişkilendirilir. Pragma-
cıların Marx'a atıflarının temelinde bu kavrayış bulunur. Fakat
son kertede Marx'ın meta-teorik konumu realisttir. Bu konum-
dan hareketle eleştirel realizmin kurucusu Bhaskar, Marx rea-
listliğin klasik atası olarak görür.

Diğer yandan ilişkisel sosyolojideki konumu ile birlikte *emek*'in
Marx'ın teorisindeki yeri düşünüldüğünde ilişkisel ile tözcülük
arasındaki ayrımın sınırları müphemleşecektir. Çünkü emek her
ne kadar ilk *uğrak* olarak sunulsa da açıkça bir tözdür. Nitekim
ilerde tartışacağımız gibi bazı pragmacıların tözcülük üzerinden
realistleri eleştirmelerinin bir temeli var. Aslında durumun nedeni
her iki kampın üzerinde anlaştığı bir tözcülük tanımının olmama-
sıdır. Fakat ilginçtir buna rağmen tözcülük ve ilişkisel kavram-
larının muhtevaları yeniden tartışmaya açılmaz, mevcut tanımlar
üzerinden bir "tözcülük suçlaması" yapılır. Bu anlamda töz kav-
ramı ilişkisel sosyolojide yeniden tartışılmalı ve kavramın farklı
bağlamları hesaba katılmalıdır. Aksi takdirde, ilişkisel sosyolojide
ilişkisel ve tözcülük kavramları birer sabite olarak ele alınmaya
devam ettiği sürece bu tür antinomilerin baş göstermesi kaçınıl-
mazdır. Nitekim Fish, Marx bağlamında böyle bir antinomiye fark
edecek ki : "[A]nti-[t]özcülükten ne anlarsak anlayalım, anti-[t]öz-
cülük ilişkisel sosyolojiye uygun değildir ve nitekim görünen o ki
kendi kendini engelleyecektir." (Fish, 2015: 63) demektedir. Böy-
lece Marx'ın tözcülüğünün farklı tür bir tözcülük, *toplumsal tözcü-
lük* olduğu söylenir. Bu tözcülük, "toplumsal ilişkiler insanların sa-
hip olduğu bir şey değildir; aksine, insanları oldukları şey yapan,
ilişkilerdir onları gerçekte insan yapan ilişkilerdir."(a.g.m., 60) şek-
linde tanımlar. Bu tanımlamayı şu üç iddia ile genişletmek müm-
kündür: i- toplumsal ilişkiler insanı diğer varlıklardan ayırmakta-

dır. Dolayısıyla insan toplumsal ilişkilerle belirleyici bir tanımlamaya kavuşmaktadır; ii- toplumsal ilişkiler insanları tanımlamanın yanında bizzat onların gerçekliğini oluşturmaktadır ve iii- toplumsal ilişkiler insanların gerçekliğini oluştursa da onlar kendiliğinden var değildirler. Onlar bilim aracılığıyla tayin edilmektedir (*a.g.m.*, 58). Aslında tanımlama ve üç iddianın nasıl bir tür toplumsal tözcülük tanımlaması olduğu açık değildir. Zira toplumsal tözcülük olarak ifade edilen *herhangi bir tür tözcülük* tanımlamasından ziyade tersine bir ilişkisellik tanımlamasıdır. Bu tanımlamadan kastedilen eğer *ilişkinin diğer unsurları belirlemesi anlamında bir töz* olarak görülmesi ise bu anlaşılır bir tanımlamadır.

3. Emile Durkheim ve Toplumsal Olgu

İlişkisel sosyolojide Durkheim'e yönelik ilgide *Toplumsal İş Bölümü* çalışmasının merkezi bir yeri vardır. Son yıllarda ise özellikle Marcel Mauss üzerinden Durkheim'e yönelik hem ona ilginin arttığını hem de bağlamın kısmen de olsa farklılaştığını söyleyebiliriz (bkz. Papilloud, 2018b). Aslında son dönem, din üzerine çalışmalarıyla tarihsel-karşılaştırmalı analizleri üzerinden Durkheim'i ilişkisel sosyal realist olarak gören Emirbayer'in erken tarihli bir metni Durkheim ile ilişkisellik arasında güçlü bir ilişki kurmaktadır. Emirbayer'in okuması, kendisinin iddiasıyla 1965'lerle birlikte belirginlik kazanan tarihsel sosyolojide Durkheim'in Marx, Weber ve Tocqueville gibi klasik sosyologlarla kıyaslandığında tarihsel-karşılaştırmalı analizlerinin marjinalleştirilmesine karşı bir okumadır.¹⁶ Bu karşı okuma, Charles

16 Bir başka metninde Emirbayer (1996a), -istatistiksel anlamda- değişken odaklı bir sosyolojik analizle anılmasının Durkheim'in sosyolojik ve tarihsel analizlerin birliğini her zaman vurgulayışını, yani tarihsel sosyolojisini hazır altı ettiğini söyler ve onun değişken odaklı bir sosyolojinin kısacından kurtarılması gerektiğini ifade eder. Bu amaçla Emirbayer özellikle

Tilly'nin *Useless Durkheim* (Kullanışsız Durkheim) başlıklı metnine karşı *Useful Durkheim* (Kullanışlı Durkheim) başlığında cismleşmiştir (Emirbayer, 1996b). Emirbayer'in bu Durkheim okuması ilişkisel sosyoloji içerisinde gözardı edilmiştir. Birazdan üzerinde duracağımız gibi genel anlamda *Toplumsal İş Bölümü* dışında ilişkisel sosyologlar Durkheim'e mesafeli durmak isterler. Diğer yandan Durkheim'in sosyolojik teoride bütüncülük ile müsemma olduğu malum olur. Realistler, -ki özellikle beliriverme tezinde Durkheim'e oldukça yakın dururlar- Durkheim ile Weber karşıtlığı üzerinden Durkheim'i bireycilik karşısında bütüncü olarak görürler. Bu durum bilhassa Bhaskar, Archer ve Donati'de belirgindir.

Durkheim teorisinde ilişkisellik dört temel eseri dikkate alınarak tartışılabilir. Bunlar *Toplumsal İş Bölümü* ([1893]/2018), *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* ([1895]/2016a), *İntihar* ([1897]/2013) ve *Dini Hayatın İlkel Biçimleri* [1912]2011a) dir. Lemert *Sosyolojik Yöntemin Kurallarının* ilk üç çalışmanın bel kemiğini oluşturduğunu söyler. Yani, ilk üç çalışma bütüncül bir görünümdeyken sonuncusu farklı bir konumdadır. Özellikle *İntihar* ve *Dini Hayatın İlkel Biçimlerine* kadar geçen on beş yıldaki değişim yalnızca düşüncesindeki küçük bir değişiklik değildir. Sorun yöntemin bizzat kendisindeki değişimdir (Lemert, 2011:25). Buna karşı Tiryakian, Durkheim'in *Sosyolojik Yöntemin Kurallarında* ifade edilen metodolojik varsayımların her üç araştırması için anahtar bir rol oynadığını belirtir (2014: 251). Bize göre Durkheim'in genel sosyolojik derdi açısından düşüncesinde bir süreklilik söz konusu iken; değişiklik onun pratik araştırma mantığı açısından antropolojik yönleme yönelmiş olmasındadır.

Durkheim'in *The Evolution of Educational Thought* çalışmasına odaklanarak bir analiz gerçekleştir.

Başta ifade edecek olursak her üç eserinde de Durkheim ilişkiselliği tıbbi olarak farklı tarzlarda kurmaktadır. *Toplumsal İş Bölümü*nde ilişkisellik büyük oranda işlevsel bir tarzda kurulurken; *İntiharda* nedensellik ön plandadır. Aslında bu iki eserde ilişkisellik birbiri ile bağlantılıdır. Örneğin *İntiharda* ilişkisellik nedensellik üzerinden kurulurken bu aynı zamanda toplumdaki işlevsel olan birimlerin eksikliğine veya yetersizliğine gönderme yapar. *Toplumsal İş Bölümü*nde Durkheim'in sıklıkla intihar olgusuna göndermede bulunuyor olması iki çalışma arasındaki geçişliliği göstermektedir (2018: 51 vd., 287-290 ve muhtelif yerler). İki eser arasındaki metodolojik bütünlüğü sağlayan ise *Kurallardır. Dini Hayatın İlkel Biçimleri* eserinde ilişkinin nasıl kavrandığına dair bir tespit yapmak biraz zordur. *Dini Hayatın İlkel Biçimlerinde toplumsal biçimlerin* kolektif temsilleri incelenmektedir.

Durkheim henüz hayatta iken kendisine atfedilen idealizm, pozitivizm, ontolojizm, realizm, rasyonalizm, natüralizm gibi meta-teorik konumlandırmalardan rasyonalizmi benimsediğini söylemekle birlikte pozitivizm ve natüralizm nitelendirmelerini de kısmen kabul eder (Durkheim, 2016a: 11-14). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri* ilk başta onun realist bir kavrayışa yöneldiği şeklinde değerlendirilebilse de onun meseleyi ontolojik değil, epistemolojik bağlamda değerlendirdiği aşıkardır. Bu anlamda *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* eseriyle bir süreklilik olduğu söylenebilir fakat Lemert'in de ifade ettiği gibi olgular artık diğerleriyle olan yaşamın toplumsal kategorileri yoluyla ancak bilenebilir olarak düşünülmektedir (a.g.e., 30). Böylece İlişkisel sosyolojide Durkheim'in ilişkiselliğinin yalnızca *Toplumsal İş Bölümü* eserine (bkz. Donati, 2011, 6; Crossley, 2011, 20) yönelik olarak tartışılması itibarını kaybeder.

Söz konusu eserlerin analizine geçmeden önce *Sosyolojik Yöntemin Kurallarında* ortaya konulan metodolojik ilkelere kısaca değinmekte fayda var. Durkheim sosyolojinin inceleme nesnesini toplumsal olgular olarak ifade eder. Ona göre:

Ortak olarak sahip oldukları dışsal niteliklere göre önceden tanımlanan belli bir olgular dışında hiçbir şey araştırma nesnesi olarak alınmamalıdır ve bu tanıma bütün olgular aynı soruşturmaya dâhil edilmelidir (Durkheim, 2016a, 64; ayrıca bkz. 39).

Dolayısıyla önce bir tanım (*a.g.e.*, 63) ve bu tanıma da dışsallık kriteri (*a.g.e.*, 32) göz önünde bulundurularak yapılması gerekmektedir. Böylece zorlayıcılık¹⁷ ve dışsallık toplumsal olgunun tanımlanmasında en önemli kıstas olarak görülür. Durkheim'in en önemli metodolojik ilkesi oluşturulmuş olmaktadır: Tüm toplumsal olguları birer şey olarak ele almak (*a.g.e.*, 44 vd.). Yani analiz birimi birer şey olarak ele alınması telkin edilen toplumsal olgulardır. Buradaki önemli husus toplumsal şey kavramının ontolojik değil, metodolojik olarak kavranmış olduğuna dikkat etmek gerekir. Ona göre:

Toplumsal şeyler yalnızca insanlar tarafından gerçekleştirilir; bunlar insan etkinliğinin bir ürünüdür. Dolayısıyla toplumsal şeyler, içimizde taşıdığımız, doğuştan gelen veya sonradan kazanılan düşüncelerin hayata geçirilmesinden, bu düşüncelerin insanlar arası ilişkilere eşlik eden farklı koşullara uygulanmasından başka bir şey değildir (*a.g.e.*, 47).

17 Durkheim, zorlayıcılığın toplumsal olguların bütün yönlerini temsil etmediği konusunda bizi uyarır. Ona göre “sosyal kurumlar bize kendini dayatırken, biz de onlara bağlanırsınız; onlar bizi zorlarken, biz de onlara yakınlık duyarız; bize baskı uygularken, biz de onların işleyişinden ve bizzat bu baskıdan kazançlı çıkmaya çalışırız” (*a.g.e.*, 24-25, 3. Dipnot). Bu anlamda baskının, zorlayıcılığın yanı sıra imkan sağlayıcıdır.

Demek ki *toplumsal* şey toplumsal dünyanın analizi için bir araçtır. Metodolojik ilke meşruiyetini buradan sağlar. Hatırlanacak olursa Durkheim'ın en büyük çabası sosyolojiyi felsefe, psikoloji gibi diğer disiplinlerden ayırıp onu bilimsel bir disiplin olarak kurmaktır. Böylece sosyolojinin pratik açıdan deneysel olması bakımından felsefe ile inceleme nesnesinin bireysel bilinçlere indirgenmemesi açısından da psikoloji ayrımı temelinde kurulmuş olacaktır. Bu bağlamda Durkheim'e göre sosyolojinin bizden istediği tek şey nedensellik ilkesinin sosyal olgulara uygulanmasıdır. Nedensellik burada akılcı bir zorunluluk değil, doğru tümevarım işleminin ürünü olan deneysel bir postula olarak görülür. Dolayısıyla nedensellik Kantçı bir anlamda kurulmaz. Bu yukarıda da ifade edildiği gibi sosyolojiyi felsefeden ayırmak için onu pratik sonuçlara varabilecek şekilde yönlendirmektir (*a.g.e.*, 167-169). Böylece hem sosyolojinin bir disiplin olarak ontolojik sebebi açıklanmış hem de sosyoloji felsefe içi metafizik tartışmalara girme zahmetinden kurtarılmıştır.

Durkheim sosyolojisinde ilişkisellik -çoğu zaman gösterildiği gibi- ilkin, onun doktora tezi *Toplumsal İş Bölümü*nde işlevselci bir tarzda karşımıza çıkar. Çalışmasının başında Durkheim problemini şu şekilde ortaya koyar:

Bu çalışmanın yapılmasına yol açan sorun., birey kişiliği ile toplumsal dayanışma arasındaki bağ ve ilişkilerin saptanmasıdır. Nasıl oluyor da birey bir yandan özerk oluyorken, öte yandan topluma daha çok bağımlı duruma geliyor? Nasıl aynı zamanda hem daha çok bireyleşiyor, hem de daha çok dayanışma içine giriyor (Durkheim, 2018: 61).

Durkheim'ın hem bu çalışması hem de genel düşüncesi açısından burası önemlidir. Çünkü Durkheim'ın analizlerinde bireyi bir gölge fenomen olarak kullandığı şeklinde yaygın bir kanı vardır. Fakat burada ve başka yerlerde de (2015: 51-52 ve muhtelif

yerler) görülebileceği gibi birey analizin dışına çıkarılmamış, analizin en temel ontolojik bileşenidir. *Toplumsal İş Bölümünün* ilerleyen sayfalarında şunları ifade eder: “Gerçekten dayanışma tam anlamıyla toplumsal bir olgu olmakla birlikte, bireysel organizmamıza bağlı olduğu da açıktır. Var olabilmesi için bizim fiziksel ve ruhsal yapımızın onu taşıyabilmesi gerekir.” (2018: 94). Dolayısıyla burada son derece kritik bir ayrımı saptamak gerekir. Doğan’ın ifade ettiği gibi “Durkheim toplumsal olguların bireyler olarak tanımladığımız insan teklerine önceliğinden değil, bireysel bilinç durumlarına önceliğinden söz etmektedir” (Doğan, 2019: 709; ayrıca bkz. Durkheim, 2016a: 18-25). Bu bağlamda *Toplumsal İş Bölümünde* birey ile toplumsallık arasında saptanmak istenen ilişki aslında farklı dayanışma tiplerinin oluşmasının temeline oturtulmaktadır. Bu ilişki nasıl saptanacaktır? Durkheim, son derece soyut görünen ilişki kavramını söz konusu bağlamda empirik olarak saptamak için *işlev* kavramını kullanır. Yani işlev kavramı ilişkinin tespiti ve analizi için metodolojik bir araç olarak benimsenmiştir. Ona göre:

İşlev sözcüğü, birbirinden oldukça farklı iki değişik anlamda kullanılmıştır. Kimi yerde, sonuçlarından ayrı olarak bir takım yamsal devinimler dizgesini anlatır; kimi yer de bu devinimler ile organizmanın kimi gereksinimleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi anlatır. [B]iz işlev sözcüğünü bu ikinci anlamda kullanıyoruz. Bundan dolayı iş bölümünün işlevlerinin ne olduğu sorusunu hangi gereksinimi karşıladığını araştırmak üzere soruyoruz...[B]u terimi kullanmamızın nedeni başka herhangi bir terimin doğru olmamasından ya da belirsiz kalacağından dolayıdır. ‘Konu’ ya da ‘amaç’ terimlerini kullanarak iş bölümünün ereğini anlatamazdık, çünkü o zaman işbölümünün bizim belirleyeceğimiz *birtakım amaçlar dolayısıyla* var olduğu sanısı doğardı. ‘Sonuçlar ya da ‘etkiler’ terimi de yetersiz kalır, çünkü bizde hiçbir karşılıklı ilişki ya da bağıntı düşüncesi uyandırmıyor. Buna karşılık *rol* ya da *işlev* sözcüğünün,

bu ilişkinin nasıl kurulduğu, onun amaçlı ve önceden kavranmış bir uyarılmanın mı yoksa olduktan sonra yapılmış bir inceleme- nin mi ürünü olduğu konularında hiçbir önyargıda bulunmaksızın bu ilişki düşüncesini anlatmak gibi büyük bir üstünlüğü var (Durkheim, 2018: 75-76).

İşlev kavramı ilişkinin hem empirik araştırmada tespiti ve analizi için hem de onun karşılıklılık temelinde kavranmasına imkân sağladığı için tercih edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu ilişkinin işlevsel olarak saptanması bir toplumda hâkim olan dayanışma tipinin belirlenmesinde nasıl etkili olduğunun ortaya konulması demektir. Bilindiği gibi Durkheim bu çalışmasında *mekanik* ve *organik* dayanışma olarak kavramsallaştırdığı toplum tiplerini analiz etmektedir.¹⁸ Toplum bu farklı dayanışma tipinde ikisi arasındaki ilişkinin yapısından dolayı farklıdır. Kabaca mekanik dayanışma bireylerin birbirlerine benzemesini gerektirirken, organik dayanışma onların birbirinden farklı olmalarını gerektirmektedir. Buna karşılık ilkinde söz konusu ilişkileri düzenleyen, belki de daha uygun bir ifade ile kontrol eden cezalandırıcı hukuk, ikincisinde ise onarıcı hukuk vardır (a.g.e., 165). Bu karşılaştırmadan sonra Durkheim odağına organik dayanışmaya dayalı toplum tipini alır. Karşımızdaki bütüncül bir toplum değildir. Toplum bi-zatihi belirli ilişkiler içinde bütünlük kazanmış ve farklılaşmış bir sistemdir (a.g.e., 162). Çalışmada Durkheim'in amacı Giddens'in da belirtmiş olduğu gibi birey ve topluluk arasındaki ilişkilerdir (2014: 130). Bu çalışma bağlamında önemli bir karşılığı olan başka bir yerde Durkheim ilişki kavramının toplumsal temeli ve toplumsal yaşamı birleştirdiğini ifade etmektedir (Durkheim, 2015: 39).

Durkheim'in sosyolojisinde ilişkisel unsurların empirik çalışmalar üzerinden yükseldiği diğer eseri *İntihardır*. Durkheim

18 İki dayanışma tipinin içeriksel olarak mahiyetleri Durkheim tarafından öz bir biçimde şurada ortaya konulmuştur (bkz. a.g.e. 161-165).

üzerine ikilcil literatürde *İntihar*'ın *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*nın ampirik bir uygulaması olduğu sıklıkla ifade edilmektedir (Giddens, *a.g.e.*, 149; Huther, 2013: 89). Aslında yukarıda da ifade ettiğimiz gibi *Toplumsal İş Bölümü* ve *İntihar* çalışması arasında metodolojik anlamda bir süreklilik vardır. *İntiharda Sosyolojik Yöntemin Kurallarındaki* en temel iddialardan ikisi ön plandadır. Bir şey olarak *intiharın* toplumsal bir olgu olması ve *nedensellik* ilkesi.¹⁹ Bundan dolayı *İntihar* eserinde ilişkinin büyük ölçüde nedensel olarak kavrandığını belirttik. Bu bağlamda Durkheim şöyle söyler:

[İ]ntiharın toplumsal tiplerini daha önce betimlenen intihar özelliklerine göre sınıflandırarak değil, intiharları meydana getiren nedenleri sınıflandırarak oluşturabiliriz. Birbirlerinden niçin ayrıldıkları sorununu bir yana bırakarak hemen bağlı oldukları toplumsal koşulların neler olduğunu araştıracağız. Sonra, bu koşulları benzerliklerine ve farklarına göre birkaç sınıfta toplayacağız ve bu sınıfların her birinin belirli tipte bir intihara denk geldiğinden emin olacağız. Kısaca, sınıflandırmamız morfolojik yani yapısal değil, daha ilk elde etiyolojik olacak yani nedenlere dayanacak. Çünkü bir olayın doğasına gireceksek; bunu sadece olayın niteliklerini- nitelikler asal da olsa- bilerek yapmaktansa, olayı meydana getiren nedenleri bilerek yapmak daha iyidir. Bu aynı zamanda nitelikleri de daha iyi anlamamızı sağlar (2013: 129).

Lemert'in de ifade ettiği gibi burada "olgular ile temsil ettikleri varsayılan toplumsal şeyler arasında dolaysız ve karmaşık olmayan bir mütekalibiyet" kurulmuştur (*a.g.e.*, 22-23). Yani esasında kaba bir determinizm söz konusudur. Bu temel zemin üzerine intihar olgusu bireysellik ile toplumsallık arasındaki iliş-

19 Lemert, Durkheim'in *Sosyolojik Yöntemin Kurallarında* metodolojik bir ilke olarak ortaya koyduğu ve *İntiharda* deneysel olarak işlediği şeyler- *kendinde şeyler* olarak işlenmesi farkında olmadan Kant'ın postmetafizik pratik bilgisinin kisvesi altına girmesi anlamına geldiğini iddia eder (*a.g.e.*, 23).

kinin farklı dereceleriyle orantılı olarak işlenmiştir. Ona göre yöntemsel olarak bilimsel bir sosyolojik açıklama yalnızca nedensellik ilişkilerinin kurulmasına dayanmaktadır (Durkheim, 2016a: 152). Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi buradaki nedensellik ilkesi Weber’de gördüğümüz nedensellik anlayışına benzemez. Durkheim’de nedensellik akli bir unsur olarak işlememesinin yanında Weber’deki gibi çoklu nedensellik iddiası nedensellik ilkesinin yadsınması olarak kabul edilmektedir. *Sosyolojik Yöntemin Kurallarında* benimsenen anlatımla aynı çizgide yer almaktadır: “Nedenlerin çokluğu sonuçların çokluğuyla ilişki içindedir.” Yani bir sonucun yalnızca bir nedeni vardır. “Bu bağlamda, eğer intihar birden fazla nedene bağlıysa, bu demektir ki aslında birden fazla intihar türü vardır.” (a.g.e., 156; ayrıca bkz. Huther, a.g.e., 86-87). Dolayısıyla intihar değil, intiharlar söz konusudur (Durkheim, 2013: 139).

Nedensellik ilkesi birey ve toplumsallık arasında determinist bir tarzda kavranmıştır. Analiz birimi bizzat bu ilişkinin saptanması ve ilişkinin mahiyetine göre çeşitli intihar türlerinin ortaya konulması şeklinde tasarlanmıştır.

Her müntehir bu davranışına kişisel bir damga vurur; bu damga onun mizacını, huyunu, içinde bulunduğu özel koşulları anlatır. Bunlar olayın toplumsal ve genel nedenleriyle açıklanamayan şeylerdir. Fakat toplumsal ve genel nedenler de hangi intiharları belirliyorlarsa onları dışa vuracak, *sui generis* bir işaret koyarlar. İşte bulmamız gereken, bu ortak işarettir (a.g.e., 285-286; ayrıca bkz. 300).

Birey ile toplumsallık arasındaki ilişkinin niteliğine bağlı olarak Durkheim dört intihar tipi ortaya koymaktadır: i- Bencil intihar, ii- Özgeci intihar, iii- Kuralsız intihar, iv- Fatalist intihar. *Bencil intihar* kabaca bireyselliğin toplumsallıkla kurduğu bütünleşme ilişkisiyle ters orantılı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu, bireyin toplum karşısında aşırı bireyleşmesidir. Örneğin Katoliklerle Protestanlar karşılaştırıldığında Protestanlarda bu tür inti-

har oranları daha yüksektir (a.g.e., 139). *Özgeci intihar* ise bencil intiharın karşısı bir ilişkisellekle ortaya çıkmaktadır. Yani bireyin toplumsallık içerisinde silikleşmesidir. Durkheim'e göre bu intihar türü daha çok ilkel toplumlarda görülmektedir (a.g.e., 215). *Kuralsız* veya *anomik intihar* ise toplumsal normların işlevini yitirdiği durumlarda ortaya çıkan bir intihar türüdür. Ekonomik kriz (a.g.e., 248 v.d.), boşanma (a.g.e., 264 vd.) gibi örnek olaylar üzerinde belirginlik kazanan bu türün kökeninde Durkheim'e göre "insanların etkinliğinin düzeninin bozulmasında ve insanların bundan acı çekmeleri" bulunmaktadır (a.g.e., 263). *Fatalist* veya *kaderci intihar* ise bireyin içinde bulunduğu "aşırı" düzenlenmiş toplumsal yapı içerisinde yaşam arzusunun bir anlamda tükenişini ifade etmektedir. "[K]aderin karşısında güçsüzlüğünün farkına varan fakat gönüllü intihar hareketiyle bu duruma tepki gösterecek son bir sıçrama yapan (bu noktanın üzerinde ısrarla durulmalıdır) bireyin intiharıdır." (Huther, a.g.e., 70). Bu intihar türleri arasında da birbirleriyle yakınlık ve uzaklık dereceleri mevcuttur. Örneğin bencil ve anonim intihar türleri arasında bir yakınlık derecesi mevcuttur (Durkheim, 2013: 297). Kısacası bu çalışmada intihar olgusu birey ve toplumsallık arasındaki ilişkinin niteliğine, mesafesine göre deterministik bir şekilde ortaya konulmuştur.

Durkheim'in *Dini Hayatın Temel Biçimleri* eseri buraya kadar sunmuş olduğumuz çerçevenin önemli ölçüde dışında değerlendirilmeye tabi tutulmalıdır. Yukarıda belirttiğimiz gibi gerçekten de bu çalışma farklı bir tarzda yapılmıştır. Her şeyden önce *İntiharda* kullanılan istatistik tekniği ve olgu ile gerçek arasındaki tam mütakabiliyet bir kenara bırakılarak tarihsel karşılaştırmalı ve etnografik analiz merkeze alınmıştır (Durkheim, 2011a: 11-14). Çalışmanın yayınlanma tarihi önceki çalışmaların yayınlanma tarihleriyle karşılaştırıldığında Durkheim'in kendisiyle bir hesaplaşmaya girerek metodoloji problemine dair oldukça yoğun bir me-

sai harcadığını söylemek bile mümkündür. Aslında *Dini Hayatı İlk Biçimlerini* yayınlamadan önce ona giden yolun habercisi olan iki çalışmayı zikretmek gerekir. Birincisi 1898 tarihli *Bireysel ve Kolektif Temsiller* makalesidir. İkincisi ise 1903'te yeğeni Marcel Mauss ile birlikte yazdığı *Primitive Classification* (2009)(İlkel Sınıflandırmalar) çalışmasıdır. Lemert'e göre bu ikinci çalışma *İntihar ve Dini Hayatın İlk Biçimleri* arasında kilit bir konumdadır. Çünkü burada artık *Varlığın* yerini *Sınıflar* almıştır (*a.g.e.*, 22). Durkheim toplumsal bilme kategorileriyle uzlaşabilecek bir bilgi kuramı olmadan ahlaki amaçlara uygun bir sosyoloji olmayacağını fark etmiştir (*a.g.e.*, 21). Bundan dolayı *Dini Hayatı İlk Biçimlerinin* başında bir bilgi kuramı geliştirir.²⁰ Bu bilgi kuramı empirist ve rasyonalist epistemolojilere karşı çıkar ve başka bir epistemolojik konum ortaya koyar. Rasyonalistler için kategoriler tecrübeden çıkartılamaz, onlar mantıksal olarak tecrübeden önce gelirler. Empiristlere göre kategoriler parça ve kısımlardan oluşur ve bireyler tarafından deney ve gözlemle oluşturulur. Durkheim iki teze karşı yeni bir konum ortaya koyarken etkilendiği için Kant'tır. Kant zihnin kendisine odaklanır. Fakat Durkheim Kant'ın teklifini olduğu gibi kabul etmez. Durkheim Kant'a karşı olarak kategorilerin kaynağını *toplum* olarak görür.²¹ Ona göre “beşeri düşüncenin kategorileri, asla belirli bir şekil içinde sabitlenemez; onlar, meydana gelir, bozulur ve tekrar yeniden yapılırlar; zaman ve mekana göre değişirler.” (Durkheim, 2011a: 29). Bundan dolayı kategoriler değişmez bir aklın unsurları veya bi-

20 Bu bilgi teorisinin oluşumundaki Kantçı etkiler belirgindir (Bkz. Durkheim, 2011, 21-35). Bununla birlikte Kant'ın Durkheim üzerindeki etkisi oldukça yoğundur. Bu etkiyi en açık biçimde Durkheim'in ahlak anlayışında ve bilgi sosyolojisi alanında geliştirdiği yorumda görmek mümkündür. Kant'ın Durkheim üzerindeki etkisi için bkz. Doğan, 2019; Tiryakiyan, 2014.

21 Durkheimvari bir Kant okumasını 67 yıl sonra, 1979'da klasik çalışmasıyla Bourdieu *beğeni yargısı* üzerinden gerçekleştirir (bkz. Bourdieu, 68-72).

reysel tecrübeleri mümkün kılıcılar değil bizzat müşterek hayatın suretleridir. Onlar “her şeyden önce kolektivitinin durumlarını ifade ederler. Onlar kolektivitinin ifade edildiği tarza, onun morfolojisine, onun dini ahlaki, ekonomik kurumlarına vs.’ye dayanırlar.” Toplumsal hayatın müşterekliliği temelinde toplum *sui generis* bir gerçekliktir (a.g.e., 30). Kısacası kategorilerin temeli toplumsallıkta aranmalıdır.²² Durkheim kendi epistemolojik konumunu en net biçimde şu ifadelerle ortaya koymuştur:

Tarih boyunca, temel klanların sayısı, değiştiği gibi bölgelerin sayısı da, aynı şekilde değişmiştir. Bu yüzden uzaya ait düzenlemeler, toplumsal bünyenin modeline göre yapılmıştır; aynı şekilde uzayın düzenlenişi de, sosyal organizasyonun ikiye katlanmasından başka bir şey değildir. Hatta sağ ve sol ayrımı bile, insan doğasında var olan bir ayrım değildir (Durkheim, 2011a: 25).

En genel anlamda olgular, diğerleriyle olan yaşamın toplumsal kategorileri yoluyla bilinebilir (Lemert, a.g.e., 30). Buna uygun bir epistemoloji ortaya konularak dinin esasında tözcü düşünceyle açıklanamayacağını iddia ederek (Durkheim, 2011a: 41-61) onu kolektif hayatın içerisinde açıklamıştır. Fakat dini düşüncenin kökeninde her zaman ve her yerde totem; (a.g.e., 165); dini ve din dışı ayrımların evrensel gerçeklikler (a.g.e., 59) gibi ifadeler ilk başta gerçekten de onun katı bir tözcü olarak görünmesine sebep olmaktadır. Buradaki olası tözcülük nitelendirmesinin söz konusu kavramların evrensel bir kapsayıcılıkla kullanılmış olmasındandır. Bu bağlamda da haklılık payı vardır. Fakat aynı şekilde Durkheim’in eseri biraz daha ihtiyatlı, metodolojisiindeki terimler birbiriyle bağlantılı olarak okunduğunda söz konusu terimlerin ontolojik değil epistemolojik ve metodolojik olarak benimsendiği de fark edilecektir.

22 Durkheim yapmış olduğu bu hamleyle rölativist bir konumda değerlendirilmiştir (bkz. Arslan, 2017: 75-86).

Bütün dinler karşılaştırılabilir aynı cins içindeki varlık türleridir, o zaman hepsi için ortak olan bazı unsurlar vardır. Bu ortak unsurlarla, hepsinin eşit bir şekilde gösterdikleri ve araştırmanın başlangıcında geçici bir şekilde dinin tanımlanmasını mümkün kılan dışsal ve görünür özellikleri kastetmiyorum. Bu görünen işaretlerin keşfi, onların gerektirdiği gözlem, eşyanın görünen kısmının ötesine gitmediği için nispeten kolaydır. Ancak bu zahiri benzerlikler daha derin benzerliklerin varlığını bir ön kabul olarak varsayar. Bütün inanç sistemlerinin ve kültürlerin temelinde, zorunlu olarak belli sayıda semboller ve ayin uygulama tarzlarının olması gerekir. Birinin ya da ötekinin alabileceği şekil farklılıklarına rağmen bunlar, her nerede olursa olsunlar aynı anlama sahiptirler ve aynı işlevi yerine getiriler (a.g.e., 16; ayrıca bkz. 559-560).

Bu ifadeleri Durkheim'in tözcülüğü için kullanmak pekâlâ mümkündür. Fakat dikkat edilirse Durkheim burada ontolojik bir tespit yapmaz, daha ziyade bir problemin çözümü için metodolojik bir tercihten bahsetmektedir. Burada eserin temel amacının dini düşüncenin en temel basit biçimine ulaşmak olduğunu hatırlamak gerekir. Bu metodolojik bir ilke olarak görülmektedir. Durkheim "[M]odern dinleri, tedricen şekillendikleri tarzı tarihsel olarak izlemedikçe onları anlayamayız. ... tarihsel analiz, onlara uygulanacak yegâne açıklama vasıtasıdır." der ve ekler "[T]arihin hususi bir alanında beşeri bir şeyi... açıklamaya başladığımız her zaman, onun en basit ve en ilkel şekline kadar geri gitmemiz gerekir." (Durkheim, a.g.e. 14). Diğer taraftan Lemert'in bu çalışma bağlamında Durkheim'in hiçbir zaman açık söylememiş olsa da, toplumsal şeylerin asla tümüyle mevcut ya da çıplak gözle açıkça görülecek kadar pozitif olmadığını bildiğini söylemiş olması (a.g.e., 29-30) Durkheim'in meta-teorik olarak realizm yaptığı şeklinde yorumlanması tartışmaları söz konusu olabilir. Emirbayer, Durkheim'in bu son dönem çalışmaları üzerinden onun ontolojik olarak ilişkisel sosyal realist ol-

duğunu iddia eder (Emirbayer, 1996b: 124 ve muhtelif yerler; Durkheim'in daha yaşarken kendisine atfedilen meta-teorik konumlanmalar ve kendisinin meta-teorik konumlanmasıyla ilgili bkz. Durkheim, 2016a: 11-14). Her ne kadar Emirbayer son dönem çalışmalarına referansla Durkheim'e beliriverme kavrayışından dolayı realist bir konum atfetse de söz konusu beliriverme kavrayışı Durkheim'da başından beri mevcuttur. *Sosyolojik Yöntemin Kurallarının* temel saçayaklarından biri bu beliriverme kavrayışıdır. Dolayısıyla birazdan ele alacağımız gibi Durkheim'e yönelik realist bir konumlandırma onun eleştirel realistlere benzer tarzda toplumu beliriveren bir tarzda kavramasıdır. Böyle bir konumlandırma az önce belirttiğimiz metodolojik tercihe ontolojik tespit muamelesi yapılma riskini oluşturur. Bu açıdan Durkheim'e yönelik metodolojik bütüncülük nitelendirilmesi yerinde bir nitelendirilmedir. Fakat bu bağlam Durkheim'in tözcü olduğunu göstermez. Bu en iyi şekilde Durkheim'in toplum tanımlamasında görülmektedir.

Toplum etkisini, etkinlik halinde olmaksızın hissettiremez ve onu meydana getiren fertler bir araya gelmeksizin ve ortak bir şekilde hareket etmeksizin toplum etkin değildir. Bu ortak etkinlik sebebiyledir ki, kendinin farkına varır ve konumunu güçlendirir; her şeyden önce toplum aktif bir ortaklıktır (a.g.e., 563; ayrıca bkz. 316).

Durkheim toplumu *beliriveren* bir şey olarak tanımlamaktadır. Aslında Durkheim toplumu belirivermeci bir şekilde kavrar. Bu metodolojik olmaktan daha çok ontolojiktir:

Bütünün daima parçaların toplamına eşit olduğu doğru değildir. Öğeler birleştiği zaman onların birleşimlerinden kimi zaman oluşturucu öğelerde gözlenenlerden epey zıt, tümüyle yeni nitelikler suna yeni bir gerçeklik doğar. İki yumuşak element, bakır ve kalay, bir araya geldiklerinde bildiğimiz en sert maddelerden birini bronz oluşturur (Durkheim, 2011b: 132).

Toplum belirverir. Eleştirel realist ilişkisel sosyoloji bölümünde göreceğimiz gibi belirverme eleştirel realizmin temel tezlerinden birisidir. Bu bağlamda Durkheim ile eleştirel realizm arasında ilginç paralellikler söz konusu. Söz konusu bölümde belirverme kavramını merkezi konumundan dolayı ayrıntılarıyla birlikte tartışacağız. Galiba Durkheim'in sosyolojisinde ilişkiselliği tartışan bir metnin onun toplumu nasıl kavradığıyla sonlandırmak isabetli olacaktır:

Birbiriyle bağlantılı bireysel kitleler toplumun temelini oluşturur. Birleşerek şekillendirdikleri, coğrafi konumlarına ve iletişim kanallarının sayısına göre çeşitlenen sistem ise toplumsal yaşamın doğduğu temeldir. Toplumsal yaşam ağını şekillendiren temsiliyetler, birleşmiş bireyler ya da bireylerin arasında bulunan ikincil gruplar ve toplumun tamamı arasındaki ilişkilerden doğar (Durkheim, 2015: 38).

4. Max Weber ve Toplumsal Eylem

Max Weber'in ilişkisel sosyolojideki konumlandırması eksik olmanın yanı sıra ironik bir duruma da işaret etmekte. Bu ironik durum bilhassa Durkheim ile kıyaslandığında belirginlik kazanır. Çünkü ilişkisel yaklaşımın yapısalcılık içerisindeki köklerinden dolayı Durkheim'e dolaylı atıflar olsa da Weber'e bu yönde bir ilgi neredeyse yok denecek düzeydedir. Aslında göreceğimiz gibi pragmacı kampta aktörün eylemine veya aktörler arası eyleme yoğunlaşılmasına rağmen Weber'in yalnızca birkaç yerde ismi anılmıştır. Weber'in ilişkisel sosyoloji içindeki bu konumu büyük ölçüde meta-teorik düzlemin gözardı edilerek metodolojik bireyciliğin liberallik (Neo-klasik iktisat ekolü ile birlikte) ekseninde okunmasından kaynaklanmaktadır.²³ Bu anlamda pragmatistler

²³ Türkiye bağlamında bir not düşürecek olursak; Türkiye'de ilişkisel sosyoloji tartışmalarındaki önde gelen isimlerden biri olan Ögüt (2013) Weber'in

Durkheim'ı tartışmalarına daha fazla dâhil etmekte iken; realistler büyük ölçüde onu Durkheim'ın holistliği karşısında bireyci olarak konumlandırarak ele almışlardır. Dolayısıyla genel anlamda Durkheim ve Weber ikili karşıtlık üzerinden bir üçüncü alternatifin oluşturulması için araçsallaştırılmışlardır.

Weber'in teorisinin muğlâklıkları, karmaşıklığı (Kalberg, 2017: 56) ve zor anlaşılır bir yazım tarzına sahip olması ikincil literatürde onun merkezi temalarının yeniden inşa edilmesi açısından bir zemin hazırlanmasına kaynaklık etmektedir. İkincil literatürde Weber'e dair merkezi temaların belirlenmesinde iki ana kutbun olduğu söylenebilir. Bir yanda vurguyu Weber'in karşılaştırmalı-tarihsel teorisine kaydıran kutup; diğer yanda ise onun teorisini bireycilik kavramı etrafında ören kutup. Bu iki okuma tarzının birer çıktısı olarak ilkinde Kalberge, ikincisine ise Parsons'a dikkat çekilmiştir. Belirtildiği gibi söz konusu vurguların merkeze alınmasında Weber sosyolojisinde merkezi temanın ne olduğu tartışmaları önemli bir rol oynamaktadır.²⁴ Amacımız Weber'de hangi ana temaların bulunduğu ve bunların kimler tarafından ne şekilde ortaya konulduğu değildir. Amacımız Weber'in sosyal bilim teorisinin ilişkisellelikle nasıl irtibatlandırılabilceği ve böyle bir okumanın nasıl yapılabileceğidir.

metodolojik bireyci olduğunu ve sosyal bilim teorisinin sosyolojik çözümleme için uygun olmadığını iddia eder. Fakat daha sonra (2019) yapılmış olan *İlişkisel Sosyal Bilimler Kongresinde* Weber, Simmel ve Bourdieu ile birlikte kongrenin afişindedir. Elbette burada, bu durumu bir çelişki veya tutarsızlık bağlamında ele almıyoruz. Kaldı ki sosyal bilim mevcut düşüncelerimize saptanıp kalmak yerine onları geliştirme ve gerekirse değiştirme olanağını sunun bir alandır. Burada belirtmek istediğimiz bir düşünürün -bilinçli ya da bilinçsiz- belki de herhangi bir alanın tesisi için kenara itilirken, daha sonra o alana dâhil edilmesinin bir sosyal bilimci yatkınlığı açısından değerlendirilmesi gerektiridir.

24 Weber sosyolojisinde merkezi temanın ne olduğu ile ilgili tartışmaların kısa bir analizi için bkz. Ögütler, *a.g.e.*, ss. 57-58.

Weber teorisinin “muğlâklıkları ve karmaşıklığı”, onu bir yandan *metodolojik bireycilik* öbür yandan *karşılaştırmalı-tarihsellik* konumlarından biri içerisine oturturken; haliyle ikisinden biri tali bir konuma itilir. İlişkisellik eksenin de bir okuma çubuğun karşılaştırmalı tarihselliğe bükülmesi olarak görünse de yine de metodolojik bireyciliğin meta-teorik düzeyde ele alınması sosyal teori için daha verimli sonuçlar ortaya koyabilir. Kalberg (2017: 58) karşılaştırmalı-tarihsel analizi merkeze alarak metodolojik bireyciliği Weber teorisindeki temel bileşenlerden yalnızca birisi konumuna iter. Bu bağlamda Weber’in mümkün olduğu kadar neoklasik iktisat teorisiyle güç kazanan²⁵ metodolojik bireycilikten arındırıldığı oranda teorisindeki ilişkiselliğe vakıf olacağımız ortadadır. Bununla birlikte Weber’in bilim anlayışı tartışmaya dâhil edildiğinde teorisindeki ilişkisellik daha uygun bir zemine taşınmış olur. Bu, Weber’e yönelik neoklasik iktisat teorisi üzerinden yapılan metodolojik bireycilik ithamını sorunlaştırmanın yanı sıra özel olarak pragmacilerin Weber’e olası ilgilerinde hesaplaşılması gereken olası problemleri de işaret edecektir.

Weber’in sosyolojisi Spencer, Comte ve Durkheim’in sosyolojik düşüncede konumlandırıldığı pozitivist doğalcı anlayış; Marx’ın pozitivist olmayan natüralist konumu ve Alman Tarih Ekolü’nün anlamacı anlayışlarının olduğu ve tartışıldığı bir ortamda kurulmuştur. Diğer bir deyişle doğa bilimleri ve kültür bilimlerinin konu ve yöntem bakımından farklılığının tartışıldığı bir ortamda “Weber sosyolojisi, bu tartışmaların odağını oluşturan açıklayıcı ve anlamacı yöntemlerin bir bileşimi üzerinde temellenmiştir.” (Özlem, 2018: 75,82; Swingewood, 2014: 156). Dolayısıyla meta-teorik düzlemde Weber’i konumlandıran bu sentez

25 Weber ile ekonomi okulu arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin Weber’in teorisine etkisi için bkz. Ringer, 2014: ss. 130-141.

girişimidir.²⁶ Weber'in metodolojisi pozitivist ve Yeni-Kantçı fikirlerin bir sentezi olarak görülür (Benton, 2016: 147). Buradaki sentez çabasının temelinde Weber'in bilimin genelleştirici ve açıklayıcı olması gerektiği yönündeki düşüncesi vardır. Bu açıdan o kültür bilimleri olarak tarihi bireyselleştirici ve sosyal bilimler için açıkça yetersiz olarak görür. Bu yetersizlik genelleştirici bir kültür bilimi olarak gördüğü sosyolojiyle giderilir. Çünkü Weber bir bilgi etkinliğinin "bilim" statüsü kazanabilmesi için genelleştirici ve açıklayıcı bir etkinlik olması gerektiğine inanır. Böylece Weber'in temel sorusu şu olacaktır:

Konusunun hem doğadan farklılığını ve kendine özgünlüğünü gözütecek ve hem de aynı konuya genelleştirici bir tutumla yönelebilecek ve dolayısıyla tüm bireyselleştici kültür bilimleri içinde baz oluşturabilecek bir bilim yani sosyoloji olanaklı mıdır? Demek ki Weber'in amacı genelleştirici bilim olarak bir sosyolojiyi temellendirmektir. [...] doğalcı pozitivist sosyolojinin genelleştirici tutumunu benimseyecek, ama yine de özü bakımından bu sosyolojiden apayrı olacak bir sosyolojinin nasıl temellendirileceğidir (Özlem *a.g.e.*, 80).

Görüldüğü gibi Weber'in sosyal bilimler alanında temel olan ve halen de devam eden bu probleme yönelik natüralist-hermeneutik²⁷ ayrımını sorunsallaştırmış ve bir çözüm ortaya koymuştur. Diğer bir ifade ile Weber pozitivist natüralist nedensel açıklama ile antinatüralist öznel anlamın yorumlayıcı anlaşılmasını

26 Doğa bilimleri metodolojisi ile kültür bilimleri metodolojisi arasında Dilthey özelinde Yeni Kantçılığın oluşturmuş olduğu ayrımı Rickert, Cassirer ve Weber üzerinden ele alan önemli bir tartışma için bkz. Habermas, 2011: ss. 99-160.

27 Daha sonra göreceğimiz gibi eleştirel realistler 1960'larla birlikte Marx üzerinden bu problemi gündeme alır ve pozitivist olmayan bir natüralist anlayış ortaya koymaya girişirler. Bu anlamda Weber ile eleştirel realistler arasında önemli irtibat noktaları mevcuttur. Realist perspektiften bir Weber tartışması için bkz. Keat ve Urry *a.g.e.* ss. 231-278.

birleştirme çabasıdır. Bu bağlamda ona göre sosyoloji “toplumsal etkinliği yorumlama yoluyla anlamak, böylece akışını ve etkilerini nedensel olarak açıklamak isteyen bir bilimdir. Eylemin gerek yerine getirilmesinin gerek etkinliklerinin nedensel açıklamasını vermek amacıyla, sosyal eylemin yorumlayıcı anlaşılmasına yönelik bir bilimdir (Weber, 1995:10). Weber genel anlamda eylem ile toplumsal eylemi ayırır ve şöyle tanımlar “bireyin ona bağladığı öznel anlam gereğince başkalarının davranışlarını göz önünde bulunduran ve buna göre bir gidiş izleyen etkinliği anlıyoruz” (a.g.e., 10-11, 41).²⁸ Demek ki Weber için sosyolojinin inceleme nesnesi veya analiz birimi *toplumsal eylemdir*. Toplumsal eylemin anlaşılabilir olarak açıklanmanın meşru zemini nedir? Weber bu zemini bizzat ilişki kavramı üzerinden kurmak ister:

İnsan etkinlikleriyle ilgili bütün bilimlerin, uyarıcılar, sonuçlar, etkinliği kolaylaştırıcı ya da güçleştirici koşullar gibi öznel anlamı bulunmayan süreçleri ve olayları göz önünde bulundurmaları gerekir. Anlamı olmamak, cansız olmak ya da insan olmamak demek değildir; her nesne, örneğin bir makine, ancak yapımı ve kullanımının insan etkinliği için taşıdığı anlama –ki çok değişik amaçlara yönelik olabilir- göre anlaşılabilir. Bu amaçlar göz önüne alınmadıkça söz konusu nesneyi anlamak olanaksızdır. Demek ki ondan anlaşılabilir ya da kavranabilir olan şey, ya araç ya da amaç biçiminde, insan etkinliği ile olan ilişkisidir. Etkinliği yapan ya da yapanların tasarımında yer alan ve etkinliklerini yönelttikleri bir ilişki (a.g.e., 16-17).

28 Burası özellikle vurgulanmalıdır. Çünkü ileride Realist ilişkiliscileri işlerken, Donati ve Archer’ın Weber’deki ilişki kavrayışı eleştirisinin temelinde esas olarak karşılıklılığın bulunmayışı yani ilişkinin tek taraflı oluşunun yattığını göreceğiz. Fakat burada -ve biraz sonra Weber’de toplumsal ilişkiyi inceleyeceğimiz de- karşılıklılığın temel prensip olduğunu görmekteyiz. Aslında Donati ve Archer’a haksızlık etmemek adına bir hususu belirtmek gerekir. Bu, Donati ve Archer’ın karşılıklılığı yapı-fail bağlamında kavıyor oluşudur. Fakat özellikle Weber’in *demir kafes* metaforunu hatırladığımızda bu tartışmalı olacaktır.

Bu satırlar Weber’de ilişkinin statüsünü açıkça ortaya koymanın yanı sıra analiz birimine de meşruiyet sağlayan bir konumdadır. Buna daha sonra tekrar döneceğiz. Weber’e göre iki anlama türü vardır. Bunlardan biri eylemin doğrudan gözlemlenmesi yoluyla anlamadır. Diğeri ise açıklayıcı anlamadır. Açıklayıcı anlama gözleme ek olarak eylemin güdüsüne bakılarak anlaşılabilir. Güdü eylemde bulunan kişiye söz konusu davranışının uygun nedeni olarak görünen öznel anlam bütünlüğünü ifade eder (*a.g.e.*, 18-19). Burası önemlidir çünkü Weber’de *açıklama* burada devreye girmektedir. Güdülerle toplumsal eylemlerin nedensel açıklamalarını yapabiliriz. Ona göre $2 \times 2 = 4$ diyen ya da yazan birisine yönelik açıklayıcı anlama demek, o anda ve o koşullar altında onu bu önermeyi yazmaya neyin yönelttiğini anlamamız demektir (*a.g.e.*, 19, 24). Yani toplumsal eylem esasında *niyetlenilmiş bir amaçla ilişkili* olmalıdır. Bu zeminde nedensel açıklama gerçekleşmiş olur. Her ne kadar Weber nedensel açıklama ile pozitivist yaklaşımla önemli bir diyalog kurmuş olsa da bu pozitivist bilim anlayışındaki yasa gibi genellemelere de mesafelidir.²⁹ Benton, Weber’in bu noktada Rickert’le ayrı düştüğünü ifade eder (*a.g.e.*, 147). Eylemin nedensel açıklamasını tam olarak ortaya koymak imkânsızdır. Bundan dolayı *olasılıklı* (bkz. Weber, 2017: ss. 204-206; Kalberg, 2017: 207) bir nedensel açıklama yapılmaktadır. Yani nedensel açıklama yasa benzeri genellemelerle mesafelidir.³⁰

Görüldüğü gibi nedensel açıklama, *gözlemlenen* belli bir (içsel ya da dışsal) olayı bir başka belli olayın izleyeceği (ya da onunla aynı zamanda görüleceği) yolunda, her zaman için şu ya da bu

29 Özlem, Weber’in nedenselliği Kantçı anlamda kavradığını belirtir ve bundan dolayı da pozitivist olmadığını belirtir (*a.g.e.*, 86).

30 Parsons da Weber’in eserinde düştüğü dipnotta bu duruma açıklık getirmektedir (bkz. Weber, 1995: 32.dipnot).

yordamla kestirilebilen, ama seyrek görülen kimi en uygun (ideal) durumlarda sayısal olarak da anlatılabilen bir olasılık bulunduğunu anlatır (Weber, 1995: ss. 24-25; vurgu eklenmiştir).

Bir olayın nedensel açıklamasında olayın ortaya çıkmasında etkin olan nedenlerin her zaman bir olasılıkla belirlenmiş olması bize olasılık fikrinin özünü verir “olasılık” yargısı sürekli ‘*empirik kurallara*’ (...) atıfta bulunmak demektir. Bilgisizliğimizin ya da eksik bilginin bir ifadesi değildir. O, tam tersine, burada ‘olayların yasaları’na dönük pozitif bir bilgiye, dedikleri gibi ‘nomolojik’ bilgimize atıfta bulunur” (Weber, 2017: 206; vurgular eklenmiştir). Olasılıklı nedensel açıklamalar çoğunlukla karşı olgusal akıl yürütme ve ideal tiplendirmeler aracılığıyla tespit edilir. Bilindiği üzere Weber’de dört tip eylem vardır: Amaç-aracı rasyonel eylem, geleneksel eylem, değer yönelimli rasyonel eylem ve duygusal eylem (Weber, 1995, 44). Yani Weber toplumsal eylemi dört tip üzerinden kavramaya çalışır. Böylece totaliteler ve empirik bir olay/süreç bu dört tipin bir kombinasyon ile açıklanmaktadır. Yine de Weber rasyonel eyleme öncelik tanır.

İncelediği olgunun örneklerini ayırt eden bilimsel çözümleme amacı için davranışın duygusal tepkilerle belirlenen ve etkinliği (eylemi) etkileyen bütün önemli us dışı öğelerini çözümleyip ortaya koymanın en verimli yolu, onları ussal etkinliğin kavramsal arı [ideal tip] örneğinden sapmalar olarak görmektir. [E]ylemin tümünden ussal olduğu varsayıldığında beklenebilecek olan çizgiden sapmaları görebiliriz. [Bundan dolayı] anlamaya yönelik toplum bilim ussalcıdır diyoruz. Kuşkusuz bu yöntemi toplumbilimde ‘ussalcı bir sapma’ bulunduğu yolunda yorumlamak haksızlık olur; bu yalnızca yöntembilimsel bir araçtır (a.g.e., 15-16).

Böylece rasyonel olarak oluşturulmuş ve aynı zamanda rasyonel olarak işlemesi düşünülmüş ideal tiplerle empirik gerçeklik arasında bir ilişki kurularak, ikisi arasındaki bu ilişkide yakın-

laşma ve uzaklaşma derecesi ölçülebilinecek ve toplumsal eylemin nedensel açıklaması yapılabilecektir. Bu yakınlaşma ve uzaklaşma mesafesi karşı olgusal akıl yürütme ile yapılır (bkz. *a.g.e.*, 39).

İdeal tipleştirme bir anlamda Weber'in empirik olanı (olasıklı da olsa) tutarlı ve bütüncül bir şekilde gerçekliği kavramak için kullanışlı bir araç olarak iş görmektedir. Diğer bir deyişle "ele avuca sığmayan" empirik gerçeklik ideal tipleştirme aracılığıyla bir *bağlama* oturtulur. Böylece "O, gerçek durum ya da eylemin, belli anlamlı bileşenlerinin açıklanması için kendisiyle *karşılaştırıldığı* ve incelendiği salt ideal bir *sınırlayıcı* kavram olarak bir anlama sahiptir" (Weber, 2017: 121). Buradaki önemli problem gerçekliğin gerçeklik ile mukayesesi yerine gerçekliğin kurgu ile mukayese edilmesinin empirik iki olay/süreç arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu problemidir. Bizce bu problem Weber'de çözülmüş bir problem değildir ve önemli bir gerilim noktasıdır. Bir örnek vermek gerekirse; Weber ekonomi alanı ile din alanı arasındaki ilişkiyi kurarken; bu iki alanın ideal tiplerini mi ilişkilendirmektedir yoksa ideal tipleştirme sonuçlarının empirik çıktıları olarak mı bu iki alanı ilişkilendirmektedir. Ya da iki alanın ayrı ayrı ideal tipleştirmeleri üzerinden analizleri yapıldıktan sonra mı söz konusu iki alan arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır?

Aslında ideal tipleştirme bir öz varsayarak oluşturulmaktadır. Bu bağlamda Weber'in şu sözlerine bakalım: "Her büyük din, çok karmaşık öze sahip ayrı bir tarihsel bütündür, hepsi birden ele alınırsa, sayısız tekil öğelerden çıkarılabilecek tarihsel bileşimlerden yalnızca birkaçı tüketilebilir" (*a.g.e.*, 370-371). Weber bu karmaşık *özleri* kavramak için ideal tip aracılığıyla tipolojiler oluşturmaktadır. Weber'in, sosyal ontoloji ve ideal tip arasındaki ilişkisini onun şu ifadeleriyle daha net kavrarız: "Bütün yönetici güçler, din-dışı ya da dinsel, siyasal ya da apolitik, belli saf tiple-

rin çeşitlemeleri ya da benzerleri olarak düşünülebilir” (Weber, 1996: 373). Dolayısıyla Weber’de ideal tipleştirme sosyal ontolojiyle uyumlu olarak gerçekliğin kavranması için zorunlu birer araç olarak görülebilir. Fakat burada *ideal* olanın bir öz üzerine kurulduğu düşünüldüğünde bunun pekâlâ empirik olanın analizini ciddi bir biçimde yönlendireceği aşikârdır. Bu anlamda Weber’in tam olarak neyi kastettiği belirsizdir.³¹

İdeal tip Weber’de yeterli nedenselliğin ve seçici yakınlığın ortaya konularak; eylemin nedensel açıklamasını sağlar. Karşı olgusal akıl yürütmeye Weber (bkz. 1995, 39) tarihsel bir olayı/süreci ya da din gibi bir totallığı açıklamak için sonsuz denilebilecek nedenleri eleyerek yalnızca yeterli nedenselliğe ulaşmayı amaçlar. “Tarihin itici gücü olarak tüm ‘zorunluluk’ şekillerine atıftan vazgeçen Weber’in sosyolojisinde kişilerin sayısız eylem ve inancı, geçmiş ve şimdinin aldığı şekli belirleyen nedensel güçler olarak öne çıktı” (Kalberg 2009, 35). Burada nedensel güçler belli totallıklar olarak değil, bireylerin toplumsal eylemi olarak kavrankavranır. Diğer bir deyişle tarihsel değişim karizmatik liderler, taşıyıcı tabakalar ve örgütlenmeler üzerinden işletilir (*a.g.e.*,

31 Özlem’in belirtmiş olduğu gibi Weber’deki ideal tipleştirmeleri tarihsel ve toplumsal (sosyolojik) tipler olarak ayırmak tartışmayı daha uygun bir yere oturtabilir. “Weberde bir tarihsel olgu, olay veya sürecin tekliğini kavramada başvuru... kavram türüne tarihsel olgu adı verilir. Bu tür kavramlar için Weber’in baş örneği olan ‘kapitalizm’ kavramı, en az birkaç yüzyıllık bir süreç ve içeriği son derece yoğun bir tarihsel ideal tip kavramıdır.” Toplumsal tipler ise “görelî olarak statik kalan” eylem kalıplarıdır. Kapitalizmin aksine “Örneğin kapitalizm”, bir defalık bir olay ve süreç için geliştirilmiş bir tarihsel ideal tiptir. Oysa örneğin ‘hukuk’, hemen her tarihsel dönemde bazı benzerlik ve yaklaşıklıklarla, yapılması ve yapılmaması gerekenleri belirli normlara göre düzenleyen bir normatif düzenleme olması bakımından, hem rastlanan, bu anlamda tekrar eden bir olgu olarak yalnızca tarihsel değil, aynı zamanda toplumsal bir olgudur. Bu özel anlamıyla *toplumsallık*, tarihte tekrar etmenin yüklemidir.” (Özlem, *a.g.e.* 101,105). Bu, aile devlet ve kurum gibi örnekler için de geçerlidir.

35); yani *aktör* temellidir. Böylece Protestan mezheplerinin mensuplarının ortaya koyduğu toplumsal eylem pratikleri ile rasyonalleşme arasında seçici bir yakınlık olduğu sonucu empirik olarak ortaya konulur (Weber, 2011). Bu açıdan Weber'in kaba bir determinist anlayışa sahip olmadığı açıktır.³² Weber'de nedensellik ve ideal tiplendirmeleri tartıştıktan sonra şimdi toplumsal ilişki kavramına geçebiliriz.

Kalberg'e göre Weber'in "ana metinleri, ideal tipler düzeyinde güçlü ve canlı bir şekilde, rutin hayat şansları ve eylemin empirik tek biçimlilikleri arasındaki ilişkinin tanınmasını savunan son derece *bağlamsal*³³ sosyolojiyi tarif etmektedir" (Kalberg, 2017: 95-96; ayrıca bkz. Ringer, *a.g.e.*, 66-77). Benzer bir şekilde Özlem'e göre Weber'de toplumsal eylem, "duygu, gelenek, değer veya akılcı bir amaç doğrultusunda başkalarına yönelmiş bir eylem olarak, birden fazla insanın karşılıklı ilişkiye girdikleri bir ortamı gerektirir. Bir başka deyişle, toplumsal eylemde bulunmak toplumsal ilişkiye girmektir." (*a.g.e.*, 111). Yine Kalberg'e göre (2017: 70) Weber'de eylem üç tarzda kalıplaşır: Bireyin i- düzenlere, ii- meşru düzenlere, iii- sosyolojik konumlara yönelmesiyle. Esasında eylemin kalıplaşması düzenli eylemin, yani "(T)ek başına bir bireyin sosyal eylemi değil de bireylerin işbirliği içinde hareket etmesini sağlayan yol ve yöntemler" (*a.g.e.*, 67) ile oluşmaktadır. Weber'in kendisi toplumsal ilişkiyi şu şekilde tanımlar:

32 Örneğin, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*unda sık sık Protestanlığın kapitalizmin ortaya çıkmasında tek neden olmadığını belirtilir. Protestanlık kapitalizmin ortaya çıkmasında pek çok nedenden birisi ve fakat en önemlisidir (Weber, 2011: ss. 45-56). Diğer bir ifade ile protestanlık ile kapitalizm arasında seçici bir yakınlık vardır.

33 Burada kullanılan *bağlamsal* ifadesinin *ilişkisel* olarak okunabileceği düşünülse de yine de ikisinin aynı bağlamı içerip içermediğine dikkat edilmelidir.

Toplumsal ‘ilişki’ sözcüğüyle anlatmak istediğimiz şey birden çok bireyin davranışı olup, bunların anlamsal içerikleri bakımından karşılıklı olarak birbirlerine uyarladıkları ve buna göre yönlendirildikleridir.[...] ‘Devlet’, ‘kilise’ ‘yardımlaşma derneği’ ‘evlilik’ vb. gibi ‘toplumsal yapılar’ denilen şeyler söz konusu olduğunda bile, toplumsal ilişki, anlamsal içeriği bakımından, baştan sona, yalnızca ve tümüyle, üyelerin birbirleri üzerinde karşılıklı etkinlikleri bulunduğu, bulunmakta olduğu ve bulunacağı yolunda, belli bir biçimde anlatıma kavuşturulabilen bir olasılıktan oluşur. Bu kavramları nesneleştirici bir anlayıştan sakınmak için bu nokta hep göz önünde bulundurulmalıdır. (Weber, 1995: 48-49).³⁴

Bu ifadeler dikkate alındığında ekonomi okulu bağlamı Weber’e atfedilen metodolojik bireyciliğin bağlamını farklı bir tarzda okumak mümkün olabilir. Elbette bireyin eylemine dönük ilgi ortadadır fakat dikkat edilirse bireyin eylemi yalnız başına, yalıtılmış bir bireyin eylemi değildir. Söz konusu eylemin kendisi bir toplumsal ilişki içerisinde şekillenmektedir. Dolayısıyla metodolojik bireycilik yukarıda aktardığımız meta-teorik düzlemle birlikte bu bağlama oturtulduğunda farklı ve daha verimli bir okuma imkanı sağlayabilir. Bu bağlamla birlikte karşılıklılığın zorunluluğu öne çıkar:

[İ]lişkinin ‘karşılıklı’ olması, açıkça kestirilebileceği üzere, -katılanlardan her birinin ortalama beklentilerine göre – anlamsal içeriklerin birbirlerine ‘karşılık düşme’ ölçüsüne bağlıdır. Tümüyle ve hiçbir kısıtlılık olmaksızın yanlardan her biri için aynı anlama gelen bir tutum üzerine kurulu toplumsal ilişki gerçekte ancak pek seyrek görülen bir durumdur. Karşılıklılığın bulunmayışı, yanlardan

34 Son cümleyi Weber’in empirik çalışmaları ile birlikte düşündüğümüzde, bir aygıt olarak bürokrasiyi incelerken onu ‘failleştirmesi’ ve bireyin bu aygıt içinde hareket kabiliyeti kalmaması (Weber, 1997: 311 vd.) örneğinde görüldüğü gibi çelişik bir durum ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile Weber’in kendi koyduğu metodolojik ilkelere bağlı kalmadığı söylenebilir.

her birinin etkinliğinde karşılıklı bir ilişkinin ortadan kalkmasına yol açıyorsa, ancak o durumda bir ‘toplumsal ilişkinin varlığına da olanak bırakmaz. (Weber, 1995: ss. 49-50).

Görüldüğü gibi karşılıklılık bizzat toplumsal ilişkinin dolayısıyla eylemin var olmasının koşuludur. Diğer yandan Weber toplumsal ilişki kavramını yüzeysel bir biçimde değil oldukça derinlikli bir tarzda ele almaktadır. İki tür toplumsal ilişkiden bahseder: geçici ve sürekli toplumsal ilişki. Kendi ifadeleriyle:

Bir toplumsal ilişki geçici bir nitelik taşıyabileceği gibi sürekli de olabilir, başka bir deyişle öznel anlamına karşılık düşen ... davranışın sürekli olarak yenilenmesi olasılığı bulunacak biçimde düzenlenebilir. Yalnızca bu olasılığın bulunması olgusu ... bir toplumsal ilişkinin ‘kalıcılığının’ göstergesidir... bir ‘dostluğun’ ya da bir ‘devletin’ var olması ya da var olmuş olması, yalnızca ve yalnızca, bizim (gözlemcilerin), belli kimi kişilerin belli nitelikteki bir davranışın temeli üzerinde, ortalama bir öznel anlamda, yine tanımlanabilir bir biçimde davranıldığına yönelik bir olasılık bulunduğunu ya da bulunmuş olduğunu düşündüğümüzü anlatır, başka hiçbir şeyi değil (a.g.e., 50).

“Dostluk” ve “devlet”in bir toplumsal ilişki sonucu oluşmuş olmasının yanı sıra bir toplumsal ilişkiyi sürekli kılan şey onun tekrarlanma olasılığının sürekliliğine bağlıdır. Aslında bu iki örnek üzerinden düşündüğümüzde geçici ve sürekli ilişki makro ve mikro analiz düzeylerinde yorumlanabilir. Mikro düzeyindeki toplumsal ilişkiler daha geçici iken makro düzeydekiler daha kalıcıdır. Bununla birlikte Weber bir toplumsal ilişkinin içeriğinin değişebileceğini söyler. “Örneğin –bir zamanlar- dayanışma üzerine kurulu bir siyasal ilişki çıkar çatışmasına dönüşebilir” (a.g.e., 51). Uyum açısından toplumsal ilişki karşılıklı vaad ve uzlaşma dayanır. Toplumsal ilişkinin anlamsal içeriği ilişkiye giren her iki tarafın ilişkinin sürdürülmesine yönelik karşılıklı olarak anlaşmalarına dayanır.

Katılanların her biri, olağan olarak, ...öbürünün de etkinliğini kendisinin de andlaşmaya verdiği anlam doğrultusunda yönlendireceğine güvenir. Kendi etkinliğini bir ölçüde bu beklentiye göre amaç bakımından-ussal olarak bir ölçüde de, kendisinin de amaçladığı anlamıyla andlaşmaya 'saygı gösterme' 'ödevi' açısından değer-bakımından-ussal olacak biçimde yönlendirir (Weber, 1995: 51).

Bu bağlamda Weber toplumsal ilişkinin ideal tipsel çözümlemesini görenek, gelenek, meşru düzen, teamül, hukuk üzerinden yapar (*a.g.e.*, 152 vd.). Bunlar birer toplumsal ilişki tipi olarak kavranır ve Weber sosyolojinin bunları incelemesi gerektiğini ileri sürer:

Toplumsal etkinlik alanında gerçek düzenlilikler gözlemlenebilir; başka bir deyişle etkinliğin yenilenen biçimleri ya da ...aynı etkinlik boyunca bir çok bireyin aynı öznel anlama gelecek biçimde davrandığı görülebilir. İşte toplumbilim (sosyoloji) etkinliğin bu beliriş biçimleriyle ilgilenir; bu bakımdan, asıl olarak önemli başka deyişle insan yazgısını etkileyen bireysel olayların nedensel açıklamasıyla ilgilenen tarihten ayrılır (*a.g.e.*, 52).

Bu noktada Weber Simmel ile oldukça yakın bir konuma gelir hatta onu takip ettiğini dahi söyleyebiliriz. Yukarıda görmüş olduğumuz gibi Simmel sosyolojiye toplumsal ilişki biçimlerini inceleme misyonu yüklemişti. Weber de benzer bir biçimde sosyoloji ile tarih arasında bir ayırım koyarak (elbette, yukarıda görmüş olduğumuz gibi bireyselleştirici tarihsel öznel anlamayı tamamen yadsınamayacak biçimde) sosyolojiye benzer hatta aynı misyonu yükler.

Bu bölüm şu iddiadan hareketle yazıldı: sosyolojik klasiklerin çağdaş sosyoloji üzerinde belirleyici bir etkisi vardır. Bu iddia ilişkisel sosyoloji için şu şekilde ifade edilebilir: Klasik sosyologlar teorilerinde her ne kadar ilişkiselliği farklı tarzlarda kursalar da ilişkisellik onların analizlerinde köklü olarak yer edinmiş ve

ilişkisel sosyoloji farkında olsun olmasın bu analiz mantığını kullanmaktadır. Bu açıdan ilişkisel sosyoloji Simmel ve Marx dışında Durkheim ve Weber'e de keşifsel geri dönüşler yapacaktır.

Aslında ilişkiseliliğin klasik isimlerde farklı tarzlarda kurulmuş olduğunu söylemek yekpare bir ilişkisellik anlayışının olmadığını gösterir. Diğer bir ifade ile meta-teorik olarak bazı konumlanmalar birbiri ile karıştırılmaması söz konusu isimlerin değerlendirilmesinde oldukça kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda etkileşimselliğe olanca vurgusundan kaynaklı tüm bireyci (çünkü *etkileşim bireyler arasındadır*) ithamlarına rağmen Simmel; bütüncülük iştirkesine karşı Marx ontolojik ilişkiselci-dir. Simmel'in metodolojik konumu çoğulculuk; Marx'ın diyalektiktir. Her ikisini de ilişkisellik olarak kavrayabileceğimizi gördük. İki isme yönelik bu tespitler ilişkisel sosyoloji için çok da şaşırtıcı olmayacaktır. Fakat Durkheim ve Weber'in konumu ilişkiseliliğin farklı bağlamlarda tartışılabilmesi için önemli ve şaşırtıcı sonuçlar ortaya çıkarabilir.

Durkheim ve Weber analizlerini yoğun bir biçimde ilişkisellik bağlamında yaptık. Aslında böyle bir okuma tarzında ilişkisel sosyologların her iki isme yönelik tutumlarının oluşturduğu bir refleksin -belirleyici olmasa da bir katkısının olduğu dikkatli okuyucunun gözünden kaçmamıştır. Öncelikli olarak her iki ismin sosyolojisinde ilişkiseliliğin temel bir birim olduğunu gördük. Fakat bu, onları Simmel ve Marx'ın konumuyla aynı olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır.

Hem Durkheim hem de Weber'in ontolojik konumlanmada bireyi temel aldıklarını söylemek mümkündür. Dolayısıyla ikisi arasındaki fark metodolojik konumlanmadır. Durkheim'in metodolojik konumlanması metodolojik bütüncüldür. Bu konumlanma sosyolojik yöntemin kurallarının tamamında ortaya konulsa da en özlü bir biçimde belki de daha sonra başka yerde

yazdığı şu ifade de ortaya konulmuştur: “Kant tanrıyı varsayar... biz ise toplumu varsayırız.” (Durkheim 2015: 66). Weber ise metodolojik konumlanması bireycilik ve tarihsel-karşılaştırma geriliminde yorumlansa da aslında her ikisini birbirinden ayırmak da gerekmez. Belki de sorun yalnızca bir aşama sorunudur Weber’de.

Dawe, sosyolojide bireycilik ve bütüncülük olarak kronikleşmiş tartışmanın esasında tam da Durkheim ve Weber’in ahlak anlayışlarının temellerinden kaynaklandığını iddia eder. Burada ahlaki temellerden kasıt her iki ismin “insan doğası” anlayışıdır. Her iki ismin insan doğası anlayışı sosyoloji anlayışlarının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Ona göre toplumsal sistem (yapı) odaklı sosyoloji karamsar bir insan doğası anlayışını kabul ederek, düzen ve toplum insanın ‘kötü’ doğasını dizginleyen bir ahlaklılık anlayışı inşa eder. Toplumsal eylem sosyolojisi ise iyimser bir insan doğası anlayışı benimsediği için, insanın etkinliği, yaratıcılığı merkeze alınır. Dawe, iddiasını şöyle sürdürülüyor: insan doğası ekseninde düşündüğümüzde hem sistem hem de eylem sosyolojisinin ikisi de insanı özerk bir etken olarak kabul etmektedirler. Ona göre “insan üzerine kötümser toplum görüşünü hatırlarsak; kötümserlik sonsuza kadar yönlendirilebilir bir yaratıktan çok, eğer kendi kısıtlanmış araçlarına bırakılırsa kaos ve anarşi yaratacak olan bir varlığa ilişkindir. Bu ise insanı en az toplumsal eylem bakış açısındaki kadar özerk bir etken olarak kabul eden bir görüştür. Belirgin fark, insanın bir sosyoloji tarafından kendi kendine ve toplumsal olarak yaratıcı görünürken, öteki tarafından kendi kendine ve toplumsal olarak yıkıcı görünmesidir. Yani aralarındaki gerçek karşıtlık düzen ve eylem arasındaki karşıtlıkta yatmaz; bir yandan düzen ve eylememe (not-action), diğer yandan da düzen olmayanla (not-system) eylem arasındadır.” (Dawe, 2014: 424; ayrıca bkz. 1970). Kısacası Dawe’i onaylarsak Durkheim ve Weber ontolojik olarak bireycidirler. Diğer bir de-

yişle sosyolojiyi sistem ve eylem şeklinde bir karşıt kutba ayırmak gerekmez. Sosyoloji zaten eylem merkezlidir.

Bu bölümde klasik isimlerin sosyolojik teorilerinde ilişkisel-
liğin yerini, nasıl kavrandığını; yanı sıra ilişkisel sosyolojide bu
isimlerin nasıl konumlandırıldığını ve onun üzerinde hangi açı-
lardan ne tür etkilerinin olduğunu tartıştık. Bu tartışmayı klasik
isimlerin meta-teorik konumlarını, sosyolojilerinde inceleme nes-
nesinin ne olduğu, bu nesnenin nasıl analiz edildiği odağında yap-
maya çalıştık. Yani teorilerinin siyasal, toplumsal, ahlaksal temel-
leri ve sonuçları gibi pratik denilebilecek problemleri dışarıda
bıraktık. Bu bağlamda analizimiz en genel anlamıyla inceleme
nesnesinin kurulma biçimine yönelik metodolojik bir analiz ola-
rak değerlendirilebilir. İnceleme nesnesinin ne olduğu ve nasıl
kavrandığını yalnızca metodolojik bir tartışma olarak görmediği-
miz için ontolojik (ve epistemolojik) konumlanışı da önemsedik.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Pragmacı İlişkisel Kamp

İlişkisel sosyolojide pragmacı ilişkisel sosyolojiyi iki ana kamptan birisi olarak gördüğümüzü belirtmiştik. Genelde Kuzey Amerika felsefesiyle özdeşleştiren pragmatizm sosyal bilimlerde bir yaklaşım olarak Charles S. Peirce, William James ve John Dewey'e dayandırılır. Bu isimler pragmatizmin klasik isimleridir. Hilary Putnam, Richard Bernstein, Richard Rorty, Patrick Baert ve Robert Brandom gibi isimler pragmatizmin çağdaş temsilcileri olarak gösterilebilir. Geniş bir tarihi ve alanı kapsayan pragmatizm yalnızca felsefi bir yaklaşım olarak kalmamış, çeşitli disiplinlere ve tabii ki sosyolojiye de önemli etkileri olmuştur.¹ İlişkisel sosyolojide Georg Herbert Mead, Harrison White, Christopher Powell, François Depelteau, Nick Crossley, Osmo Kivinen, Tero Piironen ve Mustafa Emirbayer bu yaklaşım içerisinde değerlendirilen pek çok isimden yalnızca bir kaçıdır. Hem pragmacı felsefenin hem de onun sosyolojideki etkilerinin kapsamı bu bölümün sınırlarını fazlasıyla aşacağı ve tezimizin merkezi problemlerinden uzaklaşmak anlamına geleceği için bu bölümde kitabın işle-

1 Genel anlamda pragmatizmin nasıl bir felsefi alan olduğuyla ilgili bkz. James, 2019; Çelik, 2016. Özel olarak pragmatizm ve sosyoloji arasındaki ilişki için bkz. Coser, *a.g.m.*; Baert, *a.g.e.*; Durkheim, 2016b.

yiş planına ve amacına uygun olacak şekilde pragmacı anlamak için Mustafa Emirbayer'in *pragmatik ilişkisel sosyolojisi*ni inceleyeceğiz. Emirbayer'i tercih etmemizin nedeni –ki bu neden aynı zamanda bir sonraki bölümde realist kamptan Pierpaolo Donati'yi tercih etmemizle aynı nedendir- onun pragmatizme yaslanarak bir manifesto yazmış olmasının yanı sıra bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz isimlerin büyük oranda onun *İlişkisel sosyoloji için Manifestosuna*²karşı kendilerini konumlandırmış olmaları ve pragmacı ilişkiliscilerde *Manifesto*nun önemli bir karşılığının olmasıdır.

1. Mustafa Emirbayer ve İlişkisel Düşünce

Mustafa Emirbayer Harvard'da doktorasını, Berkeley'de postdoktorasını tamamladıktan sonra 1991 yılında Newyork Yeni Sosyal Araştırmalar Okuluna yardımcı doçent olarak gelir. Burada başta Charles Tilly ve Harrison White olmak üzere pek çok isimle ilişki kurar ve özellikle bu iki ismin çalışmalarını yakından takip eder. Yeni Okul'da Tilly ve Columbia Üniversitesinde bulunan White gibi önemli isimler çeşitli çalışma grupları oluşturup; atölye çalışmalarına öncülük etmekte ve bunlar etrafında bir ağ oluşmaktaydı. Tilly kimlik oluşumu ve sınır inşasının kültürel süreçlerini dinamik ve ilişkisel olarak yeniden düşünüp çalışırken; White ağ analizine dayalı olarak özellikle dil ve sosyal ilişkiler üzerine çalışmaktaydı. White aynı zamanda Paul Lazarsfeld Merkezinde konu üzerine atölye çalışmaları yürüterek söz konusu problem alanlarına daha incelikli eğilmekteydi. Newyork'ta Tilly ve White öncülüğünde ortak bir dizi konferanslar verilir. Başını Columbia Üniversitesi ve Yeni Okulun çektiği konferanslar, çalışma grupları ve atölye çalışmalarına Newyork'taki diğer üniversitelerden de katılımcılar olmuştur. Bu faaliyetlerin ortak noktası ve aynı zamanda çıktıları sosyal bilimlerde pozitivist ve yorumcu konumlanışlara

2 Bundan sonra *Manifesto* olarak geçecektir.

karşı kabaca ağların sosyal oluşumunu, sosyal bağların iletişimsel doğasını, sosyal eylemdeki ilişkiselliği vurgulayan bir bakış açısı olmuştur. Mische bir araya gelerek bu faaliyetleri yürüten insanların oluşturduğu ağı *Newyork Okulu* olarak nitelendirir. Okulun özellikle 1990-2000'ler arasında yoğun bir faaliyeti söz konusudur (Mische, 2011: 80-84). İşte, Emirbayer, ilişkisel düşünce terimiyle ilk kez bu yıllarda, 1990'ların başında böyle bir ortamın içinde karşılaştığını söyler (Emirbayer, 2015: 315).

Söz konusu çalışma faaliyetleri, bu faaliyetleri yakından takip eden Emirbayer'de sosyolojide neden "ilişkisel bir dönüşe ihtiyaç duyulduğunun" zeminini oluşturmuştur. Diğer bir ifade ile Emirbayer'in sosyolojide ilişkisel düşünmeye dair tahayyülü New York'taki bu *sohbet ağı* (Mische, *a.g.m.*, 84) içerisinde şekillenmiştir. *Manifesto* bu tahayyülün ilan edilişi ya da "sosyolojide ilişkisel bir yaklaşım için toplanan bir çığlık" olarak değerlendirilir (Liang ve Liu, 2018: 396).

Her ne kadar literatürde Emirbayer'in ilişkisel sosyoloji odağındaki esas metni *İlişkisel Sosyoloji İçin Manifesto* ise de; bu, *Manifesto*'nun yayın tarihinden önceki metinlerin [özellikle 1994, 1996, 1997 (Jeff Goodwin ile); 1998 (Ann Mische ile)] konudan bağımsız olduğu anlamına gelmez. İlişkisel sosyoloji tartışmaları içerisinde söz konusu bu metinler *Manifesto*'nun gölgesinde kalmış ve tartışılmamıştır. Aslında yalnızca *Manifesto*'dan önceki metinler değil aynı zamanda *Manifesto*'dan sonraki metinler de tartışmalarda neredeyse yok denecek kadar az yer almıştır. Diğer bir ifade ile Emirbayer'i hem eleştirenler hem de ona yaslananlar yalnızca *Manifesto* metniyle muhatap olmuş, diğer metinleri tartışmaya dâhil etme gereği duymamışlardır. Bu konudaki tek istisna Liang ve Liu'nin metnidir. Zaten onlar da doğrudan Emirbayer'i konu aldığı için diğer metinlere yer vermek zorunda kalmışlardır. Fakat yalnızca Emirbayer'in kendi düşüncesi açısın-

dan değil, bizzat ilişkisel sosyolojinin seyri açısından da Emirbayer'in *Manifesto*dan önceki ve sonraki metinler son derece önemlidir. Özel olarak Emirbayer'in düşüncesinde olası kırılmaların, dönüşümlerin olup olmadığının tespiti için *Manifesto*dan sonra yayınlanmış çalışmalar [özellikle 2005 (Chad Alan Goldberg ile); 2010 (Douglas W. Maynard ile); 2015] son derece önemlidir. Burada *Manifesto*nun Emirbayer düşüncesindeki merkezi konumunu korumakla birlikte *Manifesto*dan önce ve sonra yayınlanmış eserlerini de detaylıca analiz etmeye çalıştığımızı söylemek isteriz. Böylece bir yandan Emirbayer düşüncesinin odağını korurken diğer yandan bu odak dolayımında düşüncesinin olası değişim ve kırılma noktalarını göstermeyi umuyoruz.

İlişkisel sosyolojide Emirbayer'e olan ilginin temelini *Manifesto* metninin oluşturduğunu ifade etmiştik. Bu açıdan *Manifesto*nun ilişkisel sosyolojinin en önemli metni olduğu denilebilir. Bu aynı zamanda bize *Manifesto*nun yayınlanmasını önemli bir tarih olarak değerlendirebileceğimizi gösteririr. *Manifesto*nun yayınlanma tarihi bir veri olarak dikkate alındığında Emirbayer, 2000'li yılların başına kadar Dewey özelinde Amerikan pragmatizminden derinden etkilenmiştir (Emirbayer ve Mische, 2012: 77, 121). 1999'da Emirbayer *Yeni Okuldan Wisconsin-Madison Üniversitesine* geçmiş ve burada Bourdieu üzerine etüdler yaparak onun alan teorisini sistematik olarak incelemeye başlamıştır (Liang ve Liu, *a.g.m.*, 396, 400). Pragmatizm ve Bourdieu'nün sosyolojik teorisi arasında bir diyalog kurmuş ve ikisinin bir "sentez"ini yapma çabasına girişmiştir. Aslında söz konusu diyalog yalnızca Bourdieu ile kurulmamış özellikle daha geç tarihli bir metin (Emirbayer ve Maynard, 2011) dikkate alındığında onun Garfinkel'in etnometodolojisini pragmatizmin sosyolojik araştırmadaki tamamlayıcısı olarak benimseme noktasına geldiği görülmektedir. Kısacası Emirbayer kademeli olarak "ilişkisel

pragmacı” fikirlerini çeşitli yaklaşımlarla döllemiştir. Bununla birlikte şimdilik söylememiz gereken bir diğer husus Emirbayer’in çalışmalarının yoğun olarak teori-güdümlü olduğudur (Kivinen ve Piironen, 2012: 167-188). Bunların yanı sıra Emirbayer son dönemlerde Matthew Desmond’la birlikte ırkçılık üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların en önemlileri *Racial Domination, Racial Progress: The Sociology of Race in America* (2010) ve *Racial Order* (2015) isimli eserlerdir. Bu çalışmalarda Bourdieu etkisi büyüktür. Aslında Emirbayer ırkçılık gibi yapısal bir sorunun pragmatizmin sınırları içerisinde kalarak çalışamayacağını düşüncesindedir. Bu tarz konuların Dewey’den ziyade, Bourdieu üzerinden yapılmış olması bundandır.

1.1. Manifestoya Giden Yol

Her ne kadar Emirbayer sosyoloji alanında son yıllarda *İlişkisel Sosyoloji İçin Manifesto* metniyle adından söz ettirmiş olsa da teorisinin oluşturuç dinamiklerinin daha erken tarihli metinlerinde ortaya konulduğunu belirtmiştik (özellikle Emirbayer ve Goodwin 1994; 1996). Bu bağlamda ilk olarak ağ analizi³ üzerine odaklanan metin dikkatimizi çeker. Burada ağ analizi sosyolojik soruşturmayı yapı ve fail arasında yapılan ayrımın ötesine taşımak için bir imkân olarak görülür.

Sosyolojik analizde birey ve toplum arasındaki ilişki, “mikro” ve “makro” arasındaki ilişki ve toplumsal eylemin nesnel, “birey-birey” kalıplarına göre yapılandırılması gibi temel meseleler hakkında bir takım varsayımlarda bulunur. Ağ analizinin çıkış noktası, anti-kategoriksel zorunluluk dediğimiz şeydir. Bu zorunluluk, ister bireysel ister kolektif olsun, insan davranışını veya sosyal süreçleri

3 Burada ağ analizinin ne olduğuna dair bir tartışma oldukça kapsamlı başka bir alanı içerdiğinden bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Sosyal ağ analizi ile ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. John Scott and Peter J. Carrington (Ed), *The SAGE Handbook of Social Network Analysis*, 2011.

yalnızca aktörlerin kategorik nitelikleri bağlamında açıklama girişimlerini reddeder. Bu anti-kategorik zorunluluk göz önüne alındığında, ağ analizi tüm kültüralizm varyasyonlarını, [t]özcülüğü ve metodolojik bireyciliği reddeder (1994: 1414-1415).

Belirgin yasaları, önerileri ya da bağıntıları belirten biçimsel ya da üniter bir teori olarak değil, sosyal yapıyı araştırmak için geniş bir strateji dizisi olarak benimsenen (a.g.m., 1414) ağ analizi böylece kültüralizm, metodolojik bireycilik ve tözcülük reddinin sağlam bir dayanak noktası olarak kabul edilir. Ağ analizi yalnızca bir metodolojik stratejiler dizisi olmasıyla söz konusu reddin gerçekleşmesinde yeterli değildir. Bu yeterliliğin sağlanması için aynı zamanda ilişkisel bir yaklaşıma yaslanması da gerekir. Çünkü ilişkisel bir yaklaşıma dayanmayan ağ analizleri de mevcuttur. Bunlar, yapısal determinizm, yapısal enstrümantalizm ve yapısal inşacılıktır⁴ (a.g.m., 1419-1424 vd.). Emirbayer ve Goodwin'e göre söz konusu yaklaşımlar ağ analizini kullanmalarına rağmen sosyal teorideki en önemli problem olan faillik probleminde bir çözüm getirmiş değillerdir (a.g.m., 1436). Dolayısıyla Emirbayer açısından ağ analizine dair araştırmaların gelip dayandığı yer faillik probleminde düğümlenmiştir.

Emirbayer'in erken tarihli metinlerinde karşılaştığı faillik problemi⁵ daha sonraki metinlerinde de işlenir. İlginç bir biçimde Emirbayer bu bağlamı Margaret Archer'dan⁶ hareketle oluşturur (a.g.m., 1439, 1444; Emirbayer ve Goodwin, 1996: 167,168;

4 Emirbayer ve Goodwin yapısal inşacılık teriminin tesadüfen Pierre Bourdieu'nün "inşacı yapısalılık" ifadesini anımsattığını ve Bourdieu'yü söz konusu determinist yapısalılık içerisine sokmadıklarını belirtirler (a.g.m., 1426, 8. dipnot).

5 İlişkisel sosyolojide faillik problemini *ilişkisel faillik* kavramsallaştırması üzerinden tartışan bir metin için bkz. Burkitt, 2015.

6 İlginç diyoruz çünkü Archer, eleştirel realist ilişkisel sosyolojisini Emirbayer'in pragmacı ilişkisel sosyolojisinin tam karşısında konumlandırır (Archer ve

Emirbayer ve Mische, 2012: 110-112). Emirbayer ve Goodwin'e göre Archer'ın işaret ettiği *merkezi birleştirme kültürü* de yapının bir parçasına indirgemektedir. Dolayısıyla buradaki can alıcı nokta failliğin analitik özerkliğinin kabul edilmesi kadar fail ve yapıyı birer ikililik olarak ele alan isimlerde (örneğin Bourdieu ve Giddens) kültürün iki unsurun ayrılmazlığından dolayı yok oluşunu kabullenmemek için onun analitik özerkliğinin vurgulanmasıdır.⁷ Yani fail ve yapı analitik özerk birimler olarak kabul edilerek kültür sosyal araştırmaya geri kazandırılır. Ağ analizini kullanan yaklaşımların temel noktası kültürel oluşumlara dâhil edilen inanç ve değer gibi unsurları ihmal etmeleri sonucu tarihsel açıklama için tatmin edici bir analiz ortaya koymamalarıdır (Emirbayer ve Goodwin, 1994:1436). Emirbayer ve Goodwin bundan dolayı kültürel yapıların sosyal yapılardan özerk olduğu vurgusunu özellikle yapmaktadırlar. Onlara göre kültürel oluşumların analitik özerkliği sosyal yapıların sanki tek başlarına analiz için yetmediği durumlarda denkleme eklenen bir yan unsur değildir. O, analiz için başlı başına analitik bir unsurdur (*a.g.m.*, 1440). Üstelik yine kültürel yapılara analitik özerklik tanınması onların deyiimiyle “kesinlikle ‘değerler temelli’” sosyolojiye geri dönüşü gerektirmez. Burada Parsons ve takipçilerinin yaptığı gibi sadece “normlar” ve “değerler” değil, söylemsel çerçeveler ve kültürel deyimler gibi daha büyük sembolik oluşumlar da kültürün kapsamı dâhilindedir (*a.g.m.*, 1439). Kültürel unsurlar ve bunların tarihsel aktörleri, onların eylemlerini hem kısıtlamakta hem de mümkün kılmaktadır. Böylece *kültür*, *sosyal yapı* ve *faillik* arasında ayırım

Donati, 2015; Donati, 2015a). Emirbayer'in bu bağlamda belirsiz bir tavır sergilediğini daha sonra işleyeceğiz.

7 Daha sonra göreceğimiz gibi Bourdieu ile girişilen sentez çabasında bunun sürdürülebilir bir tarafı olmadığını göreceğiz.

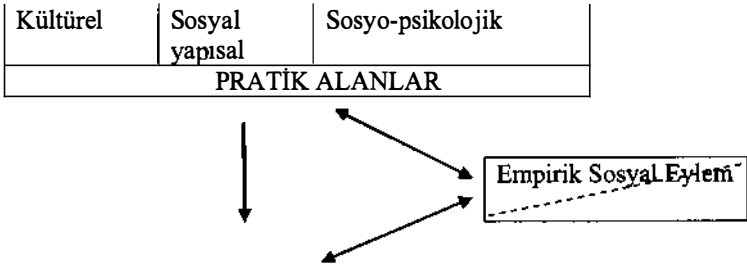
yapılarak bunların analitik olarak birbirlerinden özerk⁸ oldukları ifade edilmektedir.⁹ Yine Goodwin ile birlikte yazılan sonraki tarihli bir metinde bunlara *sosyo-psikolojik* olarak adlandırılan bir üçüncü unsur daha eklenmiştir. *Symbols, Positions, Objects: Toward a New Theory of Revolutions and Collective Action* (Sem-boller, Konumlar, Nesneler: Yeni bir Devrimler ve Kolektif Eylem Teorisine Doğru) (1996) isimli bu metinde aslında daha gelişkin ve görece daha oturaklı ve açıkça ilişkisel olarak nitelendirilen bir teorik çerçeve ile karşılaşmaktayız. Odağına kolektif eylemleri ve devrimleri alan bu metinde birbirinden analitik olarak özerk *kültür, yapı* ve *sosyo-psikoloji* eylemin üç ilişkisel bağlamı olarak işlemselleştirilmiştir.

Sosyal eylem, birbiriyle kesişen ve birbirleriyle örtüşen ve karşılıklı olarak özerk olan bu üç kişiötesi (transpersonal) tarafından da aynı anda şekillenir ve yönlendirilir. Bununla birlikte, eylemin, içine gömüldüğü ilişkisel bağlamlar tarafından asla tam olarak tespit edilmediğini de öneriyoruz. Bizim çerçevemiz aynı zamanda farklı eylem bağlamlarının aktörlerinin katılımı olarak tanımladığımız failliğin önemini, doğurgan fakat aynı zamanda potansiyel olarak değişen tarihsel durumların ortaya çıkardığı sorunlara etkileşimli cevap olarak bu bağlamları dönüştüren bir etkileşim olduğunu da vurgulamaktadır (a.g.m., 358).

Daha sonra *Manifesto*'da karşılaşacağımız ifadeler burada, bu unsurların ilişkisel olarak yeniden kavramsallaştırılması ile bağlantılı olarak şöyle ortaya konulur:

- 8 Bu bağlamın Emirbayer düşüncesinde oluşturduğu sıkıntılara daha sonra değineceğiz.
- 9 Bu ayrımlarda büyük oranda Harrison C. White'in *Identity and Control: A Structural Theory of Social Action* (Kimlik ve Kontrol: Yapısal Bir Sosyal Eylem Teorisi) çalışması temel alınmaktadır (Emirbayer ve Goodwin, 1994: 1424 vd.).

[İ]lişkilerin ve işlemlerin (hayali ve düşünülen ilişkiler dahil), “birey” veya “toplum” gibi varlıklar değil, sosyolojik analizin birimini oluşturması gerektiği fikrinden hareket ediyoruz. Bir işleme dahil olan terimlerin veya birimlerin anlamlarını, önemlerini ve kimliklerini o işlem içinde oynadıkları (değişen) işlevsel rollerden türettiklerini iddia ediyoruz. İkincisi, dinamik, açılımlı bir süreç olarak görülen, kurucu unsurların kendisinden ziyade, birincil analiz birimi haline gelir (a.g.m., 364-365).

Etkileşim	Tasarımsallık	Pratik Değerlendirme
İNSAN FAİLLİĞİ		

Eylemin (ve failin) Üç İlişkisel Bağlamı (a.g.m., 164).

Kültürel, sosyal yapısal ve sosyal psikolojik unsurların eylemin üç “yapılanma” bağlamı olarak işlemselleştirildiğini ifade etmiş-tik. Bununla birlikte dikkat edilirse analitik olarak ayrıştırılmış dördüncü bir unsur daha şemada mevcuttur: *İnsan Failliği*. Her ne kadar bu metinde söz konusu failliğin analitik unsurları işlen-mese de daha sonra bu unsurlar *Faillik Nedir?* ([1998]/2012) met-ninde kapsamlı bir biçimde ele alınmakla birlikte etkileşim un-surunun kapsamının *tekrara dayalılık* kavramsallaştırmasıyla genişletilmiş olduğunu görmekteyiz (Emirbayer ve Mische, 2012:

75). Failliğin şemaya dâhil edilmesi Emirbayer ve Mische'e göre çerçevelerinin "aynı zamanda tüm empirik sosyal eylemlerin özündeki niyetlilik anına işaret" etmesinden dolayıdır. Faillik "aslında eylemin, içine gömülü olduğu ilişkisel bağlamlar tarafından hiçbir zaman tam olarak belirlenemediği veya yapılandırılmadığı" gerçeğini ortaya koymaktadır (Emirbayer ve Goodwin, 1996: 370). *Kültürel, sosyo-yapısal* ve *sosyo-psikolojik* eylem bağlamlarının Emirbayer için ne anlam ifade ettiğine geçmeden önce şemadaki bir unsura dikkat çekmek Emirbayer özelinde pragmatik kampı anlama açısından can alıcı bir öneme sahip olacaktır: eylem alanlarının empirik alan düzlemine yerleştirilmiştir. Bu, Archer'dan alınan formülasyonun realist düzlemde pragmacı bir düzleme çekilmesi ve aslında araçsallaştırılmasıdır. Bunun muhtemel problemlerini daha sonra işleyeceğiz.

Eylemin *kültürel bağlamı* "aktörlerin normatif taahhütlerini ve dünyalarıyla o dünya içerisindeki olanaklarına değin anlayışlarını yapılaştırmak yoluyla eylemi sınırlayan ve mümkün kılan simgesel örüntü, yapı ve performansları kapsar... Bu tür oluşumlar, sosyal-yapısal ve sosyal-psikolojik yapılandırmalardan nispeten özerktir." (a.g.m., 365). Emirbayer'in bu bağlamı büyük oranda özellikle son dönem, din ve sivil toplum üzerine çalışmaları üzerinden Durkheim üzerinden temellendirir (Emirbayer, 1996b: 115 vd). Burada ağlar, *düğünler* ve *semboller*dir.

Eylemin *yapısal bağlamı* "kişiler veya topluluklar arası bir eylem ortamı oluşturan sosyal ilişki kalıplarını kapsar." Burada karşımıza çıkan belki de en önemli unsur belirli bir ağ ilişkisi içerisindeki kalıplaşmış ilişkilerdir. Diğer bir deyişle eylemin yapısal bağlamı sosyal ilişkilerin ağ örüntülerini içerir. Sosyal ağlarda ortaya çıkan işlemlerin doğada olduğu gibi her zaman simetrik olmamasından dolayı bu; akışların, içeriklerin ve yoğunluğun ak-

törlerin kaynaklara farklı erişimini etkileyebilen sosyal ağların içeriğidir (a.g.m., 367). Burada ağlar *konum*lardır.

Son olarak eylemin *sosyo-psikolojik bağlamı* “eylem akışlarını kısıtlayan ve aksiyonu duygularla yapılan yatırımlarla sınırlayan ve mümkün kılan tüm psikolojik yapıları içerir. Diğer bir deyişle “başta uzun vadeli kalıcı tutunma ve duygusal dayanışma yapıları olmak üzere, aktörlerin duygusal enerji akış ve yatırımlarını kanalize etmek yoluyla eylemi kısıtlayan ve mümkün kılan zihinsel yapıları içerir.” (Emirbayer ve Mische, 2012: 74, 7.dipnot). Burada ağlar psikanalitik anlamda *nesneler*dir. Emirbayer ve Goodwin’in deyişiyle bu eylem bağlamı diğer eylem bağlamlarından daha az kişisel değildir. Bir anlamda bu, “bireysel psikolojik dinamiklerin yer aldığı bir ortam”dır (Emirbayer ve Goodwin, 1996: 368). Bu alanın analitik özerkliğe sahip olmadığını savunmak özellikle kolektif duygular ve politik çekişme analizlerinde onların ya sosyal ilişkilerin ya da kültürel oluşumların bir türevi olduğu gibi yanlış bir varsayımı beraberinde getirir (Emirbayer ve Goldberg, 2005: 498). Birbiriyle kesişen ama analitik olarak özerk olan bu eylem bağlamları “modern sosyal yaşamın şu kilit kuramsal aktörlerinin tam yüreğinden geçer: yönetici-bürokratik devlet, kapitalist ekonomi ve sivil toplum.” (Emirbayer ve Mische, 2012: 74, 7. dipnot). *Manifesto*’yu ana hatlarını çizmeye çalıştığımız böyle bir teorik teçhizatla girişilerek yazılmış bir metin olarak görmek gerekir. Bu günden bakıldığında elbette *Manifesto*’nun ilişkisel yaklaşım içindeki etkisi çok daha fazla olmuştur. Bir manifesto havasından yazıldığından dolayı olacak ki alandaki tartışmalarda Emirbayer’in metinleri içerisinde neredeyse muhatap alınan tek metindir. Şimdi, ilişkisel sosyolojiyle muhatap olan herkesin ilgisini cezbetmek ve değinmeden geçemedikleri *Manifesto*ya bakabiliriz.

1.2. Manifesto: İlişkisellik versus Tözcülük

Pragmacı sosyal bilim geleneğine yaslanılarak yazılan *Manifesto*'nun kalkış noktası en temelde iki ayrıma dayanmaktadır: *tözcülük* ve *ilişkisellik*. Ayrım her şeyden önce ontolojiktir: sosyal dünya nelerden oluşmaktadır?¹⁰ (Emirbayer, 2012a: 25). Ona göre sosyologların günümüzde karşı karşıya oldukları temel ilişki tözcülük ve ilişkiselliktir. Sosyal bilimlere dair en temel problem ikisi arasında yapılacak bir seçimdir. Dolayısıyla Emirbayer'e göre sosyoloji alanındaki asıl sorun makro-mikro, yapı-fail, birey-toplum, idealist-materyalist, nominalist-realist ve bütüncü-atomcu tartışması değildir. Asıl sorun sosyal dünyanın çeşitli özlerden, statik ilişkilerden meydana geldiğini belirten tözcülük ve sosyal dünyanın süreçlerden, devingen ilişkilerden meydana geldiği tezine dayanan ilişkisellik arasındaki seçimdir (*a.g.m.*, 26). Bu ayrım bağlamında Emirbayer'e göre *Manifesto*nun “amacı ilişkisel görüşün esas niteliklerini sergilemektir” (*a.g.m.*, 26). Emirbayer yapı-fail-makro-mikro vb. ayrımların ilişkisel sosyoloji ile aşıldığını ilan eder. Bu ilanı *Manifesto*nun retorik ve politik dilinin dışında değerlendirdiğimizde önemli bir probleme dikkat çekmeden geçmek istemiyoruz. *Manifesto*nun devamında ve bir bütün olarak ilişkisel sosyolojiye dair şekillenen literatürde tartışma niçin (hala) yapı-fail

10 Tam da bu noktada Pragmatizm içerisinde, Kivinen ve Piirinen tarafından Emirbayer'e ciddi eleştiriler yapılmıştır. Bu eleştirilerin temelinde pragmacı bir sosyolojinin tüm ontolojik ve epistemolojik problemleri dışarıda bırakması gerektiği fikri vardır. Onlara göre sosyolojide ister ontolojik olsun ister epistemolojik olsun yapılan tüm araştırmalar sosyolojiyi felsefileştirmektedir ve esasında bu problemler metafiziktir. Bundan dolayı pragmacı bilim anlayışına yaslanan bir sosyoloji tüm ontolojik ve epistemolojik problemlerden yakasını kurtarmalı ve doğrudan pratik problem çözmeye odaklanmalıdır. Emirbayer bu anlamda onlara göre pragmacı bir sosyolojinin temel prensibini ıskalamıştır (2012: 167- 68). Daha sonra bu probleme döneceğimiz için şimdilik bu kadarını vermekle yetineceğiz.

(bütüncü- atomcu vb.) üzerinden devam etmektedir? Bunun önemi kitabımızın son bölümünde daha net anlaşılacaktır.

Emirbayer, tözcü düşünceyi tanımlarken E. Cassirer, N. Elias, J. Dewey gibi isimlerden hareket eder. Tözcülüğün dört başı marmur tanımlamasını ise büyük oranda Cassirer'in *Substance and Function* (Töz ve İşlev) (1953) metnine dayanarak yapar:

Tözcü yaklaşım, başlangıç noktasını, çeşitli tözlerin (şeylerin, varlıkların ve özlerin) bütün sorgulamanın temel birimi olduğu nosyonundan alır. Sistematik analiz bu kendi kendine yeten ve “önceden biçimlenmiş” olarak gelen bu varlıklardan başlayacak, ancak akabinde kendilerini de içeren devingen akışlar hesaba katılacaktır. “İlişki, gerçek varlık kavramından bağımsız değildir, sadece asıl ‘tabiatını’ etkilemeyecek tamamlayıcı ve harici değişiklikler yapar.” (a.g.m., 26-27; ayrıca bkz. Emirbayer ve Goodwin, 1996).

Tözcülüğün nihai karşıtı ilişkisellik olarak konumlandırılır. Aslında Emirbayer ve diğer birçok ilişkiselsci (Kivinen ve Piironen, 2012; Depelteau, 2018) tözcü düşünce biçiminin dil alışkanlıklarına dayalı olarak geliştiğini ve yerleşiklik kazandığını ifade ederler. Elias’a referansla Emirbayer birinci bölümde aktardığımız alıntıdaki nehir ve rüzgâr örnekleri üzerinden bunu aktarır: “Suyun daimi akışına bak” demek yerine “Nehir ne kadar hızlı akıyor” denilir (Emirbayer, 2012a: 27). Bu bağlam iki açıdan oldukça önemlidir. Birincisi pragmacı ilişkiselscilerin süreç ontolojisi olarak adlandırdıkları fikrin temeli budur. İkinci olarak bu bağlam daha sonra pragmatik ilişkiselsciler ile realist ilişkiselsciler arasında Richard Rorty ve John Searle karşıtlığında tartışmaya açılır (bkz. Archer, 2012; Kivinen ve Piironen, 2012).

Tözcü düşüncenin içeriğini, anlamını detaylandırmada Emirbayer'in esas dayanak noktası John Dewey ve Arthur Bentley'in *Knowing and the Know* (1949) adlı çalışmadır. Bu eser temelinde tözcü yaklaşımı detaylandırır ve onun farklı tür-

leri üzerinde durulur. Özel olarak bu metin ve genel anlamda pragmacı arkaplanda Emirbayer bir eylem felsefesinden hareket eder. Diğer bir deyişle *Manifestoda* önceki metinlerde, *Manifestoda* ve aşınmış olsa da *Manifestoda* sonraki metinlerde Emirbayer tözcülük ve ilişkisellik arasındaki irtibat eylem felsefi altında özel olarak faillik merkezlidir (Bunun ilişkisel sosyoloji için oluşturduğu muhtemel sıkıntılara kitabımızın muhtelif yerlerinde değiniyoruz).

Tözcülük ve ilişkisellik karşıtlığı *Manifestoda* faillik problemi odağında Dewey ve Bentley'in ortaya koymuş olduğu üç eylem tipi ayrımıyla şekillenir. Eylem tipleri; i- *öz-eylem*, ii- *eylem-arası*, iii- *eylem-ötesi* tiplerdir. *Öz-eylem*, kısaca eylemin varlığa içkin bir düşünce tarzını ifade eder. Yani eylem varlığın özünde bulunur. Varlık kendi öz nitelikleri olarak bir eyleme sahiptir. Söz konusu eylem önceden verilidir ve dolayısıyla biçimlenmiştir. Emirbayer'e göre bu eylem tipi birçok yaklaşım üzerinde etkide bulunmuş ve bulunmaya da devam etmektedir. T. Hobbes, J. Locke ve I. Kant'tan beri modern politik felsefe içerisinde yer edinmenin yanı sıra sosyal bilimlerde de önemli bir konumdadır. Öncelikli olarak metodolojik bireycilik çatısı altında çeşitli kuramlarda karşımıza çıkmaktadır. *Rasyonel seçim kuramı* (ki bu Emirbayer'e göre sosyolojide ilişkisel yaklaşımın en yaygın alternatifidir) bunun en önemli örneğini oluşturmaktadır. Diğer yandan bu tözcü eylem tipi rasyonel seçim kuramının karşıtında konumlanan başka yaklaşımlarda da görünmektedir. Bu modellemenin en belirgin olanı bireyin rasyonel eylemi yerine "normlara uyan insanları... onları yönlendiren hayati iç güçleri temel analiz birimi olarak" gören bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda "bireyler, önceden verili ve soruşturma altında bulunan eylem dizgesi boyunca sabit kalan içselleştirilmiş normların peşinde olan, kendi kendilerini harekete geçiren, kendi kendilerine yeten varlıklar olarak resmedi-

lır.” (Emirbayer, 2012a: 28-29). Burada vurgu rasyonel eylem yerine rasyonel olmayan eyleme kayar. Emirbayer’e göre rasyonel olmayan eyleme kayışın temelinde sosyolojinin kendisini iktisattan ayırma çabası bulunur. Böylece bu çabasının sonucu olarak sosyoloji Kant’ın eylem kuramına dayandırılmıştır. “Günümüze kadar, norm takipçisi, neo-Kantçı yaklaşım eleştirel kuram, değer analizi ve mikro sosyolojinin çeşitli biçimlerinde hayat bulmayı sürdürür.” (a.g.m., 29, ayrıca bkz. Emirbayer ve Mische, 2012: 68). Bununla birlikte farklı bir biçimde öz-eylem fikri bireylerin dışında kendi kendine yetebilen “toplumlar”, yapılar” ve “sosyal sistem” yaklaşımları içerisinde de yer edinmiştir. Burada söz konusu unsurlar eylemin kaynağı olarak görülmektedir. Yapısalcılıklar, bütüncül kuramlar, neo- yapısalcılıklar ve sistem kuramları bu modelin en görünür örnekleri olarak gösterilebilir (Emirbayer, 2012a 29). Sosyoloji adına ifade edecek olursak kabaca öz-eyleme dayalı tözcülük biçimi üç yaklaşım içerisinde yer edinmiştir. *Metodolojik bireycilik* üzerine yükselen *rasyonel seçim kuramı*; bu kuramın karşısında yer alan *neo-Kantçı modeller* ve çeşitli *yapısalcı* ve *bütüncül* kuramlar.

Sosyoloji alanıyla sınırlandırarak konuşacak olursak Emirbayer, her ne kadar bu tözcülük türünün sosyolojide hangi yaklaşımlarda görüldüğünü ifade etse de esasen problemi fazla açmadan bırakmıştır. Bu, belki de Emirbayer’e ve daha sonrasında ilişkisel sosyoloji savunucularına önemli bir manevra alanı sağlamaktadır. Fakat diğer yandan bu çerçeve dâhilinde (ikinci tözcülük biçimine girmeden bile) düşündüğümüzde bütün bir sosyoloji tarihini tözcü düşünüşe hapsetme tehlikesiyle de karşı karşıyayız. Şimdilik kabaca ifade edilen bu problem özel olarak Emirbayer genel olarak da ilişkisel yaklaşıma dair belki de üzerinde durulması gereken en önemli problemlerden birisidir.

İkinci tözcülük türü *eylem-arası (inter-action, etkileşim)*'dir. Emirbayer, bu tözcülük türünün sıklıkla ilişkisellekle karıştırıldığını belirtir. Bunun nedeni etkileşim ile işlemsel olanın karıştırılmasıdır. Bu konuda Emirbayer, Dewey ve Bentley'i takip etmekte ve onların terminolojisini "etkileşim" ve "işlem" gibi günlük konuşma dilinde kullanılan kelimelerden farklı kullandığının altını çizmektedir. Ona göre etkileşim ve işlem eş anlamlı olarak görülür fakat aslında bu kavramlar özgül ve farklı felsefi konumları temsil etmektedir (Emirbayer, 2012a: 29-30, 7. Dipnot). Bu tözcülük biçiminde eylem "nedensel karşılıklı-bağlantı içinde olan şeye karşı dengede olan şeyi" önceler (Dewey ve Bentley'den akt. Emirbayer, 2012a: 30). Emirbayer'e göre:

[B]urada varlıklar artık kendi eylemlerini üretmemekte, daha ziyade, ilgili eylem varlıkların *arasında* cereyan etmektedir. Böyle bir etkileşim boyunca sabit ve değişmeden kalan varlıkların her biri, bilardo topları ve Newton mekaniğindeki parçacıklar gibi, diğerlerinin varlığından bağımsızdır. Bu bakış açısında eylemi kesin bir biçimde gerçekleştirmeyen şeyle, tözlerdir; tüm ilgili hareketler tözler *tarafından* oluşturulmaz fakat kendi aralarında olur, tözler nedenselliğin meydana geldiği boş sahneleri kurarlar. [Böylece] etkileşimsel araştırmada 'eyleyen' girişim sağlayan, değişken özelliklerin kendisidir (a.g.m., 30).

Bu tözcülük biçiminde Abbott'un deyimiyle değişkenler fail yerine konulur (akt. *a.g.m.*, 30). Dikkat edilirse bu yaklaşımda esasen ilişki veya etkileşim birinci türdeki gibi varlığa içkin olarak görülmemenin yanı sıra onun bir anlamda varlıktan bağımsız olduğu üzerinde durulur. Burada üzerinde durulması gereken birkaç problem var. İlki ilişki veya etkileşim olmadan söz konusu iki ilgili varlığın *yine de* birbirinden "bağımsız" olarak var olup olmadığıdır. İkincisi "nedensel karşılıklı-bağıntı içinde olan şeye karşı dengede olan şey" vurgulansa da buradaki "nedensel karşılıklı-bağıntının" bizatihi varlıklara atfedilen "bağımsızlık" ni-

telemesinin ne derece savunulur olduğu problemidir. İlginç bir şekilde sanki burada hem ilişki hem de ilgili varlıklar *sui generis* bir yapıya sahip gibi resmedilir.

Emirbayer'in Dewey ve Bentley'den aktardığı üçüncü eylem tipi *eylem-ötesi* (*trans-action*)'dir. Bu eylem tipinin diğer eylem tiplerinden farklı olarak tözcü değil, ilişkiseldir. Emirbayer esasen bunun *işlem* olarak kavranması gerektiğini belirtir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Emirbayer işlem ve etkileşim arasındaki farkı tam ortaya koymasa da bunun korunmasına dair uyarıda bulunur. Bu uyarının temel dayanağı ise iki kavramın farklı felsefi konumları temsil etmeleridir.¹¹ İlişkisel eylem modelinin kapsamını daha iyi anlamak açısından şu alıntı önemli bir yer tutar:

Temel olarak tözcülüğün her iki türüne de karşı olan *eylem-ötesi* yaklaşımı [*trans-action*, işlem] “eylemin özellikleri ve safhalarıyla ilgilenmek üzere, ‘unsurlara’ ve diğer varsayımsal olarak ayrıştırılabilen veya bağımsız olan ‘varlıklar’, ‘özler’ veya ‘gerçekliklere’ nihai atıflar olmadan ve varsayımsal olarak ayrıştırılabilen ‘ilişkileri’ ‘unsurlardan’ yalıtmadan tanımlama ve isimlendirme sistemlerinin işe koşulduğu” bakış açıdır (Dewey ve Bentley, 1949, 108). Bu bakış açısında, ki bunu “ilişkisel” olarak nitelendireceğim, etkileşimde bulunan ifade ve birimler, anlamlarını, önemlerini ve kimliklerini bu etkileşim dâhilinde oynadıkları *işlevsel rollerden* çıkarmaktadır. Dinamik ve açık olan bu ikinci kavram, kurucu unsurlardan da ziyade analizin birincil birimi olmaktadır. Şeyler ‘herhangi bir ilişkiden önce bulunan bağımsız varlıklar değildirlir... kendilerine dayanan ilişkilerin içinde ve o ilişkilerle bütün varlıklarını kazanırlar. Bu gibi ‘şeyler’ ilişkilerin koşullandır ve bunlardan tecrit hali içinde

11 Aslında burada Emirbayer sosyal bilimler alanının meta-teorik uzamına ilişkin bir hassasiyet içerisindedir. Bu durum onun daha sonra pragmatizm ve Bourdieu ile Garfinkel sosyolojileri arasındaki sentez çalışmalarının analizi için önem taşımaktadır. Diğer bir ifade ile Emirbayer'deki muhtemel kaymaların önemli bir temelini bize verecektir.

değil, ancak ideal bir toplulukta bir diğeri ile açıklanabilir' (Cassirer, 1953, 36)" (Emirbayer, 2012a: 31; ayrıca bkz. Emirbayer ve Goodwin, 1996: 365; vurgular eklenmiştir).

İlişkisel yaklaşıma dair Cassirer ve Dewey ile Bentley'den hareketle ortaya konulan bu ifadeler yaklaşımın temel varsayımlarını sergilemektedir.¹² Emirbayer'e göre ilişkisel kavrayış sosyolojide birey veya toplum gibi kendinden menkul analiz nesnelerine bir alternatif oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle bu iki unsuru sosyolojinin analiz nesnesi olarak görmeyi reddetmektedir (Emirbayer, 2012a: 31).

Bourdieu ve Dewey sentezi üzerinden toplumsal hareketler ve kolektif eylemler üzerine sonraki tarihli bir metinde söz konusu ikiliklerin Kartezyen felsefenin bir icadı olduğu belirtilmektedir:

Toplumsal hareketleri ve kolektif eylemleri açıklamaya yönelik bütün önemli yaklaşımlar, farklılıklarına rağmen, akıl ve duygu arasında son derece ciddi bir karşılık ortaya koyar. Daha iyi bir alternatif var mı, yoksa hep böyle bir ikilik içinde sıkışıp kalacak mıyız? Daha tatmin edici bir teorik çerçevenin zaten var olduğunu ve aslında bunun temellerinin antik Yunan felsefesinin kendi içinde (ironik olarak) bulunabileceğini savunuyoruz (Emirbayer ve Goldberg, 2005: 480).

Elbette bu yalnızca ironik değildir. Aynı zamanda neredeyse bir bütün olarak modern felsefeyi ve çelişkiye düşmemek adına

12 Bu varsayımlardan en açık olanı alıntıda vurgulandığı gibi 'işlevsel roller' ve 'şeyler'in ilişkilerin koşulları olması ifadeleridir. Bu iki muhtemel varsayımla ilgili şimdilik iki şey söyleyebiliriz: ilk olarak ilişkilerin kapsamı işlevsel olan rollerle ilgili olacak şekilde tayin edilmesi söz konusu kapsamı ve dolayısıyla sosyolojinin inceleme nesnesinin alanını sınırlandırmaz mı? İkinci olarak 'şeyler ilişkilerin koşulları ise bu, 'şeyler'in önceden bir varlığının olduğu fikrine zemin hazırlamaz mı? Aslında *Manifesto* –belki de tam da manifesto olmasında kaynaklı- bu ve benzeri sorulara tatmin edici cevaplar bulabileceğimiz şekilde derinleştirilmemiştir.

bu felsefeye bağılı olarak gelişen sosyolojik kuramları tözcüğe mahkûm etmekle sonuçlanacağını, dahası bunun ilişkisel sosyolojinin bir handikapı da olduğunu düşünüyoruz.

Böylece ilişkisel düşüncenin kökeni Herakleitos'a dayandırılır. Fakat “kuramsallaştırmanın etkileşimsel modu” en ideal biçimini Albert Einstein’ın görelilik kuramının temsil ettiği fizik, matematik ve doğa bilimlerindeki yeni yaklaşımlarla etkili olmuştur. Bununla birlikte Emirbayer için sosyolojide ilişkisel düşüncenin sembol ismi Simmel’dir. Çünkü Simmel haricinde Marx, Durkheim, Parsons ve Luhmann gibi isimler yalnızca bazı açılardan ilişkisel bazı açılardan tözcüdür (Emirbayer, 2012a: 31-32). Bu tavır sosyolojinin tüm kapsamına yaymak mümkündür. Burada kafa karıştırıcı olan husus şudur: Eğer sosyolojide neredeyse her isim için aynı tarzda bir çıkarım yapılabiliriyorsa- ki bu mümkündür- o zaman söz konusu isimler nasıl nitelendirilecektir? Biz *ne hakla* bazı isimlerin düşüncelerinin “ilişkisel” yönlerini “tözcü” yönlerinden ayırtmak yoluyla söz konusu isimleri “ilişkisel” veya “tözcü” olarak nitelendireceğiz? Diğer yandan sosyolojide ilişkisel yaklaşım kendi karşıtını bu belirsiz zeminde nasıl konumlandıracaktır? Bu ve benzeri soru(n)ların ilişkisel yaklaşım içerisinde henüz yeterince sorulup cevaplandırılmamış olması belki de bu gün kendimizi müphemliklerle dolu bir alanla karşı karşıya buluyor oluşumuzun en önemli sebebidir. Bununla birlikte muhtemeldir ki; ilişkisel sosyologlar, -ister karşı konumlansın ister benimsesin- Emirbayer’in ilişkisel sosyolojiye dair ortaya koymuş olduğu bu temel çerçeve üzerinden hareket ettiği için bu, sonraki tartışmaları da belirlemiş ve söz konusu müphemlikler de çoğunlukla buradan devralınmıştır.

Manifesto ve ondan önceki metinler dikkate alındığında Emirbayer üzerinde pragmacı felsefenin özellikle Dewey’in güçlü bir etkisi olduğu görülür. Bunu muhtelif yerlerde ve bağlamlarda kendisi de ifade eder. Bu açıdan yaklaşımını *İlişkisel Pragmatik*

olarak nitelendirir (Emirbayer ve Mische, 2012: 77, 121). Yukarıda ifade ettiğimiz gibi *Manifestonun* yayın tarihinden sonra Emirbayer sistemli olarak Bourdieu okumaları yapar ve Bourdieu'nün alan teorisiyle pragmacı düşünceleri sentezleme yoluna gider (Liang ve Liu *a.g.m.*). Aslında her ne kadar Liang ve Liu bu “sentez”¹³ çabasını Bourdieu ile sınırlandırmış olsa da daha keskin ifadelerin yer aldığı *Pragmatism and Ethnomethodology* (Pragmatizm ve Etnometodoloji) (Emirbayer ve Maynard, 2011) metniyle pragmatizm ile Garfinkel'in etnometodolojik çalışmaları genel olarak da fenomenolojik yaklaşımla sentezlenme yoluna gidilir. Aslında her ne kadar pragmatizm ve söz konusu yaklaşımlar arasındaki ilişki açık ve doğrudan ortaya konulmuş olmasa da daha erken tarihli metinlerde de Emirbayer'in pragmatizm ile gerek Bourdieu sosyolojisi gerekse Fenomenoloji arasındaki yakınlığına dair değiniler yapılmıştır (Emirbayer ve Goodwin, 1994; Emirbayer ve Goodwin, 1996; Emirbayer ve Mische, 2012). Fakat bunların yalnızca değini düzeyinde kalmıştır. Bourdieu ile Garfinkel'in nasıl alınıldığıyla ilgili kısma geçmeden önce son olarak ister “sentezleme” çabası diyelim ister pragmatizmin eksikliklerini giderme veya başka bir şey diyelim, bunun Emirbayer düşüncesinde bir kopuş olarak görülüp görülmeyeceği sorusu bundan sonraki tartışma boyunca akılda tutulmalıdır.

1.3. Sentez Çabası: Dewey ve Bourdieu

Emirbayer, Newyork Okuluna akademisyen olarak gittiğinde özellikle iki ismin, Charles Tilly ve Horisson White'ın onun üzerindeki etkisinden bahsettik. Bu etkinin bir anlamda *Manifesto* nun kaleme alınmasını tetiklediğini de söyledik. White'ı pragmacı

13 Buradan sentez kelimesinin kullanılması uygun olmayabilir düşüncesinden dolayı ifadeyi tırnak içinde yazdık. Bunda sonra tırnak kullanmasak da bunun akılda tutulmasını isteriz.

geleneğin içerisinde yer almasından dolayı bir kenara bırakırsak; Emirbayer'in her ikisinin düşüncelerinin ve uygulamalarının Amerikan pragmatizmi ile olan derin yakınlıklarının bulunduğunu ifade ettiği Tilly ve Bourdieu (Emirbayer, 2010: 409; Liang ve Liu, a.g.m., 408) arasında Bourdieu'nün sosyolojisine yönelmesinin sebepleri bize Emirbayer için Bourdieu sosyolojinin¹⁴ önemini daha iyi göstereceğini düşünüyoruz. Bundan dolayı öncelikle Emirbayer'in Bourdieu ile karşılaştırmalı bir biçimde bütünlüklü olarak Tilly'yi ele aldığı geç tarihli tek metnine odaklanacağız. Çünkü Emirbayer'e göre Tilly ve Bourdieu arasındaki farklılıklar anlamlı ve önemlidir (Emirbayer, 2010: 412). Liang ve Liu'ya göre Tilly'nin Emirbayer üzerindeki etkisi *Manifesto*dan sonraki Bourdieu okumalarıyla birlikte yavaş yavaş gölgelenmeye başlamış ve Bourdieu sosyolojisi daha çekici ve kullanışlı bulunmuştur (Liang ve Liu, a.g.m., 408-409).

Emirbayer'e göre Tilly ve Bourdieu arasında teorik, metodolojik ve ahlaki pratik açısından önemli farklar vardır (Emirbayer, 2010: 408). Bu farklardan en önemlileri onların kendi ilişkisel sosyoloji anlayışlarıyla doğrudan ilişkilidir. Bourdieu sosyal veya kültürel alandaki konumlar arasındaki nesnel ilişkilerin yapılanmasının önemini vurgular ve yalıtılmış varlıklar veya aktörler arasındaki etkileşimleri çok daha az önemsemiştir. Ona göre Bourdieu her zaman yapının (Emirbayer'in erken tarihlerde geliştirdiği eylemin bağlamlarından biri) etkileşim üzerindeki önceliğini vurgular ve "etkileşim gerçeğinin etkileşimin kendisinde bulunmadığını" tezini benimser. Belirli bir konumu işgal eden aktörler birbirleriyle doğrudan ilişki kurmazlar fakat karşılıklı belirleyicidirler.¹⁵ Buna

14 Kapsayıcı bir Bourdieu sosyolojisi çalışması için bkz. Çeğin vd. 2016.

15 Bir başka ilişkisel pragmacı olan Crossley'in metni (2015) dikkate alındığında Bourdieu için pragmacı anlamda bu iddia sürdürülebilir değildir. Çünkü bu doğrudan empirik olanı dışlamaktadır. Crossley son derece isabetli bir bi-

karşın Emirbayer'e göre Tilly'nin ilişkiselliği yapılandırılmış ilişki kalıplarıyla ilgili işlemlerle yoğunlaşmıştır. Bu durum Tilly'nin Bourdieu gibi bir teorik yaklaşım geliştirememesinin sebeplerinden en önemlisidir (*a.g.m.*, 408-409). Dahası Emirbayer'e göre Tilly özellikle 1980'lerden sonra geliştirdiği ilişkisel yaklaşımından sapmış ve çağdaşı Goffman'ı anımsatan bir şekilde, etkileşim alanına "hapsedilmiştir".¹⁶ Bourdieu'da ise yapı öncelenmesine rağmen

çimde ilişkisel sosyolojide *ilişkinin* iki temel kavrayışı olduğunu belirtir: "Bir yandan sembolik etkileşimcilikte, sosyal ağ analizinde ve figürasyonel sosyolojide 'ilişkiler' *toplumsal aktörler arasındaki somut bağlar* olarak anlaşılır. Diğer yandan, Bourdieu'nün çalışmalarında ilişkiler önemli toplumsal kaynakların ...dağılımının teşkil ettiği bir '*toplumsal uzamdaki*' *bitişiklikler* olarak tanımlanır." (*a.g.m.*, 193; vurgular eklenmiştir). Her ne kadar Crossley kendisini ilk kategoriye dâhil etse de iki ilişki kavrayışını uzlaştırmamanın ilişkisel sosyolojinin temel bir görevi olduğunu ifade eder. Aslında o bu iki tanımlamayı beğeni yargısı üzerinden uzlaştırmayı denemek ister. Fakat burada esasen bir uzlaşım çabasından ziyade Bourdieu'nün aktörler arasındaki somut (empirik anlamda) bağların sosyolojik araştırma için kullanışlı görmediği hatta onları epifenomen olarak gördüğünü söyleyerek buna karşı çıkar ve Bourdieu'nün aksine bunların sosyolojik araştırmalar için vazgeçilmez olduğunu belirtir (*a.g.m.*, 194, 205 vd.). İlişkiye dair iki farklı tanımlama arasındaki diyalogu ise şu şekilde kurar: "Ne ağlar ne de toplumsal uzam önceliklidir. Her ikisi de sürekli bir döngü içinde birbirleriyle ilişkilidir ve birbirlerine geri beslenme yaparlar. Toplumsal uzam etkileşim ağlarının şekillenmesine katkıda bulunduğu gibi etkileşim ağları da toplumsal uzamın şekillenmesinde katkıda bulunur." (*a.g.m.* 222-223). Aynı bağlamda benzer bir uzlaşım çabasına Vandenberghe (2018) girişmiştir. Tatmin edici bir cevap sunulmasa da her iki çaba meta-teorik düzlemi işaret etmelerinden dolayı önemlidir.

- 16 Bu, *Manifestoda* ifade edilen ikinci tözcülük türü gibidir. İlginç olan Emirbayer'in *Manifestoda* dolaylı olarak Goffman'ın ilişkiselliğine dair söylediklerinin burada farklılaşmış olmasıdır. *Manifestoda* Goffman'la ilgili olarak şunlar ifade edilmişti: "Bu manifestonun tamamı için rahatlıkla bir epigraf olarak kullanılabilecek bir yerde Goffman şöyle yazar: 'o halde, insanlar ve onların momentleri değil. Daha ziyade momentler ve onların insanları.'" (Emirbayer, 2012a: 39-40).

yapı ve etkileşim düzeyinin araştırma pratiği açısından karşılıklı olarak öngörülür ve eşit derecede önemlidir (*a.g.m.*, 409-411). Bir diğer önemli ayrım noktası Tilly'nin hiçbir zaman sistematik bir sosyal-psikolojik analiz geliştirememesidir. Bourdieu'nün sosyolojisinde ise onun tersine bu unsur önemli bir yer tutar. Diğer bir merkezi ayrılık noktasında -ilginç bir biçimde- Emirbayer'in Durkheim'i işaret etmesidir. Tilly Durkheim'i tamamen yapısal işlevselci bir konuma iterken; Bourdieu onu reddetme gereği duymamış aksine ondan önemli ölçüde yararlanmışır (*a.g.m.*, 411-413). Kabaca bu unsurlar Emirbayer'in Tilly ve Bourdieu arasındaki seçimde neden Bourdieu'yü tercih etmiş olduğunu bize göstermenin yanı sıra aynı zamanda Bourdieu'nün Emirbayer üzerindeki etkilerinin yönlerini de göstermektedir.

Şimdi Emirbayer'in Dewey-Bourdieu ve Dewey-Garfinkel arasında kurmuş olduğu sentez çabasına bakabiliriz. Öncelikle yukarıda da ifade edildiği gibi Bourdieu ve Dewey arasında kurulan “sentez” çabası yoğun olarak kuram-güdümlüdür. Bu, bu ilişkinin yoğun olarak işlendiği özellikle üç metin için de böyledir (Emirbayer, 2012b; Emirbayer ve Williams, 2005; Emirbayer ve Schneiderhan, 2015). Bu, alandaki belirli bir problem etrafında şekillenmiş tartışmaların pek çoğu göz önüne alınarak gerçekleştirilmiştir. Diğer bir deyişle eğer bir sentez çabasından bahsedebiliyorsak; bu çaba bir problem bağlamında söz konusu probleme dair sentezin diğer yaklaşım ve analizlerden açıklayıcı gücünün daha gelişkin olmasından dolayı üstün olduğu ve tam da bundan dolayı iyi bir alternatif olduğu şeklindedir.

Klasik Amerikan pragmacılarının, özellikle Peirce, Dewey ve Mead'in çalışmalarının yanı sıra Bourdieu'nün sosyolojik çalışmalarına dayanarak, adım adım, sosyal hareketlerin ve kolektif eylemlerin daha uygun bir teorisinin temellerini inşa ediyoruz (Emirbayer ve Goldberg, 2005: 469).

Her ne kadar burada Dewey'in yanında başka pragmacı isimler zikredilmiş olsa da bir bütün olarak diğer metinlerle karşılaştırma yapıldığında Dewey'in merkezi konumda olduğu görülecektir. Yani nihai sentez çabası Dewey ile Bourdieu arasındadır. Bu sentez çabasının alıntının alınmış olduğu metinde görüldüğü gibi naifliği göze çarpmaktadır. Yani daha ileri tarihli metinlerdeki (Emirbayer ve Schneiderhan, 2015) ağır diyebileceğimiz Dewey eleştirileri henüz yapılmamıştır. Yani Bourdieu ile hemhal olundukça Dewey arka planda kalmıştır. Hatta bir dereceye kadar söz konusu eleştiriler dikkate alındığında Emirbayer'in Dewey'i artık empirik araştırma açısından çok da ciddiye almadığı bile söylenebilir.

Emirbayer ve Schniderhan'a göre Dewey'in tasavvuru, kendisinin "sosyolojik bakış açısı" olarak tanımladığı şeye uzanmasına rağmen bu tasarruf Dewey'in bir sosyolog değil, bir filozof olmasından dolayı temelde sınırlıdır (a.g.m., 200). Dewey, "somut alana, gerçekte yaşanan deneyime rağmen, felsefi tasavvurunu sosyolojik ve tarihsel bir araştırma gündemine tahvil edecek kavramlardan ve metodolojik araçlardan yoksun kalmıştır" (a.g.m., 200, 210). Bununla birlikte onun sosyal psikolojiye dair azımsanmayacak katkıları da (daha erken tarihli bir metinde bunlardan oldukça faydalanılmıştır (Emirbayer ve Goldberg, 2005) Emirbayer ve Schniderhan açısından empirik değil, kavramsaldır ve bir bütün olarak "sosyal düşünce ve eleştiriyle ilgili muhtelif çalışmaları her şeyden önce deneme niteliğinde olmuştur" (a.g.m., 200, 1.dipnot). Daha sonra göreceğimiz gibi özelde Dewey'e genel anlamda pragmatizme yönelik bu eleştirilerin bir benzeri pragmatizm ve etnometodoloji ilişkisi de ifade edilir (Emirbayer ve Maynard, 2011).

Emirbayer açısından Bourdieu, Dewey özelinde Amerikan pragmatizminin zamanında yerine getiremediği vaatleri büyük ölçüde telafi eden bir sosyolojik çabayı simgelemektedir (Emirbayer ve Schneiderhan, 2015: 201). Her ne kadar pragmacı dü-

şünce Bourdieu'yü doğrudan etkilenmemişse de bu Bourdieu'nün söz konusu geleneğe aşına olmadığı anlamını taşımaz. Bu açıdan Bourdieu'nün sık sık önemli pragmacılara atıflar yapmış olduğu ve Dewey ile kendi düşüncesi arasındaki sürekliliklere işaret ettiği belirtilir. Bunlarla birlikte burada iki farklı felsefi gelenekten beslenen ve dolayısıyla farklı sosyal bilim anlayışına yaslanan iki ismin söz konusu olduğunu akılda tutulmalıdır.¹⁷Söz konusu yakınlık ve süreklilikler Emirbayer açısından Dewey'in Bourdieu ile tamamlanması gerektiği fikrini oluşturmuştur.

Bourdieu'nün yaklaşımı Dewey'in felsefi programının ötesine gider; Bourdieu modern toplumda tahakküm ve sembolik şiddet hakkında eleştirel ve düşünümsel bir sosyolojiyle birlikte demokratik bilimin analitik gücünü muazzam şekilde pekiştiren bir bakış açısı sunar; ve böylelikle Deweyci pragmatizmde eksik olanı tamamlar (*a.g.m.*, 201).

Demokrasi problemi özelinde ifade edilen bu sözler Bourdieu ve Dewey diyalogunun yapıldığı tüm bağlamlarda geçerli olacak şekilde yorumlanabilir. Çünkü aslında özellikle tahakküm ve güç ilişkilerinin sosyal analizdeki analitik çözümleyici gücü genel olarak pragmatizm özel olarak da Dewey tarafından yeterince kavranmamıştır (*a.g.m.*, 200). Yukarıda Emirbayer'in son yıllarda özellikle ırkçılık meselesine yoğunlaşmasını bu bağlamda değerlendirmek gerektiğini ifade etmiştik.

Aslında Emirbayer'in Bourdieu ve Dewey arasında yaptığı diyalog tamamen tek yönlü değil çift yönlü işletilir.

17 Bourdieu, Wacquant'ın kendisinin pratik teorisi ile pragmatizm arasında önemli bir benzerlik kurulduğu şeklindeki soruya özne-nesne, zihin-beden gibi ikililikleri reddetme noktasında Dewey ile benzerlik taşıdığını bir paragrafta kısaca cevaplandırmaktadır. Dolayısıyla meta-teorik anlamda bir tartışmaya girmemektedir (bkz. Bourdieu ve Wacquant, a.g.e. 112).

Bizim açımızdan, ... Bourdieücü şarabı havalandırmaya, yani Deweyci bir bakış açısından düşünmeye veya metaforu daha da ileri taşırsak Deweyci havayı solumasına olanak sağlamak, onun önemsiz görülmüş ya da değeri bilinmemiş belli başlı özelliklerinin belirginleşmesine imkân sağlayacaktır. Bourdieu'yü Deweyci bakış açısından yeniden düşünmek; onun pratik zekânın önemi, toplumsal eylemin dönüştürülmüş potansiyelleri ve modern toplumsal yaşamın farklı sahalarında daha hakiki bir evrenselleşmenin sağlanması için izlenecek somut stratejilerle ilgili öngörülerini daha iyi kavramaya katkıda bulunacaktır.” (a.g.m., 201-202).

Bu açıdan Emirbayer “özellikle Dewey akılda tutularak okunan bir Bourdieu’dan öğrenilecek çok şey olduğunu belirtir. Dewey, özellikle Bourdieu’nün sosyolojik teorisinin yaratıcı eylem fikrine olan alerjiyi giderebilecek potansiyeldedir. Emirbayer ve Schniderhn, Bourdieu’daki bu yaratıcı eylem fikrine olan mesafenin temelinde onun Bachelard üzerinden Freudçu bir psikanalizm olduğunu belirtir. (a.g.m., 225, vd.).¹⁸ Emirbayer’in Bourdieu sosyolojisinde zayıf halka olarak gördüğü yaratıcı eyleme dair düşünceler ona göre Dewey’de hak ettiği ilgiyi bulmuştur. Emirbayer ve Schniderhn’a göre “Deweyci deneyselci pragma-

18 Bu konuda farklı yorumların olması muhtemel ve doğaldır. İlişkisel yaklaşım içerisinde tam tersi bir istikamette ifade edilen oldukça güçlü bir argüman Bourdieu’nün sosyolojik teorisinin epistemolojik gücünü ve belki de nevi şahsına münhasırlığını tam da buradan aldığıнын altını çizmektedir. Emirbayer’le bu kökenin Bourdieu sosyolojisi söz konusu olduğunda yeterince üzerinde durulmadığı konusunda birleşen Vandenberghe bunu Emirbayer’den farklı olarak Bourdieu sosyolojisinin zayıf bir halkası olarak değil, tersine güçlü bir halkası olarak görür (Vandenberghe, 2012). Diğer yandan yukarıda Emirbayer’in Tilly ile Bourdieu arasındaki farklılığın önemli bir sebebi olarak psikanalizmi gösterdiğini görmüştük. Sorun, Bourdieu’nün Emirbayer açısından psikanizmi Bachelard üzerinden almış olmasıdır.

tizm Freudçu psikanalizmin asla yapamayacağı şeklinde Bourdieu'yü bu kısıtlamalardan kurtarabilirdi" (a.g.m., 230). Yani;

[Bourdieu] ne eylem kuramında ne de kamusal yaşam kuramında yaratıcılık, kendi kaderini tayin ve demokrasinin sosyolojik açıdan incelenmesine yeterli analitik alan ayırmamıştır. Düşüncesinin bu yönü tam anlamıyla geliştirilmediği için, Bourdieu şarabın Deweyci havayı solumasına izin vermek metaforuna başvurduk. (a.g.m., 235).

Böylece her iki düşünür de bütün bilimsel araştırmaların bunların ortaya çıktığı koşulların doğurduğu kafa karışıklıklarıyla bir tür pragmatik meşguliyetten kaynaklanmakta ve bizzat bu kafa karışıklıklarına bir yanıt olduğu fikrindedir (a.g.m., 235). Böylece iki isim arasında sağlanan diyalog *habitus* ve *deneyim*¹⁹ kavramlarının kesişiminde düğümlenir. Emirbayer açısından neredeyse aynı anlamı içeren *deneyim* ve *habitus* kavramları sosyal bilimler alanındaki temel karşıtlıkların aşılması noktasında ilişkiselliğe yaslanan alternatif bir model sunmaktadır. Her iki kavramsal repertuar deneyim ve pratiğin önemini yadsıyan *temelcilik* karşı ve karşıttır. Kabaca temelcilikteki asıl problem ideal olan-maddi olan, düşünce-eylem, yapı-fail, teori-pratik, öznellik-nesnellik gibi ikililikler yaratmasıdır (a.g.m.,204). Emirbayer açısından Dewey ve Bourdieu tam da söz konusu ikililikleri aşarak alternatif bir model sunmaktadırlar.

[D]eneyimlenen şeyler ve onları deneyimleyenler arasındaki Kartezyen ikililikte olduğunun aksine, deneyim akışının özellikleri birbirinden ayırlamaz...onun açısından, deneyimin doğasını doğru

19 Pragmacı ilişkisel yaklaşım içerisinde kaleme alınan ve Dewey- Bourdieu ilişkisine tam da Emirbayer'in yaptığı gibi *habitus* ve alışkanlık üzerinden ele alan bir metinde Emirbayer'in tezlerinin tam tersi savunulur (Kivinen ve Piironen, 2012). Bu metin aynı zamanda niçin bir Bourdieu ve Dewey sentezinin yapılamayacağına dair meta-teorik düzlemleri işaret etmesinden dolayı da oldukça önemlidir.

kavrayabilmek için gerekli olan ‘etkileşimsel (trans-action, [İşlem-sel]) bir yaklaşım’ yani ‘araştırma öyle gerektirdiği için daha önce farklı oldukları düşünülmüş ve birbirinden ayrı tutulmuş olanları birlikte ele almaktır. (Dewey Bentley’den akt. a.g.m., 205).

Kartezyen ikiliklere gönderme aslında son derece önemli ama çoğu zaman gözden kaçan bir unsuru hatırlatır. Çünkü söz konusu düalistik düşüncenin Kartezyen felsefenin bir icadı olduğu belirtilerek bir anlamda bu düalistik düşünceden çıkışın Antik Yunan felsefesinde bulunduğu iddia edilmektedir (Emirbayer ve Goldberg, 2005: 480).

Bourdieu ise “teori ve pratik [ve diğer ikililikler] arasındaki ayrımı reddetmiş; bunun yerine ilgisini somut yaşanan deneyim dünyasına yoğunlaştırmış sosyoloji... kuramında son derece yaygın olan soyutlamam ve idealleştirmelerden kaçınmıştır.” Bourdieu, “Deweyle benzer bir biçimde pratik eylemin teleolojik olmayan doğasını vurgulayan... bir pratik eylem kuramı geliştirirken hem maksatlı ereklilikten hem de mekanik nedensellikten kaçınmıştır... bütün bunların merkezinde ise Bourdieu’nün bir yatkınlıklar sistemi ya da ‘deneyimle edinilmiş...bir oyun duygusu’ olarak gördüğü habitus fikri vardır.” (Emirbayer ve Schneiderhan, 2015: 208). Habitus sosyal geçmiş ile sosyal şimdi²⁰ arasındaki bağlantıyı sağlaması dolayısıyla maksatlı ereklilik ve mekanik nedenselliğe dayanan teorilere alternatif oluşturması gibi aynı zamanda makro-mikro analiz seviyeleri arasındaki bağlantıyı da sağlar. Habitusun şu anda aktör tarafından işgal edilen alanla olan ilişkisi aynı zamanda geçmiş ve bu gün arasındaki ilişkiyi de analizlere dahil etme imkanı sağlamaktadır (Emirbayer ve Johnson, 2008: 5, 37). Daha önce geliştirilen (Emirbayer ve Goodwin, 1994;1996) iliş-

20 Bourdieu’de bunu, geçmişin toplumsal tarihi ve şimdinin sosyal tarihi odağında tartışan sağlam bir okuma için bkz. Calhoun, 2015.

kisel modelle Bourdieu'nün sosyolojik teorisi birleştirilir ve kültür bir konumlandırma alanı olarak, sosyal yapı ise bir konum alanı olarak ifadesini bulur ve söz konusu analitik ayırma olan önem korunarak konumların alanının, konumların sakinleri karşısında bir dereceye kadar göreceli özerkliği koruduğu ve dolayısıyla kültürün kendisinin görece özerk olduğu ifade edilir (Emirbayer ve Johnson, 2008: 15).

1.4. Pragmatizmin Tamamlayıcısı Etnometodoloji

“Bir Dewey’in bir etnometodologun araçlarıyla neler yapmış olabileceğini hayal edebiliyoruz...Bir etnometodologun pragmacıların deneysel araştırma konuları ile çalışarak neler yapabileceğini hayal edebiliyoruz.” (Emirbayer ve Maynard, 2011: 244). Emirbayer ve Maynard’ın bu tahayyülü genel anlamda fenomenolojik gelenek ile pragmacı gelenek, özel olarak da Garfinkel ve Dewey arasında kurulan bir diyalogdur.²¹ Kurulan diyalogda Dewey özelinde pragmatizme yöneltilen eleştiriler Bourdieu ve Dewey arasındaki ilişkide nükseden eleştirilerle benzer ve aynı doğrultudadır. Hatta burada bu eleştirilerin empirik araştırma bağlamında dozunun çok daha yüksek olduğunu söylemek bile mümkündür.

Klasik pragmacıların, Peirce, James, Dewey, Mead’in sosyal bilimsel açıdan empirik soruşturma yapmaktan büyük ölçüde kaçındıkları ifade edilir. Emirbayer ve Maynard’a göre pragmacılar bu noktada yalnızca empirik soruşturmaya işaret etmiş fakat kendileri bunu yapmaya yanaşmamışlar ve açıkçası buna uygun araçlar da sağlamamışlardır.

[D]ewey ve klasik pragmacıların yaptığı gibi, deneyime geri dönüş için ısrarla çağrı yapmak bir şeydir. Bunun nasıl başlanabileceğini

21 Horald Garfinkel’in sosyolojisi için bkz. Garfinkel, 2014; ayrıca fenomenolojik sosyoloji için bkz. Schütz, 2018.

göstermek tamamen başka bir şeydir. Klasik pragmacılar, gerçekte gördükleri yapay sorunların ötesine nasıl geçebileceğini ve deneyimin özelliklerine “geri döndüğünü” gösteremediler. İlke olarak dersler verdiler ancak ilerlemek için teorik olarak bilgilendirilmiş bir yöntem ortaya koymadılar. Aynı şey pragmacı canlanmanın daha yeni figürleri [çağdaş] için de söylenebilir (*a.g.m.*, 226).

Tam da bu nedenle klasik Amerikan pragmatizmi doğusunda deneyime, empirik olana dair vaat ettiği sözlerin çoğunu gerçekleştirememiştir. Bu anlamda Hans Joas istisnası dışında Amerikan pragmatizminin canlanışına örnek olarak gösterilen H. Putnam, R. Bernstein, R. Rorty ve R. Brandom gibi isimler felsefi araştırmalarının empirik olanı geliştirmek yerine Amerikan pragmatizmini daha da soyut bir muhakeme zeminine yerleştirmişlerdir (*a.g.m.*, 222).

Emirbayer ve Maynard'ın pragmatizme yönelik eleştirileri üç bağlamda değerlendirilebilir. Bu bağlamlar kısmen Bourdieu üzerinden Dewey'e yöneltilen eleştirilerin bağlamlarıyla benzerdir. Söz konusu bağlamlar Amerikan pragmacıların düşüncesiyle empirik olarak az gelişmiş ya da yetersiz araştırılmaya devam etmektedir. Bunlar kabaca i- somut uygulamaların deneyimine, onun geri kazanımına dönüş çağrısı; ii- deneyimdeki engellerin yaratıcı problem çözme çabalarına yol açtığı fikri; iii- problem çözme çabalarının üstlenildiği, sürekli ve işbirliğine dayanan bir toplumsal düzen olarak, konuşma etkileşimi de dâhil olmak üzere kullanılan dil anlayışı (*a.g.m.*, 225 vd., 252 vd.). Aslında pragmatizm felsefi düzlemini oluşturan bu üç problemin çözümüne dair vaatleridir.

Tüm pragmatizm, yalnızca felsefeyi değil aynı zamanda modern bilimi (hem doğal hem de sosyal) destekleyen felsefi varsayımları içeren Batı geleneğinin bizi, tecrübeli deneyimlerden, somut

uygulamalardan teorik soyutlamalara [doğru] yanlış yönlendirdiği fikrinden hareket eder (*a.g.m.*, 225).

Bir anlamda pragmatizmin “varoluşsal” kaynağı olan bu deneyim fikrinin empirik bir araştırma programı çerçevesinde sosyolojik zemine taşınması yönünde klasik ve çağdaş pragmatizm tarafından (Joas istisnası dışında) herhangi bir adımın atılmamış olması pragmatizmden esinlenen eylem teorisini sosyal düzen ve sosyal değişim teorileriyle ilişkilendirilmemesine ve böylece felsefe ve sosyal bilim arasındaki ayrım kapatılmamasına yol açmıştır. Etnometodoloji tam da bu noktada pragmatizmin orijinal vaatlerini yerine getirme yolunda adımlar atmış ve ilerlemiştir. Bu açıdan da klasik ve çağdaş pragmatizme önemli bir yakınlık taşımaktadır (*a.g.m.*, 223-225). Diğer bir ifade ile etnometodoloji pragmatizmin tamamlayamadığı veya tamamlamaya yanaşmadığını tamamlamıştır:

[K]lasik Amerikan pragmatizmi en empirik anlarında bile, somut detaylardan belli bir mesafeyi koruduğu halde Garfinkel, [ek-sik] bırakılan teorinin ötesine geçti. Gerçekten de, deneyim uygulamalarından, aksi takdirde tespit edilmesi veya analiz edilmesi zor olacak uygulamalara ulaşmak için çok çeşitli önerilerde bulundu. Kalıcı mirasını oluşturan ve pragmacı felsefenin yerine getirilmeyen gündemini ileri sürdüğü söylenebilecek en önemli araç bu katkıdır (*a.g.m.*, 241).

Emirbayer ve Maynard, Garfinkel’in James ve Dewey gibi pragmacılara atfının son derece sınırlı ama kritik olduklarını belirtir. Onlara göre Garfinkel erken dönemli metinlerinde Parsons’ın eylem teorisinden daha geniş yelpazede deneyime sahip bir eylem teorisi geliştirmek istemiştir. Tam da bu nedenden dolayı pragmatizmden ziyade fenomenolojiyi tercih etmiştir. “Garfinkel’in kendi bakış açısına göre pragmatizm doğru yöne işaret ediyormuş gibi görünüyor, ancak yalnızca fenomenoloji bizi oraya gö-

türebilirdi.” (a.g.m., 234). Fakat Emirbayer ve Maynar’da göre Garfinkel’in erken tarihli eserlerinde onun pragmatizme dair fikirleri eksiktir. Bu da onun pragmatizmle daha iyi bir diyalog kurmasının önüne bir anlamda set çekmiştir. Daha sonraki en önemli eseri *Etnometodolojik Araştırmalar*’da Garfinkel yeni bir araştırma programı başlatmış ve bu araştırma programı Emirbayer açısından Schütz’a yaslanmasına rağmen Dewey’i çarpıcı bir biçimde andırmaktadır. “Etnometolojik araştırma programı... Jamesian (ve Deweyan) radikal empirizminin önemli bir incelemesi olarak ortaya çıktı” (a.g.m.,235-238).

1.5. Meta-Teorik Problemler

Emirbayer’in Dewey ile Bourdieu ve Dewey ile Garfinkel arasında kurmuş olduğu diyalog (ki Bourdieu ile kurulan ilişki bir diyalogu aşmakta ve bir sentez çabasına dönüşmektedir), onun sosyolojik düşüncesinde en az iki yönde yorumlanabilir. Elbette ilişkisel sosyolojiye dair tartışma henüz bir nihayete ermediği, farklı bağlamlarda tartışmalar sürdüğü için söz konusu yorumlar ham yorumlar olarak görülmelidir. Birincisi genel olarak Emirbayer’in *Manifesto*’da çizmiş olduğu çerçevenin farklı geleneklerle (fenomenoloji gibi) bir diyalog yoluyla bir anlamda kırılarak daha esnek bir hal almış olmasıdır. Bunun Emirbayer’in ilişkisel düşüncesinde bir kırılma olarak görülüp görülemeyeceği önemli bir soruyu açığa çıkarmakla birlikte en az bunun kadar önemli olan bir başka unsura da işaret etmektedir. Bu, *Manifesto*’da ilişkisel sosyoloji olarak bütünlüğü ortaya konulmaya çalışılan yaklaşımın en başından beri öncelikli olarak kendisini farklı geleneklerle ayırt etme dürtüsü başta olmak üzere çeşitli sebeplerle kendi sınırlarını çizerek içe kapanmasının sürdürülemeyeceği gerçeğidir. İlişkisel sosyoloji tartışmalarının bugün müphemliklerle iç içe olmasında bunun etkisi yadsınamaz. İkincisi yine bununla bağlantılı olarak

Emirbayer'in Deweyci köklerinden kopup kopmadığı meselesidir. Pragmatizm, Bourdieu ve Garfinkel üzerine metinler dikkate alındığında Dewey'e atıflar olsa da onun eskisi kadar etkisinin olmadığı görülmektedir. Bourdieu bağlamında düşünürsek Emirbayer düşüncesinde önemli bir kınılmadan söz edebiliriz. Liang ve Liu'ya göre ise Emirbayer "Bourdieu ile entelektüel ilişkisinin doruğunda bile Deweyan köklerinden asla vazgeçmedi, ancak ikisini karşılaştırmak ve entegre etmek için olağanüstü çaba sarf etti" (*a.g.m.*, 408). Garfinkel ve Pragmatizm üzerine metinde hem Dewey hem de diğer klasik ve çağdaş pragmacılara yönelik ciddi eleştiriler söz konusudur. Bu iki genel noktayı vurguladıktan sonra şimdi Emirbayer düşüncesinin içerisindeki meta-teorik problemlere bakabiliriz.

İlkin Dewey ve Bourdieu arasındaki sentezinin yarattığı, daha sonra ise Emirbayer'in yapı ve fail arasında kurmuş olduğu ilişkideki problemleri ele alacağız. Her iki taraftaki problemlerin Emirbayer'in meta-teorik düzlemi yeterince dikkate almamasından kaynaklı olduğunu söyleyebiliriz.

Fransız toplumunun hiyerarşik ve tarihi miraslarla; Amerikan toplumunun ise hareketli ve olasılıklarla dolu olması (Liu ve Emirbayer'den akt. Liang ve Liu, *a.g.m.*, 403) Liang ve Liu'ya göre bir dereceye kadar Bourdieu ve pragmatizm (Dewey) yönelimindeki farklılığın kaynağıdır. Yani iki teori arasındaki farklılık ortaya çıktıkları iki farklı toplum arasındaki farklılığa dayandırılır. Bu fark da onlara göre Emirbayer'in iki geleneği sentezleme ve yeniden yapılandırma konusundaki teorik çabasına kültürel bir engel teşkil etmektedir (*a.g.m.*, 403). Fakat bize göre söz konusu engel iki farklı toplumdan dolayı yalnızca kültürel değildir. Belki bunu da aşan daha önemli bir unsur meta-teorik düzlemle ilgilidir. Bu, doğrudan söz konusu iki teorisinin arka planda onların sentezlemelerini zorlaştıran sosyal bilim ge-

leneklerinin bulunuyor olmasıdır. Basit bir biçimde söyleyecek olursak Bourdieu'nün realist sosyal bilim geleneği içerisindeki konumu düşünüldüğünde onun pragmacı sosyal bilim geleneğindeki Dewey'le sentezlenmesi zahmetli olmanın yanı sıra aynı zamanda tartışmanın söz konusu meta-teorik düzlemleri de hesaba katıyor olması gerekir. Aslında Emirbayer'in kendisi de yakın tarihli bir metninde bunu itiraf eder (Emirbayer, 2012b: 8). İlginç olan Emirbayer'in böyle bir tartışmaya girme gereği duymadan sentezleme çabasına girişmiş olmasıdır. Belki de kastedilen pragmatizm böyle bir şeydir. Yani bu bağlamların hesaba katılmaması bizzat pragmacı bir tavır olarak görülebilir. Dikkat edilirse biz böyle bir sentezin olup olmayacağıyla ilgili bir ifade kullanmıyoruz. Söylemek istediğimiz Bourdieu ve Dewey sentezinin önündeki tek engelin kültürel olmadığı belki de kültürel olanı da aşan meta-teorik bir boyutunun olduğu ve bunun da dikkate alınmasıdır.²² Burada Bourdieu ve Dewey gibi iki büyük kuramcının teorilerini tartışmaya açmayı mümkün kılacak bir alana sahip değiliz ve aslında böyle bir çabaya girişmek de amacımız açısından o kadar önemli değildir. Onun için problemimizi ana hatlarıyla ortaya koyacak şekilde bir okuma yapmaya çalışacağız.

Gerçekten de Bourdieu ve Dewey'in özellikle sosyal teori-deki düalizmleri aşma noktasında ortaya koydukları kavramlar arasında benzerlikler vardır. Bourdieu da bunun farkındadır ve

²² Deweyci tezleri Bourdieu benzerliği üzerinden daha iyi anlaşılabilmesi için ikisi arasında Emirbayer'le benzer bir ilişki kuran Öztürk de (2016) bu meta-teorik düzlemi dikkate almamıştır. Örneğin "Dewey'de, idealizm-realizm gibi karşıtlıkların ele alındığı tartışmalarda, bugün öznelci ve nesnelci eğilim olarak öne çıkan zıtlığın aşılmasına yönelik olarak geliştirilmiş ilişkisel bir perspektifin belirleyici emarelerini görüyoruz." (*a.g.e.*, 355). Bu örnek cümlede ilk başta sanki meta-teorik düzlem hesaba katılmış havası sezilir. Fakat daha yakından bakıldığında bunun bizim söz konusu ettiğimiz meta-teorik düzlemle alakalı olmadığı görülür. Nitekim Bourdieu'ye de aynı misyon yüklenir ve Dewey Bourdieu üzerinden anlatılır (*a.g.e.*, 355 vd.).

bunun hakkını teslim eder (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 112). Bu anlamda düşünürlerin en temel iki kavramı *habitus* ve *alışkanlık* kavramlarıdır. Bu kavramlar her iki ismin öznellik-nesnellik, yapı-fail v.b. düalizmleri aşma konusunda önemli metodolojik araçlar olarak da işe koşulmaktadır. Bourdieu *habitus* kavramıyla nesnellik ve öznellik (yapı-fail) arasındaki diyalektiği yakalamayı amaçlar (Bourdieu, 2016: 46; ayrıca bkz. Bourdieu ve Wacquant, 2003: 116 vd.). Bu bağlamda Bourdieu'ya göre “*Habitus*, kelimenin tam anlamıyla, ne tam olarak bireyseldir ne de davranışları tek başına belirler; buna karşın eyleycilerin içinde işleyen yapılandırıcı bir mekanizmadır.” (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 27). Diğer yandan Dewey'e göre:

Deneyimlerin doğası aktif ve pasif unsurların özgün kombinasyonunu fark etmek koşuluyla anlaşılabilir. Aktif anlamda, deneyim denemektir; deneyim kavramının kendisinde ortaya konulan anlam da budur. Pasif anlamda, deneyim maruz kalmak anlamına gelir. Deneyim esnasında deneyimin objesine karşı bir hareketimiz söz konusudur, onunla bir etkinlik gerçekleştiririz; ardından hareketimizin sonuçlarına maruz kalırız. İlk önce etkinlik gerçekleştiririz ve sonrasında etkinliğin sonuçları bizi etkiler; özgün kombinasyondan kasıt budur (Dewey, 2004: 162).

Dewey'in amacı da benzer şekilde söz konusu düalizmleri aşmaktır (a.g.e., 322 vd.). Dewey'e göre insan, büyük oranda önceki insan faaliyetlerinin meydana getirdiği ve sonraki kuşaklara aktarılmış olan deneyimlerin neden olduğu bir insanlar ve nesneler dünyasında yaşamaktadır (Dewey, 2013: 48). Bu noktada Dewey'e göre alışkanlığın temel özelliği tecrübe edilen her deneyimin tecrübe eden kişiyi değiştirmesi olduğunu belirterek ve değişikliğin insan iradesinin dışında daha sonra gelecek deneyimlerin niteliğini etkileyecek olmasıdır (a.g.e., 42). Deneyimin anlamı gerçekleştirilen etkinlik ile maruz kalınan sonuç arasındaki

bağın kurulmasıdır. Bu bağ deneyimin birbirinden ayrılmaz iki boyutunun şimdi ve geçmiş arasına bir süreklilik sağlaması demektir. Süreklilik ve etkileşim deneyim oluşumunun iki temel unsurudur (*a.g.e.*, 61; 2004: 162,174).

Habitus ve alışkanlık temelinde kurulan benzerlikler meta-teorik düzlem dikkate alınırsa askıya alınabilecek bir konuma düşer. Pragmacı kamptan radikal bir tutum ortaya koyan Kivinen ve Piironinen'in (2012: 177-182) meta-teorik düzlemi işaret ederek Bourdieu ve Dewey arasında kurulan benzerliğin sosyolojik araştırma için "yanıltıcı"lığını ifade etmeleri bu anlamda doğru ve önemlidir. Fakat biz onların tersine sosyolojik alan için meta-teorik düzlem tartışmalarını gereksiz bulmamanın yanı sıra sosyolojik araştırma pratiği açısından Dewey'in Bourdieu'dan daha kullanışlı olduğu fikrine de katılmıyoruz.

Sosyal bilim anlayışları çerçevesinde Bourdieu'yü realist, Dewey'i empirist olarak konumlandırmak mümkündür. Dewey bu bağlamda William James'in radikal empirizmi tezine bağlıdır (Emirbayer ve Maynard, 2011: 237-238). Radikal empirizm²³ kısaca "bütünlüğü içinde deney, kendi kendine yeterlidir ve hiçbir şey üzerine dayanmaz" (James'den akt. Durkheim, 2016b: 65; ayrıca bkz. 65-73, 109). Pragmatizmin somut olana olan ilgisini anlamak için karşısında konumlandırıldığı rasyonalizme olan eleştirisi dikkate alınmalıdır. Pragmatizm bu eleştiriye empirizm üzerinden kurar: "Pragmatizmin felsefede tümüyle tanıdık bir tutum olan empirist tutumu temsil eder, fakat (...) şimdiye dek bilinmediği kadar radikal bir biçimde temsil etmektedir" (James, *a.g.e.*, 27). Buna uygun olarak "tüm sosyal eylem araştırmaları deneyim dünyasında başlamalı ve son bulmalıdır. Çünkü 'insan olay-

23 Radikal empirizm ve Hume empirizmi arasındaki fark için bkz. Durkheim, 2016b: 72 vd.

ların akışına ya da deneyimlerin gidişatına müdahale edebilir ve onların rotasını değiştirebilir” (Emirbayer ve Schneiderhan’dan akt. Liang ve Lu, *a.g.m.*, 401). Yukarıda ele alındığı gibi Emirbayer’in Bourdieu-Dewey, Garfinkel-Dewey arasındaki tartışmasının önemli düğüm noktası bu sorundur.

Bourdieu’yü empiriğe (pratiğe) olan vurgusuna rağmen realisttir. J. Alexander’ın da ifade ettiği gibi meta-teorik olarak Bourdieu gerçek doğruyu arayan bir realisttir (Alexander’dan akt. Kivinen ve Piironen, 2012: 177). Bourdieu çoğu zaman kendi konumunun kavranamadığını belirtir. Ona göre tüm çalışmalarının bağlamını oluşturan bu konum en temel ve en önemli iki sacayağı üzerine yükselir. “Bunlardan ilki..., önceliği bağlantılara verdiğinden dolayı bağlantısal olarak adlandırılabilir bir bilim felsefesidir.” (Bourdieu, 2015: 9). Ona göre sosyolojide ender devreye sokulan bu felsefe birey, grup vb. tözlere karşı çıkarak “ne parmakla gösterilebilen ne de elle dokunulabilen ve ancak bilimsel çalışmayla fethetmek, inşa etmek, geçerli kılmak gereken *nesnel bağlantılar*” a yönelir (*a.g.e.*, 9). “İkincisi, kimi zaman *yatkanlıksal* olarak adlandırılan, eyleyicilerin bünyesine ya da daha doğrusu bağlantılarına kazılı gizil güçleri dikkate alan bir eylem felsefesidir.” (*a.g.e.*, 9). Bourdieu’nun *toplumsal uzam* kavramı tam da “bu ne gösterilebilen ne de elle tutulabilen, ancak eyleyicilerin pratiklerini ve tasarımlarını düzenleyen görünmez gerçekliği oluşturmak” için fizikteki manyetik alan tasavvuru ile modellenmiştir (*a.g.e.*, 24; Bourdieu ve Wacquant, *a.g.e.*, 26).²⁴ Bourdieu’ya göre “Bir hekim, stajyer bir tıp öğrencisi ve bir hemşire arasındaki etkileşimin altında iktidar ilişkileri yatar ama bunlar doğrudan gözlemlenebilecek şekilde etkileşimde hemen görünür değildir her zaman.” (Bourdieu ve Wacquant, *a.g.e.*, 58). “[G]erçek

24 Crossley’in Bourdieu’nün toplumsal uzam kavramsallaştırması temelinde kavradığı ilişkinin empirik olanı yadsıdığı iddiasını yukarıda ele almıştık.

olan bağlantısaldır.. toplumsal dünyada varolan şey bağlantılardır; *eyleyiciler arasındaki özneler arası bağlar ya da etkileşimler değil, Marx'ın dediği gibi "bireysel iradelerden ve bilinçlerden bağımsız" varolan nesnel bağlantılardır.*" (a.g.e. 81; vurgular eklenmiştir). Yine Bourdieu etnometodologlara yönelik bir eleştirisinde onların "kolayca görünen düzenlilikler üzerine yoğunlaşması ve konuşma çözümlemelerinde ve mikrososyolojik araştırmalarda kendini gösteren, çözümlemeyi 'somut gerçekliğe' mümkün olduğu kadar yakın tutma kaygısı... doğrudan sezginin yakalayamayacağı bir gerçekliği bütünüyle gözden kaçırmamıza neden olabilir, çünkü bu 'gerçeklik' şekillendirdiği etkileşime aşkın olan yapılarda yer alır." (a.g.e. 139) demektedir. Bourdieu realizmi empirizme karşı olarak savunur. Bourdieu sosyolojisinin temel motivasyonu ve kalkış noktası realizmdir. Realizm aynı zamanda Bourdieu için tözcü düşünme biçiminin üstesinden gelmeyi mümkün kılar. Çünkü o empirik düzeyde işleyen ilişkiler Marxist bir tarzda yanıltıcı, doksa yüklü olarak görür. Pratiğe yönelik tüm atıflarına rağmen Bourdieu -Dewey özelinde pragmatizmin dayandığı (radikal) empirist değil, realisttir. Kısacası meta-teorik düzlemde Bourdieu ve Dewey sentez çabasının aksine Garfinkel ve Dewey gerçekten de sentezlenmeye oldukça müsait ve uygundur.

Yukarıda tartışacağımızı söylediğimiz diğer problem yapı-fail üzerinedir. Emirbayer'in ilişkiselliği Dewey'in eylem felsefesinden mülhem olarak esasen faillik problemi üzerinden kurduğunu ve ilişkisel sosyolojide oluşan problemlerin kaynağında kurulmuş olan bu faillik kavrayışının olabileceğini belirtmiştik. Şimdi ilk husus üzerinde durmak istiyoruz.

Emirbayer'in fail-yapı ilişkisini kurmada temellendiremediği bazı hususlardan kaynaklı bir muamma söz konusudur. Daha öncede değindiğimiz gibi Emirbayer, Archer'ın yapı ve fail (ve

kültür) ilişkisine dair *merkezi bütünleştirme* problemi olarak ortaya koyduğu muhtemel tehlikelerden sakınmak için bu birimlerin analitik olarak özerk (analitik düalizm) birimler olduğunu kabul eder.

Yapı ile failliğin birbirinden ayrılmazlığı nosyonunun gölgede bıraktığı şey, *sosyal aktörlerin farklı fiili yapılarla değişken (ve değişen) ilişkiye geçiş biçimlerinin* yanı sıra, söz konusu fiili yapıların değişebilme ve farklılaşabilme derecesidir. En merkezi bileşimsel bakış açılarında, faillik ve yapı arasındaki oluşturuıcı ilişki analitik olarak bir sabit kabul edilir. Biz ise aksine, eylemin zamansal-ilişkisel bağlamları failliği etkileyip biçimlendirse de, bu bağlamların failliğin her yönüyle köklü biçimde iç içe geçmiş ve bu yüzden de, bu farklı analitik unsurların birbirinden bağımsız olarak incelenemez olduğunu düşünmüyoruz. (Emirbayer ve Mische, 2012: 111).

Depelteau'nün de ifade ettiği gibi yapı-fail (ve kültür) arasında kurduğu ilişkide Emirbayer'in pozisyonunu belirsizdir (2018a: 21). Bununla birlikte hem Bourdieu hem de Dewey'in yapı-fail ilişkisine dair düşünceleri benzerdir. Kabaca ikisi de iki unsurun birbirinden ayrılmazlığını savunmakta ve *habitus* ve kavramlarıyla söz konusu ayrımı aşmaktıklarını iddia etmektedirler. Bu anlamda her ikisi de Archer'ın *merkezi birleştirme* kategorisine dâhildir. Dolayısıyla muamma Emirbayer'in Bourdieu ve Dewey'e rağmen (ki bir anlamda her iki ismin yapı ve fail konusunda fikirleri teorilerinin omurgasını oluşturuyor) bunu *nasıl* yaptığıdır.

Emirbayer'in ilişkisel sosyoloji üzerine düşünceleri, ilişkisel sosyolojinin bir yaklaşım belki de daha doğru bir ifade ile yeni bir yaklaşım olarak ortaya konulduğu süreçten bu yana neler değiştiğini farklı bir tarzda görmemiz için oldukça önemlidir. Emirbayer'in ilişkisel sosyoloji tartışmalarına yalnızca iki kısa metniyle katılır. Buradan ilki Emirbayer'in ilki 2012 yılında Türkiye'de ilişkisel sosyoloji üzerine yapılmış ilk derlemeye yazdığı önsöz-

dür. İkincisi ise Powell ve Depelteau tarafında 2013 yılında ilişkisel sosyoloji derlemesine yazdığı bir metindir. Birinci metin yaklaşık üç sayfa, ikincisi dört sayfadır. Genel anlamda Emirbayer bu metinlerde ilişkisel sosyolojiye karamsar bakar. Dahası ikinci metinde açık bir biçimde 1997’de yazmış olduğu *Manifesto*’nun yanlış anlaşıldığını söyler.

Sosyal bilimlerde ilişkisel düşünmenin potansiyelini keşfetmeye ilgi duyan sosyologları bekleyen, hem teorik hem de ampirik pek çok zorluk var. Ne var ki, bugün bizi bekleyen aynı tehlike, belki de “ilişkisel düşünme” talimatının yakın zamanda her anlama gelebileceği ve böylece anlamını tamamen yitireceği tehlikesi. Kavramın teorik özgünlüğünün ve keskinliğinin korunabilmesi için, onu toplumsal gerçekliğe ilişkin mevcut analitik perspektifleri sorgulamaya çağran bir şekilde kullanmaya devam etmeli. [Brubaker’in bir çalışması örnek gösterildikten sonra Emirbayer onun yaklaşımı] salt slogancılığın ötesine geçip, farkı yaratan farkı gereken gösteriyor. Yapıcı ve sorun çözücü. Yeni açılımlara ve olanaklara götürüyor. Bu türden başka çalışmalar olmazsa herkes elindekiyle yetinir hale gelir. Yeni motto “*artık hepimiz ilişkisel sosyologlar*” olacak ve bu da dinamizmin ya da ileriye gidiş demek değil, entelektüel bir durgunluk anlamına gelecektir. (Emirbayer, 2012b: 9).

1990’larda “ilişkisel düşünce” terimiyle ilk defa karşılaştığımda, terimin mücadele dili olma niteliği vardı. Diğerleri arasında Margaret Somers ve Peter Bearman gibi genç akademisyenler şöyle dursun, Charles Tilly, Pierre Bourdieu ve Harrison White gibi köklü düşünürler; bunu ... istatistiki regresyona dayalı yaklaşımlar, rasyonel seçim teorisi ve diğer ekonomist perspektifler, ilişkisel ortam ya da konfigürasyonlardaki konumlar yerine paylaşılan nitelikleri vurgulayan kategorik yaklaşımlar, diyalojik ya da alan-teorik temelde düşünmekte başarısız olan monolojik açıklamalar... ve çok sayıdaki diğer klasik, hakim sosyolojik araştırma yaklaşımı dahil alternatif yaklaşımlara ve düşünce ekollerine karşı bir silah olarak kullanılıyordu. Sosyolojide ilişkisel bir yeniden yönelim

çağrısında bulunanların hepsi keskin bir dille kaleme alınmış eleştiriler ortaya koyuyorlardı. Hepsini kendisinin entelektüel mücadeleye iştirak ettiğini düşünüyordu. Hepsinin kaygısı, entelektüel muhaliflere karşı savaşıyordu. [...] O günlerden bu yana yirmi yıl ... geçti. Bu süre içinde, söylem aşama aşama neredeyse sezilemez bir biçimde, çatışmacı bir ruhtan paradigma-kurucu bir ruha, karamsardan iyimsere, eleştirelden olumluya geçiş yaptı. Elbette eski muhaliflerin genellikle yapı ya da davranış temelli, holist ya da bireyci olarak temsil edilen yakarmaları hala mevcut. Fakat artık düşmanlara karşı entelektüel mücadeleden ziyade ... dostlarla bağlantıları keşfetme kaygısı gözle görünür ölçüde çok daha büyük. Aynı zamanda teorik mücadeleden ziyade teori-inşasına çok daha fazla ilgi gösteriliyor. Belki de ilişkisel düşünce biçimi son yirmi yılda ana akıma yaklaştı. Belki de artık sosyolojik yaklaşımlar uzamında daha az madun bir konum işgal ediyorlar. (Emirbayer, 2015 [2013]: 315-316).

Emirbayer'in doğrudan ilişkisel sosyolojinin tartışmalarına dair yorumları yalnızca bu iki metinle sınırlıdır. Alıntılardaki söz konusu eleştirilerden dolayı Emirbayer ilişkisel sosyoloji üzerine yapılan tartışmalara mesafelidir. Yani Emirbayer şimdilik bu tartışmaların uzağında çalışmalarını sürdürmektedir. Oysa bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi realist ilişkisel kamptaki isimler (özellikle Archer ve Donati) direk tartışmanın içerisindeyler. Önceden de belirttiğimiz gibi realist ilişkilcilerin pragmacı ilişkilcilere yönelik eleştirileri genelde Emirbayer üzerindendir. Bunun nedeni Emirbayer *Manifestosunun* pragmacı ilişkilciler nezdindeki tasdikidir. Bunu daha sonra ayrıntılı olarak tartışacağız.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Eleştirel Realist İlişkisel Kamp

İlişkisel sosyolojide eleştirel realizm iki ana kamptan birisidir. Sosyal bilimlerde Marx'a dayandırılan (Keat ve Urry, a.g.e.,) realist meta-teorik konum eleştirel realizmin temelini oluşturur. Eleştirel realizmin sosyal bilimlerdeki etkisi 1960'lardan sonra başlamıştır. Eleştirel realizm pozitivist natüralizm ve hermeneutik sosyal bilim anlayışına karşı sosyal bilimler için farklı bir natüralizmin imkânı ortaya koyan iddiasındadır. Eleştirel realizmin öncüleri Rom Harre ve onun öğrencisi Roy Bhaskar'dır. Özellikle Bhaskar'ın tartışmaları sosyal bilimlere doğru genişletmiş olması eleştirel realizmin sosyolojide de etkin olmasının yolunu açmıştır. Andrew Sayer, William Outhwaite, Emanuele Morandi, Douglas V. Porpora, Dave Elder-Vass, Margaret Archer, Pierpaolo Donati, Pierre Bourdieu ve Frederic Vandenberghe eleştirel realist kampa dâhil edilebilen pek çok isimden bazılarıdır. Bununla birlikte bu kampın homojen bir bütünlük sergilediğini söylemek zordur. Fakat bazı isimler üzerinden realist bir hat çizilerek bir analiz gerçekleştirilebilir. Biz böyle bir hattı P. Donati, M. Archer ve R. Bhaskar üzerinden Marx'a dayandırarak bir analiz yapacağız. İlk bakışta Marx'tan Donati'ye kadar devam eden realist bir hattın varlığından söz etmek şaşırtıcı hatta Donati'nin Marx'ın teorisi

üzerine eleştirileri dikkate alındığında oldukça hatalı görünebilir. Fakat Marx'tan başlatılan hattı Bhaskar'a bağlayarak oradan da Archer üzerinden Donati'ye geçmek farklılıklara rağmen tutarlı bir tablo sunacaktır. Böylece Donati, Bhaskar'ın Marx'tan devraldığı mirası bir anlamda Archer aracılığıyla devam ettirme anlamında bu hattın temsilcilerindendir.

Bu bölümde kitabımızın işleyiş planına ve amacına uygun olacak şekilde realist ilişkisel kampla pragmacı ilişkisel kamp arasında bir karşılaştırmanın olanağını göstermek için İtalyan sosyolog Pierpaolo Donati'nin *Eleştirel Realist İlişkisel Teorisini* inceleyeceğiz. Burada Donati'yi seçmemizin nedeni onun hem ilişkisel yaklaşım içindeki belirli bir hattın takipçisi olması hem de bu seçimi simgesel anlamda uygun kılan bir manifesto kaleme almış olmasıdır- yani bir önceki bölümde Emirbayer'i seçmemizle aynı neden-. Donati'nin bir hattın içerisine dâhil edilerek okunması iki açıdan önemlidir. İlk olarak bunun, realist kampın ilişkisel sosyoloji içerisinde genel bir panoramasını sunacağını düşünüyoruz. İkincisi realist kampın güçlü bir savunucusu olduğunu simgesel bir metinle de ilan eden Donati özelinde iki kampın ilişkisel sosyolojide işgal ettikleri karşıt konumların anlaşılmasını kolaylaştıracağını düşünüyoruz. Çünkü bir önceki bölümde Emirbayer'in bu tartışmaya neredeyse hiç girmediğini görmüştük. Bu açıdan elimize pek bir veri de sağlamamıştı. Fakat burada özellikle Archer ve Donati kendi realist ilişkisel konumlarını bir bütün olarak Emirbayer özelinde pragmacı ilişkisellik karşılığında ve üzerinden kurmaktadır. Hatta Donati'nin *Manifestosu* tam da bu amaçla kaleme alınmış bir metindir.

Eleştirel realizmle¹ ilgili olarak şimdilik sadece şunları söyleyebiliriz: O bir bilim ve sosyal bilim felsefesidir. Daha genel an-

1 Bütüncül bir eleştirel realizm okuması için bkz. .M. Archer, R. Bhaskar vd. (1998); Eleştirel realizmin sosyolojik araştırmadaki metodolojik içerimler için bkz. Danermark vd. *a.g.e.*; Sayer, *a.g.e.*

lamda eleştirel realizm post-pozitivist bir bilim felsefesi olarak nitelendirilir (Porpora, 1998: 343). Bundan dolayı da etkileri ilişkisel sosyolojik yaklaşım ile sınırlı değildir. Yani o yalnızca sosyolojideki bir meta-teori değildir. Bölümün bağlamında düşündüğümüzde ise eleştirel realizm, realist ilişkisel kamp için bir meta-teori olarak değerlendirilmelidir (Porpora, 2018: 413-415).

Marx'ın sosyolojik teorisinin temel varsayımlarını, ilişkiselliğini, realistiğini ilgili bölümünde işlediğimiz için burada tekrar Marx üzerine durmayı gerekli görmüyoruz. Eleştirel realizmin bir bilim ve sosyal bilim felsefesi olarak kurulmasında başat bir role sahip olmasından ve eleştirel realist ilişkisel sosyolojinin meta-teorik düzleminin anlaşılması amacıyla Marxçı kökenlerini de dikkate alarak Bhaskar, Archer'ı ve Donati'yi bir bütünlük içerisinde analiz edeceğiz. Bunun bir bütün olarak eleştirel realist ilişkisel kampın kapsamını bize sunacağını düşünüyoruz. Bu bölümde eleştirel realizmin anlaşılması için öncelikli olarak Bhaskar'ın temel tezlerini tartışacağız. Bunu takiben Archer ve Donati'yi işleyeceğiz. Bunlarla birlikte bölümün merkezinde Donati'nin *Eleştirel Realist İlişkisel Sosyolojisi*² olacaktır.

1. Meta-Teorik Zemin: Roy Bhaskar

Roy Bhaskar (1944-2014) çalışmalarının temel eksenini bilim felsefesidir. Felsefe, doğa bilimi ve sosyal bilimlerin onun eleştirel realist projesinin üç düzlemidir. Her ne kadar eleştirel realizm ifadesi Bhaskar'a ait olmasa da (Harvey, 2012 s.) bu gün, ifade onun ismiyle anılır. Bhaskar eleştirel realizmin kurucusu olarak kabul görmektedir (Bhaskar v.d. ix). Bhaskar'ın eleştirel realist anlayışı iki merkezi kavramsallaştırma etrafında örülmüştür: *transdantel realizm* ve *eleştirel natüralizm*. İlki, doğa bilimlerinin bilimsel

2 Bundan sonra ERİS olarak geçecektir.

açıklamasında bilim felsefesi içerisinde alınan konumu işaret ederken; ikincisi söz konusu konumlanmanın sosyal bilimler alanındaki uygulamasını ifade eder (Bhaskar, 2017, 9, 254). Bu sacayaklarını temel alarak Harvey (a.g.m. 308-309) Bhaskar felsefi gelişimini iki evreye ayırır. İlki, *Realist Bilim Teorisi* [1975], *Natüralizmin Olanaklılığı* [1979] *Bilimsel Realizm ve İnsan Özgürleşimi* [1986] metinlerinin üretildiği 1975-1993 dönemi; ikincisi, *Diyalektik: Özgürlüğün Nabızı* [1993] ile başlar ve *Platon v.d. Felsefenin Problemleri ve Çözümleri* [1994] devam eden dönemi kapsar. Her ne kadar iki dönem arasında gelişim açısından bir değişim gösterilse de Bhaskar'ın eleştirel realist tezinin temelini birinci dönemin ilk iki eserinin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bhaskar'ın Sosyoloji alanındaki etkileri de esasen ilk iki çalışmasıylaadır.

Eleştirel realizm Marxçı realizme yaslanır. Realist bilim anlayışının en temel ilkesi gerçekliğin bizim onun hakkındaki bilgilerimizden bağımsız olarak var olduğudur. Transandantal olarak kavranan bu temel ilke realist bilim anlayışını bir uçtan bir uca sarmalar. Bhaskar, realist görüşünü transandantal realizm olarak adlandırır. Transandantal realizm *Realist Bilim Teorisi* [1975] çalışmasında temellendirilir. Bu çalışmada doğa bilimleri için ortaya konulan tez *Eleştirel natüralizm* olarak sosyal bilimlere uyarlanır. Bu ise *Natüralizmin Olanaklılığı* [1979] adlı çalışmada temellendirilir.

Bhaskar transandantal realist anlayışı empirik realizm ile transandantal idealizme karşıt olarak inşa edilmiştir (2018: 14; 1998: ix). *Realist Bilim Teorisi*'de iki bilimsel gerçeklik anlayışına karşı sistematik bir realist anlayış ortaya koymayı amaçlar. Realist bir bilimsel açıklama pozitivist ve idealist bilimsel açıklamalara alternatif olarak sunulur (Bhaskar, 2018: 9). Bhaskar temel ontolojik konumlanmasının dayandığı soru “bilimin mümkün olması için dünya nasıl olmalı?” sorusudur (a.g.e., 24). Bhaskar bu soruyla bilim felsefesi içerisinde epistemolojiden ontolojiye bir

dönüş yapmak ister. Aslında bu soru Kant’a atfedilen epistemolojik dönüşe bir yanıttır. Hatırlanırsa Kant, “Dünyaya ilişkin duyu verilerimiz özünde doğru ise tutarlı *bir duyu verileri açıklamasının kavramsal olarak mümkün olması* için elimizde hangi *apriorilerin* olması gerekir?” sorusunu sorarak “[B]ir bilimsel bilgi-nesnesinin *gerçekte* bilgi olarak nitelendirilebilmesi için onun insanın anlama yetisinin merkezi bir parçası olan apriori kategorilere uygun olması gerektiği sonucuna ulaşır.” (Harvey, *a.g.m.*, 310). Nitekim Bhaskar bilim felsefesi içerisinde transandantal idealizmi Kant’a dayandırır. Bu geleneğe göre “bilimsel bilginin nesneleri doğal düzenin modelleri, idealleri ve benzerleridir.” Yani nesneler zihnin yapay kurgularıdır; onların insan ve insan eylemine bağlı oldukları düşünülür (Bhaskar, 2018: 26). Kant’a dayandırılan transandantal idealist bilim anlayışı Bhaskar açısından bilim felsefesi içerisinde güçlü üç gelenekten biridir.

Diğer yandan Bhaskar, *transandantal realist* bilim anlayışını, kendi tabiriyle *empirik realizme* yani pozitivizme karşı konumlandırır. Ona göre pozitivizm Hume’den itibaren bilim imgesini belirlemiştir. Hume ve izleyicilerinin temsil ettiği klasik empirik geleneğe göre bilgi nesneleri atomistik olaylardır. Bilgi ve dünya eş-biçimli fenomenolojik bağlamda, kaynaşmış yüzeyler olarak görülür. Bhaskar’ın ifadesiyle empirik realizm, bilimi doğanın bir gölge fenomeni konumuna indirger (*a.g.e.*, 9; 25-26). Pozitivist bilim anlayışının temelinde Bhaskar’a göre Humecu nedensel yasar teorisi vardır. Buna göre, olaylar arasındaki sabit bir bağlantı bilimsel bir yasa için yeterlidir. Bhaskar’ın pozitivizm eleştirisinin temelindeki unsur bu nedensel yasa fikridir. Bhaskar açısından Pozitivist gelenek bilim felsefesi içerisindeki bir diğer akımdır.

Bhaskar’a göre bilim felsefesi içerisindeki üçüncü gelenek *Transandantal Realizmdir*. Burada bilimsel bilginin nesneleri *olguyu yaratan yapılar veya doğurgan mekanizmalardır*. Bilginin top-

lumsal bir bilim etkinliği içerisinde üretildiği kabul edilirken; bilgi nesnelerinin ne olgular (empirizmdaki gibi) ne de olguya atfedilen insan kurguları (idealizmdaki gibi) olduğu iddia edilir. Empirizmden farklı olarak bilgi nesneleri olaylar değil yapılar veya doğurgan mekanizmalardır; idealizmden farklı olarak bilgi nesneleri geçişsizdir (Bhaskar, 2018: 26).

Eleştirel realizmde bilginin iki yönü bulunur. Bhaskar, eleştirel realist tezinin omurgasını oluşturan bilgiye dair iki yönü Marx'tan almıştır. Fakat “Marx insan bilgisini terimleriyle düşündüğü iki boyutu, praksisin geçişli boyutu ile nesnelliğin geçişsiz boyutunu hiçbir zaman sistematik bir ilişkiye sokmamıştır” (Bhaskar, 2015b: 482). İlki bilimin *geçişli boyutu* olarak kavramsallaştırılır. Bu boyut, bilimin toplumsal bir pratik olmasından dolayı bilginin toplumsal etkinlikler içerisinde üretilmesidir. Yani bilgi insanların etkinliklerine bağlıdır. Teoriler, buna örnek olarak gösterilebilir. İkincisi, *insanlar tarafından üretilen bilginin insanlar tarafından üretilmeyen şeylerin bilgisi* değildir. Bu, bilgi nesnelerine yönelik bir *açıklama*dır. Yani bilgi nesneleri insan etkinliğine bağlı değildir. Onlardan bağımsız olarak vardır. Bhaskar, bunları bilimin *geçişsiz nesneleri* olarak kavramsallaştırılır. Bilimin ham maddeleri bunlardır. Bilimin geçişsiz nesneleri onlar hakkında herhangi bir bilgidен bağımsız olarak vardır ve bu bilgi olmadan da aynı şekilde var olmaya ve hareket etmeye devam edeceklerdir (Bhaskar, 2018: 21- 22). Diğer bir ifade ile yasalar, onlar hakkındaki bilgiler olmadan da geçerli olmaya devam edeceklerdir. Bhaskar’a göre bilimsel öncüller ve teoriler olarak görülebilen bilimin *geçişli nesneleri* (geçişli boyut) insan etkinliğine bağlı iken; bilimin *geçişsiz nesneleri* (geçişsiz boyut) olan mekanizmalar insan etkinliğinden bağımsızdır. Bilim üretimine imkân tanıyan bizzat bilimin geçişsiz nesneleridir. Fakat geçişsiz boyut geçişli boyut aracılığıyla *keşfedilebilir*. Böylece bilim, insan etkinliğinden

bağımsız olarak var olan ve aktif olarak işleyen şeylerin türlerini ve hareket biçimlerini üreten toplumsal bir etkinlik olarak tanımlanır (*a.g.e.*, 23-25; Bhaskar v.d. 1998, xii).

Bilimin geçişsiz nesneleri olaylar değil yapılar/mekanizmalardır. Bhaskar, epistemoloji eleştirisinin temelini ontolojik bir zemine yaslanarak gerçekleştirir. O, yeni bir bilim felsefesi için yeni bir ontoloji anlayışı ortaya koyar (2018: 24). Bu ontolojik kavrayış, tabakalaşmış bir gerçeklik anlayışına dayanır. Hem transdantal idealizm hem de empirizm bilim tarafından keşfedilen ve araştırılan nedensel yapılar ve şeylerin bağımsızlığını kabul etmezler. Bu, onların ontolojik tutumlarından kaynaklıdır. Çünkü ikisi de empirik dünya kavramına dayalı bir ontoloji benimserler. Dolayısıyla ikisinin de dayanak noktaları epistemiktir. Bhaskar'a göre iki geleneğin zayıflığı tam da burada yatar. Bu zayıflık empirik gerçekliğin bir ontoloji olarak kabul edilmesidir (*a.g.e.*, 29-30, 40). Oysa empirik ontoloji duyusallığa dayanır. Duyusallık ise epistemolojiyi ontolojiye önceler. Bhaskar bunu, *epistemik yanılğı* olarak kavramsallaştırır ve gerçekliğin yalnızca empirik alana indirgenmesine karşı her biri birbirine indirgemez üç gerçeklik alanı ortaya koyar: *Reel alan*, *Filli (olaylar) alanı* ve *empirik alan* (*a.g.e.*, 65). Dolayısıyla pozitivistlerdeki gibi düz bir ontoloji yerine tabakalı bir ontoloji benimsenir. Bu ontolojinin merkezinde *doğurgan mekanizmalar* kavrayışı yer alır. Dünya olaylardan değil mekanizmalardan meydana gelir. şu alıntıyı bu ontolojik kavrayışın özü olarak görebiliriz:

[Y]asalar ampirik önermeler değil, dünyadaki şeylere özgü hareket biçimleri hakkındaki önermelerdir. Ve yasaların zorunluluğu, bir doğal bağlantının zorunluluğudur, yoksa insan tarafından konulan kuralın zorunluluğu değil. Dünyanın *gerçek* [Reel] yapıları ve mekanizmaları ve bunların yarattığı *filli* olay kalıpları arasında fark vardır. Ve bu farklılık da *zorunlu seriler* ile *rastlantısal seriler*

arasındaki daha bilindik farklılığı meşrulaştırır. Çünkü zorunlu bir seri, basitçe gerçek bir ilişkiye denk düşen ya da ona uygun bir seridir; yani o, meydana gelen olaylar serisi içinde filli olarak ortaya çıkan gerçek bir bağlantıdır (a.g.e. 52-53).

Realist Bilim Teorisinde ortaya konulan bu meta teorik konum sosyal bilim alanı için de işe koşulur. Bu ilkelerin sosyal bilimler alanına aktarılması olarak görülen (Bhaskar, 2017, 251) *Natüralizmin Olanaklılığında* Bhaskar, toplumun doğa ile aynı biçimde ne derece incelenebileceği şeklindeki temel felsefi ve metodolojik problemi realist açıklama tarzıyla açıklamaya girişir (a.g.e., 15). Bu problem bağlamında Bhaskar, sosyal bilimler alanında pozitivist ve hermeneutik, iki temel konumun bulunduğunu ifade eder ve bu iki konumun realist bir eleştirisini yapar. Bhaskar'a göre, Pozitivist gelenek Humecu yasa kavramına dayanarak sosyal bilimler için de natüralist bir açıklamayı savunurken; hermeneutik gelenek ise doğa ve sosyal bilimlerin inceleme nesnelerinin farklılığına vurgu yapar ve sosyal bilimler için farklı bir metodolojinin olması gerektiğinden hareketle farklı bir metodoloji önerisinde bulunur. Bhaskar, eleştirisinde derin ontolojik (gerçekliğin empirik alana indirgenmemesi anlamında) bir konumdan Marx'ı takip ederek kendisinin ifadesiyle (a.g.e. 50) ilişkisel bir analiz gerçekleştirir. Ona göre her iki gelenek de empirik bir ontoloji anlayıştan hareket etmekte; dahası, bu anlamda anlamacı gelenek doğa bilimlerini tamamen pozitivizme teslim etmektedir (a.g.e., 15-17).

Doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında metodolojik birlik olmalı şeklindeki Bhaskarcı natüralist tez eleştirel realizmin indirgemeci olmayan bir sosyal ontoloji anlayışından hareketle; temelde, doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin uygun ortak bir bilim tanımının yapılacağını içermektedir. Dolayısıyla realist tezde, iki alan arasında hiçbir farkın olmadığı anlamında değil; her iki alan

için de kapsayıcı ve açıklayıcı bir bilim tanımının geçerli olduğu anlamında bir bilim anlayışı söz konusudur. Her iki alanda da *şeyler*, nedensel güçlere sahip kendilikler olarak görülürken; *ey-lemeler* şeylerin potansiyellerinin gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Bu açıdan verili koşullar içerisinde ve kendilerine özgü iş-leyiş tarzlarıyla bağlantılı olarak ele alındıklarında *sosyal yapılar/ mekanizmalar* tıpkı *doğa yasaları/ mekanizmaları* gibi zorlayıcıdır ve bireyselliğe indirgenemez (*a.g.e.*, 43- 45, 83). Fakat doğa bi-limleri ile sosyal bilimlerin inceleme nesnesinin ontolojik, epis-temolojik ve ilişkisel unsurlar sosyal bilimlerde natüralistik açık-lamalara sınırlar koymaktadır (*a.g.e.*, 18). Diğer bir ifade ile bu ontolojik anlamda değil metodolojik anlamda sosyal bilimlerin inceleme nesnesinin farklılığıdır.

Yukarıda realist açıklamanın ortaya koyduğu bilginin ge-çişli ve geçişsiz nesneleri ayrımı bağlamında bilimin inceleme nesnesinin geçişsiz yani insandan ve onun etkinliğinden bağım-sız olarak var olan nesneler olduğunu açıklamıştık. Şimdi, iki ayırmadan daha bahsetmek gerekir. *Açık sistem* ve *kapalı sistem*. Kapalı sistem, olaylar arasında sürekli bağlantıların meydana gelmesidir. Humecü yasa kavrayışı ve dolayısıyla pozitivist bi-lim anlayışı kapalı sistemlere dayanmaktadır (Bhaskar, 2018, 12, 81,82). Bu, kabaca sebep sonuç ilişkisine dayalı yani ne za-man bir olay oluyorsa onu takiben, onun bir sonucu olarak başka bir olayın olma durumunun ifadesidir. Bu meyanda realist an-layışa göre toplum tamamen bir *açık sistem*dir. Böylece sosyal bilimlerin ilgi alanı açık sistemlerdir (Sayer, 2017, 163).³ Açık bir sistem olaylar arasında sürekli bir bağlantının olmaması du-rumu olarak tanımlanabilir (Bhaskar, 2018, 10). Açık ve kapalı

3 Aslında doğa da realist anlayış için bir sistemdir. Yani dünya bütünsel ola-rak açık bir sistemdir. Doğa bilimlerinde deneyler kapalı bir sistem oluşt-u-rulmak için insanlar tarafından yapılmaktadır (Bhaskar, 2018: 153).

sistem kavramsallaştırması bizi doğrudan realist bilim anlayışının *nedensellik* kavrayışına götürür. Zira realist bilim anlayışının nedenselliği nasıl kurduğu, onu anlamak açısından can alıcı bir öneme sahiptir.

Nedensellik, realist anlayışta, Humecu⁴ anlamda bir kapalı sistem üzerinden işleyen ve olaylar arasında sürekli bağlantılar olması durumuna karşılık gelmez. Nedensellik, hem kapalı sistem fikrinden hem de empirik ontoloji kavrayışından kopartılarak; *aynı anda her yerde olma* şeklinde tanımlanır. Böylece her olayın *reel* bir nedeni olduğu ve *nedenin* “bir etkiyi yaratan şey, madde ya da aktör” olarak kavranması gerekir (a.g.e. 82-83). Yani nedensellik eleştirel realist bilim anlayışında bir şeyin kendisi olmasını sağlayan, onu üreten ya da belirleyen şeyin ne olduğunun ortaya konulmasına karşılık gelir. Bu açıdan da “realist görüşte nedensellik, soyut olaylar arasındaki bir ilişkiyi (“sebe-sonuç”) değil, nesnelerin ya da ilişkilerin “*nedensel güçleri*”ni ya da “*kapasite*”lerini veya daha genel anlamda onların eylem tarzlarını ya da “*mekanizmaları*”nı kasteder.” Nedensellik ayrı ayrı şeyler arasındaki düzenli ilişkileri işaret etmez (Humecu nedensellik ilkesi buna dayalı idi); realist nedensellik ilkesi “bir nesnenin neye benzediği ve ne yapabileceği ve sadece türevsel olarak herhangi bir durumda ne yapacağı”dır. Nedensel güçler herhangi bir olay kalıbından bağımsızdır. Onlar, nesnelere atfedilir. Bir nesnenin doğasının değişmesi onun nedensel güçlerinin de değişeceği anlamına gelir. Dolayısıyla nedensel güçlerin varlığı eleştirel realist anlayışta sabit, ebedi değildir (Sayer, 2017: 141-142). Bu nokta eleştirel realist bilim anlayışının ontolojik pozisyonunu anlamak açısından son derece önemlidir. Zira burada ilginç bir tarzda ontolojik pozisyon indirgemeci olmayan bir *beliriverme*

4 Humecu nedensellik anlayışının eleştirel realist bir değerlendirmesi için bkz. Keat ve Urry, *a.g.e.*, 23-48 ve muhtelif yerler.

(emergence) kavrayışı üzerinden tanımlanmaktadır. Buradaki indirgemeci olmamaktan kasıt, bir nesnenin sahip olduğu nedensel gücün, o nesneyi oluşturan parçaların nedensel güçlerinin toplamı olarak görülmemesidir. Bu durum hem doğal hem de sosyal dünyayı karakterize eder (Bhaskar, 2017: 71).⁵

Şimdi, ilişkisel sosyoloji ile nesnelerin belli güçlere sahip olduğu iddiasının nasıl bağdaştırıldığını görmek için nesnelere güçler atfetmenin ne anlama geldiği sorusunu sormalı ve bunun nasıl temellendirildiğini tartışmalıyız. Bhaskar’a göre:

Şeylere güç atfetmek, onlara basit karmaşıklık atfetmekten farklıdır. Çünkü *güç atfetmek şeyin özsel olan özellikleri ile özsel olmayan özellikleri arasında alışılmadık bir ayrım yapmaktır*. Hidrojenin özü, onun elektronik yapısıdır, çünkü bu yapıya referansla kimyasal reaksiyon güçleri açıklanır; paranın özü onun değişim aracı olma fonksiyonudur, çünkü bu fonksiyona referans vererek, örneğin talep açıklanır, bir şeyin bütün özellikleri eşit derecede önemli değildir, çünkü bu özelliklerin birine değil de diğerine referans vererek, onun nedensel güçleri açıklanır. Genel olarak işte *bu özellikler onun kimliğini oluşturur ve bizim aynı şeyin değişiklikler boyunca aynı kaldığını söylememize izin verir* (2018: 104-105; vurgular eklenmiştir).

[S]osyal hayat alanını çepeçevre saran belirgin yapılara bakmak gerekecektir. *Olaylar ontolojisinin yerine bir yapılar ontolojisi geçirmek* ve sosyal kendiliklerin genel de hem karmaşık hem de değişmekte olduklarını fark etmek [gerekir] (2017, 45; ayrıca bkz. 2018, 131, vurgular eklenmiştir).

5 Eleştirel realist beliriverme kavrayışı ile Durkheim’in *beliriverme* kavrayışı arasında önemli paralelliklerin olduğunu söylemiştik. Karşılaştırma için Durkheim kısmına bkz. Diğer yandan sosyal teoride çeşitli beliriverme türleri bulunur. Realist beliriverme anlayışının bunlardan yalnızca bir tanesi olduğu bilinmelidir. Çeşitli beliriverme türleri için bkz. Ögütte, 2013, 290-301.

Realist anlayışta, şeylere atfedilen nedensel güçler, empirik alanın ötesine reel alana geçişe imkân tanımaktadır. Bu, Bhaskar'ın reel alan, olaylar alanı ve ampirik alan şeklinde formüle ettiği tabakalaşmış ontolojisiyle uyumludur. İlk bakışta sosyolojide ilişkisel yaklaşım açısından bakıldığında şeylere güç atfetmek, onların özsel ve özsel olmayan niteliklerinden bahsetmenin ilişkisellikte bağdaşır bir tarafının olmadığı, bunun bir tür tözcülük olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda düşünüldüğünde bu düşüncede kısmen bir haklılık payı vardır. Fakat aynı zamanda eleştirel realizmde nedensel güçlere sahip yapıların belirivermeci bir tarzda kavrandığı da dikkate alınmalıdır. Aslında eleştirel realizmin oldukça karmaşık bir sosyal bilim felsefesi olduğunu da eklemek gerekir.⁶ Kısacası Bhaskar, doğa bilimleri için önermiş olduğu metodolojinin sosyal bilimler için de geçerli olduğunu iddia eder. “İnsan bilimleri doğa bilimleri gibi, *kesinlikle aynı biçimde olmasa da, kesinlikle aynı anlamda* bilim olabilirler.” (Bhaskar, 2017: 247). Böylece sosyal bilimlerin geçişsiz nesneleri reel alanda yer alan ve bileşenlerine indirgenemeyen sosyal yapılar ve mekanizmalardır. Yani sosyal yapılar ontolojik olarak bizim haklarındaki bilgilerden bağımsızdırlar. Bu, sosyal bilimler için pozitivist olmayan bir natüralizm demektir.

Bhaskar'ın pozitivist olmayan naturalist sosyal bilim teorisi üç eleştiri üzerinden inşa edilir. Weber ile özdeşleştirdiği metodolojik bireycilik; Durkheim ile bütüncülük ve Berger ile sentezcilik eleştirisi üzerinden Marx'a yaslanarak *dönüştürümsel*

6 Bhaskar teorisini inşa ederken pek çok yeni tanımlama yapar. Bu, haliyle eleştirel realizmi anlamayı oldukça zahmetli kılmakta ve hatta okuyucuyu usandırmaktadır. Bu bağlamda Ollman eleştirel realizmin yeni bir dil yarattığını, onlarca yeni tanım yaptığını söyler ve ekler “[okuyucu] bu yeni teorileri anlayacağım derken bu arada bunların temelini oluşturan dünyayı yeniden düzenlemeye yönelik düşünsel etkinlik önemsizleşir veya kaybolur gider.” (a.g.e., 215).

kişi-toplum bağıntısı modelini inşa eder. Her bir ismin teorilerini yeniden hatırlatma gereği duymadan şunu ifade etmek isteriz: Bhaskar açısından Weber’de *iradecilik*, Durkheim’de *şeyleştirme* ve Berger’de *dolayumsuz bir karşılıklı diyalektik* problemi ortaya çıkmaktadır. Bhaskar teorisinin farklılığı Berger’e yönelik eleştiride düğümlenir. Zira Bhaskar, Berger’in sentezini yetersiz bulmaktadır. Bu eksiklik *dolayımı*dır. Dolayısıyla o, diyalektiğe dolayımı ekleyerek yapılan sentezi ayakları üzerine oturtur. Ona göre Berger, Weber ve Durkheim’in hatalarını tekrarlayarak onları “yanlış oldukları şekilde” sentezlemektedir. Hatırlanacağı gibi Berger, toplum ve bireyin aynı sürecin iki ayrı uğrağını oluşturduğunu ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile Berger içsel olarak toplumun insanı bünyesinde barındırdığını (*toplum insanı yaratır*) bununla beraber insanın da toplumu içinde taşıdığını (*insan toplumu oluşturur*) iddia etmektedir (Bkz. Berger, 2017: 4. ve 5. bölümler). Oysa Bhaskar’a göre *kişi* ve *toplum* diyalektik olarak ilişkili değildirler. Onlar aynı sürecin iki ayrı uğrağını teşkil etmezler. Tam tercine ikisi birbiriyle kökten farklıdırlar (Bhaskar, 2017: 62). Böylece Bhaskarcı ilişkisel realist tezde birey ve toplum analitik ayrımlar olarak işlenmektedir. Diğer bir ifade ile *birey* Bhaskarcı teoriye analitik bir birim olarak eklenmiştir. Bhaskar’a göre “toplum, insan failliğinin daimi *koşuludur* (maddi etken), hem de sürekli yeniden üretilen *neticesidir*. Ve praksis de hem çalışma, yani bilinçli üretim hem de üretim koşullarının (genelde bilinçsiz) *yeniden- üretimi*, yani toplumdur. İlkine *yapının ikiliği* olarak, diğerine de *praksisin ikiliği* olarak atıfta bulunabilir.” (a.g.e., 65). Bu noktada Bhaskar doğa bilimleri için formüle ettiği realist tezi toplumsal yapılar üzerinden sosyal bilimlere entegre eder.

Bilindiği gibi sosyal bilimlerde farklı yapı kavrayışları bulunur. Bu açıdan eleştirel realist yapı kavrayışının farklılığını ortaya koymak onu anlamak için son derece önemlidir. Bundan dolayı sos-

yal bilimlerdeki farklı yapı kavrayışlarını tartıştıktan sonra Bhaskar'ın sosyal bilimler için önerdiği tezin içeriğini tartışmak istiyoruz.

Her ne kadar tüm yapı kavrayışlarının temelini “bir yapının oluşturucu öğeleri arası ilişkinin, yapısının onun tekil bireysel öğelerinden daha önemli olduğu ve bu öğelerin kendilerinin de ilişkiler setinden ibaret olduğu anlayışı” (Keat ve Urry, 2016: 192) oluşturuyor olsa da bu hepsinin aynı temele yaslandığı anlamına gelmez. Realist sosyal bilim açısından ifade edilecekse onun “yapısal analizle ilintili olması gerekir. Ancak yapı veya sosyal yapı teriminin kullanılması herhangi bir sosyal bilimcinin realist yaklaşımı benimsediği anlamına gelmez” (a.g.e., 191). Şu halde yapı kavramının hangi anlamda kullanıldığına bakılmaksızın eleştirel realist tez anlaşılamaz. Sosyal teoride eleştirel realist yapı kavramının nasıl kavrandığı ile ilgili olarak sistematik bir analiz sunan iki önemli kaynak gösterilebilir. İlki Keat ve Urry'nin *Bilim Olarak Sosyal Teori* metni, diğeri ise Porpora *Four Concept of Social Structure* metnidir. Birinci metin daha kapsayıcı bir biçimde meseleyi meta-teorik düzlemde ele alırken diğeri bu bağlamı göz ardı etmeyecek şekilde sosyolojideki yaklaşımlar üzerinden problemi ele alır. Aynı zamanda yazarlar kendilerini eleştirel realist olarak görmektedirler. Birincisini de dikkate almak koşuluyla ikinci metne odaklanalım.

Porpora sosyal teoride belli başlı dört yapı kavrayışının olduğunu belirtir. Sosyal yapı bu kavrayışların her birinde farklı bir anlam taşımaktadır. Bunlar sırasıyla (Porpora, 1998: 339):

- 1- Zaman içinde istikrarlı olarak kümelenmiş davranış kalıpları
- 2- Sosyal gerçekliklerin davranışını yöneten yasa benzeri düzenlilikler
- 3- Sosyal konumlar arasındaki insani ilişkiler sistemi
- 4- Davranışı yapılandıran kolektif kural ve kaynaklar

Sosyal teorideki bu yapı kavrayışları üzerinde detaylı duramayacağımızdan dolayı bunları Porpora'ya referansla kabaca aktararak dikkatimizi eleştirel realist yapı kavrayışına yönelteceğiz. Porpora'ya göre ilk yapı kavrayışına Homans ve bazı sembolik etkileşimciler dâhil edilebilir. Bununla birlikte ona göre yakın zamanda bu kavrayışın en önemli savunucu Randall Collins'tir. Porpora "Bu anlayışın, nihayetinde sanayileşme, iktidar ve ekonomik kriz gibi çok çeşitli makro-sosyal olayları açıklayamadığını, sosyolojide metodolojik bireyci yaklaşıma yol açtığını" belirtir. İkinci kavrayış ise yapısalcı sosyologlar olarak isimlendirilen M. Blau, B. Mayhew ve J. H. Turner gibi teorisyenlerin görüşlerini temsil etmektedir. Bu kavrayış sosyolojide bütüncül yaklaşım olarak tezahür etmektedir. Dördüncü kavrayış geleneksel olarak etnometodologlar, bazı sembolik etkileşimler ve sosyal yapıyı kavramsallaştırmak için dilsel bir model kullanan diğer sosyologlar ile ilişkilendirilse de en önemli temsilcisi olarak A. Giddens gösterilir. Burada sosyal yapı sosyal sistemlerin örgütsel özellikleri olarak değil, paylaşılan ortak kuralları açısından kavramsallaştırılmaktadır. Son olarak üçüncü kavrayış ise "sosyal yapıyı, sosyal fenomenlerin ilişkiler ağına ilişkin eğilimler, zorlamalar ve güçlerle izah eden sosyal pozisyonlar [konumlar] arasındaki ilişkiler tarafından oluşturulan nedensel bir mekanizma olarak yorumlar." Porpora bu kavrayışın Marxçı gelenek içerisinde kemikleştirdiğini; bununla birlikte sembolik etkileşimciler ve ağ kuramcıları arasında da savunucuları olduğunu belirtir (*a.g.m.*, 339-340). Bazı sembolik etkileşimcilerin ve ağ kuramcıların bu yapı kavrayışını nasıl benimsediklerine giremeyeceğiz. "Realist için... yapı, gözlemlenebilen sosyal ilişkilerin sosyal bilinçlilik örüntüler setinin altında yatan ilişkiler sisteminden oluşur." (Keat ve Urry, *a.g.e.*, 195). Bu, realist yapı kavrayışının can alıcı noktasıdır. Çünkü bu doğrudan pozitivist yapı kavrayışıyla karıştırılmasına neden

olan unsurları bertaraf eder. Pozitivist yapı kavrayışı gözlemlenebilir fenomenler arasında yasa ve düzenlilikler üzerinden temellenir (a.g.e.,195 vd.).

Bhaskar, analizleri bazı kavramları, mekanizma-yasa, form-toplum-yapı birbirlerinin yerine bir izah yapmadan kullanmasından dolayı kafa karıştırıcıdır. Bhaskar daha sonraları Alan Chalmers ve Ted Benton'ın kendi realist yaklaşımı üzerine yapmış oldukları eleştiriler üzerine bir değerlendirmesinde yapı ve mekanizma arasında bir ayrıma gitme ihtiyacı hissetmiştir: “yapı’ ve ‘doğurgan mekanizma’ terimlerini sıklıkla sanki eşanlamlıların gibi kullandım. Şimdi ise, ‘doğurgan mekanizma’ terimini, sadece yapılaşmış şeylerin eyleme yollarına ait nedensel güçlere atıfla kullanmak bana daha doğru geliyor. Bu tür ‘şeyler’, ya (a) sadece kendileridirler ya da (b) daha genellikle olduğu üzere, kendi nedensel güçlerine sahiptirler. Sadece ilk durumda yasalar ve doğurgan mekanizmalar aynı şeylerdir.” (Bhaskar, 2017: 256). Harvey Bhaskarcı realist teori ile Simmelci formel sosyolojiyi ustaca ilişkilendirip incelediği metninde (a.g.e., 319) Bhaskar'ın, Durkheimci *toplum* kavramı yerine *toplumsal yapı*, Weberci *birey* kavramı yerine *failliki* ikame ettiğini ifade eder. Dolayısıyla terminolojik anlamda toplum-form-toplumsal yapı-yapı kavramları aynı anlamı içerdiği söylenebilir. Biz realizmle daha uyumlu bir terminoloji olduğunu düşündüğümünden dolayı *yapı* veya *toplumsal yapı* kavramını kullanmayı tercih ediyoruz. Şimdi Bhaskar'ın sosyal bilimler için önerdiği pozitivist olmayan natüralist tezin içeriğini tartışabiliriz.

Bhaskar’a göre:

[T]oplum [Form veya yapı]yönelimsel insan eylemi için zorunlu koşulları sağlar ve yönelimsel insan eylemi de onun için zorunlu bir koşuldur. Toplum yalnızca insan eyleminde mevcuttur ama insan eylemi de şu ya da bu sosyal formu ifade eder ve kullanır...

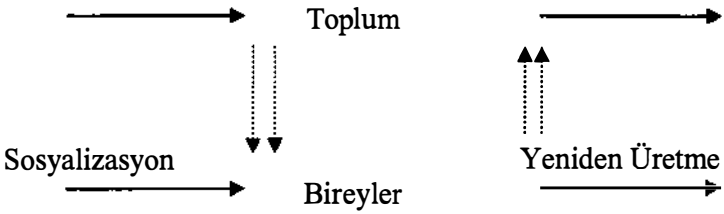
bunlardan hiçbiri bir diğeriyle özdeşleştirilemez, bir diğeri aracılığıyla açıklanamaz ve bir diğerdinden hareketle yeniden-inşa edilemez. Toplum ve kişiler arasında ontolojik bir yarı- ve yanı sıra diğer modellerin tipik bir biçimde görmezden geldiği bir bağıntı tarzı (yani, dönüştürme) söz konusudur (a.g.e. 68).

Belli eylemler yalnızca belli toplumsal yapılar içerisinde ve onların sayesinde mümkündür. Örneğin, grameri bir yapı olarak düşündüğümüzde konuşma bu dil yapısı içinde ve onun sayesinde gerçekleşir. Ama bu durum yapının tam bir belirleyiciliği olduğu anlamına gelmez. Bu anlamda Bhaskar'ın vermiş olduğu örneklerden birini aktaracak olursak:

Doğa yasaları [sosyal alanda toplumsal yapılar] ile ampirik genellemeler arasındaki fark, futbol kuralları ile belirli bir zamanda fiilen oynanan maçı ...arasındaki kayda benzer. Bir oyuncunun verilen bir penaltıyı gole çevirip çevir(eme)mesi futbolun kuralları tarafından belirlenemez; o oyuncunun topa nasıl vurduğu ve rakip kalecinin nasıl hareket ettiği tarafından belirlenir (Bhaskar, 2018, 136).

Diğer yandan da toplumsal yapıların varlığı eylemlerin sürekli yapılması ile mümkündür (Sayer, *a.g.e.*, 132). Yani tüm insan etkinliklerinin zorunlu koşulu toplumsal yapıların zorunlu olarak önceden var olmasına bağlıdır. Bu bağlamda Bhaskar, toplumun bilgi nesneleri olmalarını sağlayan hangi özelliklere sahip olduğu sorusunu sorarak toplumun bireylere indirgenemez bir yapı (bkz. 4. dipnot) olduğunu ifade eder (2017: 49). Buradaki toplum tanımı, Marksist anlamında, bir içsel ilişkiler bütünü olduğu şekilde kullanılmaktadır. Toplumun *sui generis* bir yapı olduğu varsayımından hareketle Bhaskar, teorisinin ana gövdesinin oluşturan toplumsal yapıyı merkeze alarak dört parçalı bir tez ortaya koyar: i- toplumsal yapılar her türlü yönelimsel edimin zorunlu koşuludur; ii- toplumsal yapıların bilimsel özelliklerini tesis

eden unsur, yapıların önceden var olması onları bilimsel araştırmanın olası nesneleri yapar; iii- toplumsal yapıların sahip olduğu nedensel güçler bizzat onların gerçekliğini tesis eder ve iv- toplumsal yapıların taşıdığı nedensel güçler insan failliği tarafından dolayım lanmaktadır (a.g.e., 50)⁷. Dolayısıyla doğa bilimleri için ortaya konulan eleştirel realist konumdaki reel alan, sosyal bilimler için toplumsal yapılardır. Dört parçalı iddia dönüşümsel etkinlik modeli şeklinde ortaya konulmaktadır (a.g.e. 67):

Bhaskar'ın Toplum/Kişi Bağıntısına dair dönüştürümsel Modeli

Bhaskar'a göre bu dönüşümsel toplumsal etkinlik modeli ilişkiselliğe yaslanır (a.g.e. 50). Çünkü yapı, Marxçı anlamda bir içsel ilişkiler bütünü olarak kavranır ve sosyolojinin inceleme nesnesi de bizzat bu ilişkiler olarak görülür. Bhaskar'ın ifadeleriyle sosyoloji ne bireyi ne de grup ya da kitleyi konu edinir, sosyoloji “[B]ireyler (ve gruplar) arasındaki istikrarlı *ilişkilerle* ve bu ilişkilerin arasındaki ilişkilerle (ve bu türden ilişkiler, doğa ve bu türden ilişkilerin ürünleri arasındaki ilişkilerle) ilgilenir.” (a.g.e., 55;

7 Bu dört parçalı tez sosyal teoride Simmel'in sosyolojisine oldukça benzerdir. Hatta bu açıdan Bhaskar'ın sosyal teorisinin Marksist bulmaktan ziyade Simmelci bulmanın daha uygun olacağı dahi ifade edilebilir. Fakat Bhaskar, kendi sosyal teorisinin Marx analizleri üzerinden inşa edildiğini belirtirken; Simmel'e herhangi bir atfına rastlanmaz. Bhaskarcı realist teori ile Simmel'in sosyal teorisinin irtibatının verimli bir tartışması için bkz. Harvey, *a.g.m.*

ayrıca bkz. 73). İlk bakışta oldukça karmaşık bir durum olan bu ifade örneklerle açıldığında daha anlaşılır olacaktır. Esasında burada sosyolojinin inceleme nesnesi olan ilişki *içsel ilişki* türüdür. Çünkü *ilişkiler arasındaki ilişkiler* ifadesi içsel ilişkilerin olduğu bir ağa işaret eder (bkz. *a.g.e.*, 59) ve bu realist anlayışın ilişkisel kavrayışının temelini oluşturur.

Marx kısmında da kısaca değindiğimiz gibi ilişkisel realist kavrayışta iki ilişki türü arasında bir ayrım yapılmaktadır ve bu ayrım son derece önemlidir. Bunlardan birisi *içsel* veya *zorunlu* ilişkiler, diğeri ise *dışsal* veya *olumsal* ilişkilerdir.⁸ Burada sosyolojinin asıl inceleme nesnesi *içsel ilişkiler*dir. *İçsel ilişki* ise kendi arasında ikiye ayrılır: *simetrik*, *asimaterik içsel ilişki*. Bir *dışsal ilişki*, nesneler arasındaki ilişkilerin olay, durum ya da yapıların oluşumunda etkilerinin olumsal olma durumudur. Örneğin, ev sahibi ve kiracı arasındaki ilişkide ikisinin yaşlarının, göz renklerinin veya boylarının bu ilişkideki belirleyici olma durumu birer dışsal ilişkiye örnektir. Bir *içsel ilişki*, nesneler arasında en az taraflardan birinin olmaması durumunda asıl olayın, durumun ya da yapının ortaya çıkmasını ifade eder. Buna örnek olarak ev sahibi- kiracı, burjuva- proleter, efendi-köle, bankacılık sistemi, devlet ve memur ilişkisi gösterilebilir. Simetrik içsel ilişki, ilişki içindeki iki “nesne”nin ilişkisinde birinin ne olduğunun onun diğeriyle olan ilişkisiyle belirlenmesidir. Yukarıda içsel ilişkilere verilen ilk üç örnek simetrik içsel bir ilişkiye örnektir. Asimaterik içsel ilişki ise ilişki içindeki taraflardan biri olmadan diğerrinin var olabileceği ama tersinin geçerli olmaması durumudur. İçsel ilişkilere verilen son iki örnek asimaterik içsel ilişki türüne aittir (Bhaskar, *a.g.e.*, 78; Sayer, *a.g.e.*, 123-124; Danermark vd. *a.g.e.*, 84-86). İçsel ilişkiler ilişkisel kavrayış için son derece kritik bir noktayı

8 Eleştirel Realizmin soyutlama düzeyine yeterince önem vermediği üzerinden bu ayrımın yine realist bir eleştirisi için bkz. Ollman, *a.g.e.*, 213-227.

işaret etmektedir. Bunlar bizzat yapının kendisidir. Bu yapı ise onu oluşturan ilişkiler sonucu *belirivermiştir*.

İlişkisel realist kavrayışta bu ilişki kavramı “ne”yin, “neler”in arasındadır? Bu realist anlayışın yapısal analiz karakterini görmek açısından son derece önemlidir. Bhaskar’a göre sosyal bilimler felsefesi açısından temel mesele *insan failliği* ile *sosyal yapılar* arasındaki temas noktalarına işaret eden bir kavramlar sistemi inşa etmektir. Böyle bir sistem Berger’in düşmüş olduğu hataya düşmemek için *dolayımlayıcı* olmalıdır. Ona göre:

İhtiyaç duyduğumuz dolayımlayıcı sistem, bireyler tarafından işgal edilen ... *konumlara* ... ve bireylerin bu konumları işgal ettikleri için giriştikleri (ya da tam tersi) *pratiklere* ...dair bir sistemdir. Bu dolayımlayıcı sistemi konum-pratik sistemi olarak adlandıracam. Şu halde böylesi konumlar ve pratikler, eğer tam anlamıyla ayırt edilmek isteniyorsa, bu şekilde ancak *ilişkisel olarak* yaşama geçirilmelidir (a.g.e. 74).

Böylece sosyal bilimler alanında herhangi bir açıklamanın koşulu sosyal bir ilişkiye atıfla vurgusunun yanı sıra en can alıcı nokta; ilişkinin bir konumu işgal eden bireyler arasında değil doğrudan konumlar ve pratikler arasındaki ilişkiler olarak kavranmaktadır. Yani “toplumsal yapılar içinde belli rollerle ilişkili belli konumlar vardır. Dolayısıyla bir konumun bireyi, konumun kendisinden ayırt edilmelidir (Sayer, a.g.e., 128). Bu ifadeler eleştirel realist bilim anlayışı ile Bourdieu sosyolojisini arasında önemli irtibat noktaları kurmamıza imkân sağlar. Sosyoloji için asıl önemli olan ve esasında analiz birimi olan konumlar arası nesnel ilişkilerdir.

Peki, bu ilişkiler empirik araştırmaya pratiğinde nasıl saptanacaktır? Burada realist anlayış açısından belirleyici olan araştırma tekniği *soyutlama*, araştırma mantığı ise *geri-çıkarm* (Retroduction)dır. İkisi aslında birbiriyle yakından ilişkilidir.

Geri-çıkarma, olaylar, onları ortaya çıkaran yapılar tanımlanarak işler. Diğer bir ifade ile içsel zorunlu ilişkiler olumsal dışsal koşullardan ayırt edilmek için geri-çıkarma yapılmalıdır (Sayer, *a.g.e.*, 144; Danermark v.d. *a.g.e.*, 158 vd.) Aslında bu ilke en iyi şekilde Weber'in karşı-olgusal düşünme tekniği arasında bir irtibat irtibat kurularak anlaşılabilir. Çünkü bu mantık çıkarımının ve karşı-olgusal düşünmenin asıl amacı bir şeyin "özel" niteliklerini özel olmayan niteliklerinden ayırmaktır. Weber'in karşı olgusal düşünme tarzının bir olayın ortaya çıkması için belirleyici nedenleri tali nedenlerden ayırmanın temel mesele olduğu hatırlanacaktır.

Soyutlama da aynı minvalde, öncelikli olarak inceleme nesnesinin nitelikleri göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmektedir. Soyutlama daha ziyade karışıklıktan kurtulmak ve hangi ilişkilerin içsel hangilerinin dışsal olduğunun belirlenmesi için gerçekleştirilmektedir. Bu açıdan Sayer'in vermiş olduğu örnek oldukça açıklayıcıdır. "[J]ames ve Smith'in hangi özelliklerini (işçi, çalışan gibi) düşündüğümüzü açık kalmadığımız sürece [yani onların toplumsal konumlarını hesaba katmadığımız sürece] belli sıfat ya da pratiklerin içsel ilişkilerini dışsal ilişkilerinden ya da zorunlu koşullarını olumsal koşullarından ayırma çabamız karışıklıkla sonuçlanacaktır. (*a.g.e.* 126). Bu, teorik düzeyde yapılan içsel ve dışsal ilişki ayrımının empirik araştırma pratiğindeki bir sonucudur. Çünkü ister içsel ister dışsal olsun nesneler nitel özelliklere ve tözsel ilişkilere sahiptir (*a.g.e.*, 135).

Son olarak Bhaskar'ın tabakalaşmış gerçeklik anlayışının sosyal bilimdeki karşılığını anlamak için söz konusu tabakalaşmış gerçeklik düzeylerini analiz ederek Archer bölümüne geçebiliriz. Bilindiği gibi Bhaskar, doğa bilimleri alanı için üç tabakalı bir gerçeklik anlayışı ortaya koymuştu.

	Reel Ala	Fili(Somut) Alanı	Empirik Alan
Mekanizmalar	X		
Olaylar	X	X	
Deneyimler	X	X	X

Bhaskar'ın ontolojik kavrayışı tablosu (2018: 65).

Bu ontolojide reel alan aşağıya doğru nedensel güçlere sahiptir. Diğer bir ifade ile her alt alan bir üst alanın alt kümesi komundadır. Reel alan, gözlemlenemez yapı ve mekanizmaları; somut alan olayları; empirik alan ise deneyimleri içerir. Yapılar olay kalıplarından bağımsız olarak vardır. Olaylar doğurgan mekanizmaların nedensel güçleri tarafından oluşturulur. Olay kalıpları ise deneylerden bağımsız olarak işler. Dolayısıyla, alanlar arasındaki ontolojik ayırmadan hareketle; bu alanların hiçbirisi birbirine indirgenemez ontolojik gerçekliğe sahiptirler. Fakat burada önemli bir noktaya işaret etmek gerekir: Bhaskar, üç gerçeklik alanını ayırt ederken deneylerin olaylardan daha az, olayların da yapılardan daha az gerçek olduğunu iddia etmez (2018: 68). Aslında bu iddia bir anlamda temel realist tezin altını oymaktadır.

Bhaskar bu şemayı doğa bilimleri için inşa etmiştir. Bu açıdan sosyal bilimlerde bu şemanın karşılığının ne olduğu konusunda eleştirel realistler açısından farklı anlayışlar söz konusudur (bkz. Öğütle, *a.g.e.*, 332-333). Sayer, Bhaskar'ın bu şemasını sosyal bilimler alanına taşıırken; reel alana yapıları, somut alana mekanizmaları, empirik alana ise olayları yerleştirerek; Bhaskarcı şemada bir revizyon yapar (*a.g.e.*, 155). Bu revizyondaki en çarpıcı unsur; Sayer'in mekanizmaları somut alana taşıması ve deneyimler alanını olaylar alanına içkin olarak görmesidir. Çünkü Bhaskar'ın pek çok yerde altını çizmiş olduğu mekanizmaların gözlemlenemez olduğu temel iddiasını yadsımış ve yukarıda da ifade edildiği gibi

bu alanların birbirine indirgenemez ontolojik düzlemler olduğu şeklindeki realist tezi, realizmin aleyhine gevşetir. Diğer yandan Sayer, Bhaskar'ın şemasını sosyal bilimler alanında *mikro*, *mezo* ve *makro* düzlemine yerleştirir. İlk düzeyde aktörler ve onların gerekçeleri; ikinci düzeyde kuruma özgü kurallar; “üçüncü düzeyde ise kurumun varlığını borçlu olduğu daha geniş iktisadi sistem [iktisadi sistem burada verilen bir örneğe işaret etmektedir. Bundan dolayı *sistem* diyebiliriz]” incelenmelidir (*a.g.e.*, 151). Bunlar, sırasıyla Sayer'in ontolojik düzlemlerine karşılık gelmektedir.

2. Margaret Archer: Morfogenetik Argüman

Margaret Archer (1943-), sosyolojide genel anlamda morfogenetik teziyle bilinir. Donati, ERİS'in morfogenetik argümanla tamamen uyumlu olduğunu belirtir (2015a: 2011). Ayrıca o, morfogenetik argümanı farklı bağlamlarda (2013; 2014; 2015c) sosyolojik çalışmalarına dayanarak geliştirme çabasıdadır. Bu açıdan morfogenetik argümanın Donati'nin ilişkisel teorisinin omurgasını oluşturduğu dahi söylenebilir. Bundan dolayı Archer'ın üç gerçeklik tabakasıyla ilgili realist kavrayışını ve morfogenetik argümanını genel hatlarıyla tartışmamız gerekir.

Yukarıda Bhaskar'da gördüğümüz *reel*, *somut* ve *empirik* düzeyler Archer'da sırasıyla *doğal düzen*, *pratik düzen* ve *sosyal düzen* şeklinde doğal (natural) realitenin birbirine indirgenemez üç düzeyi olarak ortaya konulmaktadır.

	Doğal Düzen	Pratik Düzen	Sosyal Düzen
İlişki	Nesne/Nesne	Özne/Nesne	Özne/Özne
Bilgi türü	Biçimlendirilmiş	Pratik	Dolaylı
Oluşum	Bağıntı	Uyum	Bağlılık
Reflexivitenin önemi	Az	Orta	Yüksek

Doğal (natural) realitenin üç düzeyi ve bilgi türleri (Archer, 2010b: 293).

Bhaskar'da olduğu gibi Archer da bu alanların her biri birbirine indirgenemez olduğunu söyler. Her alan kendine göre nitelik ve özelliklere sahiptir ve fakat birbirleriyle ilişki içindedir. “İnsanlar...bu üç farklı gerçeklik düzeniyle kaçınılmaz bir etkileşime girerler. İnsanların, eğer yaşamlarını idame etmek istiyorlarsa, organik ilişkilerin, iş ilişkilerini ve sosyal ilişkilerini zorunlu olarak sürdürmeleri gerekir. Dolayısıyla bizim, bu üç düzeyle kurduğumuz ilişkilere gömülü olan meselelere karşı duyarsız kalmamız mümkün değildir” (Archer, 2012: 294-295). Bu açıdan her insani gelişim gerçekliğinin bu üç düzenin etkileşiminin bir parçasıdır. Fakat herhangi bir oluşum her üç düzeyde de farklı türer (*a.g.m.*, 295-299). Archer'a göre “hem ‘az sosyalleşmiş’ hem de ‘aşırı sosyalleşmiş’ insan türü modelleri, sosyal teori açısından yeterli temeli sağlayamazlar; zira bunlar bize ya kendi kendine yeten bir toplum *yapıcı* ya da inisiyatiften yoksun, *oluşturulmuş* bir sosyal ürün sunarlar.” (*a.g.m.*, 282 ve muhtelif yerler). Her iki model de gerçeklikle doğrudan etkileşim kuran engellerdir.

Her iki versiyonda da yitirilen şey, can alıcı gerçeklik deneyimi nosyonudur; yani bu dünyanın bizim ne olduğumuzu etkileyebileceği tarzıdır. Bunun sebebi, ‘epistemolojik yanlış’ın iki versiyonu olan insan-merkezcilik ve toplum-merkezciliktir; zira her ikisinde de verili gerçeklik, araçsal rasyonalitemiz veya sosyal söylem marifetiyle, dünyanın gerçekte ne olduğunun yerine ikame edilir. Realizm bu ‘epistemik yanlış’ı asla onaylamaz ve bu yüzdendir ki şu hususta ısrar etmelidir: Dünyanın ne olduğu; bizim bu dünyayı nasıl bildiğimiz ve yeri geldiğinde de bu dünyanın bizi nasıl bildiği hususları üzerinde kalıcı bir etkiye sahiptir. Bu etkiler, tıpkı yerçekiminin bizi etkilediği şekilde, bizim tüm gidimli kavrayışımızdan bağımsızdırlar ve kavramsallaştırmaksızın da akıl da tutabileceğimiz tasarımlara tekabül ederler (*a.g.m.*, 286).

Bu anlamda örneğin “insani benlik duyumuz, gerçeklikte cisimleşen pratiğimizden doğar ve sosyalliğimize indirgenemez”

(a.g.m., 288). Bu esasında faillik probleminin farklı bir bağlamda kavranmasıdır. Üç gerçeklik düzlemi dolayımında transandantal bir analiz ortaya konulur.⁹ Bu argüman ve gerçekliğin üç düzlemi daha sonra Donati tarafında Parsons'ın AGIL şemasıyla birleştirilir (Donati, 2011: 45-56).

Morfogenetik argüman esasında Bhaskar'ın dönüştürümsel toplumsal eylem modelinin bir eleştirisi üzerine oluşturulmuştur. Diğer bir ifade ile Archer, Bhaskar'ın modelinin morfogenetik/statik yaklaşımıyla tamamlayacağını ifade eder (1998: 357). Yukarıda gördüğümüz gibi Bhaskar Weber ile özdeşleştirdiği metodolojik bireycilik; Durkheim ile bütüncülük ve Berger ile sentezcilik eleştirisi üzerinden Marx'a yaslanarak dönüştürümsel kişi toplum bağıntısı modeli ortaya koymuştu. Bhaskar açısından Weber'de iradecilik, Durkheim'de şeyleştirme ve son olarak Berger'de dolayımsız bir karşılıklı diyalektik ortaya çıkmaktadır. Berger'in iddia ettiği gibi birey ve toplum diyalektik olarak ilişkili değildirler. Onlar aynı sürecin iki ayrı uğrağını teşkil etmezler. Tam tersine ikisi birbiriyle kökten farklıdır. Böylece –ortaya konulan realist ilişkisel yaklaşımda- birey ve toplum analitik ayrımlar olarak ele alınır (2017: 62). Archer söz konusu analitik ayrımı korurken; Bhaskar'ı yapı ve failin etkileşime girerek dönüştürüldüğü şemada tarihselliğin yok olduğu eleştirisinde bulunur. Yani morfogenetik argüman belirli sosyal oluşumların, kurumsal yapıların ve örgütsel (organizational) formların analitik tarihlerini geliştirmek için bir alet çantasıdır. Nitekim Bhaskar, Archer'ın bu eleştirisini dikkate alarak daha sonra söz konusu şemayı geliştirir (bkz. Bhaskar, 2015: 148-152).¹⁰

9 Doğal, pratik ve sosyal düzenin kapsamı için bkz. Archer, 2012: 295-296; ayrıca bu düzlemler üzerinden Archer'ın pragmacı bir eleştirisi için bkz. Kivinen ve Piironen, 2006.

10 Harvey'in de Bhaskar'a yönelik benzer bir eleştiri yönelttiğini ve Simmel'le söz konusu açığı kapattığını görmüştük.

Böylece Archer morfogenetik argümanını eleştirel realizmin metodolojik tamamlayıcısı olarak hem açıklayıcı bir program hem de sosyal oluşumların dinamik yörüngelerini hesaplamak için araç olarak görür¹¹ (Archer, 2010b: 274). Açıklayıcı bir çerçeve olması açısından morfogenetik sosyal teoride yapı-fail arasında kurulan ilişki bağlamında oluşturulmuştur. Archer'ın (1995) eleştirisi bir indirgeme üzerinden değil, birleştirme üzerinden işler. Üç birleştirme tarzı ortaya konulur. İlk olarak *aşağıya doğru birleştirme* ile toplumsal eylemin toplumsal faktörlerin bir sonucu olduğunu iddia eden teoriler eleştirilir. Archer marxist teoriler, işlevselciliği ve yapısalcılığı “yapıyı ve sistemi” öncelemesi, yani yapının bireyi belirlediği anlamında bu gruba dâhil eder. İkinci olarak *yukarıya doğru birleştirme* ile toplumun faillerin özgür iradeleri sonucu bir oluşum olduğunu iddia eden sembolik etkileşimcilik, etnometodolojik kuramların eleştirisi yapılır. *Aşağıya doğru birleştirmede* faillerin görece bağımsız rolü yadsınırken; *yukarıya doğru birleştirmede* insani faillik karşısında yapısal faktörler göz ardı edilir. Üçüncü olarak *merkezi birleştirme* ile fail-yapı problemini aşma girişimlerinin eleştirisi yapılır.¹² Burada fail ve yapının birbirlerinin karşılıklı olarak inşa et-

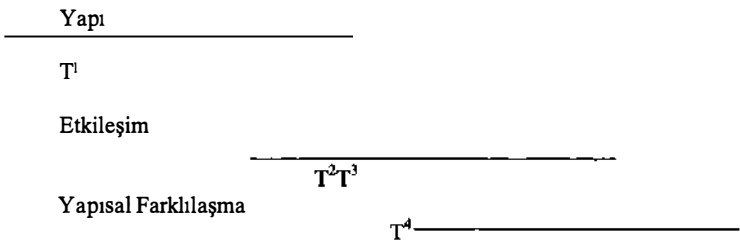
11 Archer'ın Morfogenetik argümanı çeşitli boyutlarda kapsamlı bir analizi için bkz. Archer, 2013; 2014: 2015b.

12 Sosyal teoride Archer'ın eleştirisine benzer eleştiriler bulunur. De Landa Archer'ın formülasyonundaki *birleştirme* tezine benzer şekilde formülasyonu *indirgeme* üzerinden okur: *mikro indirgemecilik*, *makro indirgemecilik* ve *yanı indirgemeci*. De Landa sosyal teorideki konumlanmalara yönelik eleştiride Archer'la benzer bir eleştiri yaptığını ifade etmektedir (2018: 13-14, 5. dipnot). Diğer yandan Mouzelis'in eleştirisi de benzer biçimde Archer'ın merkezi birleştirme dediği sentezci isimlere yöneliktir. O, Giddens, Bourdieu ve Parsons gibi isimlerin yapı-fail veya nesnelci öznelci dikatomisini aşma çabalarında başarısız olduklarını iddia etmektedir. Ona göre söz konusu dikotomiler aşılamaz, onların üstesinden gelinemez. Onlar ancak uzlaştırılabilir. Aslında bu dikotomileri aşmak da gerekmez (Mouzelis, 2012; 2016).

tikleri fikri merkezdedir. Archer mevcut sentezci teorilerin en temel kusurunun birleştirici nitelikte olmaları olduğunu ifade eder. Giddens, Bourdieu ve Berger bu kategoriye dâhildir. Archer’a göre bu birleşim çabasında yapı ve fail kendilerine özgü nitelikleri kaybeder, aralarındaki etkileşim müphemleşir ve ikisi arasındaki ilişki incelenemez hale gelir. Bundan dolayı yapı ve fail farklı toplumsal gerçeklik düzeyleri olarak savunulmalıdır. Aslında merkezi birleşimde kültürel sistem ile sosyo-kültürel etkileşim tek bir unsur halini almaktadır. Yani yapı ve failin niteliksel özelliklerinin kaybolmasının yanında kültür de ikisi arasında eritilir.¹³ Dolayısıyla bu unsurlar arasındaki etkileşim incelenemez olur. “Mifesto’nun [yapı] güçleri en nihayet Faust’un [fail] onları talep etmesine bağlıysa eğer, elle tutulur spesifik yapıların kısıtlayıcı ve mümkün kılıcı güçlerinin saptanması olanaksızdır. Ve buna uygun olarak aktörün sürekli olarak bir özgürlükten yararlandığı varsayılırsa, o zaman, kişinin ‘daha fazla iradecilik’ ya da ‘daha fazla determinizm’ ile karşılaştığı koşullarda spesifik olarak belirlenemez.” (Archer’dan akt. Emirbayer ve Mische, 2012: 111). Böylece failin yapısal bağlamına *kültür* eklenir. Archer, kültürün yapı altında incelenmemesi gerektiğini ifade eder. Kabaca yapı maddi olgu ve çıkarların alanı iken kültür “maddi olmayan’ olgu ve fikirlerin alanıdır. Bundan dolayı morfostatik döngüde yapısal ve kültürel alan aynının özellikle üzerinde durulur (2010b: 279). Archer, *yapı*, *kültür* ve *fail* için tabakalaşmış bir ontolojiyi onaylayarak; bu unsurların indirgenemez niteliklere ve güçlere sahip olduğunu, dolayısıyla her sosyal sonucun (buna empirik alandaki deneyimlerin tezahürleri diyebiliriz) söz konusu *oluşumların etkileşimlerinin üretimi olarak* açıklanması gerekliliğini vurgular (a.g.m., 201). Sonuç açık olarak yeniden-üretilebilir ve geniş bir şekilde

13 Emirbayer’in de aynı şekilde Archer’dan hareketle bir eleştiri yaptığını önceki bölümde görmüştük.

dönüştürülebilir. Bu yeniden-üretim ve dönüştürme yapının, *kültürün* ve *failin* birbirine geçmiş olmasına dayanır. Fakat bu durum onların ayrılmaz bir bütünün parçaları veya yüzeyleri olduğu anlamına gelmez. Bunlar birbirlerine indirgenemez gerçeklik düzeyleridir. Archer bunu *analitik düalizm* olarak kavramsallaştırır (a.g.m., 274). Bundan dolayı *fail* ve *yapı*, *fail* ve *kültür* birer *ikilik* değildir. Bir taraftan bunların kendilerine has gerçek niteliksel özelliklere sahip olduğu ve dolayısıyla birbirlerine indirgenemezliği söz konusu iken; diğer yandan aralarında karşılıklı bağlantılar vardır. Yani onlar *farklı ama bağlantılı* unsurlardır (Layder, 2014: 309). Analitik düalizm yapı ve faili birbirleri içinde eritmek yerine “yapı ve failliği sadece onlar arasındaki karşılıklı etkileşimi zamansal boyutta ele alarak uygun bir biçimde ilişkilendirebileceğimizi ve zamansal boyut dâhil edilmeden faillik ve yapı probleminin uygun biçimde çözülemeyeceği” ni ifade eder (Archer, 1995: 65). Böylece şu tezler ileri sürülür: i- yapılar zorunlu olarak onu dönüştüren eylemleri önceler (pre-dates); ii- Yapısal farklılaşma (elaboration) zorunlu olarak onu dönüştürmüş olan eylemleri sonralar (post-dates) (Archer, 2010b: 275; 1998: 374).

Toplumsal yapı ve fail etkileşimin analitik döngüsü (Archer, 1995: 76).

Morfogenetik argümanın şeması şu anlamı içermektedir: İlk olarak toplumsal yapı zamansal olarak kendini yeniden-üreten veya dönüştüren eylemlerden önce gelir. Böylece başlangıçtaki toplumsal yapı olan (T1) zamanı faillerin eylemlerinin hem kısıtlayıcı ve hem de mümkün kılıcı koşullarını oluşturur. Bir sonraki evre olan (T2 -T3) ekseninde faillerin eylemleri ve etkileşimleri söz konusu yapısal koşullar içinde gerçekleşir. Son evre olan (T4)'te etkileşim yapının farklılaşmasıyla sonuçlanır. Farklılaşmayla birlikte yeni bir yapı beliriverebilir, mevcut yapı dönüştürülebilir veya yeniden üretilebilir. Bu döngüsel olarak aynı şekilde devam eder. Yani sonuç (T4), tekrar bir (T1)' e evrilir.

Toplumsal yapının özelliklerinin hem kısıtlayıcı hem de imkân yaratması için üç şartın olması zorunludur. Bu şartlar, onların güçlerinin gösterilmesi için gereklidir. İlk olarak, böyle güçler insan etkinliklerinin varlığına bağlıdırlar. Yani etkinlik bağımlıdırlar. Aksi takdirde herhangi bir imkân ve kısıtlamadan bahsedilemez. İkinci olarak, bir imkân ve kısıtlamadan bahsetmek için uyumlu veya uyumsuz bir ilişki olmalıdır. Bu ilişki özellikle aktörlerin etkinlikleriyle bağlantılı olmalıdır. Üçüncü olarak, aktörler deterministik olmaktan ziyade koşulsal olan bu etkilere karşılık vermelidir. Karşılığın doğası ve aktörlerin kişisel güçleri– ki aktörlerin kişisel güçleri yapılarla direnmek ya da onlardan kurtulmak için yetenekler içerir- için refleksivite şarttır (Archer, 2010b: 278). Refleksivite Archer'ın teorisinde merkezidir ve ilerde göreceğimiz gibi Donati'nin ilişkinin en önemli iki özelliğinden biri olarak karşımıza çıkacaktır. Kabaca ifade edilecekse refleksivite yapı ile fail, arasındaki dolayımlayıcı unsurdur (*a.g.m.*, 284-285) ¹⁴.

14 Hatırlanacağı gibi Bhaskar'ın yapı-fail arasında dolayımlayıcı bir unsur olarak ortaya koyduğu *konum-pratik sistemi* Archer tarafından refleksivite ile değiştirilmiştir. Yani Archer yapı-fail arasında dolayımlayıcı bir unsur ol-

3. Pierpaolo Donati ve ERİS

İtalyan sosyolog Pierpaolo Donati (1946-) ilişkisel teorisini üç tarihsel aşamada oluşturduğunu belirtir: İlk olarak 1983–1991 tarihleri arasında teorik temellerin incelenmesi yoluyla bunların daha sonra bir dizi deneysel çalışma ile test edilmesi aşaması. İkincisi 1992-2006 döneminde, “ilişkisel analiz” olarak adlandırıldığı ve empirik araştırmalarda doğrulanmaya sunulan uygun bir araştırma metodolojisi geliştirme aşaması. Son olarak 2007’den sonra Archer ile birlikte küreselleşmiş toplumu ve onun değişiminin ilişkisel bakış açısıyla nasıl ele alınacağıyla ilgili olarak paradigmatik bir dönüşüm aşaması (Donati, 2018: 434).

Donati, 1983’ten beri aşamalı olarak kendi ifadesiyle bir *Eleştirel Realist İlişkisel Sosyoloji* geliştirme çabasıdadır (Donati, 2011: 2; 2018: 431). Her şeyden önce onun amacı toplumun bütünlüklü bir ilişkisel teorisini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda Donati ilişkisel teorisini bazı isimler ve temalar etrafında inşa etmiştir. Metodolojik bir araç olarak benimsediği *AGIL* şemasına ilişkisel bir yorum getirme anlamında Parsons, Luhmann ve Alexander’dan oldukça etkilenmiştir. Daha genel anlamda Donati’de yeni işlevselciliğin belirgin bir etkisi vardır. Bu etkiden dolayı Vandenberghe, onu yeni işlevselci olarak nitelendirir (2012: 400). Diğer taraftan Donati meta-teorik düzlemde Bhaskar ve Archer üzerinden realist sosyal bilim anlayışını benimser. İlişkinin bileşenlerini analiz etme noktasında ise Donati bir Simmel takipçisidir. Morandi’nin (2010) belirttiği kök ilişki kavrayışını da bu bağlamda Marx’tan değil, Simmel’den hareketle oluşturmaktadır. *Kök ilişki* yukarıda tartıştığımız *zorunlu içsel ilişkiler*dir. Sosyolojideki yapı-fail, sosyal değişim, küreselleşmiş toplum, reflek-

ması gerektiği konusundaki eleştirel realist ilkeyi içeriğini değiştirerek kabul eder. Donati’nin de Archer’ı takip ettiğini göreceğiz. Fakat bu sefer bizatihi ilişkinin kendisi refleksiv olarak kavranır.

sivite Donatı'nın ilgilendiği birincil temalardır. Tüm bunların merkezinde ise realist anlayışın hâkim olduğunu söyleyebiliriz.

Donatı'nın ilişkisel sosyolojiye dair çalışmaları alanda eser ortaya koymuş isimlere, örneğin Emirbayer *Manifestosunun* yayın tarihinden daha eskiye dayanır. Fakat onun uluslararası alanda daha çok tanınmasını sağlayan *Relational Sociology: A new Paradigm for the Social Sciences* (İlişkisel Sosyoloji: Sosyal Bilimler İçin Yeni Bir Paradigma)(2011) eseridir. Bu eserle bir anlamda Donatı ilişkisel sosyoloji tartışmalarının odağında yer almıştır. Donatı'nın ilişkisel sosyoloji tartışmalarına dair metinlerinin büyük bir kısmı bu tarihten sonra kaleme alınmıştır. Eser her ne kadar Donatı'nın o tarihe kadar işlemiş olduğu temaların genel bir görünümünü arz etse de kendisinin ERİS'ine dair önemli bir adımdır. Her şeyden önce o ve Archer ilişkisel yaklaşım içerisinde güçlü bir biçimde realist ilişkiselliliğin savunuculuğunu yapmış ve yeni tartışma alanlarının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu açıdan eser gerçekten de belirleyici bir misyonu da simgelemektedir.

Eserin genel anlamda sosyolojide özel olarak ise ilişkisel sosyolojiye sunduğu belki de en önemli atılım onun alt başlığındadır: Sosyal bilimler için yeni bir paradigma. Bu anlamda realist ilişkiselliği sosyal bilimler için bütünlüklü bir paradigma olarak görmesi ve savunması iddialı olmanı yanı sıra pragmacı ilişkisellerin bu konudaki fikirleri göz önüne alındığında kışkırtıcıdır da. (Donatı'nın paradigma ile kastının ne olduğu, neden bir paradigmanın gerekli olduğu ile ilgili fikirlerine daha sonra yer vereceğiz.) Donatı'nın ilişkisel yaklaşım içerisindeki konumuna dair bir diğer önemli metni *Manifesto for a Critical Realist Relational Sociology* (Eleştirel Realist İlişkisel Sosyoloji İçin Manifesto) (2015a)' dir. Metin, Emirbayer'in 1997'deki manifesto-suna karşı eleştirel bir tutum içermesinin yanı sıra ERİS'in temel tezlerini ortaya koyması anlamında ilişkisel sosyoloji literatüründe

önemli bir yere sahiptir. Esasında metin Donati'ye pragmatik ilişkisel sosyoloji kampına karşı realist ilişkiselliğin savunusunda simgesel bir rol yüklemiştir. Bu açıdan metnin amacı bir yandan eleştirel realist ilişkisel sosyolojiyi “tanıtmak” diğer yandan pragmatik ilişkisel sosyolojiye karşı ERİS'in eleştirisini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla burada ince bir hamle ile Donati ilişkisellik ile tözcülük arasındaki ayrımını merkeze almak yerine—ki Emirbayer'in yaptığı bu idi- pragmatik ilişkisellik ile realist ilişkisellik arasındaki farkları ortaya koyarak eleştirel realist ilişkisel ilişkinin farkını ve niteliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

3.1. Bilişsel Bir Kategori Olarak Sosyal İlişkiler

Donati, ilişki kavramı üzerine düşünürken kavramın tarihsel süreçteki gelişimini ve bileşenlerini hesaba katarak bir analiz gerçekleştirir. Bu anlamda metinleri oldukça gelişkin bir tartışma içerir.

Ona göre “belirgin bir bilişsel kategori olarak sosyal ilişkiler ‘modernite’ ile doğmuştur.” (2011: 5). Çünkü “sosyal” kavramının doğa kavramından farklı olarak kullanımı modernitenin ortaya çıkışı ile paraleldir. Toplumsal ilişkilere bilişsel bir kategorik bir konum atfedilmesi aslında modern düşüncenin toplumsal olanı yüceltmek anlamına gelir. Dolayısıyla modernlik toplumsal ilişkiler kavramına özel bir alan açmıştır. Bu anlamda modern öncesi dönemle bir karşılaştırma yapılabilir. Donati pre-modern düşüncenin ilişki kavramını, birey veya kurumların unsurlarıyla doldurulması gereken içi boş bir kavram olarak gördüklerini belirtir. Dolayısıyla ilişki kavramı tali bir biçimde kavranılmıştır. Bunun tersine modernistler ilişkiye büyük önem vermişlerdir. Onlar, her ne kadar bazen onu birey ve yapının bir yansıması olarak görmüş olsalar da ilişkinin sosyalleşmeye doğru genişlediğini de güçlü bir biçimde vurgulamışlardır. Yani modern düşünceyle ilişki kavramı

ve onun önemi bir anlamda keşfedilmiştir. Fakat Donati'ye göre modern düşüncenin bu konudaki en temel eksikliği sembolik referansın güçlü bağlarını ortadan kaldırmak anlamında sosyal ilişkiyi “rasyonelleştirmek” ve nihayetinde kendilerini bundan muaf tutmak olmuştur (2011: 29, 74; 2015b: 129). Bu ifadeler gerçekten de modern düşüncede ilişki kavramının merkeziliğinin ne derece önemsediyini göstermektedir. Demek ki bu noktada artık Donati'nin bağlamı modern düşüncenin ilişki kavramını önemseyip önemsemediği meselesi değildir. Asıl mesele ilişki kavramının nasıl kavrandığıdır. İleri de değineceğimiz gibi tam da bu sebepten dolayı olacak ki Donati kendi ERİS'ini pragmacı ilişkisellik karşısında kurmaktadır. Yani artık ilişkisel yaklaşımda önemli olan ilişkinin nasıl kavrandığıdır. Diğer bir ifade ile ilişki kavramını merkeze alma ilişkisel bir sosyoloji için yeter bir neden değildir.

Bu bağlamda Donati, sosyolojide klasik isimleri odağına alır. Ona göre klasik sosyologların hepsi kendi bakış açılarına göre toplumsal gerçekliğin ne olduğunu tanımlamışlar ve sosyolojik teorilerini de bu tanımlama etrafında örmüşlerdir. Bu tanımlamada sosyal ilişkiye önemli bir konum atfedilmesine rağmen klasik sosyologların eksikliği sosyal ilişkinin ne olduğu konusundaki başarısızlıktır. Yani ilişki kavramına derinlikli nüfuz edilmemiş ve dolayısıyla ilişkinin ne olduğu üzerine bir tanımlama yapılmamıştır. İlişkinin ne olduğunun tanımlanmaması gerçekten de onun bazı birimler arasında eriyip gitmesi tehlikesini oluşturur ve onun başka birimlerin bir türevi olarak görülmesine neden olur. Donati bu probleme vurgu yaparak kendisi ile sosyolojik gelenek arasındaki ortak noktanın örtük ve bugün henüz yeterince anlaşılmadığını söyler. Bu anlaşılmayan nokta, *sosyal olguların doğasının ilişkisel bir mesele olmasıdır* (2011: 1). Sosyolojide klasik isimlere dair bu değerlendirmenin odak noktası aslında sosyoloji alanının içeriğine dair bir tespiti kapsıyor: Sosyoloji içeriksel ola-

rak sosyal ilişkileri zaten kapsamaktadır. Donati'ye göre felsefe, psikoloji, ekonomi, hukuk ve hatta biyoloji gibi pek çok disiplin sosyal ilişkilerle ilgilenmektedir. Fakat sosyoloji, sosyal ilişkilere dair sosyal ilişkilerin tüm boyutlarını bir arada tutan, farklılaşmalarının yanı sıra empirik temelli ve bütünleşmelerine dair bir anlayış geliştiren kendine özgü bir teori ortaya koyabilmektedir. Diğer bir deyişle “yalnızca sosyoloji, sosyal ilişkileri onların *ilişkiselliğinde* kavramsallaştırma görevine sahiptir” (a.g.e., 1). Yani sosyolojinin merkezi problemi zaten “sosyal ilişkiler”dir. Hal böyle iken ona göre sosyolojinin ortaya çıkışında sosyal ilişkinin ne olduğu hakkıyla anlaşılmamış ve haliyle bütünlüklü olarak ortaya konulmamıştır. Bundan dolayı da ilişki bazen “önvarsayımlar”, bazen “yapılar” ya da “eylem”in ifadeleri, bazen de “olaylar”, “iletişimler” olarak kabul edilegelmiştir. Bu da sosyologların çoğu zaman ilişkileri analizlerinin odağı olarak değil de sonucu olarak değerlendirmeleriyle sonuçlanmıştır. Hatta bu, ona göre klasik sosyolojiyi belirleyen yapı-fail bölünmesi çağdaş sosyolojiyi de şekillendirmiştir. Bu konudaki en önemli aktarım ise sosyal ilişki kavrayışının dayandığı varsayımlardır. Diğer bir deyişle klasik sosyolojinin toplumsal gerçekliğin ne olduğuna dair temel varsayımları değiştirilmeden çağdaş sosyoloji tarafından devralınmıştır. Kısacası, sosyoloji sosyal ilişkilerin tanımlanmasında önemli bir temel sağlamasına rağmen sosyal ilişkilere hala “bilinmeyen nesne” muamelesi yapılmaktadır. (a.g.e., 2- 4).

Bu noktada artık net bir ayrım yapılabilir. İlişkisel sosyoloji ile diğer sosyolojik yaklaşımlar arasında bir fark ortaya konulacaksa; bu fark, diğer sosyolojik yaklaşımların ilişkiyi konu alıp almaması değil, sosyal ilişkilerin tanımlanma biçimi, kendilerine atfedilen gerçeklik türü, sosyal oluşumları nasıl yapılandırdıkları ve sosyal ilişkilerin nasıl belirverdiği ve değiştirildiğidir (Donati, 2018: 431). Bu tezler daha yüksek bir tonda *Manifesto for a Critical Re-*

*alist Relational Sociology*de (2015a) dile getirilir ve ilişkisel bir sosyoloji iddiasının bu unsurları kapsıyor olması gerektiğini üzerinden pragmacı ilişkilciler eleştirilir. Bu açıdan da ileride göreceğimiz gibi pragmacı ilişkilcilerin ilişkisel olmadıkları iddia edecektir. Bu durum ilişkisel sosyoloji içerisindeki ihtilafların en önemlilerinden biridir. Probleme daha sonra tekrar döneceğiz.

Sosyolojinin inceleme nesnesinin”özne”, “sosyal sistem” ve eşdeğer unsurlar (yapı, fail, yaşam dünyaları vb.) değil, sosyal ilişkilerin kendisidir (2011: 5; 2015a: 1). Donati hem klasik sosyoloji hem de çağdaş sosyoloji ile kendi ilişkisel yaklaşımı arasında bir ayrım ortaya koymayı amaçlamaktadır. Daha sonra üzerinde duracağımız bu çabada Donati teorisini ortaya koyarken işlevselcilik ve yeni işlevselcilik odağında hareket etmektedir. Bu anlamda Donati sosyolojik teoride kendisine “rakip” olarak işlevselciliği ve yeni işlevselciliği görmektedir. Çünkü ona göre sosyolojik gelenek içerisindeki en güçlü damar işlevselcilik ve onun türevi olan yeni-işlevselciliktir.¹⁵

Sosyolojide ilişkisel düşünmek, ilişkilerin sosyal ontoloji üzerine temellenen bir epistemoloji; bir ilişkiler ağı (network) olarak toplum fikrine yaslanan bir paradigmayı ve son olarak ağa dayanan bir problematiği içermelidir (Donati, 2011: 12; 2018: 434). Daha derli toplu bir şekilde ifade edilecek olursa i- ontoloji, ii- paradigma ve iii- problem ERİS’in üç temel düzlemi olarak kabul edilebilir. Bunlardan ilk ikisinin hem genel anlamda sosyoloji hem de daha özel olarak ilişkisel sosyoloji içerisinde ERİS’in belirgin farkını oluşturduğu söylenebilir. Ontoloji epistemolojiye öncelenerek temel realist tez korunur. Diğer yandan sosyal ilişkilere

15 Kitabın *Giriş* kısmında tartıştığımız referansla Donati’nin tam da yapısal-işlevselciliğin cazibesini kaybettiği dönemlerde işlevselcilik ve yeni işlevselcilik hakkında bunları söylemektedir. Yine Vandenberghe’nin Donati’yi yeni işlevselci olarak gördüğünü söylemiştik.

dair bir sosyolojik açıklama sosyolojide paradigmatik olmak zordur. Bu iki unsur iki anlamı içermektedir. İlk olarak her şeyden önce, sosyal ilişkiler indirgemeci olmayan ontolojik bir tabakalaşmaya (stratum) uygun olacak şekilde tanımlanmalıdır. Bu da onun *sui generis* varlığının kabul edilmesi anlamına gelir. İkincisi, her sosyolojik nesne *mantıksal* olarak bir sosyal ilişki olarak tanımlanmalıdır (2011: 12-13; vurgu eklenmiştir).

3.2. ERLS'e Göre Klasik Sosyolojide İlişki Kavrayışları

İlişki, bir sosyal bağlamda *ego* ve *alter* arasındaki karşılıklı bir eylemdir. Diğer bir deyişle sosyal ilişki, toplumsal bir yapılanmada farklı konumları işgal eden aktörler ve onların sosyal konumları arasında karşılıklı bir eylemin (ego-değiştirici eylem) belirivermesine karşılık gelir. Böylece ilişki bir taraftan *subjektif* (sırasıyla Ego ve Alterin) diğer taraftan ikisi arasında yaratılan bir *nesnel* (objective) gerçeklik olarak düşünülebilir (Donati, 2015a: 7; Donati ve Archer, 2015: 26).

Bu bağlamda Donati sosyal ilişkinin yapısının nasıl kavrandığı ile ilgili üç kavrayış tespiti yapar. Birincisini Weber'e dayandırılarak öznelci bakış açısı olarak tanımlanır. Burada sosyal ilişki karşılıklı olarak belirlenmiş birden çok bireyin davranışı olarak anlaşılmaktadır. Buna göre, Weber ilişkinin kendi gerçekliğine bağlı kalmamış ve ilişkinin anlamı bireyde ifadesini bulmuştur. Böylece öznel olarak kavranan ilişki yalnızca *sembolik bir referans* halini almıştır. Bu *refero* olarak nitelendirilir. İkinci kavrayış nesnelci olarak tanımlanır ve Durkheim'e dayandırılır. Burada ilişki *Ego* ve *Alter* arasındaki bir bağ veya karşılıklı bir düğüm (tie) olarak kavranır. İlişki *Ego* ve *Alter*'i birbirine bağlayan bir 'düğüm'ün (tie) nesnel koşullarının bir ürünüdür. Bu da *religo* olarak nitelendirilir. Üçüncü ve son kavrayış ise Simmel'e dayandırılarak *Re-*

fero ve *Religonun* iç içe geçmiş boyutları olarak görülür. Diğer bir ifade ile ikisinin karşılıklı etkisine dikkat çekilerek; Weber'deki *sembolik referanslar* olarak görülebilecek *refero* ile Durkheim'de *düğüm* (tie) olarak görülebilecek *religo*'nun birleştirilmesi önerilmektedir. Burada ilişki, sembolik-psikolojik ve enstrümental normatif eksenlerin bir kombinasyonu aracılığıyla operasyonelleştirilen bir üretken mekanizma olmaya yardım eden *karşılıklı etkiler* olarak kavranmaktadır (Donati, 2015a: 7-8; 2011: 86-88; Donati ve Archer: 2015: 26-27). İlişki artık gerçekliğin reel düzleminde bir *tertium*dur. Bu, ilişkiyi “yüzer gezer”, belli bir düzlemi oluşturan bir unsur olmaktan çıkartır ve epistemolojiyi önceleyen bir rölativizmden sakınmayı mümkün kılar (Donati, 2011: 13).

Böylece Weber, Durkheim ve Simmel üzerinden klasik sosyolojide, sosyal ilişkinin kavrayışı üç bağlamda ortaya konulmaktadır: *refero* olarak semantik ilişki, yani sembolik bir referans; *religo* olarak semantik ilişki, yani normlar ve anlamlar tarafından oluşturulmuş olan yapısal bağlantılardan türeyen bir tutkal (bond); *beliriveren bir fenomen olarak ilişkinin doğurgan semantiği*, yani *Ego* ve *Alter* arasındaki karşılıklı ilişki (Donati ve Archer, 2015: 27-28). Aslında burada meta-teorik bir bağlama işaret etmekte fayda var. Görmüş olduğumuz gibi realist ilişkiliscilerin temel argümanı natüralist bir sosyal bilimin imkânı üzerinedir. Bu anlamda onlar her ne kadar inceleme nesnesi bağlamında doğa ve sosyal bilimler arasındaki bazı sınırlılıklara işaret etmiş olsalar da esas olarak “iki alan” için metodolojik birliği savunmaktadırlar. Fakat burada gördüğümüz gibi Donati (ve Archer), ilişkinin kavranması noktasında Simmel'i takip etmektedirler. Eleştirel realizmin yeni-Kantçılık eleştirisi ve Simmel'in yeni-kantçılığı dikkate alındığında bunun realist metodolojik prensiple nasıl uzlaştırıldığı problemi ortaya çıkmaktadır. baş göstermektedir. Burada Donati, Harvey (a.g.m.,) gibi Simmel'i realist kamp içe-

risinde görmüş olması muhtemeldir. Fakat böyle yapılarak söz konusu problem çözülmüş olmaz. Gerçekten de Bhaskar'ın da *Natüralizmin Olanaklılığı*nda kavradığı gibi realist ilişki kavrayışı Simmel'in ilişki kavrayışıyla neredeyse aynıdır. Donati ve Archer'ın Bhaskar'dan farkı; Bhaskar Simmel'den dolaylı olarak yalnızca birkaç yerde zikreder. İki ismin temel ilgisi ise Simmel'e yöneliktir. Bu açıdan Donati metinlerinde Simmel'den övgüyle bahseder. Diğer yandan Donati, anlaşılan, Weber ve Durkheim'in ilişkiyi kavrayış biçimlerindeki temel sıkıntıyı karşılıklılığın olmayışına dayandırmaktadır. Aslında her iki isimde de karşılıklılık mevcuttur. Weber de karşılıklılık bireylerin birey olarak kendi aralarındadır. Bu açıdan Weber, görmüş olduğumuz gibi, toplum, devlet gibi oluşumların "gerçekliğini" yadsımaktadır. Fakat Weber'in kendi koyduğu metodolojik ilkelere feragat etmesi pahasına yapmış olduğu empirik çalışmalar, özellikle bürokrasi göz önüne alındığında karşılıklılığın yalnızca bireyler arasında kalmadığını da söylemek mümkündür. Durkheim'e baktığımızda ise yine empirik çalışmaları dikkate alındığında, mesela *İntiharda*, karşılıklılığın tek yönlü olduğunu söylemek zordur. Asıl sorun Donati'nin karşılıklılığı yapı ve fail arasında kabul etmesi şeklinde beliren ilk izlenim bizi yanıltabilir. Dolayısıyla başlangıçta her iki ismin de sosyal ilişkilerle alakadar olduğu şeklindeki olumlu tavır sonradan Weber ve Durkheim'e dair malum bakış açısının farklı bir tarzda yinelenmesine bürünmektedir. Bu yukarıda görmüş olduğumuz gibi Bhaskar'ın eleştirisiyle aynı doğrultudadır.

Donati'ye göre ilişkiye dair ilk iki kavrayış *üretken mekanizmaları* (generative mechanism) kavramada oldukça yetersizdir. Yani sosyal ilişkiyi neyin doğurduğu ve beliriveren fenomenler konusunda yetersizdirler (Donati, 2011: 88). Üretken mekanizmaların analizini ortaya koymak sosyal ilişkinin üçüncü kavrayışını gerektirir. Üçüncü kavrayış Donati'ye göre:

Bir ilişki içinde olmak statik veya dinamik bir anlama¹⁶ sahip olabilir: bir bağlamda kalmak (morfostatik anlamda) veya üretken bir etkileşime katılmak (morfogenetik anlamda) anlamına gelebilir. Bu nedenle, *bir bağlam olarak sosyal ilişki* (bağlamsal bir matris, yani araştırılmakta olan bir durumdaki kültürel ve yapısal bağlamlar olarak) ve *etkileşim olarak sosyal ilişki* (bir etkileşim dinamiğinde veya dinamiğinin beliriveren etkileri) arasında ayırım yapmak gereklidir. Her durumda, bir ilişkide olmak, *ego* ve *alter*'in eylemlerinin yalnızca birbirlerine yönelmesi ve karşılıklı olarak birbirini şartlandırması değil, aynı zamanda kısmen *egoya* ve kısmen *alter*'e bağlı olan bir *sui generis* bağı (bond) oluşturduğu gerçeğini ima eder ve kısmen de her ikisinden de kaynaklanmayan ama her ikisini de 'aşan' bir gerçekliktir (etkili veya sanal) (a.g.e., 89).

Aile örneğini düşündüğümüzde aile yalnızca algıların, duyguların ve empatilerin bir ürünü değildir. Aile *yalnızca öznel aracılığıyla gerçekleştirilebilmesine rağmen (canlı) özneye bağlı değildir*. Bu açıdan aile, belirli bir bağlamda tanınması gereken *sui generis* bir ilişki'dir (Donati, 2011: 15-17; ayrıca bkz. Archer, 2015a: 239). Yani bir ailenin fertlerini aile yapan bizatihi aralarındaki ilişki biçimidir. Bu ilişki, empirik düzeyde tek tek aile fertleri arasında gerçekleşmenin ötesinde fertleri aşan ve aile olarak isimlendirilen üst bir gerçekliği oluşturur. Yine doktor-hasta ilişkisini düşündüğümüzde her iki aktörün, kısmen benzer ve kısmen de farklı olan, ancak her durumda subjektif olarak farklı şekillerde anlaşılan *hedeflere, araçlara, normlara ve değerlere* sahiptir. "Beliriveren ilişki kısmen doktordan ve kısmen [de] hastadan gelen ve ikisi arasında etkili bir şekilde çalışan ilişkisel aktiviteye bağımlı bir gerçeklikte gerçekleşen öğelerden meydana gelir" ve ikisini de aşan üçüncü bir boyutta konumlanır. Bir diğer açıklayıcı örnek çift örneğidir. "Ego ve Alter bir çift kurmaya karar verdiklerinde" eşler konumlarını, amaçla-

16 Bu anlamlar sırasıyla Archer'ın morfogenetik/morfostatik kavramlarına karşılık gelir.

rını, araçlarını, normlarını ve motivasyon değerlerini ihtiyaçlarına göre belirleyecek ilişkiye uyarlarlar. Elbette burada ilişkiye atfedilen anlam farklı olabilir. Biri sevgiyi öncelerken diğeri başka bir şeyi önceleyebilir. Böylece ilişki her zaman simetrik değil asimetrik de olmuş olur. Burada eşlerin ilişkiye atfettikleri öncelikler hem fırsatlar hem de kısıtlamalar yaratabilir. Bunlar sürekli bir müzakerenin konusu olur. Bu durum ilişkinin *Ego* ve *Alter* arasında arabuluculuk eden (ama onları aşarak onlara bir form, anlam ve bağlam kazandıran) “üçüncü” bir gerçeklik olmasından ileri gelir (Donati, 2015a: 10). Bu durum işçi-işveren, öğretmen-öğrenci, ev sahibi-kiracı vb. örneklerle genişletilebilir.

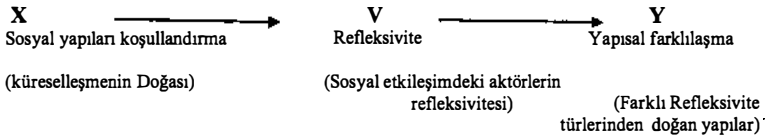
Yukarıda aktarılan alıntı ve örneklerden *ilişkide olmak*ın üç analitik anlama sahip olduğu çıkarılabilir. Birincisi, “iki (veya daha fazla) kişi (entities) arasında, aynı zamanda, onları ayıran ve birbirine bağlayan *belirli bir mesafe*” vardır. İkincisi, bu tür bir ilişki *vardır* yani kendi içinde bir gerçekliktir. Dolayısıyla öncülere indirgenemezdir. Bu açıdan da kendi özelliklerine ve nedensel güçlerine sahiptir. Bu durum belli bir ilişki biçiminin dışında duran gözlemci içinde geçerlidir (Donati, 2015a: 10; 2011: 15-17, 93). Son olarak üçüncüsü, böyle bir gerçeklik kendine ait bir *modus essendisi* (sosyal ilişkinin içyapısını ve onun dinamiklerini ifade eden ilişkinin içindeki varlıkların şekli) vardır. Bu, beliriveren özelliklerden sorumludur. “Bu üç anlam analitiktir, çünkü – empirik bir bakış açısından - her ilişki [birbiriyle] yakından bağlantılı olan tüm bu özellikleri içerir.” (Donati ve Archer, 2015: 18; ayrıca bkz. Donati, 2015a: 4).

İlişkiler genel anlamda sosyal etkileşimleri de kapsayan özellik ve güçlere sahiptir. Burada ilişkilerin etkileşim düzeyini aşmasının düz bir ontolojinin reddi anlamını içermesinin yanı sıra ilişkilerin çeşitli özellikleri ve güçleri arasında biri diğeriyle bağlantılı olacak şekilde en az iki özelliği vardır. Her iki özellik

de epistemolojik değil ontolojiktir. İlk olarak sosyal ilişki doğası itibariyle refleksivdir. Yani bir ilişki, bir ilişkide olan özneler üzerinde her zaman geri bükülür (Donati, 2015a: 28). Refleksivite tamamıyla ilişkisel bir unsur olarak görülmekte ve “bütün normal insanların paylaştığı, zihinsel olarak kendilerini toplumsal bağlamlarıyla ve toplumsal bağlamlarını da kendileriyle ilişki içinde değerlendirme yeteneğinin düzenli ifası” (Archer, 2015a: 222) olarak tanımlanır. Aslında Donati ve Archer’da refleksivite yukarıda örnekler üzerinden görülebileceği gibi ilişkinin bizzat “arasında işlediği şeyleri” aşmasıyla bağlantılı olarak kolektif refleksivite olarak kavramsallaştırılır:

Kolektif düşünümSELLİK, Ego ve Alterin düşünümSELLİĞİNDEN, ilişkilerin iki birey olarak onları aşan ve aynı zamanda nesnel olarak onlara indirgenmeyen bir değeri olduğunun... farkında olmalarından kaynaklanır (a.g.m., 240).

Refleksivite, düşük seviyede olabilir, bozulabilir, engellenebilir. Fakat o her zaman ilişkiye içkin bir unsur olarak varlığını sürdürür. Refleksivite her bağlama göre sabit bir anlam içermekte tersine bir tür ilişki biçiminden başka birine ve dolayısıyla bir bağlamdan diğer bir bağlama oldukça farklı özelliklere sahip olabilir. Örneğin aile bağlamının ilişki biçimindeki refleksivite ile piyasa bağlamının ilişki biçimindeki refleksivite farklıdır.

ERİS’e göre sosyal değişimde refleksivitenin sosyal rolü (Donati: 2011: 196; ayrıca bkz. karşı. 2013b: 133).

Bu birinci özelliğe paralel hatta onun tamamlayıcısı olarak görülebilecek ikinci özellik sosyal ilişkinin hiçbir zaman mekanik olarak çalışmamasıdır. Çünkü sosyal ilişki ikili değil üçlü bir yapıya sahiptir. Sosyal ilişkinin üçlü bir yapıya sahip olmasının anlamı onun kaba bir deterministik kavrayış dışında tutulmasıdır. “Otomatik mekanizmaların ikili olması (etki-tepki) ve kendi amaçlarının olmamasına (niyetleri) karşılık toplumsal ilişki bir insansalcılığı içeriyorsa -gerçekleştirilebilecek olan ya da olamayacak olan- oyunda olan muhtemel tüm mekanizmaları içermektedir.” Bir ilişkinin varlığının eşitliği, anlaşmada olsalar bile, belirli bir ilişki içinde olan tekil öznelerin sonuçlarına tekabül ettiği kabul edilemez. Aksine, ilişkinin neden olduğu sonuç, söz konusu tekil öznelerin belirli hedeflerinden (istekleri, beklentileri, vb.) uzak tutulmalıdır. Çünkü bunlar özneler arasında aracılık eden bir etkidir. Bununla birlikte, aktörlerin üretken bir ilişkiyi sürdürmeleri için, ilişkilerine ilişkin bir boyutsal boyutu kabul etmeleri gerekir (Donati, 2015a: 30; 2014: 150-152).

3.3. Sosyal İlişkilerin Sui Generis Yapısı

Bütün özellikleri ile birlikte sosyal süreçlerin ilişkiler içinde ve arasında ilerlediğini, yani ilişkinin toplumsal gerçekliğin başlangıcını oluşturduğu anlamını içeren *Başlangıçta ilişki vardı* (Donati, 2011: 17) ifadesi ERİS’in temel mottosu olarak görülebilir. İfade “başlangıçta söz vardı”, “başlangıçta eylem vardı” gibi ifadelere bir tür gönderme yapmanın yanı sıra ERİS’in hem sosyal teorideki yapı-fail, öznellik-nesnellik tartışmasındaki tavrını imlemekte hem de daha geriden ontolojik bir konumu işaret etmektedir (Donati, 2014; 2015a). Daha net ifade edilecekse Donati’nin vurgulamak istediği ilişkinin bizatihi *sui generis* varlığıdır.

İlişki kendi gerçekliğine sahiptir ve bundan dolayı ilişki, başka bir şeyden türememe ya da başka bir unsura indirgememe anlamında *sui generis* bir yapıya sahiptir. Donati'ye göre;

[Bu] ilişkisel ontoloji, kısmen *deneysel olarak* bilinebilir empirik bir temele sahiptir. Organik referans sisteminde (vücut), bir kişi [nasıl ki] havasız ve susuz yaşayamaz, fakat önceki sonrakine indirgenemez. [Aynı şekilde] sosyal referans sisteminde sosyal formlar insan başkalarıyla ilişkiye girmeksizin var olamaz. Bu ilişkiler [insanı] bir kişi (person) olarak 'oluşturan' şeydir ve hava ve suyun bir beden için zorunlu olması gibidir. *Nasıl ki diğerlerinin yadsınmasıyla da bir ilişki var ise, aynı şekilde kendinde de ilişki vardır.* Bu, sosyolojinin ilgilendiği şeydir (2011: 13).

İlk başta ilişkinin *kısmen deneysel olarak bilinebilir empirik bir temele sahip olduğu düşüncesi* genel realist tezle bir çelişki oluşturduğu söylenebilir. Fakat dikkat edilirse Donati ilişkinin gözlemlenmesinden değil bilinebilmesinden bahsetmektedir. Bu açıdan Bhaskarcı realist tezle uyumludur. Diğer yandan "sosyolojinin ilgilendiği şey" in analiz edilmesi öncelikli olarak sosyal ilişkilerin öznelci ve/ya nesnelci bakış açılarının dışında tanımlanması ve kavranmasını gerektirir. Donati'ye göre metodolojik bireycilikte toplumsal gerçeklik bireylerin bir ürününe indirgenir. Bütüncülükte ise toplumsal gerçeklik yapısal unsurlarla belirlenir. Yani toplumsal gerçeklik ya bireyin ürünü ya da yapının belirlenimine denk gelen bir konumda tanımlanır. Yapı ve failin birleşimi (hatırlanacağı gibi Archer bunu *merkezi bütünleştirme* olarak kavramsallaştırır) yoluyla toplumsal gerçekliği açıklayan sentezci yaklaşımlarda ise toplumsal gerçeklik biri diğerine göre belirlenen bir unsura dönüşür. Donati'ye göre toplumsal gerçekliğin temelini oluşturan ilişkiye her üç yaklaşımda da 'bir unsurun türevi konumu' bahsedilir. Bunların aksine ERİS, herhangi bir toplumsal gerçeği beliriveren bir yapı olarak görmek-

tedir. Toplumsal gerçeklik ne bireylerde, ne yapılarda ne de ikisinin birleşiminde yerleşiktir; toplumsal gerçeklik ilişkiler tarafından üretilir (Donati, 2011: 62- 63, 162).

Realist ilişkilencilere göre toplumsal gerçekliğin ilişkiler aracılığıyla üretilmiş olması, ilişkinin “arasında vuku bulduğu maddelerin olmadığı veya onları geçersizleştirdiği” anlamını içermez. Bu, realist ilişkisel kamp ile pragmatik ilişkisel kamp arasındaki temel ayrım noktalarından birisidir.

İlişkinin maddeler arasılığı ne demektir? Porpora (2018) pragmacı ilişkilencilerin (Emirbayer, Powell, Depelteau) madde-nin olmadığı her şeyin *işlem* ve *akış*lardan ibaret olduğu yönündeki tezlerine yönelik eleştirisinde biraz da pejoratif bir tavırla “işlemlerin *bazı şeyler* arasında işlem yapmak zorunda” olduğunu; “akışların *bir şeyin* akışı” olması gerektiğini; “eğer ilişkiler varsa bağlantının (relate)” da olması gerektiğini söyleyerek realist ilişkisel kampın ilişki-madde problemine dair konumu ortaya koymaktadır. Ona göre:

[E]leştirel realistlerin belirivermecî bakış açısına göre, yüksek seviyeli varlıklar, düşük seviyeli varlıkların uygun bir şekilde düzenlenmesi (arrangement) ile oluşur veya oluşturulur. Örneğin, moleküller atomlar arasındaki ilişkiler uygun düzenlemeleri ile oluşur veya oluşturulur.[T]emel parçacıkların ötesindeki her şeyin başka şeylerden veya maddelerden oluştuğunu söyleyebileceğimiz gibi, her şeyin ilişkilerden oluştuğunu söyleyebiliriz. Asıl gerçek, temel parçacıkların ötesinde, her şeyin var olan (substantial) şeyler arasındaki uygun ilişkilerden oluşması ya da oluşturulmasıdır. Dolayısıyla ontolojimiz hem ilişkileri hem de maddeleri içermelidir (a.g.m., 423).

Her ne kadar Porpora’nın ilişki ve madde arasındaki problemeye dair uygun bir açıklama getirmiş olduğu görülse de son alıntıyı anlamak güçtür. Çünkü bir yandan pragmacılara eleştirisinde

ifade edildiği gibi kabaca “ilişkinin bir şey(ler) arasında bir ilişki olması gerekir” denilirken diğer yandan tekrar her şeyin ilişkilerden meydana geldiği iddia edilir. İlişkinin “bir şeyler arasında” olma zorunluluğu varsa nasıl oluyor da söz konusu “bir şeyler” ilişkilerden oluşuyor? Her ne kadar bu soruya tatmin edici bir cevap bulmak zorsa da Porpora’nın da işaret ettiği yerden Donati ilişkinin *sosyal molekül* olarak düşünülmesi gerektiğini söyleyerek tartışmayı biraz daha ilerletir.

Sosyal molekül ifadesi esasında ilişkinin yapısının daha iyi ortaya konulması ve böylece daha kolay anlaşılması için kullanılır. Yani ilişkinin *sui generis* yapısı sosyal molekül analojisi¹⁷ aracılığıyla ortaya konulmak istenir. Çünkü realist kavrayış açısından ilişkinin ontolojik düzlemde bir varlığından bahsedebilmek için onun bir yapısının olması gerekir. Bu yapı, yukanda Porpora’nın açıklamalarında örtük olarak bulunan biyolojik bir analogi (kuşkusuz bu bir analogiden fazlasıdır) çerçevesinde ortaya konulur: sosyal ilişkiler moleküler bir yapıya sahiptir (Donati, 2015a: 7). Yani “Toplumsal ilişki, unsurları, içsel kombinasyonlarıyla birlikte, belirli nitelikleri ve güçleri üzerine alan bir “molekül” olarak kabul edilebilir (Donati, 2018: 12). “Sosyal molekül, bir tür ‘formsuz form’ olan elementlerin bir araya toplanması / birleşmesi olarak, sosyal formların her türlü ‘kanon’, standart, gerçek veya kesin olarak tanımlanamayan bir kimliği reddetmesi”nin bir tür işlevini görmektedir. *Molekül* terimi “sosyal morfogenetğin farklılaşmış bir yapı oluşturmak zorunda kaldığı durumda belirli bir istikrar ve nedensel güçlerle donatılan beliriveren bir etki üretmek için yine belirli bir istikrar ve nedensel güçlerle donatılması gerektiğini belirtmek için” kullanılır (*a.g.m.*,11-12).

Kuşkusuz “sosyal dünyanın bir molekülü olarak sosyal ilişki” kimyasal-biyolojik dünyada var olan molekül için bir metafor-

17 Realistlerde anolojilerin önemiyle ilgili bkz. Damerkanle vd. a.g.e.

dan daha fazlasını içermektedir. Nasıl ki kimyada molekül kimyasal bir maddeyi karakterize ediyorsa veya biyolojide gen yaşayan bir bireyin biyolojisini oluşturuyorsa toplumsal alanda da *belirli* bir sosyal ilişkinin *belirli* bir sosyal formu karakterize ettiğini söylemek mümkündür.¹⁸ Molekülün bir maddenin özelliklerini koruyan ve otonom varoluş yapabilen en küçük parçacı olmasından dolayı analogiyle belirli bir sosyal alan, bağlam (context) veya dokuyu tanımlayan sosyal ilişki anlatılmak istenir (Donati, 2015a: 12). Fakat burada Donati'nin altını çizdiği bir hususa dikkat çekmek gerekir: herhangi bir gerçek kimyasal veya biyolojik analogiden kaçınılmalıdır. Çünkü toplumsal dokuyu karakterize eden sosyal molekül, insanın özgür eyleminden ve göreceli olarak özerk olan ve ilişkisel mekanizmalar yoluyla kararlılık sağlayan unsurlardan meydana gelir.¹⁹ Yani insan failiği daimi olarak etkindir. Bu durum daha genel bir kavrayışla refleksivite bağlantılandırılır. Dolayısıyla ilişkinin sosyal bir molekül olarak kavramsallaştırılması onun sosyal olanın dokusunu oluşturduğu anlamına geliyor. Böylece toplumun dokusunu oluşturan ilişki sahip olunan bir konumda değil oluşturan (sahip olma değil) bir konumda tanımlanır: “toplum ilişkilere sahip değildir, fakat ilişkilerdir.” (Donati'den akt. Archer ve Donati, 2015: 25). Bunu, yukarıda Porpora'dan alıntıladıklarımızla ilişkilendirdiğimizde kanaatimizce ilişki-madde problemine dair eleştirel realist ilişkisel kavrayış biraz daha anlaşılır olacaktır. Madde (bağlamımızda toplumsal bir ‘madde’) belirli bir *forma*, *anlama*, *bağlama* kavuşmamış olma anlamında vardır. İlişki tam da söz konusu maddelere bir *form*, *anlam*, *bağlam* kazandırır.

18 Donati, bir yerde doğrudan biyolojik hücre DNA'sı benzerliğini kullanır. Yani hücre biyolojide nasıl bir öneme sahipse ilişki de sosyal alanda öyle bir öneme sahiptir (2011: 60).

19 Bu, Bhaskar'ın natüralist tezin sosyal bilimlerdeki sınırlılıkları çağrıştırmaktadır.

Bu anlamıyla Porpora'nın ifadesini rezerve ederek şöyle diyebiliriz: “şeyler”e bir *form*, *anlam* ve *bağlam* kazandırması anlamında ‘varolan her şey’ ilişkilerden oluşur.

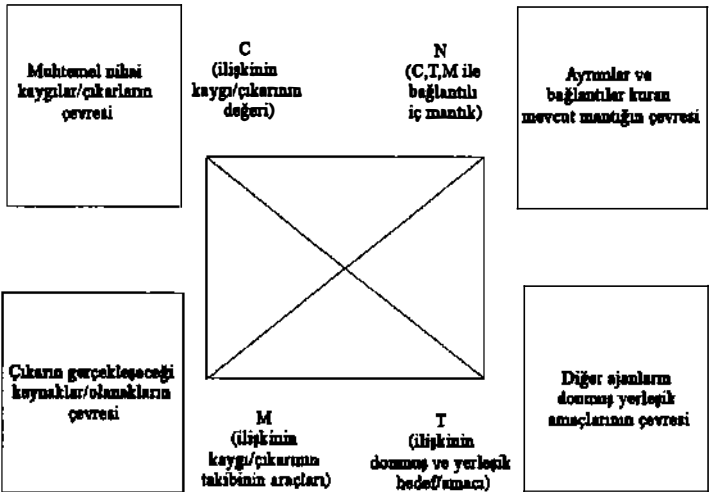
Bu temelden sonra şimdi sosyal molekül olarak tasavvur edilen sosyal ilişkinin yapısına geçebiliriz. Donati’ye göre ilişkinin yapısı şu dört unsur ve onların bağlantılarından meydana gelir (Donati, 2014: 154):

(C) ilişkinin ilgi/alakasına atfedilen *değer*,

(T) İlişki değerinin temelinde onun uygulanması için seçilen veya seçilebilen somut ve yerleşmiş *hedef / amaç*;

(M) ilişkinin ilgi / alakasını sürdürebilmek için geçerli *araçlar*;

(N) C, T ve M’yi (farklılıklar ve bağlantılar yoluyla) ilişkilendirme *mantığı*.

Sosyal ilişkilerin moleküler yapısı (Donati, 2014: 151).

Bu şemaya dayanılarak bir toplumun morfogenetik yapının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bunlar bizzat Parsons'ın AGIL şemasına dayandırılarak oluşturulmuştur. Dolayısıyla A-G-I-L, C -T-M-N olarak yeniden formüle edilmiştir. Aslında ilişki burada AGIL yoluyla analitik olarak ayrıştırılmıştır. Böylece sosyal ilişkinin yukarıda geçen analitik olarak ayrıştırılmış unsurları temel alınarak; bir molekül gibi toplumun dokunu nasıl oluşturduğu ortaya konulabilir (Bkz. Donati, 2014: 153, 156, 158). Bu, makro, mezo ve mikro düzeylerin hepsine uygulanabilir. Bu açıdan örneğin, modern öncesi, modern veya modern sonrası toplumu oluşturan sosyal ilişki dokusu, sosyal molekülün bahsi geçen unsurlarıyla ortaya konulabilir:

Kabile yapısından kaçan pre-modern toplumlar genellikle “tabakalaşmıştır”. Bu düzenlemede, her sosyal tabaka kendi spesifik sosyal tabakalarının (veya sınıfının) molekülü olan kendi “sosyal molekülüne” sahiptir. Ortaçağ aristokrat sınıfındaki sosyal ilişkiler, kurumlarda (doktorlar, noterler, marangozlar, kasaplar vb.) örgütlenen profesyonel ya da esnaf sınıflarından ve diğer sınıflardan (köylüleri düşünür) farklı olan bir sosyal moleküle sahiptir. Her tabaka veya kurumun kendi sosyal molekülü vardır. [...] Modern toplumlar önceden var olan sosyal tabakaların moleküllerini kırmakta ve kendi nitelikleri ve güçleri bakımından, öncekine göre tamamen farklı olan bir tür sosyal molekül başlatmaktadır. Erken modern molekülün şekli, sürekli ayrıştırma ilkesine dayanır (Donati, 2015a: 12; ayrıca bkz. 2014:ss. 153-154).

Mikro seviyede “bir arkadaş ağı, bir hastane, bir sınıf, bir aile, bir yazılım laboratuvarı, bir çete, bir lobi, bir grup insan kaçakçısının tümü ‘sosyal molekül’ olarak” adlandırılan belirli bir ilişkisel yapı ile karakterize edilmektedir (Donati'den akt. Donati, 2018: 438). Bu açıdan aslında her sosyal alanın kendine özgü bir sosyal molekül dokusuna sahip olduğu söylenebilir. “Her sosyal alanın kendine özgü bir sosyal molekül dokuna sahip olduğu” iddiasının

işlevsel bir çağrışım yaptığının farkında olmuş olmalı ki Donati, sosyal ilişkinin her zaman işlevsellikten daha fazlası olduğunu söyleyerek bunun tamamen işlevsel bir anlam içermediğini belirtir (bkz. Donati: 2014; 2015a; 2013a). Sosyal yaşam (realm), “bir bağlamda karakterize olan sosyal yapıları oluşturan ‘moleküller’ içinde kendini organize etme eğilimindedir.” (Donati, 2015a: 12). İfade ettiğimiz gibi bu makro düzey için işe koşulduğu gibi mikro düzey içinde işe koşulmaktadır (bkz. Donati, 2013b: 143 vd.).

Sosyal ilişkinin *sui generis* yapısı onun bizatihi toplumun bir molekülü olarak görülmesi gerektiği tezine dayandırılır. Bu açıdan da ilişkinin toplumun temelini oluşturan en küçük ve belirleyici birim olduğu kabul edilir. İlişkinin diğer unsurlarla (yapı-fail vd.) olan bağlantısına gelindiğinde ERİS’in ilişki kavrayışı daha bütünlüklü bir görünüm kazanacaktır.

3.4. Analitik Metodolojik Bir Araç Olarak AGIL

Yukarıda Donati’nin yoğun bir biçimde *işlevselcilik* ve *yeni işlevselcilik* etkisi ve eleştirisi üzerinden kendi ilişkisel sosyolojik anlayışını ortaya koyduğunu ifade etmiştik. Donati, 1983’te *Introduzione alla Sociologia Relazionale* (İlişkisel Sosyolojiye Giriş) çalışmasıyla ilişkisel yaklaşımını Marksizm²⁰ ve işlevselcilik gibi dönemin ana akım yaklaşımlarına bir alternatif olarak geliştirdiğini ifade eder (Donati, 2015a: 2). İlişkisel sosyoloji tartışmalarının yoğun bir biçimde yapılmaya başlandığı 2010’larla beraber Donati önceki pozisyonunu korumakla birlikte rotasını pragmacı ilişkisel eleştirisine çevirir. Kısacası süreç içerisinde bir bütün olarak değerlendirildiğinde Donati ilkin işlevselcilik ve yeni işlevselcilik

20 Fakat Donati’nin çalışmalarının içeriği dikkate alındığında Marksizm eleştirisinin işlevselcilik ve yeni işlevselcilik ile karşılaştırıldığında onun teorisini inşa etmede tali kaldığı görülecektir. Buna, AGIL şemasının yeniden ilişkisel bir yorumunun ortaya konulmuş olmasını örnek gösterilebilir.

üzerinden kendi ilişkisel teorisini oluşturmuş ve daha sonra ilişkisel sosyoloji tartışmalarının yoğunlaştığı dönemde ise teorisinin pragmacı ilişkisellelikle olan farklılığını da ortaya koymuştur. İkincisini daha sonra ele alacağımızdan dolayı burada yalnızca işlevselcilik ve yeni işlevselcilik bağlamını ele alacağız.

Donati'ye göre işlevsellik, Gouldner'in ([1970] 2015) iddia ettiği gibi ölmüş ya da bir kriz halinde değildir. Bu inandırıcı bir argüman değildir. Tersine işlevsellik baştan beri sosyoloji içerisinde güçlü olmanın yanı sıra sürekli olarak başka versiyonlar altında yenilenerek varlığını devam ettirmiş ve halen de devam ettirmektedir. Ona göre işlevselliğin üstesinden ancak ilişkisellik ile gelinebilir. Bundan dolayı o işlevsellik eleştirisini büyük oranda Parsons²¹ ve Luhmann²² üzerinden yürütür.

Donati'ye göre ilişkisellik ile işlevselcilik arasında bir ayırım yapmak kolay değildir. Çünkü işlevsellik, her ne kadar sosyal ilişkileri işlevsel bir bağlama indirgese de ilişkilerin rolüne yoğun bir biçimde vurgu yapan ve büyük ölçüde ağ analizine dayanan bir yaklaşımdır (Donati, 2011: 121). Fakat yine de ikisi arasında bir ayırım koymak zorunludur. Bu ayırım sosyal ilişkinin kavranmasındaki farklılığa dayandırılır. Donati'ye göre ERİS işlevselcilik ve yeni işlevselcilikten farklı olarak i- sistem kavramı yerine sosyal ilişkileri birincil unsur olarak temellendirir, ii- toplumsal ilişkiyi sistemin bir ifadesi/temeli (yapısal işlevselci yaklaşımların yaptığı gibi) veya eylemin bir ifadesi/ürünü (eylemci yaklaşımların yaptığı gibi) olarak değil, 'insan gerçekliği olarak gözlemler, düşünür' ve öyle analiz eder (*a.g.e.*, 122). Aslında her

21 Parsons'ın teorisini yapı-fail bağlamında ele alan bir metin için bkz. Layder, 2014, ss. 17-43; ayrıca Parsons'un işlevselci kuramının bir eleştirisi için bkz. Habermas, 2001: ss. 679-729.

22 Donati ve Luhmann'nın karşılaştırmalı bir değerlendirmesi için bkz. D'Alessandro, 2014. Ayrıca Luhmann'nın sistem teorisinin kapsamlı bir analizi ve eleştirisi için bkz. Habermas, 2011: ss. 399-530.

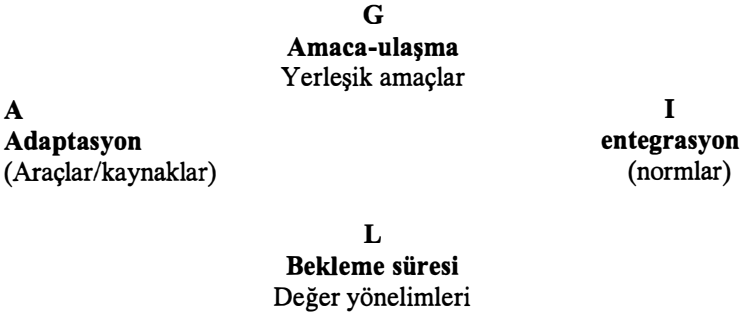
ne kadar burada ERİS'in bir sistem yapısına karşı olduğu gibi bir izlenim oluşmuş olsa da onun bir sistemsel yapıyı inkâr etmediği belirtilmelidir. Buradaki kritik nokta ilişkinin yalnızca sistemin unsurlarıyla sınırlı tutulmamasıdır. Bu bağlamda Donati Parsons'a büyük bir önem atfeder ve onunla ilgili olarak şunları söyler:

On dokuzuncu yüzyılın saf ve ilkel işlevselliği ile karşılaştırıldığında, Parsons sosyolojide çok daha fazla ilişkisel bir dönüş başlatmıştır: O bütün/parça paradigmasından sistem/çevre paradigmasına geçişi sağlamıştır. Bu yer değiştirmeye toplumsal eylem aslında ilişkisel olarak tanımlandı, ancak ilişkinin merkezine sistem oturtuldu (a.g.e., 141).

Bu ifadeler oldukça önemlidir. Çünkü çalışmanın giriş kısmında da görmüş olduğumuz gibi 1960'ların sonlarından itibaren sosyolojideki gelişmelerin temelinde Parsons'ın yapısal-işlevselci teorisinin eleştirisi vardı ve bugün ilişkisel sosyoloji olarak tartışılan yaklaşımın çağdaş anlamda köklerinin o döneme sapanmış olduğunu gördük. Bu bağlamda ilişkisel sosyolojide sık sık dile getirilen ama çoğu zaman bir muamma olarak kalan sosyolojideki hâkim tözcü kavrayış yapısal işlevsellikten başka bir yaklaşım olmasa gerek! Fakat gördüğümüz gibi ilişkisel sosyoloji tartışmalarında önemli bir yer tutan Donati sosyolojide bütün/parça paradigmasından merkez/çevre paradigmasına geçişi sağlama açısından Parsons'a önemli ve aynı zamanda radikal bir konum vermektedir. Donati'nin AGIL şemasının ilişkisel yorumunu yapmış olması onun Parsons'ın sosyolojide yaptığını iddia ettiği paradigmatik değişimine bağlı kaldığı anlamına gelir. Fakat Parsons'ın temel hatasıdır ilişki kavramının sistem ve işlev kavramının arkasında konumlandırmasıdır. Bu, Parsons'ın yanı sıra yeni işlevselci Luhmann için de geçerlidir. Donati özellikle ilk çalışmalarında kendini adeta bu "hatayı" düzeltmeye adanmış gibidir. Yani, sistem ve işlev kavramlarını ilişki kavramının arkasında konumlandırmayı amaçlayan ilişkisel bir teori inşa etmek.

Donati'ye göre işlevselliğin en temel paradoksu “işlevselliğin işlevsel olmamaya yol açmasıdır.” Bu açıdan örneğin Luhmann, özgürce vermeyi, herhangi bir çirkin davranışı nasıl açıklayabilir? (Donati, 2011: 145). Yani işlevselcilik, kendi içinde işlevsel olmayan türden farklılıkları ortaya koyamaz ve analiz edemez. İşlevsel olmayan aynı zamanda işlevsel olan ayrımlardan da faydalanır. İlişkisel işlevsel olmayan dinamikleri de hesaba katar ve işlevsel, işlevsel olmayan ve ikisinin ilişkilerini içeren daha gelişkin bir çerçeve çizmeyi amaçlar. Donati'ye göre yeni işlevselcilik her ne kadar bunu gerçekleştirmeye yardımcı olsa da, bu yalnızca belli bir yere kadar sürmüştür. Çünkü “kendini adapte eden ve çalışan bir sistem” olarak beliriveren toplumun belirli ve sınırlı bir vizyonunu sağlar (a.g.e.,163).

Donati, sosyal ilişkiyi AGIL üzerinden analitik birimlerine ayırır ve söz konusu çerçeveyi genişletmeyi amaçlar. İlişki AGIL şemasındaki unsurlara göre tanzim edildiğinde ve bu tanzim makro düzeyde herhangi bir toplumun, mezo düzeyde bir kurumun ve mikro düzeyde bir topluluğun yapısına uygulandığında bize söz konusu toplumun, kurumun, grubun morfogenetik yapısını verecektir.

AGIL şemasına göre sosyal ilişkilerin bileşenleri (Donati, 2011: 87).

Böylece Donati, AGIL üzerinden sosyal ilişkinin unsurlarını analitik olarak ayırır ve Archer'ın morfogenetik yaklaşımıyla birleştirerek bir bütün olarak makro düzeyde *toplum*, mezo düzeyde *kurum*, mikro düzeyde *aile* gibi oluşumların morfogenetik yapısını ortaya çıkarmayı amaçlar. Donati, AGIL'i yalnızca metodolojik bir araç olarak gördüğünü belirterek, onu kendi ilişkisel sosyolojik anlayışı açısından Parsons ve Luhmann'ın AGIL analizleri eleştirisi üzerinden yeniden yorumlayarak bu amacı gerçekleştirmeye çalışır. Donati'ye göre kendisinin AGIL'e yönelik ilişkisel yorumu hem Parsons'ın morfostatik analizini hem de sosyal ilişkilerin morfogenetik yapısını yakalamayı mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte Luhmann'dan farklı olarak ilişkisel AGIL tamamen kendinden referanslı sistemlerin kendiliğinden farklılaşmasının tanımlanması için kullanılan mekanik bir şema olarak değil, sosyal sistemleri çevreleriyle ilişkili olarak kendilerini referans alarak oluşturan ilişkisel gerçeklikleri işaret eder (*a.g.e.*,152). Donati'ye göre, sosyolojinin sosyal ilişki kavramına dayanabileceğini inkâr eden Luhmann, çağdaş sosyolojide pek çok sistem ve ağ teorisinin yanlışlıklarının kaynağıdır. Luhmann'ın üç temel hatası vardı. İlk olarak, Luhmann sosyal ilişki kavramını belirsiz ve yeterli teorileştirmeden yoksun bir şekilde kullanır. Donati'ye göre sistem teorisinin etkileşimlere duyarlı olması için, sosyal ilişkinin bir yapıya dayanan etkileşimli bir dizi etkileşmeden beliri veren bir gerçeklik olarak tanımlanması gerekir. Luhmann bunu yapmamıştır. İkincisi, Luhmann'ın sistem kavramına içkin olarak işlediği ağ kavramının belirsizliğidir. Luhmann sosyal ağların varlığını, kapsamalarını sistemle sınırlandırmaktadır. Bu doğrudan sosyal ilişki kavramının da sınırlı bir biçimde kullanılmasına yol açmıştır. Üçüncüsü, Luhmann, "kültürel bileşenin sosyal ilişkilerdeki önemini" ortadan kaldırmıştır. Kültür, kendi düzleminde

bir gerçeklik olarak kabul edilmek yerine yalnızca iletişimsel etkileşimlerin bir yan ürünü konumuna itilmiştir. Yani Donati'ye göre Luhmann kültürel faktörlerin önemini kavrayamamıştır. Buna bağlı olarak sosyal formlar yalnızca iletişim sistemlerine indirgenmiştir (Donati, 2013a: 210-212).²³ ERİS için:

AGIL, sosyal yapıların bağlamı içinde çalışan, sosyal eylem sistemlerinin bileşenleri arasındaki ilişkisel farklılaşmayla beliriveren bir yapı olduklarını varsayarak sosyal olguların (facts) gerçekliğini araştırmak için 'pusula' işlevi gören analitik bir şemadır. Sonuç basitçe yeniden üretilebilir (morfostatik) veya değiştirilebilir (morfogenetik). AGIL, sosyoloğun 'beliriveren ilişkisel bir etki' olarak açıklaması ve yorumlaması gereken sosyal gerçekliği oluşturan sosyal süreçlerin kara kutusuna girmesi için bir araçtır (Donati, 2011: 154).

Özetle, AGIL Donati için pratik yani empirik sosyolojik araştırmanın yürütülmesinde metodolojik bir alet çantası işlevini görmektedir.

Sonuç olarak Donati'nin ERİS'i dört düzlemi içermektedir. İlk olarak, meta-teorik olarak eleştirel realist sosyal bilim anlayışına bağlıdır. İkincisi, ilişkinin kavrayışı noktasında Simmel merkezi figürdür. Bu, Simmel'in pragmacı ilişkiselleşmeler için olduğu gibi eleştirel realistler için de oldukça önemli bir figür olduğunu gösterir. Üçüncüsü Donati Archer'ın morfogenetik argümanına sıkı sıkıya bağlıdır. Son olarak dördüncüsü Donati Parsons'ın AGIL'ini sosyal ilişkinin unsurlarının analitik olarak ayrıştırmak için metodolojik bir araç olarak kullanır ve bununla herhangi bir düzeyde (makro-mezo-mikro) işleyen oluşumun morfogenetik yapısını ortaya koymayı amaçlar. Donati Archer ile birlikte eleştirel realist ilişkisellik ile pragmacı ilişkisellik ara-

23 AGIL'in Parsons, Luhmann ve Donati için ne anlam ifade ettiğinin tablolaştırılmış ayrıntılı bir karşılaştırması için bkz. Donati, 2011: ss. 148-149.

sındaki yarığı göstererek, bunların karşıt ve uzlaşmaz olduğunu -dahası pragmacı ilişkiselliğin ilişkisel olmasını iddia etmektedir. Sonraki bölümde bazı problemler üzerinden eleştirel realist ilişkisellik ile pragmacı ilişkisellik karşılaştırmalı olarak analiz edeceğiz.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Eleştirel Realist İlişkisel Kamp versus Pragmacı İlişkisel Kamp

Bu kitabın temel amaçlarından biri ilişkisel sosyoloji içerisindeki kamplaşmayı bazı isimler üzerinden yakalamaktı. Bu doğrultuda iki ana kamp olduğunu belirttik ve bunları yazılmış manifestoların da sembolik önemleri dikkate alınarak iki isim özelinde işlendik. İki kampın hangi açılardan farklılaştıkları ilişkisel sosyoloji içerisindeki yarılmayı görmemize olanak sağlayacaktır. Öncelikle iki kamp arasındaki herhangi bir esnekliğin olmadığı iddiasında bulunmuyoruz. Tezin muhtelif yerlerinde de işaret etmiş olduğumuz gibi iki kamp arasında bir diyalog kurma çabası göz ardı edilmeyecek düzeydedir. Bu gerek kendisini realist kampta görenler için (Vandenberghen gibi) gerekse pragmacı kampta görenler

için (Crossley gibi) geçerlidir. Üçüncü bölümde gördüğümüz gibi Emirbayer'in Bourdieu ve Dewey arasında girişmiş olduğu sentez çabası pragmacı ve realist ilişkisel kamp arasında bir sentez çabasıdır esasında. Bununla birlikte Emirbayer, Crossley ve Vandenberghe iki kampın sentezini ilişkisel sosyolojinin önündeki en temel problemlerden biri olarak görmektedirler. Sentez girişiminin belli açılardan yapılmaya devam edeceğini söylemek mümkündür. Diğer yandan iki kamp arasında bir sentezin mümkün olmadığı iddiaları da güçlü bir biçimde savunulmaktadır. Bu da aynı şekilde kendilerini hem pragmacı (Depelteau, Kivinen ve Piironen gibi) hem de realist kampta (Donati, Archer ve Porpora gibi) görenler için geçerlidir. Bu iddialar birçok noktada uzlaşmazlığı vurgulamalarına rağmen en temelde bizce iki problem üzerinedir. Birbiriyle bağlı bu problemlerden birincisi ilişkisel sosyolojinin bir paradigma olarak görülüp görülemeyeceği, ikincisi doğrudan benimsenen meta-teorik düzleme ilişkin olarak ilişkinin nasıl kavrandığıdır. Bunlar, özellikle ikincisi sentez çabalarının karşı karşıya kaldıkları ve çözümü son derece zor problemlerdir. Bu bölümde iki problemi ilişkisel sosyolojinin yapısını da daha iyi anlaşılmasını da sağlayacak şekilde tartışacağız.

1. İlişkisel Sosyoloji Bir Paradigma mıdır?

Thomas Samuel Kuhn doğa bilimleri tarihinin analizini paradigma kavramı üzerinden yaptığı *Bilimsel Devrimlerin Yapısının* etkisi doğa bilimleriyle sınırlı kalmayarak sosyal bilimleri de etkisi altına almıştır. Kuhn paradigma kavramının farklı bir çok tanımını yapsa da (aktardığına göre kavram en az yirmi iki farklı şekilde kullanılmış) en genel anlamda kavram birbiriyle ilişkili iki farklı anlamda tanımlanır: birinci ve yaygın anlamıyla bilim adamlarının problemlerin nasıl anlaşılması gerektiği üzerine bir

konsensüs oluşturmaları, onlar tarafından kabul görmüş değerler ve inançlar bütünü; ikinci olarak bilim çevresine “bir model sağlayan, yani örnek sorular ve çözümler temin eden, evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel başarılar” olarak tanımlanmaktadır (Kuhn, 2018: 278; ayrıca bkz. 61-110, 286-298). Kavramın özellikle ilk tanımlaması üzerinden Kuhn’un analizleri doğa bilimleri alanındaki tartışmalar ile sınırlı kalmamış sosyal bilimlerde de etkili olmuş ve tartışmalara zemin hazırlamıştır.¹ Bir bütünsel görüş üzerine mutabakata varmayı şart koşan paradigma kavramının sosyolojide neye karşılık geldiği konusunda varılmış bir mutabakatın olduğunu söylemek zordur. Ama yine de sosyolojide paradigmalardan sıkça bahsedilmektedir. Bu açıdan bir örnek üzerinden gidecek olursak, Richter kuramları paradigmatik bir düzen perspektifinden değerlendirir. Ona göre:

Kuramlar çeşit çeşittir; paradigmalar ise ideal durumda sadece bir tanedir veya modern bilim içerisinde birkaç tanedir. Her bir paradigma içerisinde ise pek çok kuramsal yaklaşım bulunabilir.” Paradigma, “toplumsal gerçeklikle ilgili konuların yer aldığı belli bir perspektife işaret eder. Paradigma topluma bakıldığında hangi soruların sorulacağını, hangi fenomenlerin temel çıkış noktası olacağını belirler[...]. Kuhn’un paradigma kavramı doğa bilimleri tarihinin analizinde kullanılır. Bu anlamda Einstein’ın görelilik kuramı Newton’un yerçekimi kanununu aşarak paradigmatik bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla tarihsel olarak art ardalıkla işler. Ama sosyolojik paradigmalar eş zamanlı olarak işleyebilir. Sosyoloji içerisindeki üç temel paradigma: materyalist eleştirel

1 Kuhn’un doğa bilimlerinde bahsettiği gibi paradigmaların sosyal bilimlerde de paradigmalardan bahsedilebilir olup olmadığı üzerine bir analiz için bkz. Barnes, 2008. Sosyal bilimlerde paradigma problemine Kuhn ve Haberması üzerinden klasikler odağında tartışan bir metin için ayrıca bkz. Alexander, 2008.

toplum kuramları, sistem odaklı kuramlar ve eylem odaklı kuramlar. (Richter, 2013: 22-23).

Yine Depelteau paradigmayı teorik bir gelenek veya genel bir yaklaşıma benzer bir şey olarak görmektedir (2015a: 252). Kısacası sosyoloji özelinde her ne kadar Kuhn'un paradigma kavramından etkilenilmiş olsa da aralarındaki önemli farklılıkların da altı çizilmektedir. Paradigmayı kısaca bu şekilde aktardıktan sonra şimdi ilişkisel sosyolojide paradigma problemine odaklanabiliriz.

İlişkisel sosyolojinin sosyoloji için yeni bir paradigma olup olmadığı veya olup olmayacağı problemi esas itibarıyla Donati'nin *Relational Sociology: A New Paradigm for the Social Sciences* (2011) eseriyle tartışmaların merkezine oturmuştur. İlişkisel sosyolojide paradigma problemiyle ilgili olarak üç görüşün olduğunu söyleyebiliriz. İlk görüş Archer, Donati ve Porpora gibi isimler tarafından dile getirilir ve açıkça ilişkiselliğin sosyal bilimler için yeni ve uygun bir paradigma olduğu güçlü bir biçimde dile getirilir. Donati paradigma kavramını Kuhn tarafından kullanıldığı şekliyle kullanmadığını ifade eder. Ona göre sosyolojik bir paradigmayı sert, kısıtlayıcı, normalleştirici, hegemonik veya baskın bir teori olarak değil; tam tersine açık, dinamik, ilişkisel bir bakış açısı olarak anlamak gerekir. Bu açıdan onun için ilişkisel paradigma, metodolojik bireyciliğe ve metodolojik bütüncülüğe yaslanmak yerine ilişkisel bakış açısıyla sosyal gerçekliği analiz eder (Donati 2011: 56 vd.; 2018: 440; 2015a: 1). Bu bağlamda Donati ilişkisel sosyolojinin temel amacını şu şekilde ortaya koyar:

Modernite özünde dengesizdir; sadece insanın aşırı sosyalleşmesini ve yetersiz sosyalleşmesini görür. Homo sosyologicus ve homo economicus arasındaki iyi bilinen ayrım bu indirgemelere dayanmaktadır. Dilemma, kişiyi (person) topluma bağlayan döngüsellikte yatmaktadır: kişi aynı zamanda üreten ve üretilen toplumun

hem ‘çocuğu’ hem de ‘ebeveyni’, hem üreteni hem de üretileni-
dir. Beşeri insanının nasıl hem (a) topluma (pasif sosyal bir ürün)
bağımlı olabileceğini hem de (b) özerk ve kendi güçlerine (kendi
kendine yeten bir üretici) sahip olabileceğini anlamak için yeni bir
bilimsel paradigmaya ihtiyacımız var (Donati, 2011: 46).

Aslında ilişkiselliğin bir paradigma olarak benimsenmesi ta-
lebi postmoderniğin itibarsızlaştırdığı düşünülen bilimselliğe bir
tür iade-i itibardır. Bundan dolayı Donati yüksek karmaşıklık ko-
şulları altındaki “sözde post-modern çağ”ın ancak bir ilişkisel pa-
radigma benimsenerek anlaşılabilir olduğunu belirtir (2018: 4).
Paralel bir doğrultuda Weber’den hareket edilerek sosyoloji di-
siplininin amacının açıklayıcı olması gerektiği belirtilir (Simmel
veya Marx yerine Weber’e referans verilir). Acher ve Donati iliş-
kici sosyologların (pragmacı ilişkilisciler kastedilir) disipline böyle
bir amaçla yönelmekten uzak olduklarını söylerler. Çünkü bu,
doğrudan ilişkiye dair bütünleyici bir paradigmanın ortaya konul-
masına bağlıdır. Donati ve Archer kendilerinin ilişkilisci oldu-
ğunu ilan edenlere, yani *ilişkicilere* “bugün küresel toplumumuzda
neler olup bittiğine dair anlayışımıza katkıda bulunabilecek? mü-
tevazı açıklayıcı programa sahipler midir?”benzeri sorular yönel-
tirler. Onlar açısından bu sorunun cevabı elbette olumsuzdur (Do-
nati ve Archer, 2015: 14 vd.; ayrıca bkz. Donati, 2013c).

Archer, paradigma kavramına Kuhncu anlamda bir episte-
molojiye referans vermediğini yalnızca “genel anlamda” bilim
yapma vizyonu olarak anlaşılması gerektiğini söylemektedir. Yani
aslında, tanık olduğumuz tarihsel değişim sürecini netleştirmek,
geleneksel toplumdan modern topluma, modernden postmodern-
liğe geçişi anlamak; bunlarla nasıl karşı karşıya gelebileceğini gös-
termek için sosyal bilimler için ilişkisel paradigma zorunludur
(Donati, 2011: 22, 72) Dolayısıyla amaç aslında ilişkisel bir para-
digma projesini bilimler arasında bir arayüz olarak sunmak ve za-

manımızın büyük zorluklarına cevap vermektir. Bu, ilişkiselliğin disiplinlerarası (disiplinler üstü değil!) çalışmaya yönlendirilmesidir. Archer'a göre "bu, bir bilim ya da başka bir konu için belirli bir paradigma ile ilgili değildir (örneğin, doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki geleneksel ayrımın tam tersi), ancak aralarında bir 'arayüz' vardır: yani, aynı anda ontolojik olan kavramsal bir çerçeve epistemolojik ve metodolojiktir ve disiplinler arasında gerçekliğin aydınlatılmasını sağlayan diğer paradigmalardan daha iyi bir şekilde diyalog kurabilmektedir." (Archer, 2019: xxx). Dolayısıyla ilişkisel paradigma, -istisnalar olmakla birlikte- realistler için disiplinler arasında bir diyalog sağlamaya elverişli disiplinler arası bir tarzda kavramsallaştırılmaktadır. Diğer yandan bu üç isim özelinde realistlerin ilişkisel sosyolojiyi bir paradigma olarak sunarken; paradigma kavrayışlarının Kuhncu paradigma kavrayışıyla aynı olmadığını ifade ederken önemli bir noktayı ıskalarlar. Diğer vir ifade ile realistler paradigma kavrayışlarının farklılığını ortaya koyarken Kuhncu paradigma kavrayışının konvansiyonalizm üzerine kurulu oluşunu gözden kaçırmışlar. Bu bağlamda bir paradigma iddiası realist kavrayışla mesafelidir.

Paradigma problemine dair bir diğer görüş Depelteau ve Vandenberghe tarafından dile getirilmiştir.² Aslında burada Depeltau'ya bir şerh düşmek gerekir. Depelteau, Powell'la birlikte ilişkisel sosyolojiye dair ilk derlemenin (2015) amacının Emirbayer'in *Manifestosunu* ilişkisel bir projenin başlangıcı kabul edilerek buradan Kuhncu anlamda ilişkisel bir paradigma inşa etmek olduğunu söylemekteydi. Fakat:

2 Paradigma bağlamında Türkiye'de ilişkisel sosyolojiye karşı benimsenen bakış açısı Depelteau ve Vandenberghe özelinde ifade ettiğimiz tutuma benzerdir. İlişkisel sosyolojinin bir konsensüse varmak için henüz olgunlaşmamış olduğu ifade edilmekte ve o "potansiyel bir paradigma" olarak sunulmaktadır (Esgin ve Çeğin, 2015).

Çağımıza verilen yanıtlar sel gibi aktıkça, ilişkisel sosyologların, sosyolojiyi bir kenara bırakın, kendi aralarında bile böyle bir konsensüse erişmekten hala bir şekilde uzak olduğunu fark ettik. Dahası böyle bir paradigmaya ihtiyaçları olmayabilir ya da böyle bir paradigmayı istemeyebilirler. İlişkisel sosyolojideki ontolojik ve metodolojik başlangıç noktalarının çeşitliliği; ilişkisel sosyoloji uygulayıcılarının geniş bir olgu yelpazesini araştırmalarına olanak tanırken, meta-teorik bir konsensüs inşası her zaman bazı olguların görüş alanından kaybolması ve bazı soruların sorulmaz hale gelmesi olasılığını ima eder. Kuhn'un fizik, kimya ve biyoloji çalışmalarından devşirilen normal bilim modeli sosyoloji için çok dar kapsamlı olabilir. [...] O zaman belki de başlangıçtaki "proje-den paradigma" ya taşıma hedefimiz zamansız ve hatta yanlışlı." (Powell ve Depelteau, 2015: 30-31).

Özetle, çoğumuz ilişkisel sosyolojiyi sosyolojideki (gevşek tanım) (yeni) paradigmalardan *biri* veya sosyolojinin (katı tanım) gelecekteki *paradigması* olarak görüyoruz (Depelteau, 2015a: ss. 252-253).

Depelteau aynı metinde yalnızca bir sonraki paragrafta "ilişkisel sosyolojinin şimdilik gelecek vadeden bir paradigma olmayacağını ve belki de hiçbir zaman bunun mümkün olmadığını" ifade etmesindeki tuhaflığı paranteze alırsak; aslında burada paradigmaya olan mesafe "ilkece" istenmeyen bir şey olduğundan dolayı değil ilişkisel sosyolojinin henüz buna hazır olmamasından dolayıdır. Nitekim bu tutumu biraz sonra Vandenberghe'de de görürüz. Depelteau daha sonraki metinlerinde bu "olgunlaşmamadan" kaynaklı mesafeyi "ilkece" karşı koymaya çevirmiş gibi görünse de bize göre aynı tavır yine söz konusudur. O, ilişkisel sosyolojinin dinamik ve karmaşık doğasına riayet etmek için, onun sanki kristalize edilmiş bir "paradigma" veya "teori" gibi deneysel herhangi bir tanımını önermemeyeceğini belirtir (Depelteau, 2018a: 1,7). Bu ifadeler oldukça ikircikli ve tuhaftır. İlişkisel sosyolojinin tüm çabalara rağmen paradigma anla-

mında beklentiyi karışlamadığı görüldükten sonra paradigma olmayışı bizzat ilişkisel bir mesele olarak görmek onun alandaki saygınlığını arttırmak yerine azaltmaktadır. Diğer yandan Depelteau ilişkisel sosyolojinin her ne kadar Donati tarafından sosyal bilimler için yeni bir paradigma olarak sunulmuş olsa da paradigma kavramının kullanımına dikkat edilmelidir. Çünkü paradigma kavramı Kuhn tarafından sosyal bilimlerin tarihini yakalamak için değil, doğa bilimlerinin tarihini karakterize etmek için oluşturulmuştur. Bununla birlikte paradigma kullanımının sosyolojide hegemonik bir gücün uygulama riskini beraberinde getirebileceğinden endişe edilmelidir. Bu açıdan herhangi bir paradigma empoze etmemek daha iyidir. Ama yine de baskın bir teori olmama anlamında paradigma kavramının ilişkisel sosyoloji için kullanılmasını olumlu karşılar (a.g.m., 8). İlginç olan aslında yukarıda görmüş olduğumuz gibi Archer ve Donati bağlamında realistlerin “paradigma” kavramını kullanırken Kuhn’un kullandığı bağlama mesafelidirler ve Depeltau’nün belirttiği tarzda baskın olmayan bir teori olarak benimsemektedirler. Bu bağlamda Depelteau’nün Donati ve Archer’in paradigma üzerine metinlerini üstünkörü okuduğu muhtemeldir.

Vandenbergh’e göre ilişkisel sosyoloji bir teori ya da paradigma değil, çeşitli eserlerden esinlenen seçici ilişkilere sahip dağınık bir teori(ler) kümesidir. Bu açıdan içerisinde pek çok ontolojik, epistemolojik ve metodolojik farklılıklar barındırır. Bundan dolayı ilişkisel sosyoloji henüz bir paradigma değildir. Ontolojik, epistemolojik ve metodolojik düzeyler sistematik olarak tek bir odak imgesine entegre edildiğinde, ilişkisel sosyoloji benzersiz bir paradigma olarak ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda ilişkisel sosyolojinin gidişatı bir paradigma olmaya doğrudur:

İlişkisel sosyoloji, çeşitli yaklaşım ve boyutları genel bir sosyal teoriye sistematik olarak entegre etmekte başarılı olduğu gün

ancak paradigmatic hırslarla (paradigmatic ambitions) tam teşekküllü bir yaklaşım olarak ortaya çıkacaktır. İlişkisel sosyolojilerin tüm türlerinin temel önermelerini oluşturan, sistematikleştiren ve birleştiren böyle bir teori ortaya koymak için, yaklaşımlar arasında kesinlikle daha teorik sentezler ve daha fazla kavramsal ifadelere ihtiyacımız var [...] İlişkisel sosyoloji alanındaki meta-teorik bir haritalanmaya dayanarak, temel yapı taşlarının herhangi bir ilişkisel sosyal teorinin sentetik iddialarla birleştirilmesi gerektiğini gösterme girişimidir... Genel bir ilişkisel sosyal teorinin ortaya çıkması [henüz] ufukta [görünmektedir]. [Ona] henüz ulaşamadı. [Bunun için] daha fazla çalışılmalı (Vandenberghe, 2018: 37).

Vandenberghe'nin söz konusu metni bu amacın gerçekleştirilmesi yolunda atılmış bir adım olarak yorumlanabilir. İlişkisel sosyolojinin ana gündemlerinden biri paradigma olma yolunda yapılması gerekenlerin belirlenmesi olmalı ve bunlar üzerine tartışma yürütülmelidir. Bu, Vandenberghe açısından bizim ayrımı-
mız doğrultusunda pragmacı ilişkisel kamp ve realist ilişkisel kamp arasında ancak bir sentez yapılarak başarılabilir. Nitekim kendisi de böyle bir sentez çabasıdır.

Paradigma konusundaki bir diğer görüşü Emirbayer üzerinden okuyabiliriz. Bu görüş ilişkisel sosyolojinin bir paradigma olmadığı, amacının bir paradigma olmak olmadığı gibi argümanlar üzerinden şekillenir. Emirbayer, Powell ve Depelteau 'nün (2015) derlemesine yazdığı kısa metinde, mealen ilişkisel sosyolojinin bir paradigma olarak kurgulanmaması gerektiğini belirtir. Bu, ona göre ilişkisel sosyolojinin bir mücadele dili olma özelliğine ket vuracaktır. Emirbayer 1990'larda ilişkisel düşünce ile karşılaştığında ilişkisel sosyolojinin sosyolojideki hakim görüşlere karşı entelektüel bir savaştaki silah olduğunu belirtir.

Bu süre içinde, söylem aşama aşama neredeyse sezilemez bir biçimde, çatışmacı bir ruhtan paradigma-kurucu bir ruha, karamardan iyimsere, eleştirelden olumluya geçiş yaptı. Elbette eski

muhaliflerin genellikle yapı ya da davranış temelli, holist ya da bireyci olarak temsil edilen yakarmaları hala mevcut. Fakat artık düşmanlara karşı entelektüel mücadeleden ziyade...dostlarla bağlantıları keşfetme kaygısı gözle görünür ölçüde çok daha büyük. Aynı zamanda teorik mücadeleden ziyade teori-inşasına çok daha fazla ilgi gösteriliyor. Belki de ilişkisel düşünce biçimi son yirmi yılda ana akıma yaklaştı. Belki de artık sosyolojik yaklaşımlar uzamında daha az madun bir konum işgal ediyorlar. (Emirbayer, 2015: ss. 315-316).

Dolayısıyla Emirbayer için ilişkisel sosyolojinin ilişkiselliği doğrudan paradigma meselesine alınan tavırla ilgilidir. Böylece ilişkisel sosyolojinin bütüncül bir paradigma olup olmadığına dair üç ana görüş tespit ettik. Birincisi Archer ve Donati özelinde -istisnalar olmakla birlikte- realistlerin onun bir paradigma olduğu görüşü. İkincisi Depelteau ve Vandenberghe üzerinden onun henüz bir paradigma olmadığı ama “belli” koşullar sağlanırsa paradigma olabileceği görüşü. Bir realist olarak Vandenberghe Donati ve Archer’dan farklı olarak ilişkisel sosyolojinin bir paradigma olarak kabul edilmesi belli şartlar sağlanması gerektiğini ifade eder. Söz konusu şartlar yerine getirildiğinde ilişkisel sosyoloji bir paradigma olacaktır. Bu açıdan Vandenberghe Donati ve Archer’a yakın durma eğilimindedir. Bir pragmacı olan Depelteau ise yakın tarihli metinlerinde üçüncü tutuma yaklaşmıştır. Üçüncü tutum Emirbayer üzerinden onun bir paradigma olmadığı, olmaya da gerek olmadığı, paradigma olmanın ilişkisel sosyolojinin ilişkiselliğini ortadan kaldıracağı için böyle bir amacın da olmaması gerektiği görüşüdür.

2. İlişki

İlişkinin sosyal teori içerisinde sıkça kullanılan bir kavram olmasına rağmen ne denli muğlâk olduğu saha araştırmalarında daha da fark

edilir. Bu muğlaklık doğrudan ilişki kavramını analiz birimi olarak benimseyen ilişkisel sosyolojinin üstesinden gelmesi gereken temel problemlerden birisidir. Buna henüz tatmin edici bir cevabın verilmiş olduğunu söylemek güçtür.³ Şüphesiz böyle büyük bir problemin çözümüne dair bir tartışma çalışmamızın sınırlarını açacaktır -ki bu yoğun ve ciddi bir mesai gerektirir. Kendimizi, böyle bir tartışmaya da katkı sağlayacak şekilde ilişki kavramının realist ve pragmacı ilişkisel kamplar için ne anlam ifade ettiğini karşılaştırmalı olarak analiz etmekle sınırlayacağız. Böylelikle kamplar arasındaki yarılmayı bu bağlamda göstereceğimizi düşünüyoruz.

2.1. Konumlar Arası Nesnel İlişkiler

İki kamp arasındaki derin yarık 2015'te *Manifesto for a Critical Realist Relational Sociology* (Eleştirel Realist İlişkisel Sosyoloji İçin Manifesto) net bir görünüm kazanmıştır. Donati, bu manifestoyla kendi ifadesiyle “Emirbayer’in *Manifestosu* ve işlemsel teorisiyle, güvenilir bir paradigma olmayı hedefleyen, eleştirel realizme dayalı bir diğer ilişkisel sosyoloji versiyonunun olduğunu göstererek karşı karşıya gelmek” (Donati, 2015a: 1) istediğini belirtir. Bilindiği gibi Emirbayer’in *Manifestosu* 1997’de yayınlanmıştı. Diğer yandan Emirbayer bölümünde de belirttiğimiz gibi Emirbayer 2013’te yazmış olduğu kısa bir değerlendirme dışında ilişkisel sosyoloji içerisindeki tartışmalara mesafeli kalmıştır. Dolayısıyla Donati tarafından 17 yıl arasından sonra gelen bu meydan okumanın motivasyonu doğrudan Emirbayer değil onun *Manifestosunun* pragmacı ilişkilisciler üzerindeki etkisidir. Bu, tartışmalara mesafeli olmasına rağmen Emirbayer’in ilişkisel sosyolojideki etkisini gösterir. Donati *Manifestosunda* ilişkisel sosyoloji içerisinde bunu fark ettiğinden dolayı realist ilişkisel sosyolojiyi

3 Bu problem üzerine bir tartışma için bkz. Papiloud, 2018b.

pragmacı ilişkisel sosyolojiye karşı stratejik bir tutumla savunur. Burada Emirbayer'in *Manifesto* öncesi ve sonrası metinleri dikkate alınmaz, doğrudan *Manifesto* muhatap alınır.

Donati'ye göre ilişkisel sosyolojideki pek çok isim Emirbayer'in manifestosunu "ilişkisel sosyoloji" olarak adlandırılan yaklaşımın temel referansı olarak düşünür ve "işlemsel"i "ilişkisellik" ile eş değer olarak kullanır. Oysa Emirbayer'in *Manifestosu* tözcülük eleştirisi üzerinden işlemsel yaklaşımı öneren bir metindir. İlişki kavramı ise aktörler arasında gerçekleşen ikili süreçlerden oluşan "işlem" ile eşdeğerdir. İlişkinin böyle kavranması, ilişkinin kendisinin kurucu ve ayrılabilir elemanlarının niteliklerini tanımlayabilme ihtimalini dışlayarak; her işlem döngüsünün sonunda ilişkinin öznelere kesin nitelikleri (veya özellikleri) atfetme olasılığına kapıyı kapatmıştır (Donati, 2018: 444; 2015a: 1). Böylece Donati Emirbayer'in yaklaşımını "ilişkisel" değil, "işlemsel" olarak tanımlar. Çünkü ona göre temelde işlemsel sosyolojide ilişkiler işlemler olarak kavranarak yalnızca etkileşim, değiş-tokuş ve karşılıklı bağımlılıklar şeklinde anlaşılır. Bundan dolayı pragmacı ilişkiselselciler biraz da pejoratif anlamda ilişkililik (*relativizm*) olarak nitelendirilir (Donati, 2013b: 150; Donati, 2015a: 3; 2018: 436; Donati ve Archer, 2015: 19; Archer, 2015a: 236). Böylece realist ilişkisel sosyolojinin pragmacı ilişkisel sosyolojiden farkı şu maddelerle açıklığa kavuşturulur:

- 1- Biz, -bireysel olmayan- güçlü kişisel özlerin, öznelere ilişkileri biçimlendirmesi için gerekli ön koşul olduğunu ve bundan ötürü ilişkisel özne ve ilişkisel sosyoloji için de ön koşul olduğunu kabul ediyoruz.
- 2- Biz, neyin 'İlişkisel Özne'nin karakteristik görüşü olarak sayıldığını ve neyin ilişkiselliği oluşturduğunu ikisinde de önemli bir role sahip olan *kolektif refleksiviteye* uyararak geliştiriyoruz.

- 3- Tabakalaşmış bir ‘İlişkisel Özne’ ontolojisini destekliyoruz: Locke’cu sürekli bir benlik duygusuyla beraber bir *I*; sosyal yeri fitri olarak istemsizce yapılan ve süre giden yaşam süreci olarak kabul edilen pozisyonlar aracılığıyla daha fazla nesnel sosyal özellik kazanmış bir *Me*; ve sürekli olarak başkalarına bağımlı olmasına rağmen indirgenemez bir *sui generis* özelliklere ve güçlere sahip bir ilişkisellikten, diğerleriyle girilen ilişkilerden meydana gelen bir *We*.
- 4- Eleştirel realizmle bu yaklaşımı birleştiren beliriveren özellikler bağlamında, üretici gerçeklik (real) ve nedensel etkileri –fakat tözcü değil- olan belirivermeci bir ilişkisellik kavramını savunuyoruz.
- 5- İkili (dyadic) analizlerimizden sonra bir *Büyük Etetera* yerleştirmek yerine mikro, mezo ve makro seviyelerde çalışıyoruz. Dahası, bu seviyeleri türdeş görmüyoruz, çünkü öncelikli olarak, onlar farklı özelliklerin ve güçlerin varlığıyla ayırt edilir.
- 6- Geç modernitenin eleştirmenleri olarak açıkça [ona karşıyız] çünkü o, benzersiz olarak tekil ya da üç seviyeden herhangi birinde kolektif olan ‘İlişkisel Özne’ın gelişimine düşmandır (Donati ve Archer, 2015: 14).

Realist kamp için ilişkinin nasıl kavrandığını hem Bhaskar hem de Donati’yi ele aldığımız kısımlarda tartıştığımız için burada o tartışmaya tekrar girme gereği duymuyor yalnızca fark edileceği gibi temel çatışma noktalarına değiniyoruz. Realistlere göre pragmacılar realistler için bir ilişkide en temel olana, yani “sosyal ilişkilerin, maddelerin ve ilişkilerin gerçekliğin ortak ilkelere olan morfostatik/morfogenetik süreçlerden türeyen beliriveren (emergent) etkiler olduğu” fikrine şiddetle karşı çıkılmaktadır. Oysa sosyal ilişki, bir sosyal morfogenetik sürecin beliriveren

bir etkisi olarak görülmedikçe uygun bir ilişkisel sosyoloji ortaya konulamaz. Pragmacıların kabullenemedikleri de tam da budur. Bu açıdan da realistler için Emirbayer ve diğer pragmacılar tamamen post-modernizme ait olan göreceli bir pragmacı düşünceye dayanır ve eleştirel realizme karşı konum alırlar (Donati, 2015a: 2-3; 2018: 444). Bu daha genel anlamda sosyal bilimler için metodolojik birlik düşüncesi üzerindeki fikir ayrılığına dayanır. Realistlere göre pragmacı ilişkilciler epistemolojik olarak, ilişkileri kendi içinde bir sonu olan bir etkileşim çemberi olarak gören göreceli bir yaklaşım benimsiyorlar (Donati, 2013b: 150; 2018: 436). Bu göreceli tutum her şeyin bir akış halinde, etkileşim örüntülerinden ibaret olduğu şeklindeki cazibeli iddiaya dayanır (Donati ve Archer, 2015: 14). Porpora, pragmacı ilişkilcilerdeki bu iddiayı Emirbayer, Powell, Depelteau gibi isimler üzerinden biraz da pejoratif bir anlatımla eleştirir: işlemler *bazı şeyler* arasında işlem yapmak zorundadır; akışlar *bir şeyin* akışı olmalıdır; eğer ilişkiler varsa bağlantı (relate) da olmalıdır (2018: 423).⁴ Bunun kaynağında aslında pragmacı ilişkilcilerin anti-hümanizm ve anti-tözcülük adına özne ve sosyal yapıya reaksiyoner bir tavır almaları bulunur (Donati ve Archer, 2015: ss. 10-12). Eleştirel realistlere göre işlemsel yaklaşımda “sosyal ilişkiler, iletişim sürecinden doğan, değişen ve i- iletişim süreçlerinden doğan, değişen ve inşa edilen anlam kalıplarıdır; ii- Onlar bir güce sahip olmayan yapıları oluşturur. Eleştirel realizm, tam tersinin doğru olduğu iddiasındadır: i- ilişkiler, beliriveren bir sui generis gerçekliktir ve ii- ilişkiler (morfogenetik süreçlerle diğer yapıları üreten yapılar olarak) kendine özgü nedensel güçlere sahiptir (Donati, 2018: 444; ayrıca bkz. Donati, 2013b; Porpora, 2018). Dolayısıyla realist ilişkilciler için ilişki pragmacı ilişkilcilerin

4 İlgili bölümde Porpora’nın eleştirine yer verdiğimiz için burada tekrar ona yer vermeyi uygun görmedik.

aksine tabakalaşmış bir ontoloji üzerinden kavranır. Diğer yandan işlediğimiz isimler özelinde yapı-fail arasında analitik bir düalizmi reddederler. Donati'nin belirttiği gibi “ayrımların kaybolması veya her yöne geçmeleri aynı zamanda ilişkilerin sınırlarını ve dolayısıyla *sui generis* gerçekliklerini kaybetmelerine neden olur. Bu, ilişkisel sosyolojinin ilişkililik haline geldiği en önemli operasyondur” (Donati, 2013b: 150; 2018: 446). Porpora'nın ifade ettiği gibi esasında eleştirel realistler pragmacı ilişkisel kampta ilişkinin kavranışı olarak merkezi yer tutan etkileşimleri veya işlemlerin (interaction, transaction) varlığını reddetmezler. Tersine bunların var ve önemli oldukları kabul edilir. Fakat sosyal ontolojinin yalnızca işlemsel ilişkilerle, empirik düzeyde aktörler arasında gerçekleşen etkileşimlerle sınırlı olmadığı ve ilişkinin asıl niteliğini de bu şekilde kazandığı iddiasındadırlar. Sosyal ilişkilerin gerçekliği, sosyal ilişkiler sanki yalnızca etkileşimlerle oluşturulmuş gibi işlevselliğe indirgenmesine karşıdırlar. Yani etkileşimli işlemler eleştirel realist ilişkisel yaklaşım için buz dağının yalnızca görünen kısmı olup; işlemsel olmayan sosyal ilişkilerin geniş kapsamlı olduklarını savunurlar (Porpora, 2018: 414-415). Kısacası eleştirel realistlerde ilişki tabakalı bir ontolojinin benimsenmesinden dolayı genel olarak empirik düzeyde düşünülen bireyler arasında değil, bireylerin işgal ettiği konumlar arasındadır.

2.2. Aktörler Arası ilişkiler

Bir bütün olarak pragmacı kampta yer alan isimler Simmel, Dewey, Elias, White gibi isimlerden hareket ederken; bu isimlerin aktörler arası ilişkilere olan önemlerini önemserler. Bu anlamda Depelteau (2015a; 2015b; 2018a; 2018b); Crossley (2011; 2015a; 2018) Emirbayer (Emirbayer ve Goodwin, 1994; 1966; Emirbayer ve Goldberg 2005; Emirbayer, 2012a; 10), Kivinen

ve Piironen (2006; 2012); Fulse (2001; 2013) gibi isimleri zikretmek mümkündür. Öncelikle belirtmek gerekir ki realist ilişkilcilere karşı doğrudan tartışma kısmen Depelteau tarafından yapılsa da kökenini işaret etmelerinden dolayı Kivinen ve Piironen ikilisi tartışmayı daha esaslı bir yerden yapmaktadırlar. Bundan dolayı pragmacı ilişkilcilerin ilişki kavrayışlarına dair yapacağımız tartışmada ikiliye öncelik vereceğiz. İkili istisnasız tüm epistemolojik ve ontolojik tartışmaları metafizik olarak görmekte ve bu tartışmaları ilişkil sosyal için verimsiz addetmektedir. Aslında bu bağlamda ikili genelde pragmatizmin özelde ise pragmacı ilişkilciliğin temel karakteristiğini sergilerler. Bu yalnızca realist ilişkilcilere yönelik bir tutum değildir. Onlar pragmacı ilişkilcilere de içeriden eleştiriler yöneltirler. Bunun en belirgin örneği süreç ontolojisi, pragmacı ontoloji ya da ilişkil ontoloji gibi teori güdümlü a priori ontolojik konumlanmaların kendisi pragmacı olan görenlerce ortaya konulmasıdır. Onlara göre bu konumlamalar üzerinden yapılan her tartışma ilişkil sosyal için tamamen yararsızdır (Kivinen ve Piironen 2006: 228; 2012: 169).⁵ Büyük ölçüde Dewey ve Rorty'e yaslanan ikili realistler ilişkilcilere dair eleştirileri Archer, Bhaskar, Bourdieu⁶ ve Searle⁷ gibi isimler üzerinden gerçekleştirirler. Eleştirilerde Arc-

5 İki isim, sosyoloji içerisindeki tüm ontolojik ve epistemolojik tartışmaların sosyolojiyi felsefeleştirdiğini belirtirler. Bunun yerine onlara göre felsefeyi sosyolojikleştirmek gerekir. Onlar bu temel ayrım üzerinden metodolojik ilişkilcilik olarak adlandırdıkları yaklaşımlarını ortaya koyar (bkz. Kivinen ve Piironen, 2012).

6 Yazarlara göre pratiğe olan vurgusuyla çoğu zaman Bourdieu ve Dewey arasında kurulmuş olan irtibat –ki gördüğümüz gibi Emirbayer bunun en tipik örneğidir- yavan bir girişimdir. Onlara göre Dewey'in aksine Bourdieu sosyolojisi yoğun epistemoloji ve ontoloji tartışmalarını içerir ve açıkça realisttir. Bu eleştiri Emirbayer eleştirisiyle birlikte yapılır (2012: 177 vd.).

7 Searle eleştirisi Archer bağlamında yapılır. Archer (2012) doğal düzenin toplumsal düzene indirgenmemesi konusunda çoğunlukla Searle'un dil

her eleştirisi merkezidir. Onlara göre Archer'ın konumu kendilerinin metodolojik ilişkiselliğinin bir antitezidir. Aslında ikili Archer'ın son çalışmalarında pratiğe olan vurgusuyla pragmacı bir dönüş yaptığını fakat yine de tabakalaşmış ontolojiye ve özne-nesne düzalizmine bağlı kalarak bu dönüşü nihayete erdiremediğini belirtirler (2006: 224 vd.). Eleştirel realizm sosyal dünyanın basitçe insanların temelde oluşturduğu sosyal uygulamalar olduğunu vurgulayan “düşüncelerden” kaçınmak için tasarlanmıştır (*a.g.m.*, 136 vd.). Bu bağlamda araştırma nesnelerinin ilişkiselliği ontolojik dayanaklar olmaksızın da tam olarak savunulabilir. Bunun için gerekli olan tek şey bütün insan eylemlerinin alışkanlıklara bağlı olduğunu ve bununla paralel olarak bir bireyin alışkanlığının diğerininkiyle bağlantılı olduğunun kavranmasıdır. Yani başlangıç noktası insan eylemidir (Kivinen ve Piironen, 2012: 170, 180). Bu anlamda Dewey önemli bir dayanaktır onlar için. Çünkü onun “alışkanlık kavramı derin-yapısal açıklamalar gerektirmez, alışkanlık basitçe alışkanlıktır. Bütün olgular kaçınılmaz olarak eylemlerle bağlantılı olduğundan işlemseldir; olgular farklı işlemlere göre, farklı aktörlerin bakış açılarından görüldükleri şekildedir” (*a.g.m.*, ss. 179-182). Diğer bir deyişle tüm ilişkiler empirik alandaki aktörler arası ağlar, etkileşimler olarak görülür. Aslında ilişki ifadesi yerine işlem ifadesini kullanmak daha uygundur. İşlemler empirik düzeyde akış halindeki ağ ve etkileşimlerin bütünü ifade eder.

Kendisi üzerinde Dewey'in etkisinin yoğun olduğunu söyleyen Crossley aktörü bireylere indirgemez. Bu, bireyciliğe karşı bir hamledir. Bireyciliğe kaymamak için etkileşim ve ilişki ağları bazı amaçlar doğrultusunda “sistemler” olarak algılanabilir (Crossley, 2018: 505). Sistem katı bir teorik çerçevede ve ereksellikle tanım-

argümanları üzerinden bir analiz ortaya koyar. Bu anlamda her iki yazar Archer'ın Searle'üsüne karşı olarak Rorty'i temel alırlar (2006; 2012).

lanmaz, o etkileşimlere bağlı, içlerindeki etkileşimlere duyarlı ve tam da etkileşimlerce ortaya çıkarılmış olarak yeniden inşa edilir (a.g.m., 483). Böylece o, Kivinen ve Piironen' in aksine sosyolojik araştırmanın odağını bireylerle ve onların eylemleriyle sınırlamaz. Bu aynı zamanda etkileşimleri, ilişkileri, ağları ve kültürü yakalamaya ve analiz etmeye imkân tanıyacak şekilde genişletilmelidir. Ona göre bireycilik tehlikelerine dikkat ederek söz konusu unsurlar bireysel insan bedenlerinden daha az gerçek olduğundan dolayı bunlar etkileri ile ampirik olarak tezahür ederler ve bu yüzden bu etkiler araştırılmalıdır” (2018: 484-5). Fakat yine de o insan aktörler arasındaki somut bağlara vurgu yapar:

İnsan aktörler arasındaki etkileşime öncelik verdim. Bununla birlikte, belirli etkileşim kalıpları ve insan aktörler arasındaki ilişkiler, hükümetler, sendikalar, baskı grupları ve ticari şirketler gibi “kurumsal aktörler” gibi daha yüksek derecelere yol açabilir. Bu tür kurumsal aktörler arasındaki ilişkiler, aynı zamanda sosyal yaşamın ilişkisel anlayışının ayrılmaz bir parçasıdır. Kurumsal aktörler, kendilerine dâhil olan insan aktörlere indirgenemez bir şekilde kararlar vermeleri, bu kararların uygulanması için mekanizmalara sahip olmaları ve (çoğu durumda) yine insan aktöre indirgenemez yasal bir statüye sahip olmaları ve kaynakların bulundurulması ve kontrol edilmelerini kapsayan aktör olarak nitelendirilirler.[...]İlişkisel bir ontoloji, süreçsel bir ontolojidir. Etkileşimler zaman aracılığıyla yayılır ve bu nedenle de oluşturdukları ilişkileri ve ağları meydana getirir. İlişkiler ve ağlar zaman içinde göreceli olarak sabit kalabilir, ancak yalnızca göreceli olarak ve ancak onları yeniden oluşturan etkileşimlerin sonucu olarak - eşit şekilde dönüştürebilecek etkileşimler sonucunda. Yeni ilişkiler oluşturulur ve var olanlar bazen dönüştürülür veya bozulur. Aktif bağlar gizli olur ve gizli bağlar yeniden etkinleştirilir. Değişim bazen dramatiktir ama kademeli değişim sabittir. Toplumsal yapı her zaman süreç içindedir - her zaman olma durumundadır(Crossley, 2018: 482).

Fakat bu, aktörleri empirik alan dışında konumlandırmak anlamında gelmez. Bu açıdan Crossley'in Bourdieu'nün ilişkiyi konumlar arası nesnel ilişkiler olarak kavramasını beğeni yargısı eleştirmesi önemlidir (Crossley, 2015a: 205-223). Diğer yandan özellikle etnometodolojinin empirik araştırma teknikleri kullanılarak insan aktörler arası etkileşim ve ağların analizine yer vermesiyle de mikro düzeyi de önemsedğini ifade eder. Diğer yandan Crossley için aktör yalnızca somut bireyler değildir. Aktörlerin birey dışında da tanımlanması makro analiz düzeyinde araştırmaların yapılmasına olanak sağlar. Bu ona göre sosyolojik araştırmada makro-mikro analiz düzeyleri arasından mekik dokuyan bir düzeyin dikkate alınması için gereklidir (Crossley, 2018: 488-493).

Depelteau gerek Powell ile birlikte editörlüğünü yapmış oldukları iki çalışmada (2013; 2015) gerekse diğer kendi çalışmalarında (2015a; 2018c) ilişkisel sosyolojide ilişkinin kavrayışına dair farklılıkların dikkate alınması gerektiğini ifade eder. Esasen Depelteau -birinci bölümde tartıştığımız üç ilişkisel sosyoloji pozisyonu arasında yapmış olduğu ayırımdan hareketle ilişki kavrayışını Dewey ve Elias üzerinden bir bütün olarak pragmatizme dayandırır. Hatırlayacak olursak Depelteau üç pozisyonu Dewey ve Bentley'in -Depelteau'nün aktardığı şekliyle- *kendiliğinden faaliyet (belirlenimcilik)*, *etkileşim (eş-belirlenimcilik)* ve *işlemsel (derin ilişkisel sosyoloji)* ayrımları üzerinden temellendirir (2015a: 274; 2015b: 1). *Derin ilişkisel sosyoloji* düz bir ontolojiye dayanır. Sosyal gerçeklik sadece tek bir tabakadan müteşekkildir ve etkileşimler arası etkileşimlerle ilgilidir. Diğer bir deyişle -Depelteau'yü yaslandığı düşünceye daha uygun olacak şekilde- sosyal gerçeklik işlemler ve işlemler arası işlemleri kapsar. "Bütün varlıklar, *eğer gerçekte varsa evrenin en küçük parçacığı belki istisna olmak üzere*, işlem alanlarından başka hiçbir şey değildir. [...] Akışkan toplumsal olgular birbirine bağımlı bireyler arasındaki özgül iş-

lemelerinden ve etkilerinden başka bir şey değildir” (Depelteau, 2015a: 272, 277; vurgu eklenmiştir).⁸ Bu, Depelteau açısından Derin veya pragmacı ilişkisel sosyolojinin determinist ve eş-determinist olarak nitelendirilen ilişkisel sosyoloji pozisyonlarından farkını niteler (Depelteau, 2018c: 516). Aslıntıdan da anlaşıldığı üzere empirik ontoloji üzerinden ilişkiler basitçe birbirine bağımlı bireyler arasındaki işlemler olarak kavranır. Toplumsal yapılar da insanlar arasındaki işlemlerdir. Onlar, aktörlerle etkileşimlere girmezler “toplumsal bir örüntüyle bir kişi arasında olası hiçbir basit ve doğrudan nedensel etki mevcut değildir.” Dolayısıyla realist ilişkisel kampta toplumsal yapılara atfedilen nedensel güçler burada söz konusu değildir. Söz konusu olan yalnızca bireylerin özünde birbirlerine bağımlı olmalarıdır (Depelteau, 2015a: ss. 276-277; ayrıca bkz. 2018a: ss. 19-20, 23). Böylece Depelteau pragmacı ilişkiselliği dört temel soruya verilen cevaplarla şu şekilde çerçeveledir:

Ana aktörler nedir?

Çoklu insan etkileşimleri eylemin çeşitli ölçüleriyle motive edilir (aynı zamanda insan dışı etkileşimlerle karşılıklı etkilendirir). İnsan eyleminin etkileşiminin ve boyutunun ana tipi empirik analiz aracılığıyla çözülecek empirik problemlerdir.

Aktörler arasındaki temel ilişkiler nedir?

Etkileşimin çeşitli biçimleridir (arkadaşlık, aşk, çatışma, güç, baskı v.b.). Bir sosyal alandaki etkileşimin temel biçim(ler)i her zaman deneysel ve bağlamsallaştırılmış deneysel analiz aracılığıyla çözülecek bir problemdir.

Aktörlerin yaşamlarındaki sosyal bütünlüğün türü nedir?

8 Powell (2015), bu ontolojik pozisyonun epistemolojik tutumunun iyi bir örneğidir.

Çeşitli akışlar ve az veya çok birbirine bağlanmış sosyal alanlardır. Biçimler, istikrarlık derecesi ve sosyal alanların birbirine bağlılık seviyesi aynı zamanda deneysel ve bağlamsallaştırılmış problemlerdir.

Etkileşimlerin sosyal bütünlükler üzerine etkileri nedir?

Sosyal alanların belirivermesi, dönüşmesi ya da yok olması (Depelteau, 2018b: 511).

İlişkisel pragmacılığın ilişkinin kavrayışı odaklı genel çerçevesini bu biçimde ortaya koyan Depelteau, yassı bir sosyal ontolojiye yaslanmadan kaynaklı sosyal yapılara nedensel güçler atfetmemenin sosyal hayattaki iktidar ve sosyal eşitsizliklere kör olacağına dair pragmatizme yönelik genel eleştirinin temelsiz olduğunu ifade eder. ⁹ Ona göre güç ilişkilerinin ve kaynaklara erişimin, belirli etkileşimcileri ve ilişkileri gözlemleyerek birçok sosyal alanda eşit olmadığını görmek çok daha kolaydır (*a.g.m.*, 516). Realistler tarafından kendilerine yöneltilen bireycilik, iradecilik ve öznelcilik (Depelteau, 2015a: 277) eleştirisi de ona göre temelsizdir. Çünkü kendi deyimiyle derin ilişkisel sosyoloji determinist ve eş-determinist değildir. Fakat dikkat edildiğinde ilişkinin bizzat bireyler arasındaki ilişki olarak formüle edilmesi her şeyin işlemlerden ibaret olduğu tezinin altını oymaktadır. Bu da Porpora gibi realistlerin de belirttiği pragmacı ilişkileri tuhaf bir durum içinde bulmamız anlamına gelir. Realist ilişkilencilikler tarafından pragmacı ilişkilencilere yapılan bireycilik eleştirisine karşı olarak Depelteau, toplumsal yapıların nesnel güçlere sahip olduğu ve analitik düalizm gibi farklı bağlamlardaki eleştirel realist tezlerin sosyolojide

9 Emirbayer bölümünde, bunun Emirbayer'in Dewey özelinde pragmatizme yönelttiği temel eleştirilerden birinin olduğunu görmüştük. Bunun aynı zamanda Emirbayer'in Dewey'den Bourdieu'ye kayışının temel motivasyonlarından biri olduğunu da görmüştük. Dolayısıyla Dewey özelinde Pragmatizme yapılan bu eleştiri yalnızca "dışarıdan" değildir. "İçerden" de bu minvalde eleştirilerin olduğuna dikkat edilmelidir.

yeni olmadığını, bunun yalnızca tekrarlayan bir sorun kaynağı olduğu eleştirisini yapar. Diğer bir deyişle ona göre eleştirel realist ilişkisel sosyoloji determinist sosyolojinin bir tür tekrarıdır.

[Bir] bütün olarak değerlendirildiğinde, ilişkisel sosyolojinin ortaya çıkmasıyla ilgili asıl meselem, sosyolojideki ilişkisel dönüşü sınırladığı anlaşılan yapısalcı miras üzerine kuruludur. Belki çok sert ve talepkarım. Ancak bir yaklaşımı sınırlamalarını fark etmeden onu geliştirmek zordur. Örneğin, P. Bourdieu, kariyerinin sonunda sosyolojisinin ‘ilişkisel’ olduğunu açıkladı, ancak geç metinleri, birçok açıdan ‘yapısalcı’ mirasın sınırlayıcılığını bir şekilde taşıyor gibi görünüyor. Birçok okuyucu bu gerçeği fark etti. Elias’ın figürasyonel teorisiyle bir karşılaştırma yaparak, çalışmasının potansiyel bir ilişkisel okuması olsa bile, [Bourdieu] teorisini ilişkisel bir teoriden ziyade naif bir deterministik veya eş-deterministik teori olarak tanımladım. Tabii ki, sosyal yapıların nedensel güçlere sahip olması düşüncesi, bu fikri savunan ilişkisel sosyologlar [Donati ve Archer kastedilir] için bir sorun değildir. Fakat o zaman ilişkisel sosyolojinin özgünlüğü ve önemi nedir? Bourdieu’nun teorisi veya eleştirel realizm gibi sadece önceden var olan teorileri adlandırmak için kullandığımız bir etiket midir? (Depelteau, 2018b: 506; ayrıca bkz. 2008).

İlişkisel sosyoloji ya “derin” ilişkisel sosyoloji olarak adlandırdığım şeyle yaşayacak ya da ölecektir...toplumsal olgularla ilgili her türlü belirlenimci/mutlak veya eş-belirlenimci/kısmi şeyleştirme biçimine karşı tetikte olmalıyız (Depelteau, 2015a: 283).

Genel anlamda realist ilişkisel sosyoloji ile pragmacı ilişkisel sosyoloji kamplarının birbirlerine yönelik eleştirisinin *bireycilik* ve *bütüncülük* üzerinden yürütülür. Bu, ilişkisel sosyolojinin nasıl bir yapıda geliştiğini anlamak açısından son derece önemlidir. Her iki kamp birbirlerine yönelik eleştiride “eski fikirlerin yeni bir ambalajda” sunulma noktasında birleşirler. Böylece aslında bir kamp diğerini eski olanı yeni bir ambalajda sunma gi-

rişimi olarak görmektedir. Söz konusu isimler birbirlerine yönelik -ilişkisel sosyoloji lüğatında son derece ağır kabul edilen bireycilik ve bütüncülük eleştirisinde bulunurken kendi tutumlarında daha da radikalleşmektedir. Bu, ilişkisel sosyolojinin ilişkisel sosyologlar tarafından artık boş bir etiket halini alması “serzenişiyile” sonuçlanır (Donati, 2018: 435-436; Donati, 2015a: 1; Donati ve Archer, 2015: 7; Depelteau, 2015a: 254; Depelteau, 2015b: 3; Emirbayer, 2012a: 9). İlişkisel sosyolojinin boş bir etiket halini alması şu tarz gerekçelere dayandırılır: “ilişkisel sosyolojinin oldukça popülerleşmeye başlaması”, “hiçbir genelleyici ve tutarlı anlamı olmayacak şekilde modalaşması”, “geniş bir alanı kapsayacak şekilde kullanılmasıyla niteleyici çerçevesini kaybetmesi”, “eleştirel olmaktan uzaklaşıp *artık hepimiz ilişkisel sosyologlarız* mottosuna mazhar olması” vb. Bu ifadelerin bizzat kendilerini ilişkisel sosyolog olarak görenler tarafından dile getirilir. Her ne kadar ifadelerde “ilişkisel sosyolojinin kendi köklerine geri dönmesi (eğer böyle bir kök varsa)” veya “ilişkisel sosyoloji olarak benimsenen konumlardan vazgeçilip asıl ilişkisel konumu benimseme” gibi çağrılar ve uyarılar verilmek istensen de “bu sonucun” bir bütün olarak doğrudan ilişkisel sosyoloji olarak formüle edilen yaklaşımın kendisinden kaynaklı olabileceğini tartışmaya açmak meseleyi farklı bir bağlama oturtabilir.

Sonuç Yerine

İlişkiselliğin klasiklerden itibaren sosyolojinin temel bir analiz birimi olduğu; ilişkisel sosyolojinin ise farklı konumlarda ve geniş bir yelpazede bu birim odağında sosyolojik bir paradigma, proje, yaklaşım veya mücadele dili olarak formüle edilme çabasını ifade eden eklektik bir “hareket” olduğu iddiasını taşıyan bu kitapta ilişkisel sosyoloji anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışıldı.

İlişkisel sosyoloji üzerine tartışmalar hali hazırda farklı bağlam ve tarzlarda devam etmektedir. Bu açıdan ilişkisellik sosyal bilimciler için doğurgan, dinamik bir tartışma zemini sunmaktadır. Fakat bu, tartışmaları ilişkisellik veya ilişkisel sosyoloji ile sınırlamak anlamına gelmez. Çünkü ilişkiselliği tartışmak, gördüğümüz gibi ilişkisel sosyolojisinin sınırlarını aşmaktadır. Onun son dönemlerde sosyal bilimlerde revaçta olması, alanda yeni olduğu anlamına gelmez. Bağlamı ve içeriği ıskalamamak kaydıyla ilişkiselliğin izini farklı tarzlarda da olsa sosyal bilimlerin oluşum dönemlerine kadar sürmek mümkündür. Dolayısıyla teorik ve pratik çalışmalar üzerinden ilişkiselliği tartışmak aslında sosyal bilimlerdeki ontolojik, epistemolojik ve metodolojik konumlanışları tartışmak, yeniden inşa etmek ve saha çalışmaları için ope-

rasyonelleştirmek demektir. Bu açıdan ilişkisel, ilişkisel sosyolojinin sınırlarını aşan bir tartışma alanını ihtiva etmektedir.

Kitabımızı, ilişkisel sosyolojiyle ilgili üç meseleyle sonlandırmak isteriz. Söylenecekler tartışmayı tüketmekten uzaktır. Bir kitabın sonuç kısmında genelde haklı olarak yazardan ele aldığı konuyu bir yere bağlaması beklenir. İfade edeceklerimiz bu tarz bir sonuca uygun olmayabilir. Çünkü daha ziyade belli tartışma noktalarını işaret etmektedirler.

İlk olarak ilişkisel sosyolojinin belki de manifestoların dili dolayısıyla reaksiyoner bir biçimde geliştiği söylenebilir. Saf akışkanlık üzerine inşa edilen bir faillikten hareketle töz ve ilişki ayrımı yapılır ve ilişkisel sosyoloji de bu minvalde temellendirilir. O, sosyolojide bireycilik ve bütüncülük karşıtlığına iyi bir üçüncü alternatif olarak sunulur. Fakat tartışmalar derinleştikçe, büyük oranda ilişkisel sosyolojinin üzerine inşa edildiği faillik teorisi, ilişkisel sosyolojinin kendisinin bireycilik ve bütüncülük eleştirisiyle muhattap olmasını adeta kaçınılmaz kılmıştır. Diğer yandan bu, benzer şekilde ilişkisel sosyolojinin müphem ve genel bir muhtevayı kapsamıyla ilgilidir. Örneğin sosyolojide hangi yaklaşımlar ya da isimler *bireyci* ya da *bütüncü*dür? Elbette bu soruya kendilerini ilişkilenci olarak gören isimler kendilerince cevap vereceklerdir ve görmüş olduğumuz gibi vermişlerdir de. Fakat bazı ilişkilenciler için örneğin, *bütüncü* veya *bireyci* olan bir isim ya da yaklaşım diğerleri için tam da ilişkilencililiğin referans alındığı isim olabiliyor. Peki, bu nasıl mümkündür?

İlişki kavramının müstakil bir biçimde tanımlanması ve analiz edilmesi gerçekten de zordur. Bu, üstesinden gelmek amacıyla kavramın oldukça geniş alanda ve başka unsurlarla tanımlanması problemini doğurmaktadır. Bu anlamda “bu nasıl mümkündür?” sorusundaki kastımız sosyolojinin inceleme nesnesini tek bir bağlama sabitlemek değildir. Tersinden düşünerek bu bağlamı daha

iyi açıklayabiliriz belki. Gördüğümüz gibi kendilerini ilişkiselci olarak gören isimler birbirlerine karşı *bütüncülük* ve *bireycilik* gibi ilişkisel sosyoloji lügatında son derece ağır eleştirilerde bulunmakta ve bu açıdan da birbirlerine karşı yeni bir iddiaya sahip olmadıkları eleştirisinde bulunmaktadır. Yani artık söz konusu hangi isimlerin *bütüncü* ya da *bireyci* olduğu değil, bizzat kendilerini ilişkiselci olarak gören isimlerin *bütüncü* ve *bireyci* olarak tartışılmasıdır. Artık doğrudan *bütüncülük* ve *bireycilik* eleştirisi çok da uygun ve stratejik görünmemektedir. Çünkü ilişkisel sosyoloji genel sosyoloji ile özdeşleştirilmiş ve buradan hareketle *bütüncülük* ve *bireycilik* eleştirisi yapılmaktadır. *Yani teorik olarak ilişkisel sosyolojinin hâlihazırda vardığı sonuç ortaya çıkışına zemin hazırlayan sosyolojideki yerleşik problemlere farklı tarzda bir geri dönüştür.* Bundan dolayı ilişkisel sosyolojiye dair son tartışmalarda, örneğin Depelteau'nun (2018) oldukça kapsamlı son derleme çalışması ve ilişkisel sosyoloji nitelemesi yerine *ilişkiler aracılığıyla sosyoloji* ifadesini kullanmayı tercih eden Papilloud'un (2018b) eserinde Durkheim, Tarde, Mauss, Luhmann gibi klasik ve çağdaş isimlere keşifsel geri dönüşler yapılmaktadır. Dikkat edilirse bu isimler Marx, Simmel, Bourdieu, Elias gibi isimlerin aksine daha önce tartışmaya doğrudan dâhil edilmeyen isimlerdir.¹

Bunun yanı sıra her ne kadar kendisi kabul etmese de bir yaklaşım olarak ilişkisel sosyolojiyi bir manifestoyla ilan eden Emirbayer'in düşüncesinin seyrini göz önünde bulundurmak ilişkisel sosyolojinin seyri açısından da önemlidir. Kısacası ilişkisel sosyoloji sosyal teorideki gerek klasik gerekse çağdaş isimlere keşifsel dönüşler yapmaktadır. İlişkisel sosyolojinin genel sosyoloji ile özdeşleştirilmesi paradoksal olarak onun ayırt edici niteliğini yok etmektedir. Bu durumun iki muhtemel nedeninden birincisi *ilişki* kavramının

1 Yeri gelmişken Weber'in henüz doğrudan ilişkisel sosyoloji tartışmalarına dâhil edilmeden bırakıldığını tekrar hatırlatmak isteriz.

geniş çerçevede tanımlanmaya müsait bir kavram olması, ikincisi ise ilişkisel sosyolojinin “fail” olarak failliğin elenmesi anlamında güdümlü bir faillik teorisi üzerinden kurulmasıdır. Bu anlamda genel olarak ilişkisel sosyoloji, tutum olarak pragmacı bir görünümdedir. Realist ilişkisellerin tüm çabalarına rağmen bu görünüm dağıtılamamaktadır. Bunun temel nedeni ise Emirbayer’in *Manifestosunun* tartışmaları domine edebilmesidir.

İkinci husus, ilişkiselliğin sosyolojide yeni bir kavrayış olmadığı tespitinin malumun ilamı olmasıdır. Fakat yine de ilişkisel sosyolojinin kökenleri tartışması belirsizliğini korumaktadır. İlişkisel sosyologlar, ilişkisel sosyolojiyi tanıtır veya tartışırken kabaca, ilişkisel düşünmenin yeni bir şey olmadığını ifade ederek; esas amacın felsefi ve spekülatif kalan ilişkisel düşünce üzerinden sosyolojik bir proje, yaklaşım inşa etme çabası şeklinde bir iddia dile getirmektedirler. Fakat bu durumda, örneğin Simmel’in veya Bourdieu’nün sosyolojik çalışmalarını yalnızca felsefi bir ilişkisel düşünce olarak mı göreceğiz? Bu isimlerin ve diğerlerinin çalışmaları aynı zamanda sosyolojik bir proje, yaklaşım değil midir? Bunu Kuhncu anlamda paradigmatik bir değişim bağlamında ele almak tartışmaya yeni bir boyut katabilir ve bu anlamda problem değilse ilişkisellik ve ilişkisel sosyoloji tartışmaları daha anlaşılır bir zeminde yapılabilir.

Genel olarak ilişkiselliğin kökleri Heraklitos’a kadar götürülmekte fakat asıl etkisinin modern matematik ve fizik gelişmeleriyle başladığı ifade edilmektedir (Emirbayer, 2012a: 31). Bu tespitin ikinci kısmının ilk kısımdan ayrı düşünmek koşuluyla doğru olduğunu düşünüyoruz. Çünkü söz konusu gelişmeler Heraklitos düşüncesinin bağlamından ve içeriğinden çok farklı olmasına rağmen Hegel-Marx üzerinden tahkim edilen çağdaş diyalektiğin Herakleitos ile indirgemeci bir bağlantısı kurulur. İlişkisel sosyoloji tartışmalarında kendilerine sıklıkla referanslar

verilen iki ismin, Ernst Cassirer (1923) ve Gaston Bachelard'ın (2013) doğrudan tartışmaya dâhil edilmesi bu noktada ufuk açıcı olacaktır. Çünkü Bourdieu'nün de (2015: 9) ifade ettiği gibi her iki isim için ilişkisel düşünme tüm bir modern bilimin temelidir. Alan sınırlığından ve daha açıklayıcı olacağını düşündüğümüzden dolayı yalnızca Cassirer'e kısaca değineceğiz.

Cassirer, bir bütün olarak felsefesinin metodolojisini artık klasikleşmiş çalışması *Substance and Function*da (1923) [1910] (Töz ve İşlev) geliştirmiştir. Bu çalışmada matematiksel-fiziksel nesnel bilimsel bilgiyi bulmak amacıyla geliştirilen metodoloji, daha sonra bilimsel, doğal, tarihsel, etik ve mitsel dünya görüşlerinin analizinin temelini oluşturur (Truwant, 2015: 298-99, 302, 308-309). *Substance and Function*da Cassirer mantık temelinde bir metodoloji geliştirir. Cassirer'in eleştirileri geleneksel, Aristoteles mantığıdır.

Cassirer'e göre Aristoteles mantığında ilişki kategorisi bağımlı ve ikincil bir konumda tanımlanır. Böylece ilişkinin, varlığa yalnızca ilave ve harici değişiklikler katma anlamında bir etkisi vardır. İlişki, varlığın "gerçek doğası"na bir şey katmaz, onu etkilemez (Cassirer, 1923: 8). Asıl olan tözdür. Töz en yüksek ontolojik varlık, tüm gerçekliğin temelidir. Aristoteles mantığının temeli tözdür. Cassirer'e göre töz temelli mantık çok sayıda nesnelerden yalnızca benzer özellikleri seçer, geri kalanları ihmal eder. Cassirer'e göre geleneksel mantık soyutlama üzerine inşa edilmiştir ve bu da tüm tikellerin soyutlama sürecinde kaybolduğunu belirtir. Somut nesnelerin çeşitliliği görmezden gelinir. "Varlığın önemi ve yapısı hakkında daha derin bir kavrayışa ulaşmak yerine, yalnızca belirli bir vakanın tüm özel özelliklerinin kaybolduğu yüzeysel bir şema" elde edilir bu mantıkta (a.g.e., 18-19). Diğer bir deyişle geleneksel mantık gerçekliği kavramak yerine, bizi empirik dünyadan uzaklaştırır (Truwant, a.g.m., 290).

Cassirer için bu problemin üstesinden ancak töz temelli mantığın yerine eleştirel işlevsel mantığın geçirilmesiyle gelinebilir. Diğer bir deyişle “işlev”, “nesne”ye öncelenmelidir. Cassirer’e göre mantıksal *ilişkiler*, terimin matematiksel anlamında *işlevler*dir. Bunun kendinde sabit bir anlamı yoktur. *İşlev* kavramı, *töz* gibi soyut bir kavramdan ziyade deneysel dünyayı temsil etmek için çok daha uygundur. “Matematiksel işlev, tikellerin kendi kendilerine bağlanması için evrensel bir kuraldan başka bir şey olmadığı için, altında tuttuğu tuhaflıkları ve tikellikleri göz ardı etmez, sadece bu tikellerin ortaya çıkması ve bağlantısının gerekliliğini göstermeye çalışır” (Truwant, *a.g.m.*, 293). Böylece Cassirer için *töz* artık, Kant’ın transandantal mantığında algıların çeşitliliğini düzenlediğimiz ve hakikat iddialarında bulunduğumuz on iki kategoriden yalnızca birisi konumuna düşer. Tözün artık diğer kategorilere göre ne ontolojik ne de mantıksal bir önceliği söz konusudur. Töz ilişkilerden bağımsız bir varlığın temeli değil, algılar arasındaki belirli bir tür nesnel ilişkiden başka bir şey değildir, belirleyici olan ilişkidir (Cassirer, *a.g.e.*, 15). Diğer yandan ilişkisellik öznellik-nesnellik probleminin çözümünü sağlamaktadır. Bu çözüm “genel olarak her şeyin mutlak zemininde değil, yalnızca rasyonel ve deneysel bilginin evrensel işlevlerinde aranmalıdır.” Analiz, tüm deneyimlerin içeriğinin dayandığı belirli temel ilişkilerde son bulur. Düşünce, ...ilişkilerden daha ileri gidemez; çünkü sadece belirli ilişkiler içinde düşünce ve nesne mümkündür. Bir sabit koşullar sistemi oluşturan işlevlerdir. Öznellik ve nesnellik iddiaları böyle bir sisteme bağlı olarak anlam kazanabilir (*a.g.e.*, 308-310).

Cassirer’in olgunluk felsefesinde işleyeceği merkezi semboller olan uzay, zaman, sayı, nedensellik ve benlik *Substance and Function*da metodolojik temelini kurduğu işlevsel (ilişkisel) kavramlara karşılık gelmektedir (Truwant, *a.g.m.*, 299). Bu minvalde

Cassirer, Kant felsefesinin metodolojik yenilikçiliğine sadık kalarak ve ona yaslanarak; geleneksel mantık eleştirisi yapar ve nihayetinde, bu metodolojiyi tüm insan çıkarlarına ve bunlara karşılık gelen kültürel alanlara uygular (Truwant, *a.g.m.*, 296-298). Toparlayacak olursak; Kuhncu anlamda paradigma, “ilişki” kategorisinin “kendilik” kategorisi karşısındaki belirleyiciliği, önceliğidir.² Bu paradigmatik dönüşümün modern düşünce üzerinde farklı tarzlarda yoğun bir etkisi olmuştur. İlişkisel sosyolojide neredeyse her ismin ilişkisel sosyolog olarak değerlendirilebilmesinin temel nedenlerinden biri -belki de en önemlisi- bu paradigmadır.

Son olarak Türkiye’de ilişkisel sosyoloji tartışmaları üzerine bir şeyler söyleyerek kitabımızı sonlandırmak isteriz. Öncelikle, özellikle genç sosyal bilimcilerin ilişkisel sosyolojiye ilgilerinin her geçen gün arttığını söyleyebiliriz. Düzenlenen kongre, konferans vb. çalışmalar, yapılan tezler, yazılan makaleler, yayınlanan türkçe ve çeviri eserler bu ilgiyi beslemekte ve bunlar gerek yeni çalışmaların gerekse yeni tartışmaların yapılmasına önayak olmaktadır. Fakat yapılan çalışmaların, Türkçe ve çeviri eserlerinin ne derece ilgi gördüğü tartışmalıdır. Yani ilişkisel sosyolojinin Türkiye’de geniş bir çevrede ve çerçevede tartışıldığını söylemek zordur. Özellikle genç sosyal bilimcilerin ilişkisel sosyolojiye olan ilgileri ona dair çalışmaların artarak devam edeceği izlenimini vermektedir. İlişkisel sosyolojinin Türkiye’de farklı bağlamlarda tartışılması, yalnızca ona dair bir tartışma olmayacağı için kıymetlidir. Çünkü bu, daha geniş bir çerçevede

2 Bu paradigmatik dönüşümün, Newton ve Kant üzerinden Simmel odağında soruşturulması gerektiğini ileri süren Doğan’a göre “ilişki” kategorisinin nasıl olup ta ‘kendinde’lik mefhumu karşısında başat bir rol edindiği normatif yargılardan kaçınarak, en azından Newton ve Kant üzerinden Simmel’e varan hat üzerinden hesaplaşılması gereken bir sorun olarak durmaktadır” (Doğan, 2017: 14). “İlişki” kategorisinin muhtevası için bkz. Cassirer, 1996: 195-202.

Türkiye’de sosyoloji yapma pratiğini tartışmak demektir. Bu bağlamda ilişkisel sosyoloji tartışmaları dinamik ve önemli bir role sahiptir. Yanı sıra Batı’da ilişkisel sosyoloji tartışmalarının gelmiş olduğu nokta dikkate alındığında ilişkisel sosyolojinin Türkiye’de niçin tartışmaya değer olduğu sorusu da muhataplarca cevaplandırılmayı beklemektedir

Kaynakça

- Abbott, A. (2014). *Bölüm ve Disiplin*, (Çev.), S. Gülfer ve I. Öner, İstanbul: Küre Yayınları.
- Alexander, C. J. (1985). *Neofunctionalism*, (Ed.). J. Alexander, Beverly hills, Calif.: Sage.
- Alexander, C. J. (2008). "Klasiklerin Merkeziliği", *Sosyal Teori ve Sosyoloji* içinde, (Ed. S. P. Turner), (Çev.). O. Baş, İstanbul: Küre Yayınları, ss. 27-47.
- Althusser, L. (2015). *Marx İçin*, (Çev.), I. Ergüden, İstanbul :İthaki Yayınları.
- Archer, S. M. (1995). *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, S. M. (1998). "Realism and Morphogenesis", *Critical Realism: Essential Readings*, (Ed.), M. Archer, R. Bhaskar vd., London and New York: Routledge, ss. 356-382.
- Archer, S. M. (2010a). "Critical Realism and Relational Sociology", *Journal Of Critical Realism*, sayı: 9/2, ss. 199-207.
- Archer, S. M. (2010b). "Routine, Reflexivity and Realism", *Sociological Theory*, sayı: 28/3, ss. 273-303.
- Archer, S. M. (2012). "Realizm ve Faillik Problemi", *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde, (Haz.) G. Çeğin ve E. Göker, (Çev.), V. S. Öğütle, İstanbul: Note Bene Yayınları, ss. 281-307.
- Archer, S. M. (2013). *Social Morphogenesis*, (Ed.), M. S. Archer, New York and London: Springer International Publishing.
- Archer, S. M. (2014). *Late Modernity: Trajectories Towards Morphogenic Societ*, (Ed.), M. Archer, New York and London: Springer International Publishing.

- Archer, S. M. (2015a): “Kolektif DüşünümSELLİK: İlişkisel Bir Örnek”, *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler İçinde*, (Çev.), Ö. Akkaya, (Ed.), Powell C. ve François D., Ankara: Phoenix Yayınevi, ss. 225-251.
- Archer, S. M. (2015b). *Generative Mechanisms Transforming The Social Order*, (Ed.), M. Archer, New York and London: Springer International Publishing.
- Archer, S. M. (2019). “Foreword Varieties of Relational Social Theory” *Social Science, Philosophy and The ologyin Dialogue A Relational Perspective* (Ed.), P. Donati, A. Malo ve G. Maspero, New York: Routledge, ss. viii-xxix.
- Archer, S. M., Bhaskar, R. vd. (1998). *Critical Realism-Essential Readings*, (Ed.) M. Archer, R. Bhaskar vd., London and New York: Routledge.
- Arlı, A. (2014). *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Arslan, H. (2017). *Epistemik Cemaat*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Bachelard, G. (2013). *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, (Çev.), A. Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Baert, P. (2017). *Sosyal Bilimler Felsefesi: Pragmatizme Doğru*, Ü. Tatlıcan (Çev.), İstanbul: Küre Yayınları.
- Barnes, B. (2008). *T. S. Kuhn ve Sosyal Bilimler*, (Çev.), H. Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Benton, T. (2016). *Sosyolojinin Felsefi Kökenleri*, (Çev.), Ü. Tatlıcan, İstanbul: Küre Yayınları.
- Berger, P. (2017). *Sosyolojiye Çağrı*, (Çev.), A. E. Koca, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bhaskar, R. (1998). “General Introduction”, *Critical Realism-Essential Readings*, (Ed.), M. Archer, R. Bhaskar vd., London and New York: Routledge, ss. ix-xxiv.
- Bhaskar, R. (2008). *Gerçekçi Bilim Teorisi*, (Çev.), S. Oğuz, Ankara: Akılçelen Kitaplar.
- Bhaskar, R. (2012a). “İdealizm”, *Marksist Düşünce Sözlüğü içinde* (Ed.), T. Bottomore, (Çev.), L. Köker, (Haz.), M. Tuncay, İstanbul: İletişim Yayınları: ss. 291-292.
- Bhaskar, R. (2012b). “Realizm”, *Marksist Düşünce Sözlüğü içinde* (Ed.), T. Bottomore, (Çev.), M. Tuncay, (Haz.), M. Tuncay, İstanbul: İletişim Yayınları: ss. 481-483.
- Bhaskar, R. (2015). *Gerçekliği Geri Kazanmak*, (Çev.), F. S. Aydaş, İstanbul: Note Bene Yayınları.

- Bhaskar, R. (2017). *İnsan Bilimlerinin Felsefi Eleştirisi: Natüralizmin Olanaklılığı*, (Çev.), V.S. Öğütle, Ankara: Nika Yayınevi.
- Bottomore, T. (2014) "Marksizm ve Sosyoloji", *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* İçinde (Ed.) Tom Bottomore ve Robert Nisbet, (Çev.), C. Tokluoğlu (Haz.), M. Tuncay ve A. Uğur, İstanbul: Kırmızı Yayınları, ss.143-175.
- Bourdieu, P. (1998). *Practical on The Theory Reason of Action*, California: Stanford University Press Stanford.
- Bourdieu, P. (2015). *Aynım*, (Çev.), D. Fırat ve G. Berkkurt, Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2016) "Vive La Crise: Sosyal Bilimlerde Heterodoksi İçin", *Ocak Ve Zanaat* İçinde, (Ed.), Güney Ç. vd., (Çev.), Ü. Tatlıcan, İstanbul: İletişim Yayınları, Ss. 33-49.
- Bourdieu, P. (2012). *Bir Otoanaliz İçin Taslak*, (Çev.), M. Erşen, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). *Pratik Nedenler*, (Çev.), H. U. Tanrıöver, İstanbul: Hil Yayın.
- Bourdieu, P., Wacquant L. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*, Chicago: University Of Chicago Press.
- Bourdieu, P., Wacquant, L. (2003). *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, (Çev.), N. Ökten İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burkitt, I. (2015). "Relational Agency: Relational Sociology, Agency and Interaction", *European Journal of Social Theory*, sayı: 19/3, ss. 1-18, DOI: 10.1177/1368431015591426.
- Calhoun, C. (2015). "Şimdiki Zamanın Sosyolojik Analizi İçin", *Bourdieu ve Tarihsel Analiz*, (Ed.). Philip G. G., (Çev.), Ö. Akkaya, Ankara: Heretik Yayınları.
- Callinicos, A. (2007). *Toplum Kuramı*, (Çev.), Y. Tezgiden, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Canto-Mila, N. (2018). "Georg Simmel's Concept of Form of Association As An Analytical Tool for Relational Sociology" *Relational Sociology Handbook* içinde, (Ed.) F. Depelteau, Cham: Palgrave, ss. 217-231.
- Cassirer, E. (1923). *Substance and Function and Einstein's Theory of Relativity*, (Çev.), W. C. Swabey ve M. C. Swabey, Chicago: The Open Court Publishing Company.
- Cassirer, E. (1996). *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, (Çev.), D. Özlem, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

- Coser, L. A. (2014). "Amerikan Eğilimleri", *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* içinde (Ed.) Tom Bottomore ve Robert Nisbet, (Çev.), A. Şenel, (Haz.), M. Tuncay ve A. Uğur, İstanbul: Kırmızı Yayınları, ss.319-359.
- Creswell, J. W. (2017). *Eğitim Araştırmaları*, (Çev.), Akif Avcu, (Çev. Edi.), H. Ekşi, İstanbul: Edam Yayın.
- Crossley, N. (2011). *Toward Relational Sociology*, London and New York: Routledge.
- Crossley, N. (2015a). "Etkileşimler Bitişikler ve Beğeniler: İlişkisel Sosyolojide 'İlişkileri' Kavramsallaştırmak", *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler* içinde, (Çev.), Ö. Akkaya, (Ed.), Powell C. ve François D., Ankara: Phoenix Yayınevi, ss. 193-225.
- Crossley, N. (2015b). Relational Sociology and Culture: A Preliminary Framework. *International Review Sociology*, 25/1, ss. 65-85.
- Crossley, N. (2018). "Networks, Interactions and Relations", *Relational Sociology Hand Book* içinde, (Ed.), F. Depelteau, Cham: Palgrave, ss. 481-499.
- Çeğin, G., Göker, E. (2012a). *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar*, (Haz.) G. Çeğin ve E. Göker, İstanbul: Note Bene Yayınları.
- Çeğin, G., Göker, E. (2012b). "Tözlere Elveda: İlişkisel Sosyolojinin Alameti Farikası", *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde, (Haz.) G. Çeğin ve E. Göker, İstanbul: Note Bene Yayınları, ss. 11-22.
- Çelebi, N. (2004). *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çelik, S. (2018). *Pragmatizm: Pratik Bir Felsefe İçin Seçme Yazılar*, (ed.), S. Çelik, İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- D'Alessandro, S. (2014). "The Relationship in the System: A Comparison of Donati and Luhmann", *Mapping Systemic Knowledge* içinde, (Ed.). G. Mancini, M. Angrisabi, LAP Lambert Academic Publishing, ss. 141-153.
- Danermark B., vd. (2018). *Toplumu Açıklamak*, (Çev.), Ü. Tatlıcan, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Dawe, A. (1970). "Two Sociology", *The British Journal of Sociology*, 21/2. ss. 207-218.
- Dawe, A. (2014). "Toplumsal Eylem Kuramları", *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* içinde (Ed.) Tom Bottomore ve Robert Nisbet, (Çev.), F. Akatlı ve A. Uykur, (Haz.), M. Tuncay ve A. Uğur, İstanbul: Kırmızı Yayınları, ss. 405-463.
- De Landa, M. (2018). *Yeni Bir Toplum felsefesi*, (Çev.), S. Çalcı, İstanbul: Kolektif Kitap.

- Depelteau, F. (2008). "Relational Thinking: A Critique of Co-Deterministic Theories of Structure and Agency", *Sociological Theory*, 26 /1: ss. 51-73.
- Depelteau, F. (2013). "What Is the Direction of the "Relational Turn"?" *Conceptualizing Relational Sociology: Ontological and Theoretical Issues* içinde, (Ed.), C. Powell ve F. Depelteau, New York: Palgrave, ss. 163-187
- Depelteau, F. (2015a). "İlişkisel Dönüşün Yönü Nedir?" *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler* içinde, (Çev.), Ö. Akkaya, (Ed.), Powell C. ve François D., Ankara: Phoenix Yayınevi, ss. 251-285.
- Depelteau, F. (2015b). "Relational Sociology, Pragmatism, Transactions and Social Fields" *International Review of Sociology*, 25/1, ss. 1-20. doi.org/10.1080/03906701.2014.997966.
- Depelteau, F. (2018a). "Relational Thinking in Sociology: Relevance, Concurrence and Dissonance, *Relational Sociology Handbook* içinde, (Ed.), F. Depeltau, Cham: Palgrave, ss. 3-35.
- Depelteau, F. (2018b). "From The Conceptof 'Trans-Action' to a Process-Relational Sociology", *Relational Sociology Handbook* içinde, (Ed.), F. Depeltau, Cham: Palgrave, ss. 499-519.
- Depelteau, F. (2018c). "The Promises of the Relational Turn in Sociology", *Relational Sociology Handbook* içinde, (Ed.), F. Depelteau, Machillan: Palgrave, ss. v-xiv.
- Depelteau, F. (2018d). *Relational Sociology Handbook*, (Ed.), F. Depelteau, Cham: Palgrave.
- Depelteau, F, Powell, C. (2013b). *Applying Relational Sociology: Relations, Networks and Society*, (Ed.), F. Depelteau ve C. Powell, New York: Palgrave.
- Depelteau, F, Powell, C. (2013a). "Introduction" *Applying Relational Sociology: Relations, Networks and Society* içinde, (Ed.), F. Depelteau ve C. Powell, New York: Palgrave, ss. xv-xx.
- Desmond, M. Emirbayer, M., (2010). *Racial Domination, Racial Progress: The Sociology of Race in America*, Madison: McGraw-Hill.
- Desmond, M. Emirbayer, M., (2015). *The Racial Order*, Chicago: University of Chicago Press.
- Dewey, J. (2004). *Demokrasi ve Eğitim*, (Çev.), T. Göbekçin, İstanbul: Yeryüzü Yayınevi.
- Dewey, J. (2013). *Deneyim ve Eğitim*, (Çev.), S. Akıllı, Ankara: Odtü Yayınları.
- Dikeçligil, B. (2017). *Ontolojiyi Hatırlamak*, Konya: Çizgi Kitabevi.

- Doğan, S. (2017). “Metropolde Faillik: Simmel Sosyolojisinin Metafizik Bir Sonucu Üzerine”, *KARE*, no: 4, ss. 1-16.
- Doğan, S. (2019). Kant’la Birlikte Kant’a Karşı: Durkheim’de İnsan Doğası”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/68, ss. 707-714.
- Donati, P. (2011). *Relational Sociology: A New Paradigm for the Social Sciences*. London and New York: Routledge.
- Donati, P. (2013b). “Engagement as a Social Relation: A Leap into Trans-Modernity”, *Engaging with the World: Agency, Institutions, Historical Formations* içinde, (Ed.), M. Archer ve A.M. Maccarini, London and Newyork: Routledge, ss. 129-162.
- Donati, P. (2013c). “Relational Sociology and Globalized Society”, *Applying Relational Sociology: Relations, Networks and Society* içinde, (Ed.), F. Depelteau ve C. Powell, New York: Palgrave, ss. 1-24.
- Donati, P. (2014). Morphogenic Society and the Structure of Social Relations” *Late Modernity: Trajectories Towards Morphogenic Societ* içinde, (Ed.), M. Archer, New York and London: Springer International Publishing, ss. 143-172.
- Donati, P. (2015a). “Manifesto for a Critical Realist Relational Sociology” *International Review of Sociology* 25/1, ss. 1–24. doi.org/10.1080/03906701.2014.997967.
- Donati, P. (2015c). “Social Mechanisms and Their Feedbacks: Mechanical vs Relational Emergence of New Social Formations” *Generative Mechanisms Transforming the Social Order*, (Ed.), M. Archer, New York and London: Springer International Publishing, ss. 65–92.
- Donati, P. (2018). “An Original Relational Sociology Grounded in Critical Realism”, *Relational Sociology Handbook* İçinde, (Ed.), F. Depelteau Cham: Palgrave, ss. 431-457.
- Donati, P.(2013a). “Morphogenesis and Social Networks: Relational Steering Not Mechanical Feedback”, *Social Morphogenesis* içinde, (Ed.), M. S. Archer, New York and London: Springer International Publishing, ss. 205-231.
- Donati, P., Archer, M. (2015). *The Relational Subject*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Durkheim, E. (2016b). *Pragmacılık ve Toplumbilim*, (Çev.), Ö. Ozankaya, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2011a). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, (Çev.), F. Aydın, Ankara: Eskiyei Yayınları.

- Durkheim, E. (2011b). "Bir Bilim Dalı Olarak Sosyoloji", (çev.), J. Özata Dirlikyapan, *Georg Simmel: Sosyolog Sanatçı, Düşünür* içinde, (der.), Jale Özata Dirlikyapan, Ankara: Doğu Batı Yayınları, ss. 122-143.
- Durkheim, E. (2013). *İntihar*, (Çev.), Z. İlkelen, İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Durkheim, E. (2015). *Sosyoloji ve Felsefe*, (Çev.), M. Elma, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Durkheim, E. (2016a). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, (Çev.), Ö. Doğan, Ankara: Doğubatı Yayınları.
- Durkheim, E. (2018). *Toplumsal İş Bölümü*, (Çev.), Ö. Ozankaya, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. Mauss, M. (2009). *Primitive Classification*, (Çev.), R. Needham, London: Cohen & West.
- Elias, N. (2016). *Sosyoloji Nedir*, (Çev.). O. Değirmenci, İstanbul: Olvido Kitap.
- Emirbayer, . M., Johnson, V. (2008). "Bourdieu and Organization Analysis", *Theory and Society*, 37, ss. 1-44.
- Emirbayer, M. (2012a). "İlişkisel Sosyoloji İçin Manifesto", *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde, (Haz.) G. Çeğin ve E. Göker, (Çev.), U. L. Kaya ve E. Göker, İstanbul: Note Bene Yayınları, ss. 25-65.
- Emirbayer, M. (2012b). "İlişkisel Dönüş: Geçmiş, Şimdi ve Gelecek" *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde, (Haz.) G. Çeğin ve E. Göker, İstanbul: Note Bene Yayınları, ss. 7-10.
- Emirbayer, M. (1996a). "Durkheim's Contribution to the Sociological Analysis of History", *Sociological Forum*, 11/2, ss. 263-284.
- Emirbayer, M. (1996b). "Useful Durkheim", *Sociological Theory*, 14/2, ss. 109-130.
- Emirbayer, M. (1997). "Manifesto for a Relational Sociology", *American Journal of Sociology*, 103/2, ss. 281-317.
- Emirbayer, M. (2010). "Tilly and Bourdieu", *The American Sociologist*, 41, ss. 400-422.
- Emirbayer, M. (2015). "Mücadele Dili Olarak İlişkisel Sosyoloji", *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler* içinde, (Çev.), Ö. Akkaya, (Ed.), Powell C. ve François D., Ankara: Phoenix Yayınevi, ss. 315-319.
- Emirbayer, M. Williams, E. M. (2005). "Bourdieu and Social Work", *Social Service Review*, 79, ss. 689-724.

- Emirbayer, M., Goldberg C. A. (2005). "Pragmatism, Bourdieu, and Collective Emotions in Contentious Politics", *Theory and Society*, 34, ss. 469-518.
- Emirbayer, M., Goodwin, J. (1994). "Network Analysis, Culture, and The Problem of Agency", *American Journal of Sociology*, 99, ss. 1411-1454.
- Emirbayer, M., Goodwin, J. (1996). "Symbols, Positions, Objects: Toward a New Theory of Revolutions and Collective Action", *History and Theory*, 35/3, ss. 358-374.
- Emirbayer, M., Maynard D. W. (2011). "Pragmatism and Ethnomethodology", *Qualitative Sociology*, 34, ss. 221-261.
- Emirbayer, M., Mische, A. (2012). "Faillik Nedir?", *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde, (Haz.) G. Çeğin ve E. Göker, (Çev.), D. Evci, İstanbul: Note Bene Yayınları, ss. 65- 137.
- Emirbayer, M., Schneiderhan, E. (2015). "Demokrasi Üzerine Dewey ve Bourdieu, *Bourdieu ve Tarihsel Analiz* içinde, (Ed.), P. S. Gosli, (Çev.), Ö. Akkaya, Ankara: Heretik Yayınları, ss. 199-237.
- Engels, F. (2011). "Karl Marx'ın "Ekonomi Politikin Eleştirisi", *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* içinde, (Çev.), S. Belli, Ankara: Sol Yayınları.
- Esgin, A., Çeğin, G. (2015). "Takdim: Potansiyel Bir Paradigmaya Doğru İlişkisel Bir Sosyolojinin Vaatleri", *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler* içinde, (Ed.), Powell C. ve François D., Ankara: Phoenix Yayınevi, ss. 9-13.
- Ferraris, M. (2019). *Yeni Gerçekçilik Manifestosu*, (Çev.), K. Atakan, İstanbul: Kolekti Kitap.
- Fish, K. (2015). "İlişkisel Sosyoloji ve Tarihsel Materyalizm: Üç Diyalog Başlangıcı", *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler* içinde, (Çev.), Ö. Akkaya, (Ed.), Powell C. ve François D., Ankara: Phoenix Yayınevi, ss. 53-79.
- Fuchs, S. (2001). *Against Essentialism: A Theory Of Culture and Society*, London: Harvard University Press.
- Garfinkel, H. (2014). *Etnometodolojide Araştırmalar*, (Çev.), Ü. Tatlıcan, Ankara: Heretik Yayınları.
- Giddens, A. (2014). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, (Çev.), Ü. Tatlıcan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Goffman, E. (2017). *Etkileşim Ritüelleri*, (Çev.), A. Bölükbaşı, Ankara: Heretik Yayıncılık
- Goffman, E. (2018). *Karşılaşmalar*, (Çev.), S. Çalıcı, Ankara: Heretik Yayıncılık

- Gouldner, E. (2016). *Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi*, (Çev.). M. Şenol, Ankara: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Gulbenkian, K. (2000). *Sosyal Bilimleri Açın*, (Çev.), Ş. Tekeli, İstanbul: Metis Yayınları.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı*, (Çev.), M. Tüzel, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Habermas, J. (2011). *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*, (Çev.), M. Tüzel, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Hamilton, G. G. (2014). "Tarihte Konfigürasyonlar: S. N. Eisenstadt'ın Tarihsel Sosyolojisi", *Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler* içinde, (Çev.), A. Fethi, (Ed.), T. Skocpol, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 94-144.
- Harvey, D. (2012). "Faillik ve Topluluk?", *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde, (Haz.) G. Çeğin ve E. Göker, (Çev.), Ü. Tatlıcan, İstanbul: Note Bene Yayınları, ss. 307-347.
- Huther, J C. (2013), *Durkheim'i Anlamak*, (Çev.), S. Akyüz, İstanbul: İletişim Yayınları.
- James, W. (2019). *Pragmatizm*, (Çev.), F. B. Aydar, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jung, W. (2001). *Georg Simmel: Yaşamı Sosyolojisi, Felsefesi*, (Çev.), D. Özlem, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Kalberg, S. (2007). *Max Weber'i Anlamak* (Çev.), B. Gencer, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Kalberg, S.(2017). *Max Weber'in Tarihsel Karşılaştırmalı Sosyolojisi* (Çev.), A. Bölükbaşı, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Kasapoğlu, A. (2016a). *Uygulamalı İlişkisel Sosyoloji*, (Ed.), A. Kasapoğlu, İstanbul: Yeni İnsan Yayınları.
- Kasapoğlu, A. (2016b). "Türkiye'de Uygulamalı İlişkisel Sosyoloji Yapacaklara İçin Bir Yolculuk Haritası", *Uygulamalı İlişkisel Sosyoloji* içinde, (Ed.), A. Kasapoğlu, İstanbul: Yeni İnsan Yayınları, ss. 17-87.
- Kayalı, K. (2005). *Düşüncenin Coğrafyası 1*, Ankara: Deniz Kitabevi.
- Keat R. ve Urry J. (2016). *Bilim Olarak Sosyal Teori* (Çev.), N. Çelebi, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kivinen, O., Piironen, T. (2006). "On the Limits of a Realist Conception of Knowledge: A Pragmatist Critique of Archerian Realism", *The Sociological Review*, 54/2, ss. 224-241.
- Kivinen, O., Piironen, T. (2012). "Pragmacı Metodolojik İlişkiselliğe Doğru", *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde,

- (Haz.) G. Çeğin ve E. Göker, (Çev.), E. Kovankaya ve B. Akgül, İstanbul: Note Bene Yayınları, ss. 165-192.
- Kuhn, S. T. (2018). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, (Çev.), N. Kuyaş, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Lash, S. (2011). “Lebenssoziologie: Bilgi Çağında Georg Simmel”, (Çev.), D. B. Kılıç, *Georg Simmel: Sosyolog, Sanatçı, Düşünür* içinde, (Der.), Jale Özata Dirlikyapan, Ankara: Doğu Batı Yayınları, ss. 320-350.
- Layder, D. (2014). *Sosyal Teoriye Giriş*, (Çev.), Ü. Tatlıcan, İstanbul: Küre Yayınları.
- Lemert, C. (2011). *Durkheim’in Hayaletleri*, (Çev.), F. B. Aydar, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Levine, N. D., vd. (2011a). “Simmel’in Amerikan Sosyolojisi Üzerindeki Etkisi I”, (çev.), G. Kızılar, *Georg Simmel: Sosyolog, Sanatçı, Düşünür* içinde, (der.), Jale Özata Dirlikyapan, Ankara: Doğu Batı Yayınları, ss. 54-94.
- Levine, N. D., vd. (2011b). “Simmel’in Amerikan Sosyolojisi Üzerindeki Etkisi II”, (çev.), G. Kızılar, *Georg Simmel: Sosyolog, Sanatçı, Düşünür* içinde, (der.), Jale Özata Dirlikyapan, Ankara: Doğu Batı Yayınları, ss. 95-121.
- Liang, L. ve Liu, S. (2018). “Beyond of the Manifesto: Mustafa Emirbayer and Relational Sociology”, *Relational Sociology Handbook* içinde, (Ed.) F. Depelteau, Cham: Palgrave, ss. 395-413.
- Luhmann, N. (1982). *The Differentiation of Society*, Newyork: Columbia University Press.
- Lukacs, G. (2018). *Toplumsal Varlığın Ontolojisi: Hegel, Marx ve Emek* (Çev.), B Doğan, ve Umut Y. K., İstanbul: Note Bene Yayınları.
- Marx K. ve Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi* (Çev.), O. Tonguç ve G. Olcay, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Marx, K. (1997). *Kapital Cilt III* (Çev.), A. Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1979). *Grundrisse* (Çev.), S. Nişanyan, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marx, K. (2009). “Daha Basitten Daha Karmaşığa Yükselen Soyut Düşüncenin İlerlemesi Gerçek Tarihsel Süreçlere Tekabül Eder”, *Felsefe Metinleri* içinde, (Çev.), A. Gelen, Ankara: Sol Yayınları, ss. 112-125.
- Marx, K. (2010). *Kapital Cilt I* (Çev.), M. Selik ve N. Sathıgan, İstanbul: Yordam Kitap.
- Merton, R. K. (1968). *Social Theory and Social Structure*, New York: The Free Press.

- Mills, C. W. (2016). *Sosyolojik Tahayyül*, (Çev.), Ö. Küçük, İstanbul: Hil Yayın.
- Mische, A. (2011). "Relational Sociology, Culture, and Agency", *Social Network Analysis* içinde (Ed.), J. Scott ve P. J. Carrington, London: Sage Publications, ss. 80-99.
- Morandi, E. (2010). "Introductory Outlines to Pierpaolo Donati's Relational Sociology Part 1", *Journal of Critical Realism*, sayı: 9/2, ss. 208-226.
- Morva, O. (2013). *Chicago Okulu*, İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Mouzelis, N. (2012). "Öznelci ve Nesnelci Bölünme: Aşmaya Karşı", *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde, (Haz.) G. Çeğin ve E. Göker, (Çev.), Ü. Tatlıcan, İstanbul: Note Bene Yayınları, ss. 193-216.
- Mouzelis, N. (2016) "Katılımcı-Toplumsal Bütün Sorunu: Parsons, Bourdieu, Giddens", *Ocak ve Zanaat* içinde, (Ed.), Güney Ç. vd., (Çev.), Ü. Tatlıcan, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 187-226.
- Löfgren K. (2016). "Pierre Bourdieu, Mütakabiliyet Analizi ve İstatistik Eğitimi" *Ocak ve Zanaat* içinde, (Ed.), Güney Ç. vd., (Çev.), E. Göker ve M. Ayan, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 225-274.
- Nur, A., Koytak, E. (2014). "Mümkün Bourdieu'ler Uzayında Bir Bourdieu: Türkiye Bilimsel Üretim Alanında Bourdieu Sosyolojisi, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3/29, ss. 331- 363.
- Ollman, B. (2015). *Diyalektiğin Dansı*, (Çev.), C. Saraçoğlu, İstanbul: Yordam Kitap.
- Öğüt S. V. (2013). *Metodolojik Bireyciliğin Eleştirisi*, Ankara: Ayrıntı Yayınları.
- Öğüt, V. S. (2017). "Çevirenin Önsözü", *İnsan Bilimlerinin Felsefi Eleştirisi* içinde, Ankara: Nika Yayınevi, ss. 7-8.
- Öğüt, V. S., Çeğin, G. (2007). *Sosyo-Tarihsel Teorinin 'Sınıf'la İmtihanı: İlişkisel Sosyolojik Perspektiften Yeni Bir Sınıf Kavrayışı Denemesi*, İzmir: Duvar Yayınları.
- Özlem, D. (2018). *Tarihselci Gelenek: Dilthey-Weber- Gadamer*, İstanbul: Notos Kitap.
- Öztürk, E. (2016). *Sosyal Bilimler Metodolojisinde Bir Yaklaşım Olarak Pragmatizm*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Papilloud, C. (2018a). "Georg Simmel and Relational Sociology" *Relational Sociology Handbook* içinde, (Ed.), F. Depelteau, Cham: Palgrave, ss. 201-217.

- Papilloud, C. (2018b). *Sociology through Relation: Theoretical Assessments from the French Tradition*, Cham: Palgrave.
- Porpora, D. V. (1998). "Four Concept of Social Structure", *Critical Realism: Essential Readings*, (Der.), M. Archer vd., Londra: Routledge, ss. 339-355.
- Porpora, D. V. (2018). "Critical Realism as Relational Sociology", *Relational Sociology Handbook* içinde, (Ed.), F. Depelteau, Cham: Palgrave, ss. 413-431.
- Powell, C. (2015). "Kökten İlişkicilik: Bir Öneri?", *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler* içinde, (Çev.), Ö. Akkaya, (Ed.), Powell C. ve François D., Ankara: Phoenix Yayınevi, ss. 285-315.
- Powell, C., Depelteau, F. (2015a). "Giriş" *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler* içinde, (Çev.), Ö. Akkaya, (Ed.), Powell C. ve François D., Ankara: Phonix Yayınevi, ss. 15-33.
- Powell, C., Depelteau, F. (2015b). *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler*, (Çev.), Ö. Akkaya, (Ed.), Powell C. ve François D., Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Richter, R. (2013). *Sosyolojik Paradigmalar*, (Çev.), N. Doğan, İstanbul: Küre Yayınları.
- Ringer, F. (2014). *Weber'in Metodolojisi*, (Çev.), M. Küçük, Ankara: Doğubatu Yayınları.
- Sarıbay, A.Y. (2018). *Toplumun Mantığı: Bir Mantıksal Anlatı Olarak Sosyoloji*, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Sayer, A. (2014). *Sosyal Bilimde Yöntem*, (Çev.), S. Gürses, İstanbul: Küre Yayınları.
- Schütz, A. (2018). *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler*, (Çev.), A. Akan ve S. Kesikoğlu, Ankara: Heretik Yayınları.
- Scott, J., Carrington P. J. (2011). *The Sage Handbook of Social Network Analysis*, (Ed.), Scott, J., Carrington P. J., London: Sage Publications.
- Skocpol, T. (2014). "Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi", *Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler* içinde, (Çev.), A. Fethi, (Ed.), T. Skocpol, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 1-25.
- Simmel, G. (2013). "Modern Kültürde Çatışma" (Çev.), T. Bora, *Modern Kültürde Çatışma* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 57-83.
- Simmel, G. (2014). *Paranın felsefesi*, (Çev.), Y. Alogan ve Ö. D. Aydın, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Simmel, G. (2015). *Bireysellik ve Kültür*, (Çev.), T. Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.

- Swingewood, A. (2014). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi* (Çev.), O. Akınhay, İstanbul: Agora Yayınları.
- Tiryakian, E. (2014). "Emile Durkheim", *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* içinde (Ed.), T. Bottomore ve R. Nisbet, (Çev.), C. Tokluoğlu, (Haz.), M. Tuncay ve A. Uğur, İstanbul: Kırmızı Yayınları, ss. 213-264.
- Truwant, S. (2015). "The Concept of 'Function' in Cassirer's Historical, Systematic, and Ethical Writings" *The Philosophy of Ernst Cassirer* içinde, (Ed.), J T. Friedman ve S. Luft, Walter de Gruyter.
- Ünal, A. (2008). Türk Sosyoloji Tarihinde Metodolojik Yönelimler, *Türk Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11, ss. 123-172.
- Vandenberghe, F. (2012). "Gerçek İlişkiseldir: Pierre Bourdieu'nün Üretken Yapısalcılığının Bir Analizi", *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde, (Haz.) G. Çeğin ve E. Göker, (Çev.), Ü. Tatlıcan, İstanbul: Note Bene Yayınları, ss. 386-435.
- Vandenberghe, F. (2016). *Alman Sosyolojisinin Felsefi Tarihi*, (Çev.), V. S. Öğütle, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.
- Vandenberghe, F. (2018). "The Relation as Magical Operator: Over coming the Divide Between Relational and Processual Sociology", *Relational Sociology Handbook* içinde, (Ed.), F. Depelteau, Cham: Palgrave, ss. 35-59.
- Weber, M. (1995). *Toplumsal ve Ekonomi Örgütlenme Kuramı*, (Çev.), Ö. Özankaya, Ankara: İmge Kitabevi.
- Weber, M. (1996). *Sosyoloji Yazıları*, (Çev.), T. Parla, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, M. (2011). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev.), M. Köktürk, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Weber, M. (2017). *Sosyal Bilimler Metodolojisi*, (Çev.), V. S. Öğütle, İstanbul: Küre Yayınları.

Dizin

A

- ABD sosyolojisi 21, 22, 23, 24, 26
açıklama 17, 19, 38, 41, 86, 96, 100, 105, 107, 124, 125, 164, 168, 196, 204
ahlaki sosyoloji 44
Alexander, Jeffrey 26, 41, 155, 190, 219
Amerikan felsefesi 20, 22, 24, 26, 69, 122, 139, 141, 142, 148, 149, 151
analitik sosyoloji 44
anlama 17, 19, 71, 72, 74, 77, 80, 100, 106, 107, 109, 112, 114, 128, 158, 165, 171, 199, 200, 206
Avrupa 21, 22, 23

B

- bağlantı 27, 28, 29, 45, 134, 165, 230

- Batı-dışı ülkeler 22
Bentley, Arthur 29, 54, 55, 56, 131, 132, 134, 135, 136, 146, 235
Bernstein, Richard 24, 119, 148
Bhaskar, Roy 30, 33, 35, 51, 54, 57, 62, 69, 71, 84, 85, 87, 89, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 189, 190, 198, 206, 229, 232
bilgi 165, 183
bilim felsefesi 15, 30, 31, 61, 62, 163, 164, 165, 167, 172
birey/-cilik 19, 20, 31, 39, 51, 52, 59, 67, 68, 70, 73, 74, 89, 92, 93, 94, 96, 97, 103, 104, 112, 116, 123, 124, 127, 130, 132, 133, 136, 155, 172, 173, 176, 185, 192, 198, 201, 234, 235, 237, 238, 239, 242, 243
Brandom, Robert 24, 119, 148
bütüncülük 20

C

- Cassirer, Ernst 37, 49, 59, 105,
131, 136, 245, 246, 247
Chicago Okulu 21
Contemporary Pragmatism 36
Crossley, Nick 41, 42, 58, 61, 69,
78, 84, 90, 119, 139, 140, 155,
218, 231, 233, 234, 235

D

- Deleuze, Gilles 56, 59, 81
demokrasi 143
deneyim 46, 145, 146, 149, 153,
154, 157
Depelteau, François 19, 29, 32,
42, 43, 47, 48, 53, 54, 55, 56, 57,
119, 131, 218, 222, 223, 236, 237,
238, 239
Descartesçı düşünce 22
Dewey, John 17, 29, 33, 37, 52,
54, 55, 56, 59, 61, 119, 122, 123,
131, 132, 134, 135, 136, 137, 138,
141, 142, 143, 144, 145, 146, 147,
148, 149, 150, 151, 152, 153, 154,
155, 156, 157, 218, 231, 232, 233,
235, 237
dil 39, 61, 120, 131, 148, 172, 177,
232
din 72, 75, 88, 99, 109, 110, 128
doğa bilimleri 26, 104, 164, 168,
169, 172, 173, 178, 181, 182, 218,
219, 222
Donati, Pierpaolo 27, 31, 33, 36,
37, 40, 41, 43, 54, 57, 59, 60, 62,
63, 69, 78, 89, 90, 106, 120, 125,
159, 161, 162, 163, 183, 185, 189,
190, 191, 192, 193, 194, 195, 196,
197, 198, 199, 200, 201, 202, 203,
204, 205, 206, 207, 208, 209, 210,

- 211, 212, 213, 214, 218, 220, 221,
224, 226, 227, 228, 229, 230, 231,
238, 239
Durkheim, Emile 14, 20, 21, 24,
33, 41, 49, 54, 60, 66, 68, 88, 89,
90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98,
99, 100, 101, 102, 103, 104, 115,
116, 119, 128, 137, 141, 154, 171,
172, 173, 185, 196, 197, 198, 243
düşünsel 31, 143

E

- Einstein, Albert 137
Eleştirel Realizm 30, 61
Elias, Norbert 25, 35, 37, 39, 40,
42, 52, 56, 57, 58, 59, 61, 65, 131,
231, 235, 238, 243
Emirbayer, Mustafa 17, 24, 29,
30, 32, 33, 37, 38, 40, 42, 43, 44,
46, 49, 51, 55, 56, 57, 58, 61, 62,
63, 69, 78, 88, 89, 100, 101, 119,
120, 121, 122, 123, 124, 125, 126,
127, 128, 129, 130, 131, 132, 133,
134, 135, 136, 137, 138, 139, 140,
141, 142, 143, 144, 145, 146, 147,
148, 149, 150, 151, 152, 154, 155,
156, 157, 158, 159, 162, 187, 191,
192, 204, 218, 222, 225, 226, 227,
228, 230, 231, 232, 237, 239, 243,
244
Engels, Friedrich 79, 81, 82
Etnometodoloji 138, 147, 149
European Journal of Pragmatism
and American Philosophy 36

F

- Feurbach, Ludwig 79
Frankfurt Okulu 20

Fuchs, S. 38, 40, 49, 59

G

Giddens, Anthony 35, 54, 94, 95,
125, 175, 186, 187

Gouldner, Alwin W. 23, 24, 25,
26, 31, 78, 210
görelilik 71, 137, 219

H

Habermas, Jürgen 31, 35, 105,
210

Habitus 146, 153, 154

Hegelci Marksizm 20

Herakleitos 137, 244

Heretik Yaymevi 50

hermeneutik 105, 161, 168

Hobbes, Thomas 132

İ

ideal 47, 67, 108, 109, 110, 111,
114, 136, 137, 145, 219

İlişki/-sellik 11, 12, 15, 16, 20, 27,
28, 38, 39, 41, 42, 47, 51, 53, 61,
66, 67, 75, 76, 80, 82, 87, 88, 89,
90, 92, 104, 114, 115, 130, 131,
132, 162, 183, 192, 193, 196, 197,
203, 206, 207, 209, 210, 212, 214,
215, 226, 228, 229, 241, 242, 244,
245, 246, 247

İlişkisel Sosyoloji 11, 12, 14, 19,
27, 28, 35, 37, 38, 39, 40, 42, 43,
44, 45, 46, 48, 49, 51, 55, 56, 58,
59, 61, 62, 78, 120, 121, 123, 150,
190, 191, 194, 209, 218, 224, 225,
227, 238, 241, 244

İlişkisel Sosyoloji için Manifesto
37, 40, 42, 55, 62, 120, 121, 122,

123, 126, 129, 130, 136, 137, 150,
158, 191, 194, 227, 228

işlem 29, 30, 55, 127, 134, 135,
204, 228, 230, 233, 235

J

Jurnal of Critical Realism 36

K

kamu sosyolojisi 44

Kant, Immanuel 69, 70, 71, 74,
95, 98, 116, 132, 133, 165, 246,
247

Kapitalist 84

Kivinen, Osmo 30, 43, 49, 51, 52,
57, 59, 61, 119, 123, 130, 131,
145, 154, 155, 185, 218, 231, 232,
233, 234

Kuhn, Thomas Samuel 218, 219,
220, 223, 224

kültür 44, 60, 77, 104, 105, 125,
126, 147, 157, 187, 188

kültürel sosyoloji 44

L

Latour, Bruno 35, 56, 59

Locke, John 132

Luhmann, N. 24, 26, 41, 54, 57,
137, 190, 210, 211, 212, 213, 214,
243

M

Marx, Karl 20, 24, 33, 49, 59, 62,
66, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84,
85, 86, 87, 88, 104, 105, 115, 137,
156, 161, 162, 163, 166, 168, 172,
178, 179, 185, 190, 221, 243, 244

Mauss, Marcel 49, 59, 60, 88, 98, 243
 Maynard, D.W. 122, 138, 142, 147, 148, 149, 154
 Mead, Georg Herbert 42, 60, 72, 119, 141, 147
 meta-teorik 13, 15, 17, 30, 31, 41, 42, 46, 57, 61, 62, 78, 85, 87, 90, 100, 101, 102, 104, 112, 115, 117, 135, 140, 143, 145, 151, 152, 154, 155, 156, 161, 163, 174, 190, 197, 214, 218, 223, 225
 Metodoloji 26, 32
 Modernite 220
 Mohr, John W. 43
 Monterescu, Daniel 43
 morfogenetik argüman 183, 185, 186, 199, 208, 212, 213, 214, 229, 230

N

Nedensellik 92, 96, 170
 neo-Kantçı yaklaşım 133
 Newton, Isaac 23, 134, 219, 247

O-Ö

Ollman, B. 79, 80, 82, 87, 172, 179
 Öğütte, Vefa Saygın 30, 48, 50, 51, 52, 102, 103, 171, 182
 öz 29, 55, 73, 79, 80, 85, 94, 109, 110, 132, 133

P

Papilloud, C. 27, 28, 69, 75, 88, 243
 paradigma 11, 12, 27, 33, 35, 36, 37, 41, 43, 45, 46, 159, 191, 195,

218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 241, 247
 Parsons, T. 21, 23, 24, 25, 26, 27, 36, 37, 41, 54, 57, 103, 107, 125, 137, 149, 185, 186, 190, 208, 210, 211, 213, 214
 Piironinen 30, 61, 154
 Porpora, D.V. 30, 59, 61, 62, 161, 163, 174, 175, 204, 205, 206, 207, 218, 220, 230, 231, 237
 post-pozitivist düşünce 61
 Powell, C. 37, 42, 43, 119, 158, 204, 222, 223, 225, 230, 235, 236
 pozitivism 90, 165
 pragmatik sosyoloji 44
 Pragmatizm 16, 20, 21, 30, 33, 52, 56, 61, 62, 119, 122, 130, 135, 138, 142, 143, 144, 148, 149, 151, 152, 154
 Putnam, Hilary 24, 119, 148

R

Realizm 30, 61, 156, 164, 184
 Refleksivite 17, 31, 189, 201
 Rorty, Richard 24, 52, 119, 131, 148, 232, 233

S

Sarıbay, Ali Yaşar 51
 Schniderhan 142
 Simmel, Georg 20, 27, 33, 41, 42, 54, 57, 59, 60, 61, 62, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 103, 114, 115, 137, 178, 185, 190, 197, 198, 214, 221, 231, 243, 244, 247
 Sorokin, Pitirim 51
 sosyal bilimciler 241

sosyal teori 21, 23, 44, 49, 58, 78,
104, 184, 226

Sosyoloji 12, 14, 19, 27, 35, 37, 40,
41, 42, 43, 45, 48, 51, 55, 62, 68,
117, 121, 123, 133, 164, 180, 190,
191, 193, 218, 219, 227

sosyolojik çözümleme 19, 22, 103

T

Tilly, Charles 24, 35, 49, 57, 58,
89, 120, 138, 139, 140, 141, 144,
158

toplum 19, 29, 39, 41, 54, 60, 65,
67, 68, 72, 73, 74, 75, 82, 83, 84,
94, 96, 98, 99, 101, 108, 116, 123,
127, 128, 129, 130, 136, 151, 169,
173, 176, 177, 184, 185, 190, 195,
198, 206, 213, 220

Toplumsal İş Bölümü 88, 89, 90,
95

Toplumun Mantığı: Bir Mantıksal
Anlatı Olarak Sosyoloji 51

töz 87, 88, 242, 245, 246

Tözcülük 39, 130, 132

U-Ü

Uluslararası İlişkisel Sosyoloji
Sempozyumu 40

Üretim 78, 82

V

Vandenberghe, F. 36, 43, 44, 45,
46, 48, 53, 57, 58, 59, 68, 69, 70,
71, 84, 140, 144, 161, 190, 195,
217, 218, 222, 223, 224, 225, 226

W

Weber, Max 14, 20, 24, 25, 26, 33,
52, 66, 88, 89, 96, 102, 103, 104,
105, 106, 107, 108, 109, 110, 111,
112, 113, 114, 115, 116, 172, 173,
181, 185, 196, 197, 198, 221, 243

Y

yapı 19, 38, 54, 58, 61, 68, 73, 79,
81, 97, 106, 116, 123, 125, 126,
128, 130, 140, 141, 145, 147, 151,
153, 156, 157, 159, 173, 174, 175,
176, 177, 178, 180, 182, 185, 186,
187, 188, 189, 190, 194, 195, 198,
202, 203, 205, 208, 209, 210, 214,
225, 226, 231, 234

yapısal-işlevselciliğin 21, 22, 23,
25, 26, 195

Yeni-İşlevselcilik 26

Sosyolojide İlişkisel ve İlişkisel Sosyoloji

İlişkisel son yıllarda sosyal bilimlerin en gözde yaklaşımlarından biri. Yeni bir ontoloji, epistemoloji ve metodoloji önerisi ile sahneye çıkmış durumda. Buna mukabil güngçetikçe Türkiye'de de sıklıkla dillendirilmekte. Hatta ilişki kavramının geçtiği her yaklaşımı ve düşünürü ilişkiselikle adlandırmak bir moda haline geldi. Böyle bir ortamda ilişkiselliğin teorik konumlanmasını, ilişkiselliğe ilişkin tartışmaları, kamplaşmaları netleştirmek bulanık kavram setlerinin arasından kurtulmak anlamına gelmekte.

Bu kitap ilişkisel nedir? İlişkisel sosyolojinin sınırları nasıl çizilebilir? Sosyolojik teorilerde ilişkiselliğin konumu ve kökenleri nelerdir? gibi sorulara cevap vermeyi, böylelikle çağdaş sosyolojinin önemli tartışmalarından olan ilişkiselliği derli toplu bir şekilde muhattabına sunmayı amaçlamaktadır.

dünbugün
yarın

ISBN 978-625-7760-51-5

9 786257 760515